

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Incze János
Önarckép

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Incze János

Önarckép

azaz
lelátás hat évtized
tetejéről

Kriterion Könyvkiadó
Bukarest 1982

„A legszebb és legőszintébb írásmű, amely erős és valódi élményekből fakadt, maga is túlhaladott élménnyé válik, amikor megkapta végleges formáját...”

Oscar Wilde: A szépség filozófiája

Tisztelt Olvasó!

Előre felhívom szíves figyelmét, hogy ez az írás nem időrendbe szedett önéletrajz. Inkább mozaikok sorozata egy gyermek festővé válásáról, majd a festő életútjáról, amely egyáltalán nem mondható rózsákkal — inkább tövisekkel — kirakottnak, s amelyben a színes foltokat igencsak gyakran váltja fel a sötét.

Hat évtized sok eseményt, sok helyzetet talál bárki elé, ilyesmit nálam is bőven talál az olvasó. Emberekkel ismerkedhet meg, akiket én sokszor intim közelségből láttam, s akiket a középkorú vagy még inkább az ifjú nemzedék már csak hírből ismer, sőt némelyiket onnan sem, mert a neve olyan mélyen el van temetve könyvekbe, újságokba. A hír pedig sokszor megváltoztatja, elferdíti eredeti alakjukat.

Én nem akarok senkiről idealizált-heroizált közelképet nyújtani. Szeretettel (mert nem is lehet másként) meghagyom egykori ismerőseimet természetes nagyságukban. De elmondom azt, ahogyan én láttam őket akkor is, ha ez némelyek szemében bálványrombolásnak tűnik. Távol áll tőlem ilyen szándék. Az ember azonban szerintem erényekből és hibákból, jó és rossz tulajdonságokból, nagy tettekből és nagy tévedésekből van összetéve — egyszóval hasonló mihozzánk. De épp így rokonszenves nekem.

És hiszem, az olvasónak is.

Jó tanítás — de rossz útravaló

— Hadd el, Janikám, a nehézséges nyavalyába azt az egész festészetet! Tán nem ettél nadragulyát, hogy egy ilyen link mesterséget válassz magadnak! Hisz ebből senki nem tud megélni! Én itt vénültem meg Bányán, és úgy ismerem ezt az egész éhenkórász festő társaságot, mim a kezem fejit... Ha kell, sorjába szedem, nézd meg őket: Itt van ez a Thorma! Ez jó festő, Janikám! Híres ember — még sincsen semmije! Felélte az apai örökségit, elúszott az is, ami az anyjáról maradt rá — most meg úgy él, mint cserelapi a vízen, hol kettőér túró, egyér kenyér, hol kettőér kenyér, egyér túró...

Jó festő Nagy Oszkár is — az a cigány kinézésű, festékes nadragós. Az az egy a vasárnapija, hétköznapija... Házról házra jár a képeivel, mint egy handlé! Ott ácsorog a Berger cukrászdája előtt vagy a kávéházak körül, lesi, hogy valaki fizessen neki, mert a tütüt — azt szereti nagyon! Egy darabig itt-ott adtak neki „majd kifizetem” fejébe, de „már elfelejtettem” lett belőle, így kikopott mindenünnen. Kovács, az a kisvendéglős, az ő elriasztása végett írta ki a söntésbe: „A hitel gonddal jár. Ha nincs pénzed, ne igyál...”

Ott van Jándi! tudod, az a kis hörcsög, olyan trógerféle... Ez egész nyáron dinnyét ebédel... hogy télen mivel él, azt csak ű tudja.

Az a kelekótya Flórián... Csak az az egy szál inge van, az a kozák nyakú, ami soha le nem szakad rulla... Kifényesedett a kosztul. Úgy sétál benne, mint a varjú a porondon... Kedden meg pénteken, mikor vásár van, kimegy a piacra, sorban végigkóstol téfelt, túró, sajtot, szilvát, körtét: mindent! Jóllakik, mire a végire ér. A kofának má ismerik, mint a rossz pénzt — egymásik hagyja is: hadd lakjon jól csóró feje...

Sztelek Róbert, Lisztai meg egy csomó nem is olyan jó festő, sóher, kódu társaság az egész!

Néhányan szerencsésebbek: nagyon jó festő vót itt — te nem ismerhetted — Ferenczy Károly. Igen, de ennek az apjától vót mit aprítani a tébe! Ez elment Pestre tanárnak. Jó Krizsán is, tudod, az a görbe, tekenőhátú... olyan úriember kinézésű. Annak gazdag a felesége: Csikos Anti, szép háza van a Veresvízen, ott az asszony is festő. Ziffer, az a sánta, siket. Nagyon szépen fest! Van egy kis háza, ott jobbra, ahogy letérsz a Zazar hiújáról, a kórház

mellett. Az egyik szobáját kiadja bérbe, de doktorok meg ügyvédek is vásárolnak tőle. Egli Sári, épp a tegnap láttam, hosszú sárga szoknyába, nagy karimájú kalapba: neki az ura is fest: valami Kelner vagy Gelner vagy hogy a szentnek is híjják... de abbul élnek, hogy egy kis korcsmát tartanak meg disznót hizlalnak. A Nagypénzverő utcában is lakik egy fiatalabb rendű festő, készül Párizsba, a feleségének kalapszalonya van, ez a kis fix krajcár... Mikola: ez adja a nagyurat: egy ganéba mártott pizskafával sem érnél fel az orráig. Ez vadászkutyákat tenyészt, és itt kereskedik velük. Nemcsak egyszer volt Budán kutyavásár — van Bányán is! Kicsit savanykás úr Börtsök Samu, ez mind csak havas szénaboglyákat fest, jó nagy kékekkel, ha bemész a cukrászdába, láthatsz te is vagy kettőt-hármat... Ő is csak éppen hogy megvan...

Na, és így a többi is! Akarsz még belőlük? Ezek osztán nyomorúságukba egymást marják úton-útfélen! Kígyót-békát egymásra kiabálnak, ha egy bálon vagy itt-ott kisorsolnak valamelyiktől egy-egy képet s az így egy kis pénzhez jut... Mint egy cigánybanda... Hagyd az isten lovába őket, kisfiam! Válassz valami okosabb mesterséget, ne ezt a kódušbotot! A te apád amúgy is szegény ember, a hátod megett még hat kisebb testvéred is ott hemzseg, úgyse tud téged segíteni!

Ez a jó tanítás nekem szólt, a húszas évek derekán, Nagybányán, a Fazekas utca 7. szám alatt, egy töpörödött kis bányászházban. Kedves jó Lujza néném keresetlen szavú fejtágítása, afféle pályaválasztási jó tanácsok... Az akkori Nagybányát senki sem ismerte jobban, mint ő. Mondhatnám azt is: így lát a nép... A szavahihetőségéhez kétség nem fér, amit mond, az igaz! — hiszen még a vak is látja, hogy a festészetből csak nyomorogni lehet. Azt nem akarom, hogy apám vagy majd a feleségem tartson el, mint egy vakot, viszont festés nélkül nem tudom elképzelni ar(életemet, tehát ehhez kell a lehetőséget megteremteni.

A saját lábán járás minden Inczének a vérében volt: apám gyakran emlegeti, hogy tizenhét éves korában ő már a saját keresetéből élt, nagyapám is maga gazdája volt ebben a korában, én meg ni! serked a bajuszom, és még sehol sem vagyok! Valamit kell kezdenem, de mit? Hová? Merre? Felső diák lehetnék, mert a négy gimnázium utáni kisérettségít jól letettem, de apám nem tudja értem Szatmáron a kosztot, szállást fizetni — eddig tandíjra sem kellett költenie, mert az általános osztályzatom alapján mentességem volt. Próbálkoztam a kertészséggel — inasságom kudarccal végződött. A boltosság? Itt minden napom borzalom — ez már

tovább így nem is mehet... Ráadásul apám nem győzi tudtomra adni: Én nem tudom, fiam, kire hasonlítasz? Minden pereputtyod kitűnő kezefogású szakember, neked meg két bal kezed van, édes fiam, két bal kezed! Mi is lesz így belőled??

Az a kisfiú jár el hozzám

Az a kis fiú jár el hozzám
Mostanában, nevetve, holtan.
Aki voltam...

(Ady)

Alapjában véve Nagybánya felelős mindenért... Tán kezdjem én is 48-nál. Az Incze család a Székelyföld valamelyik református vidékéről került ide. Keresztlevelekből látom, hogy szépapám: Sámuel, nagybányai lakos volt, a fia: János — dédapám — a 48-as háborúkból hazakerült Bányára, itt nősült meg, s 1857-ben itt született János fia, az én nagyapám. Kádármesterséget tanult, a szokásos vándorévek után Nagybányán házasodott össze Smájkovszky Rózsa felsőbányái hajadonnal. Minthogy a kádárság Bányán nem volt cikk, borvidékre költözött: Szinérváraljára. Itt lett önálló mester. Az iparág jól ment, rendes kis házat vettek, négy gyermekük lett, közülük egyetlen fiú, az én apám: Sándor. Ő is kádárságot tanult, s mikor megnősült és én születtem — 1909-ben — még segéd volt a nagyapám műhelyében. Pár évig a nagyapám házában is laktunk.

Érdekes ember volt ez az én Incze nagyapám: középtermetű, hajlott hátú, lúdtalpas, kis fényes, eleven fekete szemek, lecsorgó, fekete bajusz, az alsó ajka alatt kis pamacsszakáll... Nagy dohányos: legtöbbször szivart szítt — cigarelluszt, vastag Britannikát, Havannát... Ha az utcára ment, a szivarját egy csaknem sétapálca hosszúságú szipkába tette, s ügyesen szipákolt belőle... Ha tehette, mindig magával vitt az útjaira. Ilyenkor bal kezével vezetett kézen fogva, jobbával — úgy öv magasságban — a füstölőszerszámját tartotta. Beszélgetés közben, ha órá került a sor, a pipa csutoráját kivette egy kicsit a szájából, úgy válaszolt, aztán újra bekapta, s míg a másik beszélt, aprókákat szippantott... A pipa szárával sokszor mutogatott, gesztikulált, vagy nekem jelezte, hogy aki nem fogad szót, az kikap vele... Erre ugyan sosem került sor, semmi pénzért nem bántott volna, sőt, ha a család nő-

tagjainál bajba keveredtem, védelmébe vett, s hogy én ne értsem, németül kérte pironogatóimat, hogy eresszenek el bántódás nélkül...

Ünnepek alkalmával nagyapám szeretett tisztességesen felöltözködni: fekete tükörposztó ruha, fekete nyakkendő, fehér keménygallér és mandzsetta, karimás, puha taljánkalap, sétatálca... Mint elmaradhatatlan szivarja, a sokágú, remek penicilusa (bicskája) is mindig a zsebében volt, ennek pici pengéjével evés után nagy meglepődéssel a fogait piszkálta...

Ettől a penicilustól egy darab ideig féltem is, mert sokszor így becézett: — Egyem a bögyörödöt! — s hívott magához, hogy vágja le vele... Mulatott, mikor látta, hogy összekucorodom s a bögyörödöt a kezemmel oltalmazom... Végül, hogy meg ne ijedjek, a bicska pengéit szemem láttára, egyenként bekattintotta, zsebre tette, felvett az ölébe, majd a térdére ültetett, s „Gyí, Bánnyára, Besztercére, Janika ülj a tércfemre...” — lovagoltatott.

Nagyanyám vidult ugyan a tréfán, de látva, hogy a penicilustól mégis félek, biztatott:

— Ne hagyd magad, kisfiam! ilyenkor szájalni kell! — s kitanított, mit mondjak. Legközelebb, mikor nagyapám vette a bicskot s hívott: „gyere, vágjam le”, peckesen elébe álltam, s odakentem a szót:

— Vágja mindenki a saját bögyörőjét, ha kell neki!

Nagyapám ragyogott a boldogságtól, az ölébe kapott örömben, én meg kalimpáltam s dulakodtam vele: — Szúr a szakállad, büdös szivarszagú a bajuszod!

Szerette a jó italt is. Saját szőlője volt a Közpatokban, a pincéjében kis hordóban jó törkőpálinka, szilvórittyom, a nagyobbakban bor, a polcokon egész télen, tavaszon alma, körte, szőlő...

Bár soha még kapatosan sem láttuk, nemhogy becsípve, berúgva, nagyanyám néha biztatott, álljak elébe s kérdezzem: — Ugye, megint pájinkáztál?

Volt nagy öröm, tréfálkozás, nagyanyám bizonygatta, hogy a gyermek szája mond igazat, nagyapám meg „majd megette” a szájaló unokáját...

A telek végében volt a nagykert. Ennek egy részét jókora tó foglalta el, csaknem egész év folyamán bő vízzel. Békakurtyolás idején, bizonyos esteiken nagy tata meggyújtotta a foncát — jellegzetes, csaknem ókori formájú, láncos-horgos vasméces volt, a bánnyászok használták —, vette az oltóbicskáját, s engem felöltöztetett: — Megyünk békázni!

Én tartottam a foncát, a békák gyülekeztek a fénye köré, ő meg fogdosta ki őket, s hátsó combjukat lenyisszantotta...

Nagyanyám rendkívül jól tudott és szeretett is főzni, amellel (pedig szinte rigolyája volt a tisztaság... Ég őrizzen, hogy békával az edényeit elrondítsa. Ezért a tisztaságigényével össze nem egyeztethető ételek főzésére egy „szpurkát” lábost tartott — éppen olyan tisztát, mint a többi edénye, de elkülönítve a tisztességes edényektől. A szpurkát lábostban készült el egy másik kedvenc étel is: nagyapám ügyesen és szívesen herélt kandisznókat, a műtét után immár fölöslegessé vált testrészek fejében... „Golyó, be jó!” — mondogatta vidáman... E golyókat hagymás zsirban kellett megsütni, három-négy tojást rájuk ütni, törött borsot, sót, paprikát — azt a szegedit! — jó bőven... Ha ez a disznóság elkészült, nagyanyám a lábost külön konyhakendővel fogta meg, s magától jó távol tartva, elfordított fejjel, utálkozva vitte a férje elé, aki a penicilusát már készenlétben tartotta, a nagy élvezethez illő mosolygással... Aztán égre, földre dicsérte, bizonygatta, hogy nemcsak a derelye a kádárok ereje, s borral jól leöblögette az egész tisztátalanságot.

Nagyanyám az ilyen főzés utána spart kitakarította, az edényeket, az „eszácjgot” hamulúgban kifőzte, s talán még meg is gyónt.

Bárányt, nyulat, juhot is tudott nyúzni nagyapám — a vese, szív, máj ilyenkor az övé maradt. Arra is megvoltak az emberei, akik a határban bőven található vadvizekből rákot, teknősbékát, halat hoztak neki.

Egy időben sok nyulat is tartott, de ezek fiadzaskor úgy összevájkálták a műhely padlóját meg vályogfalát, hogy felhagyott velük.

A „mihely” jó tágas ház volt, külön a hátsó udvarban, nekem kedves, titokzatos hely... A padlásfeljárónál állandóan létra állott. Egyszer sötétedéskor a szomszéd fiú — jóval nagyobb, mint akkor én — felnézett a nyitott padlásajtóra, és rám kiáltott: — Gyere, szaladjunk, mert egy fehér kísértet mind ott integet!

A lakásba érve látták ijedtségemet, s ahogy elmondtam az okát, nagy tata csak mosolygott, az ölébe vett, és felvitt a padlásra, valami fehér csakugyan lengett ott, még több is: aznap mosás volt, s a felterített lepedőket himbálta a szél a szárítókötélen.

De belül is nagyon érdekes volt a műhely: az ablak előtt nagy gyalupad, rajta sok, ismeretlen formájú és rendeltetésű cókók. Odébb egy nagy-nagy köszörűkő, ezt nekem is szabad volt megforgatnom. A kifenekelt hordókba belebújhattam, hogy keressenek

meg. A hordókból leütöttem a borkövet, szopogattam, ropogtattam a fogaim között: nagyon jó savanyú volt! Sok szép szerszám: ez körző, ez csinvágó, ez szekerce, ez görbe vonókés, ez egyenes... Nagypám büszkén mutogatta őket, hogy háromcsillagos acélból vannak. Nagyon élesek! Nekem csak hátratett kezekkel volt szabad megnéznem őket.

A „mihely”! Ha behunyam a szemem és a levegőből szippantok egyet, még most, hatvan év múlva is érzem a tölgyfaforgács jellegzetes, savanykás illatát vagy kesernyés füstjét, amikor nagypám megrakta velem a nagy dobkályhát...

Szeretett a szőlőjében is dolgozni. Ügyes kis ház volt a „hely” legelején, az utca felől, asztal, szék benne, meg egy hárságy, amin meg-megpihent vagy engem tett le rá aludni. Csudáltam a szőlődarálót, a nagy bálványsajtót, a kádakat, kárménröket meg a szép kis bádognászlócskát a ház ormán. Csikorgón, mikor a szél meg-megforgatta.

Nagypám a szőlők közé is bevitt, s külön jutalom járt, amikor három-négy éves létemre meg tudtam mutatni: ez a bakator, ez a saszla, ez meg a csabagyöngye...

Szőlőéréskor felszerelték a kolompot: Szamarban ez nem az állatok nyakába akasztott csengő, zörgő, duba vagy efféle, hanem egy hosszabb, másfél, kétméternyi, repedés nélküli hárs- vagy bükkfadeszka, amelynek két végébe lyukat fúrnak, madzagot kötnek, egy fa kihajló ágára akasztják. Mellé két kis fakalapácsot készítenek, s a szőlőpásztor nagyon ügyes, ritmusos kódogást ver ki velük. Ha valahol elkezdtek a kolompolást, távolabbról valaki visszafelelt reá, mint mikor egy kakas elkukorékolja magát s a környék kakasai átveszik a szólamot... Sokszor az egész Közpartak hangos volt a kedves, vidám kolompolástól, csupa ritmus és dallamváltozat, amint a szél el-elkapdosta vagy felerősítette a hangot...

A szőlőpásztor kezében kereplő is volt a madarak ellen, ezt örökdő útjain gyakran megforgatta. Boldog voltam, amikor én is kaptam — örökbe! — egy jó, erős hangút.

Szokás volt egy-egy magasabb karóra szélalmot is tenni: könnyű fából volt, a repülőgép légcavarját utánozta, s szaporán hányt a cigánykereket. Féltek is tőle a szőlőt csipegető madarak.

Sokszor vitt fel nagypám a hegytetőre is. Gyönyörű lelátás! Előttünk óriási síkság: az Alföld kezdete Aranyosmedgyes irányában, szőlők Szatmár felé, hátunk mögött meg hegyek, rajtuk szőlők, erdők Nagybánya felé. Nagyon szerettem már kicsikoromban

a hegytetőkről lenézni: mennyi mindent lehet innen egyszerre látni a világból! Különösen lombhullás után vagy a tavaszi kizöldülés előtt! Milyen kicsik az emberek, tehenek, házak, boglyák, pajták, milyen vékony vonal az út, a patak. A lábunk alatt, az aljban éppen a Kölcsey Gabiék telke. Egy asszony jön ki a házból, fejszéjével cöveket ver a földbe, hogy a kecskéjét hozzákösse. Vajon mért van az, hogy a fejsze koppanását olyan későn hallom meg? — akkor, amikor a néni keze a fejszét már a következő ütésre is felemelte?

Sokszor vártam nagyapát alkonyaikor haza a Közpatakból. A szeredásában mindig hozott valami meglepetést: madárlátta kenyeret, földiepret, barackot, mogyorót, berkenyét, gesztenyét, gombát, amiből „jó téfelesen” vacsora készült. Néha egy galambot, csókát, verebet is hozott, ezt megtekintés után az én kitarított tenyereimre állította, hogy onnan repüljön el, mert a madarat nem szabad fogságban tartani...

*

Incze nagymama kedves, lelkes teremtés volt, az egész ház anyagi, szellemi életének okos, biztos kezű, határozott kormányzója, megítéléseiben, vélekedésében jószemű, talpraesett. Nagyapám respektálta is! Nagyszerűen tudott az emberekkel bánni, éles észszel vitatkozott, nem hagyta magát! Nagyapám kitűnő mesterember volt, de az üzletkötés, eladás, vásárlás nem volt kenyere. Ezért, ha vásárba kellett menni, mindig nagymama volt az eladó. Kedden Bányán, szerdán Szatmáron, csütörtökön Váralján volt a hetivásár. Szekérbe rakták — szezon szerint — a boros-, a káposztás-hordókat, favedreket, sózókat, dézsákat, s ő ment velük. Nagyapámat ilyen feladatokra „kicsit lágy” embernek tartotta, s nem hagyta, hogy a gyönyörű áru bagóért menjen el... Fizessék csak meg rendesen! hisz ezek között a készítmények között nincs sose fusermunka!

Ő volt a drága kotló, aki a gyerekeinek, unokáinak szelíd kotyogással osztogatta mértéken felül a falatot, s puha szárnyaival melengette őket. De a csőre éles és hegyes is tudott lenni, s a szárnyak ijesztően is tudtak csattogni, ha a csibéket oltalmazni, biztonságukat őrizni kellett...

Nagyszerű kenyeret tudott készíteni, a műhelyben volt a sütőkemence. Sütéskor én voltam a kisinasa: már egész kicsi koromban bevetés után én kellett hogy kirázzam a szakasztókosarokat, s megtanított, hogyan kell szépen a sarkán összefogva behajtogat-

ni a szakasztókendőket. Amim nagyobbacska lettem, a tészta tekenő kivakarása is az én tisztém lett, ebből a tésztából sütötte aztán nekem a vakarót, kettőt, hármat.

A sütés rituális étele volt a lángos: a kenyértésztából csaknem akkora körforma lapot alakított, mint a bevetőlapát, arra ráhelyezte és betartotta a kemencébe. Ha szépen, hólyagosra megsült, „téfellel” alaposan bemázolta, s megsózta... Ezt a lángossütést és -evést csak Nápolyban láttam viszont, nemrég, persze olasz „kenőanyagokkal”: pizza napolitana néven.

Nagyanyám kenyérsütési különlegessége volt még a fonatos és a madár is: a megkelt tésztából hurkaformát gyúrt és kettősen összefonta, vagy érdekesen göbre kötötte. A két vége kukkra kiállott, egyikbe két kis fekete széndarabocskát szúrt: ezek voltak a madár szemei, hátul meg a farka...

El-elküldött a boltba vagy mészárszékbe is: három font bornyúhúsért, fertály túróért, katulya subickért, ilyenkor magamnak is vehettem egy hosszú, fekete medvecukrot — vagy a patikába, cipermagért, fiákerporért, hokmáncseppékért, purgóért...

A gyermekeit nagyon szerette, legnagyobbik leánya — Róza nénem — Rimaszombatban lakott, ennek a fényképét gyakran megsimogatta, apámat mindig Sándorkámnak szólította.

Nagymama otthon is mindig tisztán, rendes ruhában járt, megszólta a rendetlen, buglyos fejő vagy flancoló asszonyokat. Nagyon elítélte a cigarettázó nőket, bár ezt még megbocsátotta, de aki a száját bepirosította vagy a körmeit kifestette, annak nem volt kegyelem: ilyesmit szerinte csak a vendéglőből való bárcás szobacicák vagy a színésznők tesznek.

Engem is gyakran mosdatott napközben, levakarta rólam a kisebb majszolások maradványait, ha úgy adódott, elővette a zsebkendőjét: „köpjél rá, kisfiam!”, s azzal letörölte a lekvár vagy egyéb foltot. Nekem csaknem iskoláskoromig körhajam volt, kedves, csontos, eres kezeivel sokszor simogatta meg:

— Egyem a buksi fejedet... egyem a vigyori pófádat...!

Egyszerű, de jó anyagból való ruhákban járt — az olcsó kelme mindig sokkal drágább, mondogatta, a szegény ember ne vegyen ilyen anyagot... A másik lánya: Ilonka, varrónő volt, ő varrt neki. Kalapot sosem viselt, csak sötét fejkendőt — s mintha most is látnám, ahogy az utcán megy: sem nagyon sietve, sem nem lassan, s jobb kezével felfogja a bokáig érő „slafrogját” s mendegél előre...

Incze nagyanyám 1860-ban született Felsőbányán, apja Smáj-

kovszky Ferdinánd, anyja Balásy Júlia. Érdekes, hogy dédszüleimnél is négy gyermek volt, mint a nagyszüleimnél, s éppen úgy, három lány és egy fiú. Közülük Nagyanyám Szinérváraljára költözött, a többiek Nagybányára. A testvérek gyakran felkeresték egymást, így történt, hogy már kicsikoromtól kezdve én is elég sűrűn fordultam meg velük Nagybányán. Hármójuk közül Lujza nénihez vonzódtam különösen, ehhez a magas, sovány, hajlott hátú, csontos, bogos kezű, száraz, foghíjas asszonyhoz, akinek az arcát a gond nagyon hamar összefirkálta: egyetlen év alatt három gyermeket ölte meg a diftéria — „az a kurva diftirisz!” — mondogatta. A férje, Pali bácsi még az első világháború legelején el-esett. Szomorú sorsú hadiözvegy volt szegény.

Ha beszélni kezdett, a csúnyasága eltűnt, csak a szavaira figyelt az ember... Nagyszerűen értett a gyermekek nyelvén: néány szava után, még a legvadabb gyermekkel is kész volt a barátság. Kisgyermek korom óta felnőttkoromig, az ő haláláig nagyon jól voltam vele. Kicsit komótos hanghordozással, eredeti kifejezésekkel, fordulatos gondolatfűzésekkel, nagyon színesen beszélt...

Szeretett csúfakat is mondani — nagyszerűen állott neki! És amikor a beszéde fonálába egy-egy „görbét” beillesztett, esemény volt hallgatni! Fűszeres, eleven, szegfejére ütő, tartalmas szavú embertárs volt. Pár szóval, egy mondattal nagyszerű portrét rajzolt arról, akit megnézett. A sütővassal örökké a tükör előtt bigygyeszkedő szomszédasszonya peckesen vonul el előttünk: mint kényes kanca a huszár alatt...

Egyszer egy szapora beszédű, de nagyon vékonyka fehérnép jött át hozzá; még csak a hetedik hónapban volt, de már a tizenegyediknek is beillett volna... Aggódva kérdeztem, mi lesz itt, ha majd mind a kilenc letelik...

— Nyúlik az, Janikám, ne is félj semmit!

Nagy, behemót, kövér férjével karonfogva negyedrészt annyira kis hegyes feleség megy: — Egy béka se hőtt meg a nagy kú alatt! Ládd, ezt sem nyomja agyon! — Nagy darab asszony mellett kis, szopornyikás, keszeg férj lépeget: — Biza, nagy stráfszekér ez egy ilyen csepp kis lú után!

Egyszer mondtam neki:

— Lujza néni szobrász vagy festő kellett volna hogy legyen.

— Van is valami ilyenféle bennem!

És elmesélte, hogy az ő édesapja meg Smájkovszky nagyapja nagyon jó hírű műasztalos volt, afféle oltárszobrász-faragász:

Ugocsában, Beregben, Kassa környékén, Sziléziában sok templom díszes berendezését ők készítették. Összedolgoztak egy szobrásszal, ez volt a vállalkozó, és nagyon jól ment nekik.

Egyszer Felsőbányán jártomban kivettem a keresztlevelét: neki is, nagyanyámnak is a keresztapja „Laurentius Wurtzer, sculptor academicus” volt, vagyis vállalkozó szobrász. Így megeshet, hogy Incze nagyanyám oldaláról valami „Asztalos Umling Lőrincz”-féle mesteremberek voltak az elődeim, s a piktúra lelke erről az oldalról szivárgott át belém.

Egyszer a Smájkovszky név felől is érdeklődtem, s azt mondta Lujza néném, hogy valószínűleg lengyel eredetű, de az ő apja is, nagyapja is magyar volt, lengyelül nem tudtak, csak németül. Tréfálkozó kedve, itt is előbújt: körbemutatott a nagyon szegényes kis szobájában, s kacagva mondta:

— Lehet, hogy vagy hatszáz évvel ezelőtt a Smájkovszky elődök rokonai voltak a Lubomirszky hercegeknek, így „nagy ágyból” származunk — aki nem hiszi, járjon utána!

Édesapámról a legelső tudósításokat egyik asszonytestvérétől kaptam:

— Apád még tizenöt-tizenhat éves kamasz volt, de már reggelenként kente-fente a bajusza helyét, s türelmetlenül leste, hogy serked-e. Később meg Pestről hozatott bajusznövesztő elixírt, bajuszkéjét meg bajuszkötőt... Ügyes táncos is volt!

Emlékszem egy ifjúkori arcképére: felszabadulás után, mikor segéddé avatták, „levétette magát” térdig érő ferencjósában, fehér mellényben, nyakkendővel; mellénye bal alsó zsebéből aranylánc lógott le, kis biciklikerekkel a végén. Balra fésült haj, szája végén két kis „tizenhárom szálú” bajusz — a többi még nem nőtt ki az orra alatt... Egy másik arcképe még most is megvan: szép, értelmes tekintető, két csillaggal, lövész jel vénnyel. Erre a huszárkáplár képére büszke lehetett, mert megnagyíttatta, szép mahagónira pácolt politúrozott rámába helyezte, ott függött a nagyszoba falán...

Még kisfiú koromból eleven emlékem, hogy reggelenként kifefélte, viaszkolta, majd furcsa bajuszkötőbe kunkorította a bajuszát. Később, ahogy a gyerekek száma és a gond egyre nőtt, már nem volt ideje a reggeli bibelődésre, „lestuccoltatta”, és kis angolbajuszt viselt holtáig.

Egyébként vékony, középtermetnél magasabb, szíjas izomzatú, könnyed mozgású, jó megjelenésű ember volt, s ha vasárnap szépen felöltözött, legfennebb, a kemény famunkától megizmosodott tenyere különböztette meg az „úri” értelmiségiektől.

Feltűnően szép írása volt — később engem is mind oktatott, hogy egyforma nagyságú betűket írjak, egyenes, szabályos sorokat, nem összevissza görbülő „ökörhúgyozást”, ahogy a fazakasok hívják a csupokra csorgatott görbe vonalakat. Ötven emelettel magasabban állott iparostársai értelmi színvonala fölött... Sokat olvasott, feltűnően nagy szóbősége volt. Ha olvasni kezdett, pár sor után úgy belemerült, hogy aztán se hallott, se látott.

Volt három nagynénink, akiket vasárnaponként — rendszerint délben — meglátogatott. Az egyiknél mindig sok jó olvasnivaló volt, kredencen, varrógépen, asztalon: Tolnai Világlapja, Érdekes Újság, a Szamos, vagy Mikszáth, Balzac.

Ahogy bementünk: — Kezicsókolom, Póli mama, hogy tetszik lenni? — Amíg ő válaszolt, apám már észrevett valami újságot, kezébe vette, majd maga elé tette az asztra...

— Hát ti hogy vagytok, Sándorként? — Ezt a kérdést apám még hallotta, de a szeme már a sorokon járt, majd egyik karjával az asztra könyökölt, pár perc múlva a másikkal is, és úgy lábon állva belemélyült a betűkbe.

Én meg csak néztem, ahogy nagy barna szemgolyói elhaladnak a sor végéig, aztán újra visszafutnak a következő elejére... A kis szobában egy mukkanás sincs, amíg a Póli mama nagy kerek faliórája el nem üti a fél egyet. Ütemesen ketyeg tovább. A percek szaladnak, s nénikénk elnézően mosolyogva int a szemével: de jól átadta apád magát az irodalomnak...!

Kis idő múlva az óra nagy zajjal négy kisebbet és egy nagyot kongat. Apám — kicsit mintegy más világból felzavartan — körülnéz, felegyenesedik, elzsibbadt karjait dörzsölgetve mosolyog és válaszol: — Köszönöm kérdését, kedves Póli mama, hál'istennek, jól vagyunk... Gizike köhög egy kicsit, de katonadolog! Na, kezicsókolom, menjünk, fiacskám! — S miközben Póli mama a kapuig kísér bennünket, tréfásan dicsérget: — Be jól kibeszéltük magunkat!...

De volt arra is eset, hogy a vasárnapi látogatás idejére minden olvasnivaló eltűnt a látóhatárról.

Érdekelték a történelem nagy eseményei is, nekem többször magyarázta, hogyan szorították ki a törököket a Balkánról, hol „szórta el Napóleon a kalapács nyelét”, hol számította el magát Vilmos császár, akinek nyomorék volt az egyik karja. „Ferencjós-kára” nagyon haragudott, nem is viselte a katonasapkáján az 5 kezdőbetűivel ékesített gombot. Boldogan kommentálta, hogy fené-

ken billentették az utódát: IV. Károlyt. Megszabadultak a népek a Habsburgoktól!

Sokat hallottam tőle a mungókról, „Tiszapistáról” is. Hindenburg és Wilson, Chamberlain és Herriot viselt dolgait szintén gyakran tárgyalta, Clemenceau nevét mindig Klémenkaunak olvasta — hiába mondtam ki helyesen, mert már akkoriban nyolcasom volt franciából... A Mazuri-tavak, „Premisli vára” körüli eseményeket tőle hallottam, Tirol, a Piave, az Isonzo, Belluno, az olaszok kiugrása eleven emlék volt, s emlegette Tóth Gyulát, az egyik bajtársát is, aki egy gemonai olasz nőbe habarodott bele, a kedvéért Itáliában maradt, feleségül vette, és most Velencében van egy kis vendéglője...

Többször hallottam tőle egy háborús olasz nótát is: General Cadorna Scrive a Regina, Bombardi bomm-bomm! Sulla cartolina... Kár, hogy a dallamát nem tudta visszaénekelni, mert botfűlű volt. Ellenben nagyszerű ritmusérzéke volt: élveztem a vidáman pattogó kopogás-dallamot, amit az üres hordó még fokozott is, mikor az abroncsokat két kalapáccsal verte fel reá.

Öntudatosan vallotta magát vastagnyakú kálvinistának, nem azért, mintha vallásos lett volna, hanem mert a tiszta magyarok mind reformátusok... Nézzék meg Debrecen vidékét! Hogy Ballasárol, az ecsedi Báthoryakról, a Rákócziakról, Csokonairól, Arany Jánosról ne is beszéljünk... De a katolikus vallás mint hit ellen sosem beszélt, ez saját meggyőződése minden embernek. Családunk nőtagjai közt voltak katolikusok is, és a vallásszabadság-egyenlőség alapján azt tartotta tisztességesnek, hogy a fiúkat az apjuk, a lányokat az anyjuk vallására kereszteljék. De mindig hangoztatta, hogy a katolikusok nagy többsége Habsburg-talpnyaló, és nagyon elítélte az aljas lélekvadászatot, amit papjaik gyakran csúfúl vagy szépszerével üznek. Gyáva, szarházi, behódoló tökfilkónak nevezte azokat, akik reverzállissal eladják jövődöbeli gyermeküket.

Mikor csak ketten voltunk, nemegyszer hangoztatta, hogy nem lehet értelmes ember, aki a pápisták sok meséjét elhiszi, de „hitvitát” csak egyszer hallottam tőle, amikor egy nagyon csúfszájú, irigy, vakbuzgóan bugris, „rózenkráncos” szomszédasszonyunk Jézus feltámadása meg a Szent Antal perselyes csodája ügyében hitetlen, vasfejű magyarnak titulálta apámat...

Ő szépen magyarázta, hogy a feltámadást jelképesen értik, nem úgy, hogy kiszállott a sírjából és most ott lebeg valahol a fellegek között, hanem hogy holta után a tanításai maradnak fenn,

így támadt fel... Szent Antal pedig szívesebben fogadná magát ingyen is, ha a szája nem lenne olyan moslék budi, és ha a tejet nem keresztelné meg vízzel, mielőtt a piacra viszi vagy nekünk eladja ...

Édesanyám négy nagynénje révén négy nagyanyám volt... mindnyájan gyerektelenek, a sok szeretet, ami bennük felhalmozódott az ifjú nemzedék istápolására, mind reám és a testvéreimre áradt ki. Mind a négyen büszkék voltak arra, hogy ők nem akárik, hanem Reiterek! Reiter Veronika, Apollónia, Mária és Gizella... Lovas ősök! bár ők már iparoscsalád leányai, s németül már a nagyapjuk sem tudott.

Ha szabad rangsort felállítani négyük között, az utókornak is helyben kell hagynia, hogy Póli mama volt az első, ezt a rangsorolást ő maga is így készítette el... ő, Reiter Apollónia, Sótér Endre nyug. postatiszt özvegye! Gondosan benaftalinozva őrizte férje szép, sötétkék bundával kibélelt gálaköpenyét, aranyozott gallérján kétoldalt a postakürtökkel — hideg téli estéken, ha mennie kellett valahová, ezt vette magára —, mert a sötétben nem látszott, hogy férfikabát.

Nem ő volt a legidősebb, de színvonal szempontjából a család nesztorának nevezte magát, s méltán: szép kis telken három kiadó háza volt, rendezett udvar, az árnyékos soron dáliabokrok, a napon karósmályvasor, középen virágoskert, két nagyon jó körtefa között befuttatott filagória...

Ő maga szép volt, magas, egyenes járású. Ősz haja mindig gondosan frizurába fésülve, keskeny arc, vékony, erősen sasorr — afféle római matróna —, keskeny, zárt ajkak. Különösen jól állott ezekhez a szemüvege — nem a megszokott vénasszony-pápaszem, hanem előkelő cvikker, rövid zsinórral kötve s a bal vállára erősítve — így bármikor keze ügyében volt. Volt monoklija, de sosem viselte, színházi messzelátója, gyöngyház berakással — ezt később nekem ajándékozta. Hétköznap ő is kendőt kötött a fejére, mint a nővérei, de ünnepnap csak kalapban hagyta el a lakását; díszes kalaptúkkal fogta a hajához. Ügyesen tudott varrni, sálat, kendőt, szvettert kötni. Állandóan dolgozott, s munka közben szép, mély alt hangján egyszerűen, érzélgősség nélkül, halkan énekelt.

Sokszor járt Pesten. Dérynéről, Blaha Lujzáról, Küry Kláráról, Fedák Sáriról és még sok kisebb színésznőről gyakran beszélt nekem. A lakása mindig tiszta volt, mint a pohár, a kis szobácska, amiben állandóan tartózkodott, maga volt a megtestesült rend és nyugalom: a fényes tűzhely mellett két kényelmes karosszék, tiszta

szőnyegek, fehér falak, itt-ott képek, egy szép kredenc, kerek, egyenletesen, nyugodtan ketyegő falióra. A csend ezzel a ketyegéssel volt teljes, legfeljebb időnként hozzá kellett számítani egy kis kávé, töltött káposzta vagy füstöltkolbász diszkrét illatát...

Nagyon szerette az alkonyatot, ilyenkor a csendes üldögélést vagy beszélgetést. Mindig a teljes besötétedés után gyújtott lámpát. Szerette, ha ilyenkor meglátogatta valaki.

Csaknem naponta beült hozzá egyik lakója: Delinke néni, egy gazdag örmény rőföskereskedő felesége. Ömlöttek belőle a napi hírek, amiket az üzletajtóban szedett fel: ... hogy a plébános elhozta a másik „unokahúgát” házvezetőnőnek, de továbbra is a Csonka kisasszonyok szoknyáján ül, mert nem adta fel a helyét, ahol évek óta „természetbeni” ellátása van — sokszor házhoz szállítva a plébániára, mert ugye, mindegyiket kell szeretni... na meg azokat is, akiket otthon szokott gyóntatni...

...hogy a patikusné újrafestette a haját — most szőkére —, sosem fogy ki az udvarlókiból. Egész nap ott ült ma is Dönczy Sanyi, a falu bikája... (A patikusné én is ismertem: mázsás dromedár, nagy, puha, fehér, ikszes combok, kurta, kövér ujjai közt mindig cigaretta, káposztalevesbe való, húsos fülei lelőgtak a függők súlyától, és amikor lustán megindult, a hatalmas két tomporán ideges, ijedt táncot jártak a pongyolájára festett tarka virágok.) Különben tegnap a patikán mulatott az egész város! Mészelték a ház frontját, ezért leszedték az ajtókat, ablakokat, cégtáblát. Valamilyik festő tréfából a cégtábla feliratán: Gyógyszertár a Megváltóhoz — a gyógyszertár E betűjét nagy fehér A betűre mázolta át, a napszámosok nem nézték meg, és így tették vissza a helyére. Másnap reggel hetivásár... az egész környék röhögött rajta!

...hogy a fogászné, vidám elvált asszony, ma benn volt nála az üzletben, és azt mondta: ő egész életében csak kettőt szeretett, a civilt meg a katonát... A szégyentelen!

Póli mama mulatott ezeken, de sosem adta tovább, nem is volt! barátnéja, akivel ilyesmiket újrabeszélhetett volna.

Az ilyen alkonyati tereferék fő műsorszáma azonban Bilkay úr volt, olyan ötven év körüli suszter, szintén néném lakója, hátul az udvarban. A feleségénél rendetlenebb asszonyt talán az egész Szatmár megyében nem lehetett találni; az ágyak örökké vetetlenek, a tarka dunyhacihákból fakadt ki a toll, a hétszámra mosatlan edényeket legyek lepték el. De Bilkay úr mindig kukkra kefélt bajusszal, fényesre subickolt cipőben ült a banklija előtt, ahogy egy ilyen „jobb ember”-hez illik. Személyében együtt volt

egy vidéki illem- és táncmester kelleme, egy pomádés Figaro meg egy politikus csizmadia minden fontos pszichikai jellemzője. Felsőbbrendű lénynek tartotta magát. — Amért énrajtam ez a porcolánnadrág van — szokta mondani —, belül nemes szív dobog, és nagyúrikkal parolázok! — A kuncsaftokkal mindig nagyon előkelően bánt, mint a legnagyobb fodrásztermekben szokás, újságokat olvasott, s a belőlük fülön fogott idegen kifejezéseket fitogtatva szőtte bele a beszédbe.

— Az? Az egy közönséges regenerált konzorcijom — mondta megvetően egy kissé degenerált szaktársára. — Ez nem a zsenim! — mondta arra, aki „nem volt a zsánere”; ha édes tésztával kínálták, úriasan hártotta el: — Kérem, én inkább a sós süteményeket kamelom...; puritáns kis estély volt! — dicsért egy szombati vacsorát; ha valami nem kellett neki: — Most nem reflektálok reá! — Olyan bolondokat csinál — mondta egyik szomszédjára —, hogy száz okos sem tudja asszimilálni; a női emancipációt meg női venciációknak nevezte.

Kedden és pénteken alkonyatkor csaknem rendszeresen bejött — ilyenkor úgy ültünk le a beszédjén mulatni, mint ma a meccs szurkolói a szomszédok televíziója köré. Bilkay úr elfoglalta a megszokott karosszékét, és kezdődött valamivel a mese: tulajdonképpen-állítólag az állt a lapban... vagy rátért egy-egy, már sokszor hallott harctéri esetre, amelynek a hőse persze ő maga volt.

— Á, semmi ez! — legyintett, mikor néném megdicsérte vagy csodálta a vitézségét —, nem olyan nagy vérszarás az egész, kedves házinéni, kezicsókolom, nincs ebben semmi nagy differencia!

Politikai éleslátása, háborús helyzetfelismerése is közmondásos volt: — Tudom én, kérem, egészen pozóvi (pozítíve), hogy Angliában most is büzlik valami, de az igazi kiskutya Amerikába van eltemetve! Az ántánt hatalmak most is nagy nyomást gyakoroltak a királyné... a politika kérem ilyesmiket is produkál, de azt tudom, hogy mindentől le kell vonjuk az összes konzokvencijákat!

Szerette a hétköznapi dolgokat is újságírók frázisokkal előadni: tennap olvastam a lapunk hasábjain; nagy tevékenységet fejtettem ki a családi béke érdekében; javaslatos indítványt tettem, hogy nejem...; győzelmet aratott a ferblin, pedig majd kihúzta a lutrit.

Külön esemény volt. ha énekelni kezdett: két hüvelykujját a mellénye hónaljába dugta, a kint maradt négyet taktusra billegette, és tánclépéses kényeskedéssel kezdte: „A mellényem sárga pikét!” vagy: „Légy hozzám hercig öt percig!” Ilyenkor a bajuszát, bozontos szemöldökeit meg pipaszár lábait ütemesen ille-

gette, és édesen gügyögte: „Sim-mulj hoz-zám egy picikét!” Mert direkt, pláne, kedves házinéni, imádom a hölgyeket!

Mi, a hallgatók, megegyeztünk, hogy az „előadás” alatt illedelmesen csodálkozunk, másnap azonban, a „visszaforogatásnál” dültünk fel a kacagástól.

De Póli mamánál nagyon komoly dolog is volt: az én első festőiskolám! Sok képreprodukciója volt, köztük több színes is., Munkácsytól a *Siralomház*, *Mégis mozog a Föld!*, az *Éjjeli csavargók*, egy azóta sosem emlegetett festőtől, Bihari Sándortól *Az ő nótája*, *Bíró előtt*, *Vasárnap délután*. Aztán megvolt a Feszty-körkép, Mednyánszky-tájképek, Rembrandt *Anatómiája*, több Rubens, Michelangelo, Botticelli... Még csak elemista voltam, de már töprengtem, mit jelenthet a felirat rajtuk: Gallerie degli Uffizi, Avec permission de *Sedelmeier*.

A képeket néném időnként kicserélte a falakon: húsvét táján a *Jó Pásztor*, a *Golgota*, karácsonytájt egy Murillo-kisbaba, vagy ami nekem külön tetszett, egy nagyobb méretű, színes disznóölés: kékes hajnal, az ablakból kisárgállik a lámpavilág, a gémeskút előtt egy megperzselt disznót hasít fel a gazda, körülötte a ház népe.

Néném nekem erről igazi képtárgyalást tartott: figyeljem meg, milyen szép a kék színek közt a sárga ablak, milyen tökéletesen van a gazda megrajzolva, ahogy lehajlik, jobb kezében a bárdot éppen ütésre emeli, a gyerekek bémászkodó arca, egy legény mozdulata, amint vizet húz a kuútból, a kútágas villáján nagy a hó, de azt is milyen jól ábrázolja a festő: a kút ostorán már nincs, mert a sok vízhúzás közben mind lehullott róla... Az egész kép oly tökéletes! És végigmutogatott rajta vékony, csontos ujjjaival...

Az ilyen festői látnivalók közül legnagyobb szenzáció az én számomra egy képeskönyv volt: a pesti Műcsarnok 1902. évi nemzetközi kiállításának katalógusa. Szerényen húzódott meg díszes kötésű könyvek háta mögött, nem is tudom, hogy bukkantam rá. Meglepődtem a sok szép kép láttán, futottam nénémhez, miféle könyv ez?

Hát... a festő vagy szobrász kiállításra viszi a munkáit, ahol mindenki megnézheti. Sokszor még ilyen könyvet is nyomtatnak róla, amit a látogatók megvásárolhatnak, így vette ő is ezt, mikor egyszer régen Pesten a kiállítást megnézte. A kis könyv kedvencem lett, s amikor kiértem, hogy nézegethessem, Póli mama asztalhoz ültetett, megnézte, hogy tiszta-e a kezem, s megígértette, hogy szépen lapozok benne és az ujjaimat sem nyálazom.

Valami különös, ünnepélyes szertartás volt ez a könyv nekem, a kisiskolás gyermeknek! A sok szép kép és szobor magától beszélt, de a feliratok sok gondot okoztak. Tele voltam kérdésekkel, amelyekre néném szívesen válaszolt, kedvvel és örömmel, a személyes élmények elevenségével.

— Miért van sok festőnek három-négy neve? Deák-Ébner Lajos, Magyar Mannheimer Gusztáv, Iványi-Grünwald Béla, Van der Stappen Charles?

— Ezek biztosan afféle művésznevek! De akad egy-egy hó-bortikus is köztük!

— Beck, Bruck, Böcklin! miért van ck-val?

— Ezeket úgy kell olvasni, mintha mi két k-val írunk: Bekk, Brukk vagy bükk, makk, kakukk...

— Akkor bück-mack, kakuck?

Ott volt Arnold Böcklin *Kentaur a kovácsműhelyben* c. képe... nézem: tarka ló, de a nyakától egy őszhajú ember! Mi az a kentaur?

Erre már hosszabb magyarázat kellett — ilyen csak a mesében van, a festő ezt csak kitalálta, hogy a kentaur bement egy falusi kovács műhelyébe az első jobb lábára patkót veretni...

— Miért van a Böcklin meg a Munkácsy neve elé kereszt téve?

— Mert már meghaltak, s a képeiket mások hozták el a kiállításra.

— Miért van Velenceze cz-vel írva?

— Ez régies írás, mint ahogy a nevünket mi is így írjuk: In-cze.

— Neogrády Csók István, Vaszary — ezek igazi nevek? Hívhatnak így valakit: Csók? A Vaszaryt még kimondani is szégyelltem, azt hittem, csúfnév, az utálatos, zsigori embert gúnyolták így, aki még a saját ganéját is megenné fősvénységében...

— Persze hogy igazi nevek. A Vaszary képét — *Részes aratók*, lásd, rá is írtam akkor ceruzával — megvásárolta Öfelsége!

— Ki az az Öfelsége?

— A király, Ferenc Jóska!

Poll Hugó: *Ingyen kenyér* — a képen sorban álló szomorú emberek egy boltajtóban. Ehhez is magyarázat kellett: nagyvárosokban sok olyan ember akad, akinek nincs munkája, keresete, kenyere, ezeknek szoktak időnként ingyen kenyeret osztani.

Máskor Póli mama maga hívott a képeket nézni, mellém ült,

és magyarázott: László Fülöp — ez nagyon híres arcképfestő, és akit így lefestett, híres hadvezér volt, Görgey Artúr, itt a képen már nagyon öreg korában, civil ruhában. Ez a női szobor Prielle Kornélia, egy nagyon jó színésznő. Ez a másik szobor Hunyadi János, a törökverő. Mátyás király apja, de a szobrász ezt is csak elképzelte, mert Hunyadi több száz évvel ezelőtt élt... A könyv utolsó lapján Zuloaga Ignazio, azt hiszem, spanyol festő, a hazájából küldte el a képét erre a kiállításra...

Az én kedves néném kiváltképpen megnőtt a szememben, amikor mondta, hogy Iványi-Grünwaldot Bányán többször látta festeni, Ferenczy Károlyt meg a feleségét jól ismerte, és van Bányán még egy másik jó festő: Thorma János, csak nincs meg ebben a könyvben, mert nem küldött képet a kiállításra...

Még sokat mesélt egy Hány Gyula nevű festőről, akinek soha nem hallottam a nevét (csaknem hatvan, Itáliában festett képe volt a falakon). A könyvben lapozgatva rá is bukkantam: *Laguna, Lido, Zattere, Ponte Rialto... Colosseo, Monte Palatino, Ciprusok a Pitti parkban, Vizesés Tivoliban* és így tovább!

Ezt az oldalt számtalanszor átolvastam, szinte könyv nélkül is tudtam volna, de hát hogy kell ezt kiejteni: *Legnano, Chiesa, Ognissanti, Chioggia*, és mit jelenthetnek?

A címek olvasgatása közben valami furcsa vágy fogott el, hogy Itáliát egyszer én is megláthassam. Egyben megtanultam azt is, mi az olajfestmény, az akvarell, a pasztell, hogy magántulajdon-e, vagy eladó-e a kép...

Amint cseperedtem és a rajzolásba egyre jobban belemerültem, Póli mama ezt a könyvet nekem adta, együtt volt velem serdülő- és ifjúkorom minden hányódásában. Még Pitești-be is magammal vittem, ahol két évet együtt katonáskodott velem. Mikor aztán Déstre kerültem és „keresetem” is volt, új keményfedélbe kötettem, s máig is őrzöm mint legelső festőolvasmányomat és nagy élményemet.

De nénémnél még sok más jó olvasnivaló is volt. Ezekből tudtam meg, hogy az én születési évemben milyen nagy esemény történt: Blériot, a francia mérnök maga konstruálta repülőgépevel Calais és Dover közt átrepülte a La Manche csatornát, és most már az Atlanti-óceán átrepülése került a világ érdeklődésének középpontjába.

Sok mindent olvastam a világháború eseményeiről is — a meyerlingi tragédiáról, a szarajevói merényletről, s rengeteg egyéb-ről, amit a családunk háborúban lévő férfitagjai és a mi itthoni

nyomoróságunk alapján a saját bőrömön is éreztem. Olvastam a Titanic híres óceánjáró gyorshajó világraszóló katasztrófájáról, aztán Alcock kapitány gépéről, amivel legelsőnek repülte át az Óceánt Uj-Foundlandtól Írorszáig, meg Pasteurról, akinek én is köszönhetem, hogy élék, mert 1918-ban megharapott egy veszett macska, s a pesti Pasteur Intézetben gyógyítottak ki...

Onnan hazaérkezésemtől ért az élet első nagy bánata: távollétem alatt meghalt Incze nagyanyám, már csak a sírját láthattam.

Legtöbb gyakorlati hasznát azonban a gramofon technikai fejlődésének vettem, Póli nénimnek sok jó lemeze volt, és egy jó gramofonja, nem az az óriás tölcéses régi, hanem a már javított, kis hangszórós készülék. Itt tanultam meg, mi a monológ, duett, kuplé, polka, csárdás.

Már kicsikoromban jó zenehallásom, ritmusérzékem és fotográfáló agyam volt, s a lemezeket párszori hallás után megtanultam és leénekeltem. Később két kis húgom: Erzsike és Margitka is csatlakozott hozzám: társulat lettünk. A környezetemben hamar felfedezték „képességeimet”, és éveken át mint „felvidító tényező”, eleven zenegép és ingyen vígszínház szerepeltünk a családban.

Gyermekkorom táján vált általánossá a polgári házasság. Népszerű dalocskák — afféle slágerek — énekeltek róla divatosan:

*A házasság mai napság
Nem parádé, nem is rabság:
Rövid az egész!
Egynek sem kell meggyónnia,
Nem kell hozzá litánia,
Csak annyi, hogy szeretsz-e még, galambom?*

Vagy a jól pergő, vidám polka egészséges ritmusában:

*Klastromban az apácák
Ezt az időt már rég várták,
Apácák csak azért lettek,
Mert férjhez nem mehettek!
Éljen, éljen a polgári házasság!*

Gyermekkoromban állandó közgúny tárgya volt a finánc, más néven: a pénzügyőr, ha rangja volt, szemlélsz vagy főszemlélsz. Furcsa görbe kis kardjuk, sötét egyenruhájuk volt. Kigúnyolásukra írta Molnár Ferenc: „Tisztességes Lajos másodszaglász volt az ál-

lami benzinbűz-megállapító hivatalban...” Róluk énekek a lemez is — Király Ernő hangján a Vígyszínházban:

*Nagy úr lesz a finánc
Majd! a jövő nyáron,
Lovat adnak alá,
Hogy gyalog ne járjon,
De mivel hogy nincsen
Elég ló készletbe.
Adnak alá lovat,
De csak részletekbe,
Röf-röf-röf:
Apró részletekbe!*

A dalocska többi strófájában néhol úgy hallatszott, mintha az énekes a finánc F-jét P-vel cserélte volna fel...

Én persze nem tudtam, hogy mi a lónak az apróbb részlete, sem azt, hogy mi a polgári házasság, így hát értetlenül csodálkoztam az „előadásomat” követő hahotán, ami különösen akkor volt hangos, mikor olyan valaki is jelen volt, aki még ezt tőlem soha nem hallotta.

— Énekeld el még egyszer, Janikám! — unszoltak.

Nagy műsorszámom volt a *Hét, hét, minden darab hét!* A derűtség már mindjárt a dal elején elkezdődött, a kaszakő dicséretével:

*Ha jó kendnek a kaszája,
Markot szed a lány utána,*

— majd folytatódott a pirosítónál:

*Kinek rücskös a pofája,
Rakjon pirosítót rája.
Hét, hét...*

— és széles, padlásig érő hahotába csapott át:

*Jaj de csinos, jaj be jó
Ez a selyembugyogó!
Bugyog elöl, bugyog hátul,
Bugyog minden oldalátul.
Hét, hét, darabja csak hét!*

Valószínűleg a Göre Gábor meg Durbints sógor környékéről való volt egy másik kedves csipkelődés is:

*Plébános úr azt mondta,
Tra-lalla-lalla,
Ne járjak a tilosba!
Neki is a szája jár:
(hisz) Minden éjjel mással hál!*

Voltak érzelmes dalok is — egy *Szulamit* című, akkor nagyon népszerű, ószövegségi szindarabból, a szatmári színháznak is nagy kasszasikere volt:

*Meg van írva a sors könyvében minden,
Hogy mi vár az ember fiára itt lenn.
Egy nagy könyvbe van bévezetve
Jók, rosszak külön lapon...*

Vagy egy másik, a lemez túloldalán:

Néha, néha visszajönnek a tavaszi álmok...

Ezekből apámnak kellett gyakran kívánsághangversenyt énekelnem. A gramofon olyan volt az én gyermekkoromban, mint a tévé a terjedési szakaszában: kicsit rongyrázás, a tehetőség fitogtatása, a „jobb család” kelléke.

*

Négyéves lehettem, mikor nagyapámtól saját házunkba költözünk, öt percre onnan, feljebb, a Szinér patak partján, a szőlőhegyek áljában. A változás, az új környezet nekem nagyon szokatlan volt: sokszor türelmetlenkedtem, hogy menjünk már innen haza, mert itt olyan furcsa káposztaszag van, sokszor kérdezősködtem: miért van itt minden olyan másképpen?

Az új ház nem volt sem új, sem különleges, csak a szokott alföldi beosztású: pitvar, elsóház, hátulsóház, tapasztott tornác, gerendás padlás, szalmafedél, rajta szép zöld moha, meg valami érdekes, vadon növény Esevéria-féle tenyészett, sokan jöttek hozzánk ennek a leveléből kérni: a belőle kinyomott nedv nagyon jó orvoság volt fülfájás ellen, némelyek filfűnek is hívták.

Az udvarra apám egy nagy színt építtetett, itt dolgozott, meg itt a kész hordói is fedél alatt álltak. A kertben körte-, alma-, diófák.

Apámnak különös kertészkedő hajlama volt, Pestről, Erfurtból magvakat, Haarlemből jácint-, tulipánhagymákat, gladiolust hozatott. Rózsát is telepített — én is ismertem őket: Druski, La France, Marsall Niel. A csupasz háziháta elé rácsot tett, sokszínű illatos bükkönyt futtatott reá. Aztán a liliomok, delfiniumok, a konyhakertben karfiol, bimbóskel, árticsóka... Lassan az egész környék rákapott a kertünkre, állandóan jöttek a látogatók.

Apám hozatta és bújta a kertészeti árjegyzékeket. Egy erfurti cég hangzatos szavakkal ajánlott valami pompás Confrey-növényt: élénkzöld labodái a disznóhizlalásnál nélkülözhetetlenek... száz, darab gyökérdugvány mindössze négy márka!

Meghozatta! Ősszel gondosan beültettük, még ráadás is volt vagy tíz! Tavaszodon, és mi reggel, este lestük a zöldülését. Jött a meglepetés: a Confrey-növény közönséges nadálylapu volt, amivel eddig is tele volt a kert, udvar! Belepte az egész környéket, alig győztük irtani... Lett nálunk multság, bosszankodás!

A telkünkön régen fazekas lakott, az udvar egyik szegletében nagy gödör, benne szép fehér agyag volt. Nagy hasznát vettük: édesanyám hozott be belőle, esős vagy hideg időben, és megtanított „agyagozni”, előbb almát, körtét, murkot, aztán peracet, szőlőt, kígyót, állatfigurákat, embereket! Nagyon sokat játszottunk az agyaggal.

Édesanyám! Tulajdonképp vele kellett volna kezdenem mindent! Apró kis asszonyka, alig volt húszéves, mikor én születtem, fekete haja s szép magas homloka közepén kis cakkban lenőtt, vékony sasorráért sokat tréfálkoztak vele: — Olyan az orrod, mint a Mátyás királyé! — mondták. Nagy, zöldessárga szeméiért szintén: — Te, milyen macskaszemed van!

Igen szép, magas szoprán hangja, kitűnő hallása volt, mindig énekelt. Felnőttkoromban a rádióból ismertem fel: ezt is énekelt édesanyám, azt is! a *Hoffman meséiből*, a *Denevérből*, a *Cigánybáróból*, a *Gül babából*, a *János vitézből*, a *Szulamitból*, a *Marthából*...

Majd földbe gyökereztem ülőhelyemen, mikor Kolozsváron porcelán-„gyáros” koromban először hallgattam a *Traviatát*. Olasz vendégszoprán énekelt: — *Ah, fors' é lui, che l'anima solinga*... Ezt is tőle hallottam: Hátha ő lesz az álomkép, kire oly rég várt szívem!

Sokszor énekelt még egy szép dallamot, amelyről mondta, hogy ezt a színpadom férfi énekli, a függöny mögött. Ezt is a kolozsvári Operában ismertem föl a *Parasztbecsület* legelején, meg a szomorú bohóc dalát, aki bánatában sírni szeretett volna, mégis kacagnia kellett, hogy a közönséget a pénzéért mulattassa. Aztán ott voltak a századeleji népszínművek dalbetétjei: „Tudom én, hogy mért hagytál el”, „Eresz alatt fészkel a fecske” — Blaha Lujza híres dalai... Leánykorában szerepelt is műkedvelő előadásokon.

Sok szép verset tudott az én édesanyám: a *Pókainét*, *Ráchel sirlalmát* — ezeket féltem hallgatni, oly szomorúan mondta, inkább *A bajuszt*, *A tintásüveget* és más ilyeneket szerettem.

*...Ott az ürge,
hű, mi fürge...*

Próbált velem is verset mondami — legelőször egy Sándor-napi köszöntőt:

*Kedves Édesapám!
Úgy repültem, mint a madár,
Pedig szárnyam sincsen,
Virágot is hoztam, pedig...*

A névnapon lámpalázás, szorongó szívvel odaálltam elébe: „Kedves Édesapám!...”

Apám meglepődve rám nézett, bennem elakadt a szó... Anyám a kezemet fogta, és mosolyogva adta a számba a (jól megtanult) sípot: „Úgy repültem...”

Én kezdtem mondani a verset, de a nagy megilletődéstől a második sornál sírni kezdtem. A névnap így is nagyon boldog volt, de a szerepléstől való félelem attól kezdve mostanig kísér, és amikor kellene, ma sem tudom kivágni a rezet.

Aztán beíratk az óvodába — nem szerettem. Sírva mentem reggelenként: az óvónéni vastag hangú, zord, idősebb asszony volt, cigarettázott, pálcával nagyokat csapott az asztalra — mindig összszereztem tőle. Utáltam, hogy annyit kellett sorba állni, meg hogy egy Olga nevű lány mellett kellett ülnöm, aki nagy vörös kezű-lábú teremtes volt, az arca, homloka ótvaros, a haja fehéreszöke, az orrából mindig zöldessárga „békalába” csüngött le, mi-

kor beszélt, visszaszippantotta mind a kettőt. Kórusban kellett mondani:

*Örömvó- Dábajárni,
Sokjót lehet ott tanulni,
Ottmívelem Szívemeszem,
Tudomishogy Hasznátveszem!*

*Ha a gyermek jó
És szófogadó
Társival játszani...*

Mi az, hogy társival? — aztán: miért mondjuk: „Zöldrevana Zöldrevana Palavesszőm?” mikor a rácsos kapu van a nótában zöldre festve... aztán: nagyon csúful éneklük: „Megy a vonat Kanizsára”, „Debrecenbe kéne menni”.

Tanítókoromban láttam, hogy ezeket „tandal” csúfnéven ismerik, sok okos ember harcolt már ellenük, például Kodály Zoltán, s később pár éven át, mikor tanfelügyelősködtem, magam is.

Nem erőszakoltak az óvodával, rövidesen kimaradtam. Már volt egy kis húgom is, a szomszédból jöttek át gyerekek, édesanyám szebben tudott mesélni, mint az óvónéni, az udvarunkon is jobban lehetett játszani, mint ott.

Más bajom is volt: éjjel elég gyakran odavizeltem. A kiterített lepedőről a szomszédasszonyok is megtudták, s ügy lett belőle! Édesanyámat ellátták orvosi jó tanácsokkal: — Kell egy jó kis virgácsot húzni a vesszőseprűből, megtüzesíteni s avval jól meg-supákolni a pucér seggit!

A másik: — Kell egy döglött patkányt szerezni, a farkát megsütni, azt kell Janikával megetetni! Az én Karcsikám is odapisilt, de ettől meggyógyult!

És még egy másik: — Az ilyen gyereket oda kell adni Pápámpukknak, hogy vigye el! — Efféle tanácsadás közben mindig nyomatékosan reám sandítottak, hogy jól vegyem tudomásul, mi vár reám... Én pedig állandó remegésben éltem, a szívem összezorult, elbújtam, mikor Pápámpukk jött.

Szegény Pápámpukk! béna nyomorék volt, két bottal is alig-alig gyibikkelt előre, a légynek sem vétett, csendes megadással, zokszó nélkül tűrte, ha felnőtt, ha gyerek kiábált utána: „Pápámpukk!” Koldulni járt, hozzánk szombaton mindig bejött — sok-

szor szerdán is, mert édesanyám ételt adott neki! — biztosan azért jött, hogy engem elvigyen!

Édesanyám észrevette az ijedtségemet, szánakozva szorított magához: Te az én kisfiam vagy, dehogy adlak én téged oda Pápámpukknak!! Ne félj semmit — aztán szólj nekem mindig, ha kell a bili!

Ezek a szomorúan kedves jelenetek ma is felidéződnek bennem, valahányszor a kisunokánkat nógatják: „Pipilj, csillagom!”

A mi vidékünkön nagyon csúf szokás volt a csúfolódás! Egy gyengeelméjű asszony után kiabáltak: „Gyórfi Róza heptikás, mert a leves paprikás!” Egy Bese Luska nevű részeges vénasszony zokogva énekelt az utcán: „Fűsüld, babám, gyönyörűszép hajadat, Én is abba púderoztam magamat!” Csúfolták is: „Luska, haluska, megint sír a pájinka!” Egy féleszű, idősebb rendű leány valahogy gyereket szült — kiabáltak utána: „Nyomd meg a kereket, kapsz egy hadi gyereket!” Egy ügyes, családos szabó: Kurpé Áron műhelye az utcára nyílt, annak az ajtaján kiabálták be: „Kurpé Áron, mindenáron nyald a seggem télen-nyáron!” — A mester köveket tartott készenlétben, hogy a csúfolókat meghajigálja, s nemegyszer verekedés, üzletablak-beveréssel végződő csetepaté lett belőle. El is költözött a községből.

Már kicsikoromban meg kellett ismernem a részeg embert, tőzsomszédunk, a tízgyerekes borbély személyében. Tőle is féltem. A nagy darab, szelíd ember részegen durva, izgága, verekedő volt. Először csak bámultam, hogy dülöngőzik, nekiszalad a ház falának, onnan hirtelen átcsap a gyalogjáró túlsó felére, itt a mély Szinér patak folyt, minket, gyerekeket mennyit óvtak tőle, de ő sosem esett bele: imbolygott, néha épp a szélén, aztán uccu, befelé az utca közepére! Legtöbbször csak dűnnyögött: „Esteja-zárdaje-lótt... holvana zúja-Páca, kimáma ide jött?” vagy: „Hulám-zóbala-ton-tete-jén...” De sokszor felébresztett késő éjszaka is, amikor széles kedvvel ordította: „Ezernyócszáznegyvennyócba Lina, Háromforint vótegymeleg píja... Köröztetik a zsandárok Linát, mert nem adott nékem ety kis pipát. Sej, haj, Lina!” Ilyenkor ha hazaért, nagy felfordulás, éjjeli láрма következett.

*

Nagyon szomorúra fordultak éveink: kitört a 914-es háború, édesapámat is behívták katonának. Édesanyám egyedül maradt velünk: négy kisgyermekkel. Kis készleteink erősen fogytak, jött a

sok sorbanállás hadisegélyért, hadilisztért, hadicukorért, fekete gerslikásáért.

Egy őszi este kilobbant a lámpánkból az utolsó csepp petróleum. Édesanyám sírva gyújtotta meg a már elkészített méceszt: egy nagy fülespohár víz tetejére ipar ujjnyi olaj volt töltve, rajta dugóból két parafakorongocska úszott, s azok közepébe néhány centi hosszú pamutszál volt behúzva, a kanóc.

Ezután sötétben leszünk, ki tudja meddig? A kicsi lángocskák sercegetek, a pergelődő olaj nehéz szaggal töltötte meg a szobát. Lestük a postást, nem hoz-e tábori lapot aputól? gyenge papírú, rózsaszínű szabványlapot, tintaceruzával írva...

Fel-feljött hozzánk Incze nagytata fát vágni, nagymosáshoz, fürdéshez vizet hordani, néha egy kis kádármunka javítást is elvégzett apám elhagyott műhelyében. Nagyon megbecsültünk tyúkot, disznót, hátikosárral hordtuk nekik a csibehúrt, dongófüvet, de persze egyik sem hízott tőle.

Betegség, nehéz napok vagy éjszakák idejére eljött hozzánk a család hűséges, kedves, önkéntes igavonó kulija: Mári néni, édesanyám anyai nagynénje. Főzött vagy vigyázott ránk, amíg édesanyám sorban állt, varrogatott is, a három nagynéni kiselejtezett ruháiból alakítgatott át nekünk dolgokat.

Valami sötétkék, fényes lüszteranyagból nekem is csinált egy kis nadrágot, térden alul ért, hogy melegítsen. Járás közben a két térdem csontjai összefenődtek, az anyag meg úgy nyiszogott, mint-ha sarkantyú pengett volna.

Néném — „özvegy Pánt Kálmánná a nevem”, mondta mindig bemutatkozásakor — főfoglalkozása már rég letűnt: az akkori férfidivathoz tartozó, nagy, magas sámfa-keménygallérok, ingplaszt-ronokat mosta, keményítette, fényezte, s fehér gyolcskendőbe csavarva szombatonként vitte haza a tulajdonosokhoz. Gyakran panaszkodott, hogy fáj az ujjja, csuklója a sok facsarástól.

Mi gyerekek szerettünk hozzá menni, mindig volt valami kis csemegéje a számunkra. A lakásában mindig nyugodt tisztaság, a földes padló gondosan betérítve szőnyegekkel. A fő vonzóerő a falon volt: egy „szóló kép”, afféle zenélőszekrény, ha egy kicsi kulccsal felhúzta, jó tíz percig bájosan pityegett, nénénk meg a mi csodálkozó arcunkban gyönyörködött. Volt egy barátnője, Szmukné, aki a szóló kép dallamaiból el is tudott cimbalmozni néhányat, de aztán eladta a hangszerét.

A háborúról a közvélemény rövidesen véleményt nyilvánított:

széltében-hosszában énekelték, húzóharmonikások húzták a friss sütetű nótát:

*Kis kertembe Tiszapistát vetettem,
Reggel, este forró vízzel öntöztem,
Mégis kinőtt keze, lába, szakálla,
Kötelet a Tiszapista nyakába!*

Aztán egy nap sebesülteket hoztak Váraljára, s kórháznak rendezték be egy gazdag malomtulajdonos tizenöt ablakos, hosszú bérházát. A helyi hölgykoszorúból is többen beálltak önkéntes ápolónőnek, a fenti nóta dallamára pedig újabb strófa keletkezett:

*Még azt mondják, hogy Váralján nincs kurva,
Hát az a sok ápolónő micsoda?
Kék a szeme, a pipája (vagy: ujjá között) fekete,
Az Isten is épp annak teremtette!*

*

Mikor már olyan nagy lettem, hogy földig ért a lábam, hat-éves koromban beíratlak az iskolába. Tőlünk pár percnyire nagy falusias épület állt, tapasztott földes tornácának két oszlopán világoskék cégtábla: „Ref. elemi népiskola”, az udvarán szép tanítói lakás, iroda, elkerített gazdasági épületek, túl a kert. Az igazgató bácsi: Fábíán István katona volt, helyettesítésére egy kisasszonyt neveztek ki, egy váraljai tisztviselő család gyermekét. Nagyon szép volt; karcsú, közepesnél magasabb, kedves, lelkes szemek, szőke haja sötétvassal mindig szép frizurába szedve. Divatos, sötét szoknyája csaknem bokáig ért — ma maxinak neveznénk —, de lefelé nagyon elszűkült, emiatt csak egészen aprókat lehetett benne lépni. Az ilyen szoknyára slágert is énekelték:

*Ezt a szoknyát úgy hívják, hogy
Bukj-fel-szoknya!*

Esős, sáros időben hosszú szárú, gombos cipőben jött, ezt csak az üzletben vásárolt „peciális” gombolótűvel lehetett begombolni, — máskor félcipőben, hajadonfőn vagy napernyővel. A beszéd- és énekhangja nagyon kellemes, szelíd volt. Nyugodt egyenletességgel járt, mindig pontosan érkezett. Én az iskolakapu vastag kő-

oszlopa mellett vagy a cintereim élősövénye mögött vártam, hogy köszönhessek neki... Jól ismerte a családukat, szüleimet, sokszor érdeklődött a kis húgaim felől. Pálca sosem volt a kezében, sosem kiabált, de egy pissz sem volt az órái alatt, még Kádár Laji, a verekedős, cabér negyedikes is tisztességesen ült a helyén.

A tanerőhiány miatt összezsúfolt négy osztály megtöltötte a termet, a mi első osztályunk két padja majdnem a katedráig ért ki, úgy hogy a tanító néni mindig előttem állt meg tanítás közben. Odaadó figyelemmel néztem fel reá, lestem minden szavát...

Már megtanultuk a betűket, sőt kezdtek összekapcsolódni is, a mondatok kicsit nehezebben mentek, de otthon mindig felkérdezték a másnapi leckét, és a gyakorlás során egy délután megnyílt előttem a leírt mondat, szép sorjában: „Kis kalapom fekete, bokréta van mellette.” „Nem esik az alma messze a fájától.” „Madarat a tolláról, embert barátjáról ismerik meg...” s mindent jól értettem, magam előtt láttam, amit elolvastam... kalapot, bokrétát, madarat, tollát, sosem felejttem el ezeket a — most már értelemmel olvasott — mondatokat.

Magam előtt látom most is ezt a kedves tanító nénit, egy lépésnyire előttem, bal kezét formás kis ökölbe zárja, s jobb kezével a harmadik osztálynak mutatja: a január 31 napos, február 28 napos, szökőévben 29 napos, március 31 napos, végig így, az ökle bütykein és völgyein. Mikor észrevette, hogy én, a kis elsős is motyogom utána, tanítás közben a jobb kezével lenyúlt, megsimogatta a fejem, és a csuklójáról egy lelógó kis aranylánc halkán belesörömpölt a füleembe.

Lelkesített, boldoggá tett, ha helyeslően rám bólintott, még jobban, ha a fejem vagy az arcom megsimogatta. Nemrég végezte a szatmári tanítónőképzőt, mi voltunk az első tanítványai.

Nagyon ügyesen tanított: velünk, elsősökkel a csikorgó palatáblát már a karácsonyi vakáció után letétette, ami nagy dolog volt akkor, a palatábla virágkorában!

Még a kis alamusziakat is önálló gondolkodásra, saját véleményalkotásra bírta a helyesírási órákon. Ilyenkor bevonta mind a négy osztályt. Diktált jó mondatokat: „A hal nem hall.” Egy gyerek kint a táblánál, a többi a füzetébe írta, aztán jöhetett a közös javítás:

— Ki lát hibát? Nyújtsa az ujját!

A tanév vége felé már egész gyakori volt, hogy én javítottam ki a felsőbb osztályosok írását: ide két k, ide két b kell, itt az ö-re vessző kell, nem pont! A húsvéti vakációra már én is kemény

fedelű Iskolai Értesítő Könyvecskét kaptam, az érdemjegyek gondosan beleírva: Magaviseleté dicséretes. Szorgalma dicséretes. Előmenetele kitűnő. A tanítónő aláírása — szépen megrajzolt, kissé jobbra dőlt, oválisán kalligrafált gyöngybetűkkel —: Kereskényi Borbála.

Édesanyámmal együtt sírtunk, amikor év végén megtudtuk, hogy áthelyezték tőlünk az avasúvárosi iskolába. — Nehogy azok az avasi bicskások megbántsák ezt a kis finom teremtet! — mondta aggódva anyám.

Valami nagy — ha lehet egy alig hétéves gyereknél így tekinteni —, már-már a szerelemmel rokon lelkesedéssel szerettem én ezt az első tanító nénimet. Elment Váraljáról, aztán sosem láttam többé. Holtomig hálás vagyok neki, életre szóló ajándékot kaptam tőle: szorongás, félelem nélkül, boldogan jártam iskolába, vezetésével megszerettem a tanulást.

A második osztályban több tanító néni is tanított. Mikor tanév végén a csupa dicséretes, kitűnő értesítőmet mutattam, Incze nagyapám — senki sem gondolta volna — nagy ajándékkal lepett meg: egy ügyes kis palettán vagy tizenöt gombfestékekkel. Fújtuk, törültük, mert évtizedek óta ott porosodott a vándorlegénykori ládájában.

— Köpjél csak rájuk, s meglátod, milyen szép színek! — mondta ő. Csakugyan: sötétbordó, lángvörös, citrom, narancssárga, többféle kék, zöld! — A paletta lyukjába dugod a bal hüvelykujjad, s már mehet is a festés! — Az ecsetet is kiáztattam, s mikor a locspocsbán a sárga leve véletlenül összefolyt a kékkel, meglepődve vettem észre, hogy megzöldült! Ahogy aztán minden festéket használatba vettem, már szándékosan kezdtem habarni — a piros és a kék meglilásodott, a piros a fehérrel rózsaszínű lett —, egész érdekes dolgok jöttek ki! Minden papírt összekentem, éveken át mázgáltam, gimnazistakoromra már-már keverő szakember lett belőlem.

Egy novemberi délután édesanyámmal kézen fogva éppen a templom előtt haladtunk el, mikor a torony ablakából fekete zászlót nyújtottak ki: meghalt a király, Ferenc Jóska. Új király jött, IV. Károly. Ottót, a kis trónörököszt is sokat emlegették: sehogy sem tudtam megérteni, miféle méltóság ez, mert engem is hívtak trónörökösnek, tréfából, mikor kisebb koromban egy edényen trónoltam.

Aztán Fábían bácsit hazaengedték a háborúból. Nagy lett az

öröm az egész környéken: megszűnnek az állandó tanerőváltóságok, az orgona is meg fog szólalni a templomban!

Én ismertem őt már egész kicsi koromban, szőlője volt a Szi-
nérben, ahova az út épp a mi házunk előtt vezetett el. Nekünk,
gyerekeknek nem volt szabad az utcára menni — a rend ked-
véért is, meg a patak veszélye miatt —, de a telkünk hosszú keríté-
sén itt-ott hiányos volt a lécz, és mindegyikünknek megvolt a
saját kukucskálóhelye, ahol a fejét kidughatta.

Mikor jött Fábián bácsi, szerettem köszönni neki, mert szépen
válaszolt. — Szervusz, kisfiam! — Odébb, a másik nyíláson Er-
zsike, a kishúgom is: — Keszcsókolom!

— Szervusz, kisfiam!

— Én kislány vagyok!

Pár lépéssel odébb újra egy köszönés.

— Te mi vagy, fiú vagy kislány? Csak a kis körhajás fejeteget
látom, lelkem!

— Igen, de nekünk szalag van a hajunkba kötve, csak Janiká-
nak nincs! — ez volt Margitka.

A derű teteje akkor jött, mikor a diófa melletti nyíláson Gizike
is kiköszönt, negyediknek.

Az is kedves volt, mikor a szőlőből hazafelé jövet almát vagy
körtét adott valamennyiünknek:

— Még van egy kistestvérem!

— Gyere, neked is!

— Még nekem is van egy kistestvérem!

— Hívd ide őt is!

Fábián bácsi mosolygott e testvéri szeretet láttán, de édes-
anyám megszidott:

— Gyerekek, lehúzzátok az orcám bőrét! — szaladt ki a kony-
hából és restelkedve mentegetőzött. — Itt az alma is, körte is az
udvaron, jaj, kis szégyentelen haramiáim, éhenhótt népség!

A harmadik osztályt már Fábián bácsinál tanultam, komoly,
tekintélyes külsejű, szép magyar ember volt. Néha katonanadrág-
ban jött be az iskolába, fényes, egybőlszabott, vastag bőrlábszár-
védővel. Írásórákon el-elsétált a padsor közepén, olykor rágyújtott
hosszú szárú pipájára. Sűrű, bokros, sötét bajuszát minden reggel
bekötötte. Mikor bajuszkötősen láttam, feltűnt nekem, hogy az
alsó ajka milyen sötétpiros és jóval előbbre áll a felsőnél. Nagyon
szerettem az énekóráit, mindig a hangvilla Á-jára hangolt hege-
dűvel tanított, tudatosan fejlesztette a hangunkat hol a magasabb,
hol a mélyebb szélső határok felé.

Édesanyámtól örökölt jó fületem, átható szopránomat hamar észrevette, templomozáskor maga mellé ültetett az orgona padjára, hogy énekeljek én is. Bécsiben biztosan „Sängerknabe” lettem volna, Palestrina idejében valószínűleg nagyon jó kasztrált énekes...

Nagyapám boldogan mosolygott fel rám, mindig ott ült a szószék jobb oldali padsorának szélén, s büszke volt, amikor a gyülekezet énekének legtetefén ott hallotta az enyémet.

— Vinné az még magasabbra is, csak a padlás nem hagyja! — mondotta.

Míg a pap prédikált, megtanultam az orgona változatait: Burdon — ez egészen mély hang; Principál — szép, erős; Gamba — mint a hegedűk a lakodalomban; Super octav — magas! csak győztek utánavisítani!; Pedál — ezen csodálkoztam legjobban, mert lábbal kellett megszólaltatni. Fábián bácsi nagyon helyesen orgonált, ezt csak akkor tudtam meg, amikor a Bethlen Kollégiumban én is orgonázni tanultam és sok jó mester muzsikájában felismertem az autentikus, a plagális zárlatokat, orgonapontokat: Fábián bácsi is így játszotta.

Jó énekara volt, felnőttkoromban került a kezembe egy Beethoven-mű: *Die Himmel rühmen*, meg egy Rossini-nyitányból (tán a *Szemirámiszból*) részlet, négy kürt, harsonával, valaki átírta őket férfikarra — gyermekkoromban a templomban énekeltek.

Rajzórán így adta ki a munkát: — Az első osztály a pontos irkába csillagokat, Göncölszekeret, pókokat, házakat rajzol, a második osztály egy kalapot, a harmadik egy tehenet, de vigyázzatok, a tehennek egy kicsit szomorkás a nézése!

A „pontos irka” akkor divatos szabványfüzet volt, kockák helyett pontokkal, amiket az első osztályosok vonalakkal kötöttek össze, a mellékelt minták szerint.

A harmadik osztály vége felé már segédtanító is lettem: Fábián bácsi kihozott vagy tíz kicsit, leültette őket a tornác szélére, engem elibük állított, gyakoroltassam a verset, szorzótáblát, a páratlan meg a páros számokat, aztán szökdelve, énekszövegeket, a tizenkét apostol versbe szedett névsorát: „Péter volt az első, kit követett András...” Ez a sor a mi vidékünkön így szállt apáról fiúra: „KÍK-követett András...” (boros vidék voltunk, a kikkő a rézgálic volt, amivel a szőlőt permetezték), mint ahogy az Egyesült Államok nevét sem lehetett soha helyreigazítani.

Az elferdítés ma is divat itt: „Bolondok a város peremén...” „Televízió...”

Közben gyakran megfordultam Nagybányán is, sokszor láttam

az utcán férfiakat, nőket festeni, de nem asztalnál ültek, mint én, hanem állvány előtt álltak, és kenőcsszerű festékeket keverték, hosszú szárú ecsettel.

Ezek a festők mind felnőtt emberek voltak, töprenkedtem azon is, hogy a festés nem gyerekjáték, sem nem szórakozás, és milyen érdekes lenne, ha én is festő lehetnék!

Bányán láttam először temetést is. Lujza néném vitt el. Egy fiú valami láncra kötött edényből mind rázta a füstöt az orrom alá, a pap meg egész idő alatt le nem vette a sapkát a fejről, pedig minden férfi hajdonfőn állt a szélben, az énekéből egy szót sem értettem. Otthon elmondta Lujza néni, hogy ha meghal valaki, a pápista pap latinul ezt énekli neki:

*Ha meghalok, temessenek piros borba,
A pincébe, a százhektós hordókkal egy sorba.
A fejfám legyen egy füstölt sonka,
Szemfedőm egy nagy túrós palacsinta.
Dolorettem Fernezely, Cirkusz Debrecenbe!*

És így tovább.

*

Szinérváralja az én gyermekkoromban nagyközség, Szatmár megye tíz járása közül egyiknek a központja volt. A középkorban épült várának romjai még jól láthatók ma is a Várhegy oldalában, köveinek java részét elhordták. Kicsikoromban jártunk oda kirándulni, egy-egy nagy terem csupasz kövei még épen állottak, de mindent belepett a vadvenyige, a sűrű mogyoró és egyéb bokor, tölgy- meg vadcsereznyefa.

Titokzatos mesevilág vette körül a romokat, egy pajtásom elmondta, hogy az ő apja hason csúszva bebújt a falak alján lévő odúk egyikébe, homályos alagútfélébe ért, ott egy nagy üstöt pillantott meg, csak úgy ragyogott benne a sok arany, de az üstön egy lüderc ült, ettől úgy megijedt, hogy többé sosem mert arrafelé menni...

A Szinér, szín ér névre épp Fábián bácsitól hallottam magyarázatot: tiszta színarany ereket találtak itt, mert ez az egész vidék: Tótfalu, Nagy-, Felső- meg Kapnikbánya aranyvidék. Asszonypatakának is nevezték, mert a jövedelem mindig a király feleségének a tarsolyába folyt.

A vár aljában vannak ugyan házak, elszórtan, de a község lejjebb, a síkon keletkezett. Itt építettek — államilag is bőkezűen támogatott — római katolikus templomot, jóval később görög katolikust is.

A reformációnak itt nagy múltja volt, nem messze ide Borpatak, Miszt, Mogyorós, Tótfalu: Misztótfalusi Kis Miklós hazája. Színérváralján — még az ezeröttszázas évek első negyedében — született Erdősi Sylvester János. A reform hívei jó ideig nem építhettek templomot, a mostanit is csak a szigorított engedély alapján: a falu végén; ablak, ajtó az utcára nem nézhetett, nehogy az igazhitűek nyugalma vagy jó erkölceit megrontsa. Sylvester János emlékére szép kőoszlopot emeltek a piacon, kerítésére a vászonárosok rakodtak, párkányan tőrös, téfeles asszonyok üldögéltek.

Váralja a ritka családnevek lelőhelye: Koroknay, Koltai, Miszti, Muzsai, Makrai, Héthy, a románoknál Bumb, Boitor, Jula, Gorbóvan, a német eredetűeknél Zeispergel, Tefenhardt, Stauder, Kretzinger, a zsidóknál Ickovits, Lebovits, Zimmel, Rapaport — ilyen neveket a községünkön kívül alig-alig hallottam.

Soktanerős állami és jó római katolikus iskola is volt, itt népszerű tanító néni. Kedvesnővér Herbateja — szerzetesnevén Filotea Mária — működött, meg a hangját érzelmesen recsegtető, jó orgonás kántor: Viktor bácsi, akit a „cantores amant liquores” köldökzsinórja szorosan fűzött az ókeresztény egyházhoz.

Egy időben németet tanultam nála, hamar megismertem, hogy amikor bajszának mindkét ága lefelé mutat, az óránk elmarad... Máskor a felesége küldött haza, mert „beteg” Viktor bácsi. Az italt különben az egész helység dolgozó népe szerette, kedvenc szállóige volt: „Jó a pájinka reggel: Igyunk meg egy öveggel!” Vagy a köszönés: „Pájinkás (tepertőspogácsás) jó reggelt!” A bor mellett pálinka is volt elég.

*

Édesanyám nevelőanyja, a második férjétől is özvegyen maradt Veronka nagymamám egyszer csak összeházasodott a már régóta özvegy Incze nagyapámmal. Ez egész új helyzetet teremtett a családban: apám nemrégiben került haza a háborúból, eladta a patakparti házunkat, s leköltöztünk a Veronka nagyanyám helyére, a Vasút utcába. Az udvaron még két bérbe adott lakás is volt, a közvetlen szomszédban egy nagy-nagy, parlagon lévő kert. Apám ezt bérbe vette Klein Lébus bácsitól, az öreg szeszgyárostól, és a kádárság mellett kertészkedett benne. A réginél jóval tágasabb új

lakásra nagy szükségünk volt, mert a család létszáma erősen megnőtt.

Én már a negyedikbe jártam, s Fábián bácsi többször is volt nálunk, hogy írássanak be a szatmári gimnáziumba, mert vétek lenne egy ilyen jó képességű gyereket itthon tartani. Apám elvileg örvendett is, ő is így gondolta, de a 919—920-as évek zűrzavara, anyagi leromlása minket is érintett, és gondolni sem lehetett arra, hogy a taníttatásom költségeit viselni tudja. Nem volt mit tenni, tovább jártam az elemi ötödik osztályába.

A régi lakóhelyünk zöld csöndje, egészséges föld, víz, szénaillata helyett a közeli piac zshivaja, porbúze, jövés-menése fogadott. Az udvarunkon más is lakott: egy vasutas család Hatvanból, nem győztem hallgatni a Heves megyei tájbeszédüket: Haazi néni! vagy amikor a mama indulatosan kiáltott a fiára: Ne zeverd maan ányit azt a tyúkot! és az ú-t szokatlanul hosszúra húzta! Egy fiacskájuk volt, kicsivel nagyobb, mint én, de még a neve is tiszta mulatság: Bulborék Jáni...

A másik ház lakójának eleinte csak a hírét meg a keserves jajgatását hallottam, és hetek múltán, mikor legelőször megláttam, meg is rettentem tőle. A tornácon, annak oszlopára meg egy mankóra támaszkodva irtózatosan nyomorék ember állott, óriási sérve mint nagy tarisznya lógott le csaknem a térdéig, megviselt fekete kaftánjából sárgán világítottak a kezei, beesett, mély szeme, szakálla még sötétebbnek látszott sápadt arcszínének ellentéte miatt. Groszmann bácsi volt, a tudós zsidó tanító. A lakás nagyobbik helyiségében padok — ez volt az iskolája, a heider. Ő maga egy ágyfélén, félig ülő, félig fekvő helyzetben.

Sötét téli hajnalokon nálunk még mindenki ágyban volt, de hallottam, hogy kint apró lépések alatt ropog a hó, s szobánk mennyezetén imbolygó fények: jöttek a gyerekek, bal kezük ujjai közt égő gyertyácskával.

Apám többször mondta: — Lásd, ezek a gyerekek mennyit tanulnak? hajnaltól fél nyolcig itt, aztán mennek az állami iskolába, délután ide vissza! Tizennégy évesek, és már tudnak három nyelvet!

Magam sem tudom, hogyan, de rövid idő alatt összemelegedtem Groszmann bácsival, megszoktam a nyomorékságát, megnyerő beszéde eltakarta a csúnyaságát is. Figyelő szemekkel nézett rám, jobb keze hüvelyk- és mutatóujjával körbefogta az álla hegyét, megszorítva engedte lefelé a kezét, e mozdulatától simult hegyesre a szakálla.

Mutatott egy csomó nagy, bőrbe kötött, héber írású szentkönyvet. Csodálkozott, mikor felismertem egy-egy betűt: ez gimel, ez dáleth, az ott cádé. Én elmondtam, hogy a mi pap bácsink, Sátor Dávid, sokat tanított nekünk a Dávid király zsoltáraiból. A 119-nek a neve aranyábécé, itt a héber abc minden betűjére van egy-egy kis vers. Az én énekeskönyvemben pedig mindenik előtt megvan a héber betű is, innen ismerek néhányat.

Groszmann bácsi megtanított olvasni, már jól mendegélt: Sir hássirim áser liselomo: az Énekek éneke, amely Salamoné. Náhhamu, náhhamu! Vigasztaljátok! Mislé, a Példabeszédek, Kvohelet a Prédikátor könyve. Szerettem hallgatni, mikor ő olvasott fennhangon nekem, mondta, hogy ez a szép, tiszta óhéber, nem az elcsúfított zsargon...

Persze, nem értettem én, hogy a szavak mit jelentenek, de a nyelvnek nagyon szép volt a hangzása. Már akkor volt bennem valami érdekes vonzódás az ókor, Kelet iránt, de a sok baj, hányódás, ami később rám szakadt, mindennek útját vágta.

Sokszor biztattuk szegény Groszmann bácsit, ne szenvedjen anynyit, menjen be Szatmárra, Lükő doktor biztosan jól megope-rálná!

Ő csendesen válaszolt: az ószövetségi szent öreg, a béketűrő Jób is mennyit szenvedett, a szenvedés megtisztítja az emberben a lelket, megtanítja, hogy köszönje meg még a betegséget is, aztán az Isten egyszer megelégszik a sok fájdalmat, magához veszi a szenvedőt, Ábrahám kebelébe.

A heiderbe járó fiúk közül később barátaim is akadtak: Ickovits Hersu, Grósz Samu, Izsák Majsi, Lővi Icig. Labdázunk, diót játszottunk, ha dió nem volt, akkor vadgesztenyével. — Leánykák is voltak a szomszédban: a sűrű fekete hajú Málki ritmusra ug-rándozva tapsolt és énekelt: „Jáktere bimm-bamm-bamm!”; egy kis selypítő szeplőske: Záli, a kérők képű, fénylő szemű, kedves Katz Elza, ő az egyik húgom barátnője volt, sokszor álldogált a hátam mögött, mikor otthon festettem, s példalózott: mikor jön már az az idő, hogy neki is készítek egy igazán jó képet?

Káposztát, ezt-azt vásárolni be-bejött hozzánk a sakterné, mosolygott, mikor látta, hogy nálunk öt gyermek van — eléggé fony-nyadt, megviselt asszony volt, de a vidámsága nem hagyta el —, tréfált, hogy ő a nyertes a versenyben, mert már a hetedik gyermekével is a nyolcadik hónapban van! Nem baj a sok gyermek, az Isten tartsa meg őket is, az apjukat is!

Feltűnt nekem, hogy a zsidók a házastársuk vagy a gyermekük

emlegetésekor mindig hozzátesszik: az Isten tartsa meg, az Isten adjon egészséget neki! és még ha van is, sosem mondják el a rosszat róluk! Tanulhatnánk tőlük mi, egymást evő magyarok, összetartást, egymás megsegítését! A fiákeres Zélig idős, púpos leányának is — mondta apám — addig jártak, míg férjet kerítettek, s pénzt adtak össze, hogy egy kis specerájt tudjanak nyitni maguknak.

Az új telkünkön ritkán volt egy nyugodt perc, kertünkre rákapott a nép, eljegyzésekre, esküvőkre, névnapokra jöttek virágért, de a mi családunk akkori gócpontja is nálunk volt, a gyerekek körül.

Mint általában sok helyen, a mi családunkban is szokás volt az ünneplés, afféle „casus bibendi”, finom vacsorákkal, jóízű megpihenés a hétköznapok zakatái között. Ilyen volt Veronka, Póli, János, Gizella, Sándor neve napja és születésnapja, aztán a szüret, disznótorok, sátoros ünnepek.

A karácsonyt mindig nálunk ünnepelte az egész család, a nagyszobában volt a fa, nagyanyáék az ajándékok egy részét úgy csempészték alá, hogy kötényt kötöttek maguk elé, s a berakott holmikot letakarták gyaluforgáccsal. „Hoztunk egy kis tűzrevalót!” — és ügyesen somfordáltak be a szobába. Ilyenkor sok kántáló, csillagos meg bábokat táncoltató betlehemes jött hozzánk. Voltak versmondó köszöntők is, inkább felnőttek, köztük két gyakori látogatónk: Kósa Gyuri meg Csüry Mihály.

Kósa Gyuri tagbaszakadt, hatvan év körüli bácsi, a Zúgó szájában volt egy kis háza. Csontos, kemény feje, torzonborz fekete haja, mindig borostás arca, nagy orra alatt kis, vékony, keserű száj, hatalmas tenyerek, bütykös lábak, lassan, cammogva járt, soha el nem mosolyodott, hünnyögve, vontatottan beszélt — látszott rajta, hogy egy kicsit ütődött ember. Értett a szőlőmunkához. Mindenki ismerte, de ő is mindenkit, a fél falunak tudta a születése meg a neve napját, hűségesen bekopogott:

— Születése — neve napján aggyonisten ereüt, egíssiget! — Ürbélúnek tartották, egy ültő helyében megevett fél sajtár gulásztát, egy kétliteres szilke göböstejet, másutt három kapás számára főzött tejszeles krumpli-vastagételt.

Ha így karácsonykor vagy névnapon nálunk a sok embert látta, nem akart alkalmatlankodni: megkérdezte, mikor jöjjön el. Arra a napra készült édesanyám: előre főzött egy nagy lábas puliszkát, előkészített egy liter tejet, lekvárt, túrót.

— Eszik Gyuri egy kis tejespuliszkát?

— Nem kee nékem, hun van hát?

Enni kezdett, aztán megállt:

— Tessék még töüteni etykis tejet! — Egy perc múlva — Tessék még tenni etykis tokánt! — így, amíg a liter tej elfogyott.

— Mit eszik még, Gyuri bácsi, túróst vagy lekvárost?

— Háá, ha túrós, legyík túrós, ha lekváros, legyík lekváros! — Maga elébe vette a lábost, és addig igazította, míg minden elfogyom.

— Jóllakott, Gyuri?

— Háá, jóul laktam, félig-meddig, úgyahogy!

Ezután néha elment, máskor még maradt, s kezdte: — Az iccaka aszt álmodtam, hogy Krisztusurunk fejír galamb kípibe mind ott kóuválygott, kóuválygott a Varjas tető felett, oszt leszállott ipp a Barátok szilvásába... Én odamentem, is imátkoztam néki: Ha isten vagy, legyíl isten, ha ember vagy, legyíl ember, de csináj valamit a főüd népívee, ne hadd eeveszni, aggyáá jóu termíst szöllőbe, búzába... Azt monta, hogy ád! oszt feerepült egy fára.

Gyuri a fejire tette a kucsmáját, mutatójával alulról fölfelé megbiccentette: — Minden jóut kívánok! — s elment.

Pont ellentéte volt Csüry Mihály: apró, görbe lábú, nagy golyófejű; lelógó tizenhárom szál bajusza vidáman izgett-mozgott. Kis kerek szemével olyan fűrgén vizslatott szanaszét, mint egy szemfüles, okos mezei egér. Farzsábája volt, s kivált időváltozáskor a hátulsó fertályát furcsán vont maga után, de ez inkább komikus volt, semmint szánalmat keltő. Csüryről nem az látszott, hogy ütődött, hanem inkább, hogy kolontos. Ő is értett a szőlőmunkához, apám dolgozott is vele, mikor régebben a Vigyorgó domboldalában egy kis tábla szőlőt vett bérbe.

Csüry bagózott. Mikor bejött hozzánk, leült a megszokott helyére:

— Dögrováson vagyok a beteksígtül, a zistenbocsássá meg!

— Iszik egy pohár pálinkát?

— Sose bajlóggyík az asszonság aval a csepp náthamíróvel, az én szám ippeg egydecis, tessík csak úgy idetenni!

Mikor az ital elibe került, kivett a zsebéből valami maszatos papírt, búzlótt belőle a pipasanc, félig égett, fekete, nedves dohányszurok, amit ki szoktak vájni a pipából, összecsapentett belőle egy fél diónyi gömböt, hátradugta a szája végébe, az „északi ódalba”, a bölcsességfoga külső oldalához, ahol az arcizom oda-szorította.

— Ó, bagó, jó bagó, angyali bagó! — mondta vigyorogva, de

mérsékelt arcmozgással, nehogy a drága anyag kimozduljon, aztán ivott egy jó kortyot. A pálinkás nyál kezdte desztillálni a bagót, Csüry nagyokat sercintett oldalra, mint amikor a kotló leszáll a tojásról és hátulról messze fröccsent egyet. Amint a húgaim összeszenéztek és látható bosszankodással seprűt hoztak, hogy a pocsek fekete köpdőséseket elseperjék, Csüry illem tudóan: — Csánatot, jányok! — engedelmet kért s aztán a másik oldalra kezdett disznólkodni...

Az ital elég hamar a fejébe szállt, ilyenkor elérzékenyült, hogy szánakozzanak rajta: — Istenbocsássa meg, dögrováson vagyok a betegsigtül, mijóta hazajöttem a frontrul, dógom vóna, mégis ott kell üljek jegybe-gyürübe, mer nem hágy a zsába, meg zübörög a hasamba a fájás, mind forgolódik, forgolódik, keresi kifelé az utat...

Ezek a hagyományos köszöntő emberek megjelentek a család többi csúcstalálkozóján is, amelyeknek a színhelye nagyapámék házában volt. Többnyire kisüstös törköpálinkával vagy szilvóriummai kezdődtek, utána étvágygerjesztőinek — bár ez minden gerjesztés nélkül is megvolt — pirított kenyér, vékony szeletekre vágva, jól megborsozott és sózott forró velővel, húsleves, a vendégek egy részének eperlevél-, a másoknak hosszúlaskával, töltött káposzta, de lucogott rajta a tejfel, disznó, töltött kappan vagy pulykapecsenye — idény szerint —, porlóstészta, gyümölcs, befőtt. Éjfél után pedig Veronka nagyanyám nekikezdett a savanyúkáposztás korhelyleves főzésének, benne szertartás szerint füstöltkolbász-karikák úszkáltak, meg a fánksütésnek; egy hosszú villával állt őrt a sustorgó lábos előtt, s azt a fánkot, amelynek az egyenlítője körül nem jelent meg a szép, fehér csík, oldalra hajigálta egy tekenőbe. Közben persze bor, amiből „nem keveset, de gyakran” jelszóval ittak, állandóan zubogott a teásfazék, kinek rummal, kinek citrommal, és csörgött a feketekávé. Hajnalban újra tea meg fahéjjal, borssal kezelt forró bor.

Ehhez az állandó jellegű menühöz hozzátartozott az ünnepi mazsolás kalács, a mákos és diós kifli. Ez utóbbinak a Veronka nagyanyám készítette változatán a diót nem volt szabad megörölni — attól olyan, mintha már egyszer megrágtá volna valaki —, hanem gyúródeszkán a laskanyújtóval durvára kellett törni és kristálycukorral bőven elkeverni.

Az összejövetelekre a gyülekezés már kora este megkezdődött, s bár hangoztatták, hogy a későn jövőknek csak a csontok maradnak, megvolt mindenkinek a megszokott helye, oda más nem

ült. (A konyhaajtóhoz legközelebbi hely nagyanyámé volt, neki kellett legtöbbször ki-be járnia. Megjöttek a szatmári, nagybányai vendégek is, és amíg tehetete, két-háromszor egy évben eljött keresztapám is Nagykanizsáról. Ő járta be a legnagyobb távolságokat, ő volt a világfi, a legfrissebb fővárosi tréfák tudója, színésznők körüli divatos pletykák ismerője. Azok közül legtöbbet szapulták az akkoriban virágzása elején levő Fedák Sárít.

— Ha a Fedák — tette fel keresztapám a kérdést — jobb lábával a Boráros téren áll meg, baljával az Oktogon téren, melyik tér van középen?

Meddő találgatások...

— Pedig tudhatnátok: a Lövölde tér.

Fedák nagyon elkésik a vacsoráról, ahova hivatalos volt. Mikor végre megérkezik, nekiesnek: „Ugyan hol időztél el, Zsazsa?” Fedák az unszolgatásokkal nem törődve a tényérja körül keresgél: „Kanalat!”

A háziasszony barátságosan noszogatja: — „Ugyan, szólalj meg hát, csakugyan hol voltál!?”

„Mondtam már: kanalat!”

Most találjátok ki ti is, hol volt Zsazsa? — kérdi keresztapám... — Nem tudja egyik sem!

— Pedig megmondta!

Ilyen kérdésekben Gizella nénémnek gyorsan jár az esze, mint az „asztalfia”, ő kiáltott fel: — Kan alatt!

Nagy hallelujázás, pohárcsörömpölés, csiklandósan kiszabadult hahotázás. Nagyanyám derekán rengett a konyhakötény a nagy kacagástól:

— Hát ilyet! Végigjártam nagy iskolákat, Tekmonyológiát (a teológia és a technológia tréfás összeházasítása), de ilyen jót sehol sem hallottam!

A kacagás átterjedt ránk is, a nagyapa hárságyán vigadozó kisgyerekekre, persze, nem érettük, s csak jó tíz év múlva világosodott meg előttem, mi is volt itt a kacagnivaló...

A megemelkedett hangulatban egyszerre jutott mindenkinek eszébe a tennivaló:

*Sej, haj, igyunk rája,
Úgyis elnyel a sír szája.
Ott lesz a szívünknek
Megnyugója!*

— s ittak egyet rája.

Nagyapa hosszú szárú csibukba tette félig leégett szivarját, s ezzel ütötte a taktust:

*Illatos cip-Rusfák tövén
Loptam-az első csókot én...*

A jó közpataki bor szabadabb folyást engedett az érzelmeknek: „Ha majd egyszer kisangyalom... Violaszín nyoszolyádon veled együtt... Szívemet a szívedre!” — itt nagyanya közbekiáltott: — Az nem talál, csak Puppomat a puppodra! (Szatmárban nincs köldöke senkinek, csak puppja.) Aztán vidámabb hangok: „Bob úrfi herceg, legény a talpán.” „Ha nincsen pénzem, iszom hitelbe, enyém a legszebb kisleány!” — nagyanya itt is kiigazította a folytatást: „ki ott az utcasarkon áll...”

Aztán újra a család közös énekei jöttek: „A fuszujka szára”, „Egy rózsaszál szebben beszél...” — itt ismét feljött a Fedák csillaga, mert a társaság több tagja látta őt a pesti színházban, huszáruhában, amint a János vitézt énekelte: gyönyörű volt a kis büdös! Gyönyörű...!!!

Éjfél felé megjött az elmaradhatatlan köszöntő: Kudrics, egy apró, maszatos, rongyos, háromfertályos, csajsza bajuszú muzsikus, kelekótya tréfacsináló, télen-nyáron gond nélkül ciripelő tücsök. Istállókban hált, ivott, mint a kefekötő, vidáman ténfergett az utcákon, állandóan dudorászott, s ha egy-egy gondjaiba merült asszonyt az utcán észrevétlenül utolért, idéetlen ornyikálásokkal megijesztette — ez volt a mulatsága. Máskor meg szomorúan járt-kelt, tele volt világfájdalommal, bánatosakat sóhajtott: „Hej, világ-világ! a markomba szartál, de én a pofádhoz mázolólok...” A bánat nem tartott sokáig, akárhová bement, a mókázásaiért szívesen adtak neki egy-két pohár búfelejtőt. Hünnnyögve, az orrából beszélt, kabátja alatt szorongatta a hegedűjét, rendszerint két húr volt rajta, vékony drótból, s furcsán cincogott rajtuk.

Ahogy bejött, alkalomhoz illő köszöntőt mondott, nem is látzott nagyon kolontosnak. Jól tartották étellel, itallal, aztán neki-kezdett muzsikálni. Nem a háziak dalolását kísérte hegedűn, hanem saját nótáját húzta, és kíséretül, mint a bögő, brümmögött hozzá. Nagyon élvezte a muzsikálást, taktusára helyiben állva izgett-mozgott, és nagy buzgóságában hátulról gyakran el-elszólta magát...

Mikor figyelmeztették, hogy ha ez így megy, sáfrányos lesz a hófehér alsóneműje, megállt, végignézett a társaságon, és huncutul

válaszolt: „Ez annak a kijáratya, igya, aki nem álhattya” — s újra rázendített...

Nagyszerűen tudott utánozni közismert alakokat — komikus színész vezett el benne. Voltak találó bemondásai is, ha disznóölés-kor jött, magasra tartotta a pálinkáspoharat: — Egízsizges kopor-sót a halottnak!

Az ilyen murik alkalmával nekünk, gyermekeknek is jól ment a sorunk: a legjobb falatokból, mint becses vendégek, először ni részesültünk, aztán nagymama finom befőttkülönlegességei következtek: fizálisz, birsalma, barack, a híres „patkányméreg”: illatos szörpökben feketére színeződött zöld dió, rágicskálni dióbéles aszalt szilva, szemünk, szánk, arcunk, kezünk ragadt a sok édességtől.

A mulatozó társaság táncolni kezdett — öreg, ifjú! —, én int utáltam meg a táncot, mikor a széles kedvű forgó-pergő felnőtteket láttam. Nem akartam tánciskolába sem járni, pedig Szatmárról jött le táncmester, még baba-kolón is volt. Hiába kecsegtettek, hiába erőltettek, nem mentem. Évente egyszer mégis táncoltam: nagymama a hordóskáposztáját mindig velem tapostatta be ősszel. Ilyenkor előbb megfürdetett, rám adta egy kikeményített, kivasalt angolcakkos bugyogóját — még olyan kicsi voltam, hogy a hónom alatt kellett megkötni —, aztán rajta! „Táncolj, Janikám!”

Az évtizedek tetejéről visszanezve még most is sokszor eltűnődöm távevő-ivó, mulatozó, pfereputtyom tagjain: vederszámra, korlátlanul itták a jó bort — kis mértékkel rogyásig, ahogy tréfásan mondták —, a bajuszuk elkajszult, nyakkendőjük csára-hojszra elcsúszott, de még csak kapatos, spicces sem volt közöttük. Szerették a jóízű malacságokat is, de kelleténél hangosabb szót, trágár beszédet vagy durvaságot sosem hallottam tőlük.

Érdekes az is, hogy a nagyevő társaságban kövér is csak egy volt, Veronka nagyanyám. Nem sokat törődött vele, nem vont meg magától sem ételt, sem italt, nem szedett semmi orvosságot, hanem mikor Ember doktor is tanácsolta, két nadályt tétetett. Ilyenkor elhívta egy asszony ismerősét, aki ezt a szertartást nagyszerűen értette — olyanféle volt ez akkoriban, mint ma a házhoz járó pedikűrösné. A vadvizekből kifogott nadályokat tiszta kútvízben kicsit megéheztették. A műtét előtt nagyanya még langyos vízbe tette őket, mert-nagyon csiklandozták a bőrét, ha hidegen tették rá, aztán levetette a blúzát, a „stikkelt” ingvállat hátul lejjebb húzta, s úgy ült le, hogy a szék hátára a hal karjával rátámaszkodhasson.

Nagypám boldog meglepéssel legeltette szemeit szép —

tán már igen is gömbölyű — pucér karjain, sima, feszes bőrű, párnás, szalonnás hátán, amit a néni először valami fűszeres borecettel, majd szesszel dörzsölt be — illata betöltötte az egész házat. Ezután a jobb és bal lapocka fölé odahelyezett egy-egy nadályt. Az éhes, sovány állatok mohón csipkedtek be a bőségbe, pár perc múlva már egészen meghíztak, megformásodtak... Aggódva kérdeztem: nem fáj? Nagyanya kacagva mondta, hogy nem, csak egy kis csiklandós viszketést érez.

Mikor már mind a kettő egészen teleszívta magát s a színük is sötétvörös lett, a néni egy kis sót kent rájuk. A nagy udvariatlanságra mérgesen guborodtak össze és váltak le a lakmározásuk helyéről. A csípés helyét a néni otkolonnal bőven megáztatta, azután az én szerepem következett: nagymama nagyon szerette, ha (az akkor még üde kis) tenyereimmel tapickoltam a hátán, nyakán.

Nagyanyám lelkes híve volt a nadálytétetésnek, dicsérte előnyeit, szemben a borbélyok véres pancsolásával, amit ezek a szokásos érvágások alkalmával — „foghúzás, köpülőzés, érvágás eszközlötetik...” — véghezvisznek.

A nagyszüleim háziorvosa, Ember doktor, családjunk egészségének vigyázója volt. A reszketős fejű, halk szavú, cvikkeres, ezüst sétatálcás, idős bácsit kisfiú korom óta ismertem, nagyon szerette a virágokat, ezért gyakran bejött hozzánk. A hosszú fűtca patak felőli oldalán az ő háza előtt kezdődött a beton járda, előkelő márvány cégtábláját kis elsős koromban már olvastam, de csak az Ember Elemért értettem meg, mi lehet a többi: Dr? belgyógyász? orvostudó?

Tágul a látóhatár

Már az ötödik elemít is kijártam, és még mindig nem javult meg anyagi helyzetünk annyira, hogy Szatmáron vagy Nagybányán a gimnáziumba beíráthassanak. Többen voltunk fiúk ilyen helyzetben, s kapóra jött egy épp akkor Váraljára nősült tanárjelölt, aki összegyűjtött minket, és magánúton előkészített az első gimnáziumi vizsgára. A következő évben kialakult a helyzetem: édesapám húga, Juliska Szatmárra ment férjhez, és megengedte, hogy a tanév idején nála lakjam.

Az iskolám az Eminescu Líceum magyar tagozata volt. Kezdetben furcsállottam, hogy itt minden órán más-más, vadidegen

ember lép be. Számtant egy köpcös, ráncokkal tele homlokú, pápaszemes úr tanított, megijedtem, mikor bejövet az egyik fiúra valamiért nagyon mérgesen ráripakodott. A számtant sosem szerettem, s előre félni kezdtem, mi lesz velem, ha majd a táblánál rám kerül a sor, de rájöttem, hogy kedélyes, jó ember, csak nagyon csúf szájú, paprikás, hirtelen haragú, robbanó természetű.

Nyugodt, egyenletes volt Blanka öngagsága, a szigorú franciatanárnő. A franciát nagyon szerettem, és csakhamar egyik legjobb „szakos” lettem. Egyszer éppen én feleltem, mikor bejött a rettegett igazgató úr, megvárta, míg befejeztem, és kihívott a dobogóhoz, hogy álljak elébe. Se fiú, se leány nem voltam az ijedtségtől, mikor közel húzott magához, és a könyökig tintába mártott tollal befestette az orrom. Így eredj haza, s ha kérdik, mondd, hogy az igazgató bácsi jegyezt meg, mert szépen feleltél franciából...

A németet egy furcsa, cammogó járású, elegáns öregúr tanította. Sokdioptriás szemüvege alatt a szemgolyói állandóan idegesen, zavartan forogtak, teljesen kopasz, sárga fejbőrén itt-ott lézengett egy-egy magános, elárvult hajszál. A legcsekélyebb dologért is felbőszült, s valósággal magánkívül volt dühében, mint egy megnyomott vérkelés. Állandóan mocskolt minket, mi a kanális, a klozettszatorna, a város kloákája vagyunk az (előkelő, nagy tandíjat fizető) úrigyerekek iskolája, a katolikus vagy református gimnázium mellett... — Te trotli, te ripők, te pernahajder, du, Kanalien! — szidott minket, mint a bokrot. Rém dühös volt a zsargonos vagy svábos kiejtésre — ezt egynéhány strici észrevette, és szándékosan bosszantotta vele. A tanár úr senkinek nem tudta a nevét, és ha az ujjával rámutatott valakire, bemutatkozással kellett kezdenie. Egy börvelyi sváb gyerek: — Stóder Jozef. — Mérgesen javította ki: — Stauder, te, nem Stóder! — Egy szatmári szóдавizes fia: — Brón Mór... — Zsargon! zsargon! szömyülködött —, így csak a Várdomb utcai sakter beszél!! Braun, te ripők! hogy mondd? — Brón Mór — hajtotta Móric botfűlűen, érzéketlenül... — Heidelbacher Vili, egy zsadányi nagygazdagyerek otthon svábul beszélt a groszmuttijával, pléhpofával szándékosan mondta rosszul a verset:

— „Drauben stehet...”

— Halt! halt! Droben, te hülye! Még egyszer elülről!

— „Droben stehet die Kapelle, / Schóet still ins Tal hinab...”

A tanár úr felugrott a helyéről, toporzékolt a dobogón:

— Schauet, nem schóet, te barom! — Hadonászás közben le-

akadt és messze repült a mandzsettája, az osztály egy része rohant utána, hogy feladja, zsvivaj, bohrány lett az egész németórából.

Ő tanította a rajzot is; legtöbbször valami stilizált levelet vagy virágot kellett másolni egy nagy szemléltető képről. A tanár úr soha le nem szállott a dobogóról, s a kora délutáni rajzóra unalmában — kivált borús, esős időben — még el is bóbiskolt. Ilyenkor Kozma Kari — az egyik hangadó — intett, hogy hallgassunk el, s pár percnyi síri csend után vagy egy óriásit prüszkölt, aztán mint egy jólnevelt náthás, szemérmesen törülgette az orrát, vagy a padlóhoz vágta a tolltartóját, és méltatlankodva szidta a szomszédját, amiért az vigyázatlanságból leverte a könyökével...

Alapjában véve az egész osztály úgy tartotta, hogy a rajzolás nem is kötelező, míg egyszer csak a tanár úr kihirdette, jövő órára mindenki hozza fel a rajzait, mert „klasszifikálás” lesz. Nem tudtuk, mi az, de megláttuk! Behozott egy nagy, kék fedelű könyvet, abból szólított mindegyikünket, és jegyet adott a rajzainkra. Ez volt az évharmad végi istenítélet: az osztálynak több mint felét megbuktatta... Dühöngött, ordított ránk:

— Ily kvalifikálhatatlan ignorancia! A negligencia non plus ultrája!...

A bukottak között magam is ott voltam: egész évharmad alatt egy lapot rajzoltam, minden órán kiradíroztam a múlt órait, s egy nagyon szépen megrajzolt, kifestett kék virágvázat hagytam meg rajta. De hát a külalak! Olyan volt ez a lap, mint a kapca! gyűrött, rongyos szélű, s az édesapám katonaládájának (amiben tartottam) csappanó zárja több helyt kilyuggatta, mintha a vasúti kalauz kezelte volna a csípőfogójával...

A dicstelen szereplés után egy héttel a tanár úr javasolta, hogy otthon is rajzoljunk, ki mit akar, majd ezeket is beveszi, és mint szorgalmi rajzokat méltányolni fogja. Én rajzlapokat szereztem, s egy jó puha fekete ceruzával rajzolni kezdtem: Juliskáék udvarán az érdekes kerekeskutat, a tornác szélén sütkérező fekete kandúrt, a tyúkketrecet, létrával, kakassal — szépen kisatírozva beadtam. A névsorban utánam következő Jánky — a hórihorgas, az impertinens, a pimasz — megleste, s helyrejövet megsúgta, hogy az öreg nekem mind tízeseket írt be... Az évvégi rajzkiállításon minden munkám ott volt.

*

Lassan beleszoktam az iskolai rendbe, és megtaláltam a helyemet az osztálytársak között. Több mint negyvenen voltunk, nagyon vegyes társaság. Negyedrésze az előkelőség volt, földbirto-

kosok, kanonokok, plébánosok hozzátartozói, egy híres és drága internátus-konviktusban laktak, s bár ez alig volt háromszáz méterre az iskolától, mégis hosszú szoknyás — reverendás —, szemüveges páter vezette fel őket, kaputól kapuig. Egyenruhás, jól fésült, külön kaszt, amit azzal is hangsúlyoztak, hogy a tanteremben is külön csoportban ültek, a legvilágosabb helyen. Volt köztük egy váraljai is: elkényeztetett, nyegle hájfalat, aki egyszer otthon, játék közben figyelmeztetett, hogy ne tegezzem őt vissza. Ott s hagytam, és többet nem beszéltem vele. Bezzeg itt hozzám édeseden, mert látta, hogy sokkal jobb jegyeim vannak, mint neki.

Az osztály másik részét az úgynevezett jobb emberek alkották — ez akkoriban szokásos megkülönböztető jelző volt —, úrizáló iparoscsaládok fiai, akik restellték apjuk mesterségét. Pedig a szülők foglalkozását a tanárok elég gyakran kérdezték, s ilyenkor a kőműves építészeti vállalkozót, a szatócs üzletvezetőt, a borbély fodrászati szalontulajdonost diktált be.

Ezeket a gyerekeket otthonról tüntetőleg jól öltöztették, harisnyájukat térdén felül kellett megkötni. Ezek közül való volt osztályunk mintagyereke: Rudi. Cukrász — azaz cukorkakészítő üzem tulajdonosa — volt az apja. Kurta, szőke, dundi, látszott rajta, hogy tejjel, vajjal, cukorral tartják, s rosszak voltak a fogai. A haja brillantinnal fényesre kenve, frizuráját minden tízperc utáni helyreüléskor zsebtükrével ellenőrizte. Puha, kövér ujjain a körmök gondosan körülvágva, új ruha, cipő — szóval: mintha skatulyából húzták volna ki. Mindezt még tessék kiegészíteni a mintagyerek itt nem említett ismérveivel... A leckét mindig fújta — két privát tanítót is tartottak mellette. Az ajtóhoz legközelebbi első pad szélén ült, s kicsengetéskor ő ugrott a távozó tanárnak ajtót nyitni. Ilyenkor összekapta kicsit angolkórosan görbe lábait, sarkaival enyhén koppantott, és mélyen meghajolva, bársonyos respektussal köszönt: „Alászolgája!” Csaknem mindenik tanár el volt ragadtatva tőle.

Végül jöttünk mi, akiknek az egyetlen kabátunk iskolai is volt, meg otthoni is, kis kurta nadrágban jártunk, a térdünk csupasz volt, a harisnyánk a térdünk alatt hurkaformában körbecsavarva, mint a futballistáknak, s a cipőnk egy személyben ünnepi is, hétköznapi is.

Persze e csoportokon kívül ahány gyerek, anyyiféle. Ott volt például Potyó, egy hihetetlenül vékony, zörgő csontú apróság, összekucorodva belefért a kályha melletti fásládába. Minden csínytevés, huncutság értelmi szerzője, kelesztő kovásza, jószívű, po-

kolbéli ördögfióka. Örökké valami rosszban törte a fejét, és sosem lehetett rá haragudni.

A hosszú tanterem közepe táján ült, két nagy térfogatú fiú háta mögött. Padjának hátsó lapjában vékony kis repedés volt. Potyó valami nagyon szép hangú, tollhegynyi acéllemezkét szerzett, s ezt — olyan tanár óráján, ahol csak egy lehetőség is volt rá — a repedésbe szorította, és hátul karba tett kezével időnként meg-megpengette. A tanárok rendszerint először meghallották, de nem vettek tudomást róla, ám a többszöri ismétlődéskor mégis szóvá tették: ki játszik itt muzsikával? Persze senki... de a nyomozó inkább gyanakodhatott akár a királynak a falon függő arcképre, semmint Potyóra, aki most is hátratett kezekkel ült — és pöcög-tetett, miközben olyan figyelmes, tudásszomjas képet vágott, sőt: ájtatosat!, mint mikor az áldozár-pap nagybátyja oldalán az oltár előtt ministrál...

Nagy öröm érte az osztályt: elment a latintanár, egy penészes könyvtári kukac, kedvetlen, mogorva, mintha minden reggel vad-alma levélvel klistélyozták volna, helyette egy rokonszenves másik jött, aki szerette a latint, élvezte a tanítását, és látszott, hogy velünk is meg akarja szeretetni. Szép nyugodtan, dallamosan mondta előre a szövegeket, és mintha mézesmadzagot húzna a szánk szélén, olyan édesen simogatta ránk a szavakat: deleo, delere, delevi, deletum... venio, venire, veni, ventum...

Egy órán a hímnemű birtokos névmásokat gyakoroltuk: amicus meus, amicus tuus stb., s közben megkérdezte, nem tudná-e valaki mondatba tenni az amicum? Potyó hazulról többet tudott latinul, mint mi, felállt és kivágta: — Amicus meus magmus asinus est!

A tanár úrnak tetszett a mondat, és megkérdezte: — Ki a te barátod? — Petz Franciscus est amicus meus! — A meglepő, gyors válasza tanárukastól együtt az egész osztályból egyszerre robbant ki a kacagás: Petz újra szőnyegre került!

Ez a fiú osztálytársunk volt, nem nagy ész, csak tornából, s ott is inkább a kötélmászásban volt jeles. Egyik tanárunk, mikor a leckét „vallatni kellett” valakiből s már az sem kecsegtetett reménnyel, a türelméből kifogyva azzal írta be neki a szekundát: — Ne is tanulj, fiam, majd elmehetsz kötéláncosnak, csepűrágónak, kéménykotrónak! — Ilyenkor Potyó mindig elkiáltotta a Petz nevét, és idővel az osztályban közvéleménnyé vált, hogy neki a kötélmászás hozza meg a napsugaras jövőt. Egyébként a nevét a gyakori osztálynévsor-olvasás tette népszerűvé: egyik-másik tanár pajkos hangsúllyal, egyben ejtette ki: Petzferenc! — amit az osz-

tály is átvett. Potyó sokszor, csak hogy járjon a szája, játszott a nevével: petzferenc, petzferenc... Petz tapírídegzetű fiú volt, ilyenkor a jól táplált erős ember nyugalmával megkérdezte — Mi bajod velem? — Majd mosolyogva folytatta: — Fogd be azt a lepcsés szádat, mert egyszer kihúzod tüllem a lutrit! — Aztán bal tenyerét a Potyó tarkójára, jobb tenyerét az arcára tette, s úgy nyomta fel-fel, lassan a feje búbjáig: — Így mászik a csiga fel a hegyre! Mutassam még?

Nos, a derús latinóra kicsengetés felé közeledett, s tanárunk, hogy a Petz Ferit ért bántást helyreüsse, így folytatta: — Most foglaljuk latin mondatba: Éljen a barátunk — Vivat amicus noster: Petz Franciscus!

Hazamenet azonban folytatódott a dolog. Az iskola udvarán egy csordogáló vízcsap mellett haladtunk el. Petz fél kézzel hóna alá vette Potyót, két kezét, két lábát a markában összefogta, s ahogy a vásárolt tyúkot szokták vinni a lábától fogva, úgy lógatta háromszor a csordogáló víz alá, s ünnepélyesen mondta: — Te kis pondró, megkeresztellek téged in nomine Patris et Filii et Spiritui sancto...

Tiszta véletlen, hogy a tanár úr kötélrancosának párja is volt az osztályunkban: Guszti. Az ő apja kéményseprő volt, illetve kéményseprői vállalatvezető. Guszti idősebb volt, mint mi, mert egy évet ismételt. Most is be-beszekundázott, s a „ne is tanulj, fiam, majd elmehetsz kötélrancosnak, kéménykotrónak” az ő esetében is el-elhangzott.

Erősen fekete volt, tömött hajában még az alumíniumfésű is elgörbült, arca, orra, kezei sűrűn szőrösek, feketesége a kéményseprő foglalkozással együtt még inkább alkalmat adott a képzet-társításra: Kotró volt az iskolai beceneve. Váltig mentegetőzött: — Te marha, az én apám sosem seper kéményt, ő a vezető, ő a főnök, ne hülyéskedjetek!

Egy latinórán valami ragozás végződéseit gyakoroltuk: r, ris, tur, mur, mini, ntur... A tanár úr mondta az igéket: amare, mi meg kórusban ragoztuk: amaris, amatur, amamur... stb. Egyszer — mintha egy következő ígén gondolkozna — a tanár úr pár másodpercre elhallgatott, Potyó pedig a támadt csendbe egy új ígét repített be: kotráre — s a kórus, szinte gondolkodás nélkül, automaice ragozta: kotror, kotrásisz, kotrátur...

A tanár úr kérdően hallgatta az osztály öntevékenységét. Mi ez? A csizlik Potyó szelíden, természetesen világosította fel: — A Kotró, Guszti! — A kivirult mulatságos zsvajban Guszti neki-

vörösödve tiltakozott, de ez még olaj volt a vidáman ropogó tűzre, oltásról szó sem lehetett...

Másnapra Gusztinak megjött az esze: úgy tett, mintha nem hallaná a csúfolódást, s ez már magában véve is használt, később pedig a szokottnál is bővebb ozsonnákat hozott egynéhány éhes hangadónak, akiket titokban megétetett, hogy szűnjék a buzgal-muk, ne marhászkodjanak annyit avval a buta igeragozással... Még egypár lejt is rászánt, márpedig ahol a pénz beszél, ott a kutya nem ugat.

Abban az időben a latintanítás még szélében-hosszában virág-zott. A református gimnáziumban latin önképzőkör is volt, tagjai irodalommal, műfordítással foglalkoztak. Egy közülük való barátomtól én is megtanultam egy nagyon népszerű szatmársági da-locska latin változatát. Az első versszakot: Nyomd meg a gombot, kapsz egy libacombot — magyarul kell előénekelni, mert a libacomb nem elég „klasszikai”, de a második versszak méltó a latin eloquentiához:

<i>Nyomd meg a gombot!</i>	<i>Comprime bullam:</i>
<i>Tudod, mit ígértél,</i>	<i>Scis quod polliceris</i>
<i>Amikor a kútnál</i>	<i>Quando apud fontem</i>
<i>Vizet merítettél...</i>	<i>Aquam haurevis...</i>

Én minden különösebb erőfeszítés nélkül közepesen felüli tanuló voltam. Még a legszükségesebb tankönyveim sem voltak, de Fábián bácsinál megszoktam, hogy órákon jól odafigyeljek, és így már ott megtanultam, amit kellett. A házi feladataimat mindig elkészítettem, ezekből még egy kis jövedelem is volt: többeknek megengedtem, hogy lemásolják, radírt, irkát, ceruzát, peracet, csokoládét, külföldi bélyegeket kértem cserébe értük. Még „puskát” is csináltam — persze nem ingyen —, egy franciadolgozat javításakor a hátam mögötti egész sor füzetében ott piroslott Mlinaretz tanár úr megjegyzése: lásd az Inczéét! Sietségemben ugyanis a mon-sieut-t moniseur-nak írtam, és a többiek is így vették át tőlem...

Mlinaretz tanár úr egyik jó tanácsát rituális szigorral betartottam: szombat délután mindig átismételtem a szószedetem heti anyagát, sőt ezt kiterjesztettem a német és román szavakra is. A hetenkénti 120—150 szó, ragozás átvétele órákig is eltartott. Ilyenkor mint a fakír, begubóztam a nyelviskolámba — Juliska né-ném kertjében a meggyfa alá —, és tanultam. Ez sokszor komoly

önmegtartóztatást, állhatatosságot kívánt tőlem, mert a szomszéd udvarból áthallatszott a futball döngése, a Pongrácz Dezső suttjai meg-megrezegtették a fáskamra oldalát... Annak a futballtársaságnak én is tagja voltam, a kis udvaron „egy kapura—bekkre” játszottunk.

Megtanultam a tanárok szokásait is: volt, aki feleltetéskor noteszből hívta ki a dobogó két oldalára a fiúkat, a többiek addig a helyükön tétlenkedtek, s csak a tanár „Helyremenni!” vezényszava után kezdődött meg az egész osztály munkája. Volt olyan tanár is, aki a padban állva feleltetett, volt olyan, aki magázott, olyan, aki tegezett minket, de ezek mind csak tanár urak voltak, a mi számunkra közömbös vagy éppen ellenséges tanügyi hivatalnokok.

Egy ember vált ki közülük, mint a jegenye az alacsony fák közül: Sarkadi tanár úr, osztályunk különleges szerencsésje a mi osztályfőnökünk. Természetes adomány, vele született készség vagy valami ritka pedagógiai érzék volt-e nála, hogy csodálatosan értett a serdülőkorú fiúk nyelvéen?

Már maga a megjelenése rokonszenvet ébresztett: egészen elütött a megszokott tanártípustól, középtermű volt, biztos lábak, domború mellkas, széles vállak, rendkívül érdekes fej, sötét, nagy haja a füleit csaknem egészen betakarta, de mégsem volt olyan mesterkélten megcsinált művészfrizura, mint a zongorás Bendiner Nándoré vagy a színész Baradlayé. Óriási, barna, csillogó szeme mindig beszélt: érdeklődés, elmélyedés, figyelem, irónia ült benne — sokszor a szeméből jó előre láttam, hogy pillanatok múlva a szájával is kacagni fog. Merészen görbülő sasorr — nincs jelentékeny ember jelentékeny orr nélkül —, alatta rövidre nyírt bajusz, erősen megrajzolt szájában nagy, egészséges fogak. Elegánsan öltözött, de nem kifent-kikent eleganciával. A szatmári utcákon, télen csúful vág a szél, csikorgó hidegben fülünkre húzott sapkával, csepegő orral jártunk, ő meg kalap nélkül jött iskolába...

Nagyon szépen tudott korcsolyázni, és hívott minket, lássunk edzett embert: egy különöcs bicsérdista, a nyugdíjas Sternicska bácsi a Szamos-híd melletti korcsolyapálya szélén léket vágott a jégbe, és egy szál fürdőgatyában, köldökén felül érő vízben álldogálva nézte a korcsolyázókat — sokan még le is fényképezték mint bolondot.

Sarkadi tanár úr kitűnő úszó és nagyon erős ember volt. Hüledtünk, mikor az egykarú emelőkről beszélt, egy órán megállt a dobogó legszélén, és a kinyújtott bal karjára rácsimpaszkodta-

tott Pintér Lacit emelgette könnyedén. Nőtlen ember volt, de közöttünk mindig úgy forgolódott, mintha mi volnánk a családja. Lelkesedtünk érte, sokszor mintha eleven szívet lökött volna reánk!

Fizikát-kémiát tanított, és nagyon jól! Mindig hozott be valamit, ami érdekelt minket, egy patikus öccse volt, tőle szerzett vegyszereket: kálium, nátrium, klór, sósav, salétromsav... Nem volt tankönyvünk, a kísérletek eredményeit füzetbe írtuk: a timsót először megnyalintatta, s azután íratta le: sós-savanyú, összehúzó ízű test; a kénsavba mártott fa előttünk feketedett szénné, a klórgáz fölé tartott színes lapok a szemünk előtt fehéredtek meg, a vas-tálcára tett foszfor előttünk kezdett füstölni és lobbantotta láng-ra a rátett papirokat, a lakmuszpapír a szemünk láttára pirult el vagy kékült meg.

Sokszor jóízű megjegyzéseket tett. A foszfornál: „nagyon erős mérég, életunt buták, reménytelen szerelmesek foszforos gyufa levélvel öngyilkolták meg magukat...” „A kémia nagyon érdekes és izgalmas dolog. Ezt nem lehet nem tudni: EN Á kettő Cé Ó három: a kémiát mindig vágom!...”

Jól emlékszem még, 1923-ban ezt diktálta a füzetünkbe: „Az elemek száma ma már negyvenkettő, de még fognak felfedezni újabbakat is...”

A festőembrió

Ez még mind semmi! Az igazi szenzáció az én számomra ezután kezdődött... Osztályfőnöki órákon a tanár úrnak apró adminisztratív írnivalói voltak, s hogy mi addig ne unjuk magunkat, javasolta, jöjjünk erre az órára rajzlappal, ceruzával. Ő is hozott be pár kitömött állatot, rajzszeretési modellt, aki akarja, rajzolja le ezek valamelyikét, vagy rajzoljon képzeletből!

— Mit? — kérdeztük.

— Hát: hancúrozást, bakszit, labdázást a tízperceken, korcsolyázást.

Az osztályfőnöki óra szerdán volt, olyankor az osztály jó része keresztülment a piacon (a mai főtéren, amely akkor hetivásártér volt), ott lovakat, kóberes szekereket, vásáros népeket láthattak. Aztán ott a pöfögő kisvonat, a csónakázás a Szamoson: csupa rajzolnivaló az egész világ! És az az osztály, amelyik az igazi rajzórában rendetlenkedett, most rajzolni kezdett, de veszettül!

A tanár úr időnként végigjárta a padsorokat, mondott, muto-
gatott. Én egy kitömött mókust választottam, s mikor a hátam
mögé ért, megállt:

— Hogy is hívják magát, kisfiú? — Leült mellém, és akkor
rökönödtem meg, milyen nagyszerűen áll a ceruza a kezében. Pár
kutató vonallal de jól körülírta a mókus egész tömegét. Itt-ott a
befeketített árnyék kijelöléssel milyen pazarul — maguktól! — ug-
ranak elő a világos részek! Óra végéig még többször megnézte, ho-
gyan halad a munkám. Kicsengetés előtt derült ki, hogy holnap-
után újra együtt lesz óránk, kézimunka, egész délután, akkor foly-
tatjuk a most félbehagyott munkát.

A kézimunkaórán a tanár úr nagyon jó agyaglelőhelyeket mon-
dott, és pár hét alatt áttértünk az agyagmintázásra. Én már ott-
hon is sokat agyagoztam, volt valami készségem, és néhány fél-
dombormű-mintáról jó másolatokat csináltam. A tanár úr gyakran
mecnézett, és egy következő órán a mókust tette elébem. Nekifog-
tam, de ő is odajött, mellém ült, az elegáns ruháját, tiszta kezét
nem féltve belemarkolt az agyagba, gyorsan kisebb-nagyobb gom-
bócokat, hurkákat formált, és ezekből rakta fel, építette, hizlalta
ki a mókust. Az ujjal fűgén mozogtak, és én hüledezve láttam,
hogy kis bökdösés, nyomogatás, simítás után, alig tíz perc alatt
lelke lesz az agyagnak, egészen megelevenedik. Végül nem restelt a
mutató- és hüvelykujjára ráköpködni, és magyarázatul hozzátette: —
Szépen lesimul a szobor, ha nedves ujjakkal itt-ott végigjárunk
rajta!

Persze, ekkorra már az egész osztály körülötte állott, mukk nél-
kül, tátott szájjal, és érezni lehetett, hogy a tanár úr újra nőtt
előttünk egy emelettel... A csizlik, rablóvezér bandából, a „vá-
ros szennycsatornája” osztályból — kezesbárány társaság lett.

Később iskolai munkám során hányszor gondoltam Sarkadi ta-
nár úrra, arra, hogy milyen fontos a pedagógus egyénisége, és hogy
a szeretettel, okosan végzett munka már egymagában is fegyelmező
erő lehet!

Később megmutattam neki otthoni rajzaimat is, amelyekre sok jó
tanácsot adott. Pár hónap alatt odajutottam, hogy számomra Sarkadi
tanár úr többet jelentett, mint az egész gimnázium, tornatermestül,
csillagvizsgáló tornyostul. És nagyon boldog voltam, hogy felfi-
gyelt rám. Valahol, szavahihető felnőttek társaságában hallottam
róla beszélni, hogy ő nem „csak” kémiatanár, hanem kitűnő raj-
zoló, akvarellista és szobrászművész, a szatmári művészeti élet
egyik kiválósága...

Egyszer a gimnázium (nem tudom, milyen okból teljesen üres) udvarán nagy dolog történt: én mentem befelé, a tanár úr egyedül jött ki az épületből. Már messziről észrevett, és mosolygott rám, én pedig a megilletődéstől, a szeretettől zavarban — esetlen fejhajtással köszöntem neki. Megállított:

— Janika, holnap délután négykor várjon engem a tanári ajtajában, elviszem hozzám haza, megmutatom magának néhány munkámat...

Kicsit forgott velem a világ, mikor a Várdomb utca közelében álló ház lépcsőházában mellette mentem fölfelé: életemben először léptem be alkotó művész házába. A falakon szép bokályok, tálak, népi kerámia — ez torockói szék, ez padláda, ez téka, ezek avasi holmik — magyarázta a tanár úr. Amott egy nagyon jó önarcképe nézett rám, kissé összevont szemöldökkel, lapos, vastag szénnel markánsan megrajzolva, aztán szép vízfestmények, jó paccos foltokban, egyik-másik már be is keretezve. A szomszéd szobában utcára néző ablak előtt kis pódium, rajta karosszékben — épp mint a tanár úr: sasorrú, nagy, élénk szemű, idős nő.

— Mutatkozzék be édesanyámnak!

— Maga az a kisfiú? — s a fejét kissé lehajtotta, hogy a szemüvege fölött szemügyre vehessen, és rám mosolygott. Én nagyon zavarban voltam, mert a néni mellett egy állvány rajztábláján ott volt a róla készülő arckép: kicsit lefelé néz az utcára, az orra hegyén a szemüveg most is úgy van, mint a rajzon, ritka hajából kis csimbók a feje tetején, füle ferdesége, tokája tűrődése, kifinomult ujjain a fekete pamutszál — négy tüvel most is harisnyát köt —, nem tudtam, a modellt nézzem-e vagy a megszólalásig hű, nagyon szép körvonalú rajzot?

Bejött egy már nem egészen fiatal nő is.

— A testvérem! — mondotta a tanár úr, és kezdte lebontani a nedves ruhát egy munkában lévő szoborról, az ő portréjáról. Mind a hárman engem néztek, élvezték a bámuldozó, csodálkozó fiú meglepődött arcát, tésztával, cukorkával kínáltak...

Volt ott még sok szép látnivaló: fejek, kőben, gipszben kisebb figurák, rajzok, festmények, népművészeti munkák...

Meggazdagodva, boldogan mentem haza. Milyen jó, ha szép dolgokat tud az ember létrehozni, és ha szép dolgokkal tudja körülvenni magát.

A téli hidegek idején nehéz volt agyagot szerezni, ezért famunkára tértünk át. Négyzet keresztmetszetű lécet szereztünk, a tanár úr kopjafát rajzolt rá, bicskával kivágtuk. Nagyon olcsó volt a lombfűrészkészlet és a hozzávaló deszka. Hoztunk fel, s a tanár úr erre is rajzolt, de nem buta cirádákat, hanem érdekes figurákat, profilban, oldalnézetben jól mutató állatokat, zsiráfot, amint a nyakát nyújtja a pálmafa lombja után, kétpúpú tevét, az utána bandukoló bátyus Beduinnaal, lelógó ormányú díszelefántot, a hátán sátorral, benne a maharadzsa, zergét, bivalyt, nagy, stilizált szarvakkal, két lábán ágaskodó lovat, amelynek hátáról azonban nem esik le a cowboy, egymást öklelő bakkecskéket, kakasviadalt... Ötletes, szellemes, meglepő dolgok voltak: eleinte csak egy páran hoztak fűrészelt, de mikor kivágtak néhány figurát, s mindenki látta, miről van szó, egyszerűen megfűrésztesedett az osztály. A figuráknak talpat is vágtunk, beleállítva igazán ügyes dolgok voltak.

Mikor már sok ilyen munka volt, jött a meglepetés: ezek így nem szépek! — mondta a tanár úr —, hozzon mindenki egy lejt, vásárolunk firniszt meg porfestéket — le is írom a színeket —, befestjük őket! Pléhdobozokban, tégelyekben összekevertük, s az egész osztály jó olajfestékhez jutott. El lehet képzelni, milyen nagy esemény volt ez nekem: olajfesték! Kíváncsian kezdtem ezeket is kevergetni. Óra után a festékre vizet töltöttünk, hogy a jövő óráig be ne száradjon. A tanár úr megtanított a festővászon, a lemez alapozására, később palettát is csináltam magamnak. A kézimunkák festésekor nagyon sokat tanultam, a cowboy és lova kifestéséhez változatos színek kikeverésére volt szükség. A tanár úrnak tetszettek a szürkéim, meg az ötlet is, hogy a cowboy lábát a ló jobb és bal oldalán más-más mozdulatban ábrázoltam.

— Nini! mendegél a dolog! — szólalt meg a hátam mögött...

Később már gyakran kihívott magához a műterembe, gondjaiba vett, rajzfeladatokkal látott el, vagy engedte, hogy nézzem, amikor dolgozott valamin. Különösen tanulságos volt egy nagyszabású szobrának az alakulását látni: Toldi viaskodik a bikával. A szép, izmos ifjú nekifeszülése, a bika vad konoksága, az egyik ereje, a másik ellenállása, izgalmas, mozgalmas, változatos munka. Nagy volt az öröm, mikor végleges állapotában gipszbe öntethette.

Volt egy másik nagyméretű, de kevésbé mozgalmas szobra is: a főtéri katolikus templom két tornya közötti timpanon végződéseiben már állt egy-egy szobor, de a csúcsán nem volt semmi. Ide egy Krisztus-szoborra hirdettek pályázatot, és a tanár úrét fo-

gadták el kivitelezésre. Sokat dolgozott rajta, amíg a helyére felkerült, de azóta is ott áll.

Látva a rajzolás-festés körüli buzgóságomat, jutalmul, meg hogy festőműhelyét is lássam, el-eltűnt jóbarátjához: „Papaurélhoz” is (akkoriban egész Szatmár így nevezte Popp Aurélt). Egyszer a műtermében levő társaság „héklizni” kezdte:

— Persze, Sarkadi Sándort mostanában hiába keresed otthon, mert a Főtéren ögyeleg és a szobrát nézegeti, hogyan hegyei ott fenn a kukkon...

Utcáról, híreről már azelőtt is ismertem Popp Aurélt: szeretett feltűnni, fekete bársonykabátban, egyszer nagykarimájú, máskor kis cikkekből összeállított művészkalapban sétált végig a Főtéren. Jólesett neki, ha utánanézték vagy beszéltek róla, mint a színésznek, akit serkent, ha bámulók veszik körül. Sokszor olyan volt, mint egy szép asszony, egy ilyen fényképét ki is tette a kirakatra: sötét művészfizura, árnyalt, félig lehunytt szemek, kissé oldalra hajlott fej; romantikusan pózos beállítás...

Szerette a (Szatmáron nagyon szokásos) mulatozásokat. Megmegesett, hogy egy nagy tivornya „kivilágos kivirradtig” tartott, s a pityókos, „békőtyfölt” társaság, a háta mögött muzsikáló cigányokkal, mutatványos menetben, élén Popp Auréllal vonult végig az utcákon. „A faluban utcahosszat muzsikáltatom magamat!”... S ez nagy virtus, betyáros vitézi cselekedet volt az üzlete redőnyeit reggeli nyitásra húzogató kispolgár szemében!

Társaságban szerette ő vinni a szót, és sokszor serdülőkorias szertelenséggel, hepciáskodva vitte is: Mit? az asszonyok! Ki is akarta róluk mondani a véleményét, amúgy drasztikusan, de ott látva engem is, „kemence van a házban”, moderálta magát: fel kell jól koppantani az asszonyt, legyen két-három pulyája, törődjön azokkal, üljön otthon, ne legyen ideje koslatni Mária-társulatba, oltáregyletbe, nőszövetségbe...

En tizenhárom éves voltam, de még egészen gyermek — hallgató, érzékeny, mindent lefotografáló szemű és agyú —, sehogy sem értettem, hol koppanthat meg úgy egy nénit, hogy két-három pulyája is legyen tőle...

Máskor a társaság érdeklődésére válaszolva említette, hogy nem tud festeni semmit, amíg a műtermére egy másik ablak el nem készül. A barátok egyike megszólal: — Látjátok, Aurél egy idő óta megint mindent megtesz, csakhogy ne fessen semmit! Rest vagy, Aurél, valld be férfiasan! — Lett ebből nagy csetepaté!

Máskor a nagybányai festők között Zifferre terelődött a szó,

Aurél tanár úr elkezdte nagy hangon, csúful mocskolni, simfelni:

—Én már akkor megmondtam az anyjának, adja oda inkább szabóinasnak, sánta is, siket is, buta is, nem való festőnek!...

—Menj el, Aurél, már megint elhajtottad a sulykot! — mondták neki. — Boldog lehetnél, ha te úgy tudnál festeni, mint Ziffer! — s lett nagy évődés, disputa belőle.

A heves vita mán hazajövet megkérdeztem Sarkadi tanár úrtól, nem haragusznak meg ilyesmikért egymásra?

—Ridendo dicere verum, az ókori közmondás alapján — minden harag nélkül szoktuk ugratni egymást! Nevetve mondjuk meg az igazat — felelt ő vissza.

Egy ilyen kocódás után, amiben Aurél tanár úrnak kétségkívül nem volt igaza, az egyik barát — ridendo — kacagva jelentette ki: — Aurél olyan, mint a világítótorony: a fénye messzire látszik, de a tövében mindig sötét van...

De láttam én nála sok szép képet is: a lövészárók előtti szöges drótakadályon fennakadt katona holtteste, körülötte hollók károgznak... *Ki a győztes?* — Sok ilyen háborúellenes témám van — mondotta. Egyik ilyen képe, úgy emlékszem, Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című könyvének címlapja volt. *Egyenlőség* egy másik kép címe: a Halál megy az úrben, egyik csontkarjában koronás király könyörög, a másikban boldogan húzódik meg egy koldus, mert a Halál megváltotta szenvedésétől...

—A gondolon lehet vitatkozni, Aurél, mert az élethez még a legnyomorultabb ember is ragaszkodik! — mondotta neki egy vendég.

Az élet keresztje című képén roskadozó figurák cipelnek egy nagy kőkeresztet — nagyszerűen megrajzolt alakok, nagyszerű komponálás. A műterem falán még sok szép fej, figura, táj. A tanár úr plasztikával is foglalkozott: volt egy bankigazgató testvére — Ottó —, ennek bankja Szatmáron kis gyárat tartott fenn: magas színvonalú, művészi kerámiát készítettek. Ennek a számára nagyon szép modelleket tervezett, még most is őrzöm egy pompás cigaretta-hamutartóját: a fekete tányérka szegélyén töviskoszorú fut körbe, benne halálfej.

— Még a legegyszerűbb használati tárgyba is lehet a szép forma mellé művészi gondolatot belevinni: a dohányzás fekete gyász, betegség, szenvedés, töviskoszorú, sőt: pusztulás, halál! — magyarázta nekem kedvesen Aurél tanár úr.

Ugyancsak e gyár számára tervezett egy kocka formájú bonbonnière-t is, melynek az oldallapjain kaszáló, zsákot cipelő, ter-

hét húzó figurák lettek volna. A témákat hártypapírra megrajzolta, de valamiért nem tetszettek neki, összegyúrte, és a papírkosárba dobta. Én elkértem, kisímitottam, bekereteztem, és máig is őrzöm mint kedves emléket...

Sokszor hónapokig nem dolgozott semmit, máskor meg egy éjszaka meglepő, szép képet festett. Akinek ilyen megnyilatkozásai voltak — romantikus belső ellentmondásai, következetlenségei, elhamarkodott ítéletei, csúfszájúsága ellenére sem mérhető átlagemberek mércéjével!

*

Az akkori Szatmár lakóinak zöme jómódú iparosokból állt — köztük különösen a tímárok voltak gazdagok —, aztán asztalosok, kőművesek, csizmadiák, szabók, gubások, sok segéd, inas. Azt tartották, hogy dolgozni kell, keményen, akkor az eredmény nem maradhat el.

A régi céhek szokásai közül még akkor divatban volt a „tábla”. Ez kisebb könyvformájú fényes bádogdoboz volt, késnyél alakú fogantyúval, benne a gyűlésekre, temetésekre összehívó névsor. A kisasas hordta a táblát, kötelező előírás szerint: sapkát le, kopogtatás, köszönés, aztán: — Kondor úr tisztelten Telegdi urat, és kéri, hogy a táblát legyen szíves küldje tovább! — Telegdi úr a meghívót aláírta, hogy „látam”, és az ő inasával máris küldte tovább.

A kereskedők meg az utcai üzlethelyiségben működő iparosok előkelőbbeknek tartották magukat. Minden szerdán hetivásár, délután kisvasárnapszerű szentheverdel nap, este kötelező paprikás-csirke-vacsora, utána polgári kimenő, nem gála, de ünneplőruha, nyakkendő nélkül, cúgos cipő, sétapálca...

A kimenő legtöbbször az Iparos Otthonba történt, ez a város szívében szecessziós stílusú, kétemeletes nagy épület, benne mozi, kávéház, kártya, biliárd, kuglizó. Volt egy nagy előadóterem is, itt működött az Iparos Otthon Dalkör, egy nagyon jóhírű férfikar. Ezt egészen közélről ismertem, mert Juliska néném férje szép, világos tenorjával tagja, sőt „primadonnája” volt, hogy jó hangját óvja, még a cigarettáról is lemondott. Munka közben mindig a dalköri darabokat énekelte, és én egész repertoárjuk első tenor szólamát megtanultam tőle. Magyar dal- és táncegyvelegek Egressy Bénitől Kacsóh Pongrácig, sőt újabbak is: Petőfi-dalok, a *Megy a juhász a számaron*, a *Csokonai*, aztán Brahms két magyar tánc, Schubert *Hársfája* „karra alkalmazva”, Verdi *Nabucco*-kórusa —

Va, pensiero, sull'ali dorate! — persze, magyarul, zenekar nélkül és az eredetinel mélyebbre transzponálva. Évente két-három dalos-ünnepélyt tartottak.

Sok műkedvelő volt akkoriban Szatmáron, kisebb-nagyobb egyletek, olvasókörök, a legjobb műsor mégis az volt, amelyik egy jó evés-ivásba, mulatozásba torkollt...

A városi színháznak is jól ment, minden darabjának megvolt a maga közönsége: más a *Bajadér*nak, a *Szibill*nek és műfajtársainak, más a híres, új Dymov-darabnak (*Szomorúságának énekes*) meg a *Szulamit*nak, megint más a *János vitéz*nek, a *Gül babá*nak. Igazi társadalmiréteg-manométer! Az emberek utcai dudorászásából jól lehetett tudni, mi megy épp most a színházban...

Még az a vén lódoktor is halkán így dalolt: „Adj egy édes csókot, drága kis baba!” „Ott túl a rácson...” „Az én nevem Kukorica János!” „Egy a szívem, egy a párom...”

A színházról a helyi napilap, a Szamos mindig közölt kritikákat, ezekre sokszor rátromfolt a jezsuiták Szív újságja. A hajbakapásnak az újságok vették a hasznát, mert a közönség csámcsogott rajta, és mind a két lapot megvette. A Szív sokszor figyelmeztette is olvasóit, hogy a színház vagy mozi mai előadását tilos megnézni, meggyónás terhe alatt.

Több tánc- és illemtanár működött, új volt a vansztep, de „legszebb tánc a simi, járja minden dili...” vagy: „Legszebb tánc a simi a világon, Nagysád kérem, egy simire vágyom!”

Néha volt egy-egy képzőművészeti kiállítás is. Egy művészházaspár: Litteczky Endre grafikus és felesége: Krausz Ilonka is bemutatatta újabb munkáit; fametszetet, egy és több színnyomásos linóleummetszetet az ő kiállításukon láttam először. A szatmári nagyközönség — a nagyiparosokat és nagykereskedőket is ideértve — nem tudott mit kezdeni az ilyen kiállításokkal, nem hiányoztak neki, nem is látogatta.

Szatmáron nagy sportélet volt, s a mindenütt jelenvaló futballon kívül híres vívó, birkózó szakosztályok működtek. A Szamoson élénk volt az úszó- és szandolinsport. Előkelő volt — és pénzes — a strandélet, gazdagon felszerelt büféekkel. A part mentén „lankák” sorakoztak: kis kertek, a szalonna- és flekkensütő sport, a nagy ivások, dáridók színhelyei, az egyszerűtől a luxuskivitelig mindenféle víkendházakkal.

Tetszett nekem a szatmári tájnyelv, bár sosem ragadt rám, meg a társas érintkezés pár kedves udvariaskodása: köszönni csak „kívánok “-kal illet, s tiszteletlen, hányaveti, pökhendi alaknak tekin-

tették azt, aki csak „jó estét!” „jó napot!” köszönt, „kívánok” nélkül... Érdekes, hogy ezt még ma is így érzem: köszönni még ma sem tudok másképp! Súlyos illetlenség nálamnál idősebbet „le-magázni”, csak „tessék, tetszik” a szép! Piacon az eladó nem is válaszolt, ha úgy kérdezték: „hogya adja?” — csak: „hogya tetszik adni?” Kicsit furcsa ugyan a kérdés: beteg tetszik lenni?

Bűbájosan beszél Mohy Sándor — az ő gyermekszobája is Szatmáron volt —, s az akkor szokásos felkiáltás: „Ne viccelj már! Na, ne vicceljen!” — mostanáig rajtaragadt. De a feleségemnek — a nőnek kijáró szatmári udvariassági formulával — ezt is „Ne tessék mán viccelni!” változatban mondja.

Az akkori Szatmár sokszínű képében, mint érdekes jelenség, a munkásmozgalom halvány jelenléte is megtalálható: vasárnap délutánonként valahol foglalkoztak az inasgyerekekkel. Volt köztük egy erdődi fiú: Kása Pista, akivel sokszor játszottam gombmecs-cset. Ő énekelte a Marseillaise dallamára: „Az igazság honába tartunk, / Az igazság nekünk a cél!” vagy: „Mi dolgozunk, nagy hasznot hajtunk!” meg egy friss induló refrénjét: „Sebaj, sebaj, / Él még a nemzet, él még a hon, / Él még a munkás társadalom!” Sőt a gimnáziumban mi is énekeltük az Internacionálé dallamára: „Föl, föl, ti rabjai a könyvnek, / Föl, föl, te éhes kisdiák! / Az évszázó napjai jönnek...”

De Szatmár a nagyvilág eseményeit is számon tartotta: 1923 tavaszán terjedt el — „Hallhattad későn, korán, játszták verklin, zongorán” — a sláger:

*Olvashatták az összes lapokba,
Hogy mi történt az elmúlt napokba.
Ástak-vástak, sok millió ráment,
Megtalálták a nagy Tutenkámment!
Tutenkámen? Tutenkámen nem volt író, hanem Faraó...
Volt a sirban ágy és paplan, minden nyavala,
Lavór és éjjeliszekevény, meg sok arany is vala!
Mevolt abba mindenféle, minden, ami kell,
Meglátszik, hogy nem akárki temettette el!
Tutenkámen! Tugyikám, Mutyikám...*

Egyébként Szatmár életstílusát, városi berendezkedését illetően — hol bevallottan, hol leplezetten — Nagyváradot tekintette mintájának, s ha ez a Pece-parti, úgy Szatmár a Szamos-parti Párizs volt akkoriban. Sok rokonszenves vonása sem volt elég arra, hogy megszeressem, és sosem vágytam vissza ebbe a jó kövér, „bű

zsírral felékesített”, kedves, flancoló, hasának élő, felületes kispolgári városba, ahol a hétfő reggeli első megbeszélések fő tárgya az volt, (hogy hol züllöttünk, mennyit ettünk-ittunk tegnap.

*

Lassan — vagy tán igen is gyorsan? — eljött az 1924. tanév vége, letettem a kisérettségít. Apám nem tudta fizetni a kosztom, szállásom költségeit — tán még mostanáig is adós maradt értem egy részlettel —, ki kellett maradnom a gimnáziumból. Sarkadi tanár úrtól nagyon sajnáltam elválni, de biztatott, hogy keressem fel gyakran, minél több rajzzal, képpel.

Búcsúzóul egy Ady halotti maszkot kaptam tőle — egynéhányat ő öntött arról az eredetiről, amit budapesti szobrász barátjától: Vedres Márktól kapott, aki Adyról halálos ágyán a maszkot elkészítette.

A baj nem jár egyedül

Még akkor nem tudtam, mennyi baj, aggodás, nehézség, hányódás vár reám a gimnáziumból való kimaradás percétől kezdve.

Mi lesz? Apám gyermekkorában gépész szeretett volna lenni, s engem is biztatott: lásd, itt van a szomszédban Eröss Károly bácsi, mozdonyvezető, fehér mandzsettában, keménygallérosan jár a Szamos völgyin. Az állása többet ér egy szolgabíróénál! Ő csak a finom munkát végzi, van két fűtő kiszolgálója. Cséplőgépe van, meg egy favágója is, halálra keresheti magát! Szép háza, szőlője, gazdag ember, urason él! Téged nem tölt el büszkeséggel, hogy azt a gyönyörű, nagy marha acélszerkezetet te irányítod, úgy, ahogy akarod, hogy te parancsolsz neki? Elmehetsz Váradra fémipari iskolába, lehetsz még gépészmérnök is! Képzeld el, hogy az állásod mellett nyitsz egy gépjavító műhelyt! Segédekkel, inasokkal dolgozhatsz, dőlni fog a pénz hozzád! Akár le is doktorálhatsz. Milyen szép cégtábla lenne: Dr. Incze János, okl. gépészmérnök...

Így látta volna az én apám saját álmainak beteljesülését bennem, a fiában... Én az enyémet még nem tudtam megfogalmazni, ő meg nem is vette észre, hogy az én utam már évekkal ezelőtt messze elkanyarodott a gyakorlati élet területei felől, jóval az-

előtt, hogysen a közelébe is érhetett volna. Nem tűnt fel neki az sem, hogy soha nem látott bár egy csavarhúzóval vagy fúróval ügyeskedni, azt pedig nem is szerette, ha szerszámaival járok.

Én a zúgó, pőfőgő, forgó, futó gépeket inkább messze elkerültem. Megszeppenve álltam félre, ha egy (gyermekkoromban egész ritkán látható) biciklis rám csengetett, féltem a varrógéptől, amely Póli mamánál egyszer odacsípte az ujjamat, és alig voltam még hétéves, mikor az első szüretünkön a jobb mutatóujjam hegye a szőlődaráló gép két fogaskereke közé tévedt, úgy, hogy szétlapította. Csorgott a vérem — ebsont beforr! —, a seb forradását máig is viselem a géppel való találkozásom emlékére.

Közben teltek a hetek, hónapok. Én dolgoztam otthon, a kertben, és lassan az egész közvélemény mint kertészínast tett be a skatulyába, olyasféle árnyalattal, mintha pénztárnok lettem volna egy ingyenuszodában... Kertben, szőlőben én egész kicsi korom óta dolgoztam, félig-meddig szakember voltam már, de mindig csak mellékszaknak éreztem, ami mellett sokat rajzoltam, porfestékből, fímiszből kevert olajfestékkal (mint Sarkadi tanár úrnál) festettem meg olvastam.

Valahonnan két Malonyay Dezső-könyv került hozzám: egyik *Az akt. Művészekről és művészeiről az akt kapcsán* — egy nagyon szép könyv — persze még magas volt nekem, de nagyon hasznos és fejtágító —, a másik meg a barátjáról: Munkácsy Mihályról szóló életrajza. Ezt is sokat bújtam, lelkesedéssel, szeretettel. Nem az járt az eszemben, hogy második Munkácsy legyek, sem az, hogy őt utánozzam. Feszítő erővel, biztatással töltött viszont el, hogy ő is inassággal kezdte, s aki szeret és akar festeni, annak dolgozni kell! Dolgozni!!

A könyvben sok rajz is volt, és nem utánzásból, hanem inkább erőpróba kedvéért többet lemásoltam belőlük. Másoltam színes levelezőlapokról is olajfestékkal vászonra, deklire. Baj csak az volt, hogy a rajzolásba-festésbe vagy olvasásba néha úgy belemerültem, hogy másegyebekről megfeledkeztem: elmulasztottam az üvegház ablakát az égető nap elől beárnyékolni, a melegágyablakot szelöltetésre felnyitni, emiatt pedig károk keletkeztek, meg bajok, szidás, szégyen...

A kertészkedésből valami időszakos hasznom mégiscsak akadt: apám — a családi tréfával kifejezve — káposztából akart meggazdagodni, s e célból több hold szántóföldet vett bérbe, traktorral felhányatta. Teleültettük káposztapalántával — tört ketté a derekunk, később könyökig, nyakig mocskosok, kastosak voltunk, ami-

kor a káposztalepke-rajok elszaporodott hernyóit pusztítottuk kézzel, heteken át.

Kedden és pénteken bejártunk a nagybányai hetivásárba. Ide szívesen szekereztem: mindig valami különös hangulat lepett meg, mikor éjfél után a tótfalusi Dura-dombról feltűnt a kivilágított város. Hajnalodott, mire beértünk. A mai parkosított főtér akkor még macskakövezetes piac volt, nagy platánokkal. Kissé oldalt ódon, terméskő szegélyű medence, fekete vizén a platán bingyói meg sárga falevelek úszkáltak, pár szerény csövecskéből álmosan pipik kukkra a kitűnő ivóvíz. Itt volt az elárusítóhelyünk, gúlába raktuk a káposztát, reggeli dudálás és harangszók után kezdődött a vásár. Én csodálkoztam, hogy apámat milyen sokan ismerik, és élveztem, hogy milyen ügyesen bánik a vevőkkel, amit különösen a női közönség vett jó néven. Nagyon jól győzte szóval az értelmes ellenvetőket, vitatkozókat, de nagy kedvteléssel ültette le — kurtán-furcsán —, ha az áruját ócsárló vagy okvetetlenkedő alkudozóval, pofázó kofálgodóval akadt össze:

— Magának, asszonyom, a bajusza kinőtt, de a feje lágya még nem nőtt be! — Vagy: — Hiába veri a száját, úgysis látszik, hogy magának a feneke nagyobb, mint az esze! — Egy-egy heves szájalónak kissé vastagabban: — Menjen haza, jóasszony! s dugjon fel oda egy kis jeget, hogy hűtse le magát... — Vagy: — Az esze fázoka! magának lóg egy deszkája!..

Persze én nem ezért mentem Nagybányára. Úgy tíz óra tájban elszaladtam a Kispiac sarki Berger-cukrászdába, s egy krémesebéles vagy habosroló ürügyén félórára beültem és jól szétnéztem: a falak teleaggatva, egész képkiállítás volt ott. Gyakorlatilag 40—50 festmény állandó tárlata kapott helyet a cukrászdában, amely a nemlétező hivatalos kiállítóhelyiség szerepét és kultúr-igényét-szükségletét is kielégítette maszek alapon. Ma egész biztosan Berger Galériának neveznék... A legnépszerűbb hely volt, a város legforgalmasabb pontján — a szép a falakon, az ízletes a tányérokon —, az ember néző és fogyasztó volt egy ültő helyében.

Színvonal tekintetében még nem tudtam különbséget tenni a sok, változatos méretű kép között. De bármelyiket néztem, nekem tanulságos volt, mert java részük helyi téma: az István-torony, a Cinterem, a Kis- és Nagypénzverő utca, a Kereszthegy — mindezt az utcáról én is ismertem, de itt megfigyelhettem, hogy ahány festő, annyiképpen látja meg és foglalja képbe. Az egyéni meglátás a fontos! aztán a színek, amiket ehhez igénybe vesz, aztán a

technika. Mindenre volt itt példa, toll- és ceruzarajzra, akvarellre, olajra, pasztellre, rézkarcra...

A cukrászdából átmentem az István-étterembe, itt inkább nagy méretű képek voltak tágasabban elhelyezve, jobban el lehetett álldogálni előttük, s bizonyos távlatból is lehetett nézni őket. A pincérek már tudták, miért jár be ide ez a báméskodó fiú, az egyik még mutatta is, hogy az a három a sarokban új kép, tegnap akasztották ide.

Az ilyen kiállításokról kijövet Nagybánya valóság-kiállításába léptem be: járkáltam az utcákon, színes sürgő-forgó képet kínált a Kispiac és a Vásártér, s halk szavú ellentéte volt a csendes-árnyas Veresvíz, a patakja partján sötét lombú égerfákkal, a festőiskola körüli kerttel. Apám szavaival: nem gondozott virág ugyan, de még így is szép! — „Édes” kép volt a Klastrom-rét és a Liget eleje. Aztán a kis utcácskák, jellegzetes formájú házakkal. El-elmentem a Hunyadi—Szilágyi Erzsébet-ház előtt, szerettem a szép régi lépcsőfeljáratát. A Városháza falában lévő márványtáblát gyakran elolvastam: itt szállt meg egyszer Petőfi Sándor Szendrey Júliával, mikor az esküvőjük után Koltóra mentek, és mindig megnéztem a Főutca kis virágos parkjában felállított bronzszobrot: Lendvay Mártont, a nagy színművészt, aki Nagybányán született. Szóval: Nagybánya egyéni kiállítása...

Véletlen szerencsémre a káposztaszezon egybeesett a nagy vakáció, a szabadságok hónapjaival, ilyenkor a város tele volt festőkkel. Álldogáltam a hátuk mögött, figyeltem, mit hogy csinálnak. Egy széles, idősebb rendű hölgy ülve festett, ezüstnyelű konyhakéssel vakarta le a vászonról a festéket. Fején a férje kalapja a tűző nap ellen. Egy levelezőlapba vágott, bélyeg nagyságú és formájú lyukon át nézte az utcát — később tudtam meg, hogy ezt „motívumkereső”-nek sok festő használja, aki valamit „lefest” és nem komponál. Kicsit olyanféle ez, mint aki mankóval tanul járni.

Lujza néném útmutatása alapján rátaláltam a Krizsán—Csíkosházra. Az udvaron szép szökőkutas medence, egy festményt a cukrászdában is láttam róla. Ott őgyelegtem, s figyeltem, vajon nem jön ki valamelyikük festeni?

Legtöbbet ólálkodtam a Ziffer mester háza előtt, és sokszor nemhiába: úgy tizenegy óra tájban gyakran kijön, a rossz lába miatt nem is ment messze, letáborozott és festeni kezdett. Én tisztes távolban mentem utána, többször el-eloldalogtam a háta mögött, hogy lássam, mit festett, de sosem mertem megszólítani. Néha a süketiségét pótló — tán hatodik — érzékszervével megérezte,

hogy áll valaki a háta mögött, hátrafordult, rám-rám nézett, tudomásul vett, és dolgozott tovább. Még elszaladtam Lujza nénémhez is, és csak úgy 2—3 óra közt mentem vissza a piacra apámhoz, szekérbe raktuk az el nem kelt káposztát, és indulás haza, hogy izgalommal várjam a következő nagybányai utunk idejét.

Ezekről a „bányai” napjaimról mindig valami tanulsággal jöttem haza: egyik fő eredmény az volt, hogy kevesebbet másoltam, inkább saját magam választotta témákat, saját meglátásaimat igyekeztem rajzolni és festeni. Még motívumkeresőt is vágtam ki magamnak, érdekes volt, sokszor még hasznos is, mert gyakran mutatott különös képkivágásokat és a kép meglátására gyakoroltatta a szemem.

Feltűnt nekem, hogy sem Szatmár, sem Nagykároly, sem a saját szülőföldem nem tár annyi témát a festő elé, mint Bánya, s „ha az egész világ csupa festenivaló” — ahogy Sarkadi tanár úr mondta —, akkor Nagybánya kiváltképpen az! Ilyen témagazdagság tán sehol sincs, az egész város egy kész témakönyv, csak az utcáit kell fellapozni, sőt: kész festőiskola! az én festőiskolám...

Nem lehetett véletlen, hogy Hollósy Simon annak idején éppen ezt a helyet találta alkalmasnak festőnövendékei számára. A sok és gyakran meghökkentően szép ház, utca, hegy, patak, fa — emberkéz és természet koprodukciójából létrejött téma — mellett tetszett nekem maga a benne sürgölődő élet is: a különlegesen érdekes viselet, a hátikosaras, tarisznyás alakok, a piacok tarkasága, s állatvilága, a tájba pompásan beillő bivaly, tehén, ló. De Bányának még a levegője is más, mint a többi városé: a szél, a Zazar sokszor hoz szokatlan illatokat, megint más a Liget, a Veresvíz vagy a Fokhagymás-völgy zöld színű levegője. A környező vidék arca is egészen elüt a többitől: kellemes, szép, szelíd kékek, zöldek, okkerek, a vörhenyes agyag vagy a barna televény, a hegyek közelsége ellenére — vagy tán mert épp ezek fogadják be és raktározzák el a napsugarat — a szelídszertenye, a dió, a barack boldogan él és terem benne, a szőlőt nem kell befedni, és mint Kohó körül, még szeptember végén túl is „nyílnak... a kerti virágok, még zöldéi a nyárfá az ablak előtt...”

Még a nem festőszemű utas is észreveszi, ha a hegyen át Nagysomkútot, a Szamos-völgyben a Cikói-szorost elhagyta, mennyire megváltozott az egész környék! Egész más arcú világ: Szolnok-Doboka és a Mezőség kopár-fukar-fányar szegényessége, hogy ne mondjam: hét szük esztendeje szomszédságában.

Nos, már akkor is volt miért szeretnem Bányát, örültem, ha az utcáit járhattam, sőt még életnek is csak azt a napot számítottam, amit ott töltöttem. Baj csak az volt, hogy közben mindig sok hétköznap is eltelt, mind az enyémből és mind az én káromra! Az idő pénz! és pénz híjával a drága időmet kellett odaadnom. Már-már a rokonokhoz is félttem bemenni, mert a kertészséget ők sem látták jövőnek, mindig és méltán aggódva vettek elő: — Mikor ad már apád valahova inasnak? Telik az idő, fiam, visznek katonának, mire valahol segéd leszel! Kellene gondolkoztatok, az idő nagyon gyorsan repül! — Én tele voltam aggodalommal, főtt a fejem a szorongások miatt. Mit tegyek? hova menjek, mihez lássak? Hogy tudnék én most elég okos lenni?

*

A sorsomat apámnak is fölvetették, és éppen kapóra jött egy jó ismerőse: Jenő úr, egy nagyon gazdag kereskedő, aki tanuló keresett és reám gondolt, mert négy gimnáziumom van, így inasiskolába sem kell járnom. A „jó családból való fiú” kellékem is megvan, apámmal a jó ismeretség dettó, szóval: „hasa, hája, kék nadrágja, minden kész az inasságra...” Apám felvetette: — Lásd, ez a Jenő egybéli velem, fiatalkora óta ismerem, nyiszlett, szegény fiú volt, egyetlen kopott ruhája, két kézikosár szappannal járt házról házra itthon, aztán gyalog kijárt a Szamoson túl Barlafaluba, Hutára — később már egy kis specerájt nyitott, ügyesen házasodott, s ma: messze földön ismert nagykereskedő... A dolog nem szegyen, és aki megfogja a végét, hasznát is látja!

Sosem jutott volna magamtól eszembe, hogy boltos legyek, de most kötélnék álltam, hogy már egyszer szabaduljak meg a kertőtől...

A Jenő úré nagy üzlet volt, tágas raktárakkal, a só vagonnal jött, a petróleumtartályba két vasúti ciszterna tartalma is belefért, a rizs, a fényes, kerek japán, a hegyes, matt ceyloni, a kávé: Santos, kubai, brazil, húsz-harminc zsákkal, drága, illatos, holland fűrész hordószámra, festékek, lakkok... Vendéglő, cukrászda, kocsmá, szálloda, szeszraktár: ezekre a főnök testvére, ahogy a nép nevezte: Mórinc úr vigyázott.

Mivel kezdődik az inasság? Sepregetés a boltban, a bolt előtt, a kirakatüveg törülgetése, de volt dolog bőven a raktárakban is, amit még két inastársammal végeztem. Vevőkkel az üzletben még csak ritkán érintkeztünk, de egyet-mást a kereskedelem elvi felté-

teleiből már előljáróban megtudtam: nem szabad a boltajtóban álldogálni, mert a konkurens üzletek látják, hogy itt nincs vevő. Köszönni kell mindenkinek! Bár kint az életben akkor még szokásban volt a rangsorolás, kinek milyen köszönés és megszólítás dukál, az üzletben mindenki úr és nagyságos asszony volt a pénzéért. Tehát az inasok és segédek „kézit csókolom”-ot köszönjenek, főképp ha kalapos, hajdonfős, jó frizurás vevő, vagyis „jobb nő” lép be. De amúgy is meglátszott a vevőn, kinek elég csak jó napot kívánni. A „Van szerencsém!” meg az „Ajálom magamat!” inkább a férfiak felé volt alkalmas, mert a nők egy része úgy tekintette, hogy a köszönő őt nem tartja a kézit csókolomra elég rangosnak, s a „Van szerencsém”-re „Vegyen sorsjegyet!”, az „Ajálom magam”-ra „Ajálhatna egy jobbat is!” bemondással más üzletbe ment. Szintén ilyen hatása volt nőknél az „Alászolgája!” formulának is. Voltak néha rendhagyó esetek is: — Én, kérem, régi tekintetes asszony vagyok! Ma már minden ordinaré nő, egy kis közönséges cofka is kalapot biggyeszt és felcsap nagyságosnak ... Jó nekem a régi tekintetes is!...

A segéd öltözködjek jól, nyakkendő kötelező, lehetőleg hullámos frizurát, kis angol bajuszt viseljen. Fiatalság legyen, hogy a nők szeme megakadjon rajta. Különleges kedvességgel szolgálja ki a háztartási alkalmazottakat, mert ezek sokszor jönnek bevásárolni, hozzák a pénzt, az ilyen helyre szívesebben, mint egy szakállas, vén majom üzletébe.

A fentieknek utolérhetetlen mestere Májercsik úr volt, a legidősebb segéd:

— Mit vásárol ez a szép barna kislány?

— Kérek három citromot!

— Savanyú legyen mind a három?

— Hát maga ismer nem savanyút is?

— Tessék három savanyú citrom!

— Más egyebet?

— Kérek kettőért fodormentacukrot! Sokat adjon!

— Sokat? Sokat a szekér se bír! Maga nem tudja, hogy aki a keveset nem becsüli, az a sokat nem érdemli!?

— Na ne mondja! Komolyan?

— Mint a vakbélgyulladás!

— Egyebet? Még két süteport!

— Melyik fajtából?

— Az egyikből! majd meglátom, mit szól hozzá asszonyom!

— Egyebet semmit?

Májercsik úr ujjai mint a motolla csomagolnak, de a szája is darál:

— Egyéb semmi, egyáltalán, akkor le a lanttal, írta petőfi antal...

Félóra múlva újra jön a barna kislány:

— Nem jó az ilyen szódabikapor! Olyat kér a naccságám, amelyikre nímetül is rá van írva: bakpulver!

— Adok én olyat is, ha bakhatnékja van a maga naccságájának! Ha már mindenáron bak kellene neki, itt van, tessék! csak nehogy magácska is eltanulja tőle!

— Menjen má maga a paszulyba!

Mind a ketten felvidultak, Májercsik úr mosolyogva köszön.

— Viszlát!

A barna kislány visszafordultában huncutul:

— Pá magának, puszi másnak!

*

A boltosság nem lehet rossz mesterség annak, aki épp ezt szereti, de sajnos, tőlem elvette az időt, alig maradt valami a festés számára. Ráadásul a tavasz és nyár nagyon száraz volt, otthon is kellett segítenem, — rengeteg vizet kellett a kertbe hordani. Lemondtam még a heti egyórányi kis futballozásról is, hiába várt Buthi Sanyi, akivel együtt centert vagy bal összekötőt játszottam. Szegény gyerek, papnak ment, később ő lett a nagyváradi református püspök, s fiatalon halt meg autóbaleset következtében.

Hovatovább csak vasárnap maradt időm festésre, esetleg szombat délután is egy kevés. Ilyenkor a tornácunkon kerestem világos helyet, és szinte egész nap dolgoztam. Nem is vettem észre, hogy a hátam mögé nézők álltak, vagy a deszkakerítés résein kukucskálnak be. A család aggódott, hogy a furcsa, külön szórakozásom még megvan. Igyekezett lebeszélni, de megtúrte, azzal a meggondolással, hogy legalább nem tekergek, s hátha később abbahagyom, ha majd egyszer megjön az eszem...

A helyzetemet Annus néni nehezítette meg nagyon. Ez az istencsapása moslékosdézsa állandóan bennem lakott! „Mióta a lábom kétágú és a hátujjamon lyuk van, bizisten nem láttam ilyen különös gyereket, mint ez! — mondta rám. — Nekem öt fiútestvérem van, mindnek jó ipar a kezibe, de azok vasárnap felöltöztek, elmentek sétálni, tánciskolába, jányokhoz. Ennek is már nő

kifele a bajusza, szakálla, s egész vasárnap itt ül, botosköpenyegbe, és itt ni!... rajzol!”

Igen, nőtt erősen a bajuszom, szakállam. Szégyelltem magam, próbáltam irtani, kihúzni, de még annál jobban nőtt. Kezdtém még inkább kerülni az embereket. A bajomon egyik inastársam, Plajbi segített. Ő még szőrösebb volt, mint én, s egy hétfő reggel tiszta sima arccal jött be a boltba. Kérdeztem, hogy lehet? Ő kacagott: Mózes tiltja, hogy valaki borotvakéssel, ollóval vágja a szakállát, de kifogtak rajta: van egy Rázol nevű borotválkozópor, vízben péppé kavarják, a nedves arcra rákenik, és fákéssel pár perc múlva levakarják. Utána megmosdász és kész!

Vettem én is egy tasakkal, bekentem a képem — furcsa, keserűnyés karbid-, cementszaga volt, de nem kapartam le elég hamar, s pár helyen úgy levette a szakállamat, hogy jó tíz évig nem is nőtt semmi a helyén.

Egyszer bementem Szatmárra, hogy az újabb munkáimat megmutassam Sarkadi tanár úrnak. Sok mindent magyarázott róluk. — Ügyeljen a perspektívára! Ez nem feltétlen kelléke a piktúrának — az egyiptomiak teljesen mellőzték is —, de ha a kép erre épül, akkor következetesen végig kell vinni. Dolgozzék, Janika, sokat!

Nagyon búsultam, hogy éppen ez válik egyre reménytelenebbé, és napról napra nőtt az ellenszenvem a bolt iránt, de meg azt is átláttam, hogy az üzleteléshez is erre termett ember kell, érzék, készség, kicsi füllentés, huncutság, a piac és konkurrencia ismerete.

Az én főnököm milliomos, vagonatételes üzleteket köt, de lám, a kicsi krajcár fülön fogására is van gondja. Most sajt szezon van és csütörtöki hetivásár. A főnökasszony kiment a piacra, ami sajtot talált, felvásárolta. A nép hiába kereste, nincs! A sajtot mi inasok másfél óra alatt jól megsózva bedaráltuk, a kirakatba rögtön kitétek egy nagy feliratot: „Kitűnő, friss csemegetúró érkezett!” S a túró ment is, mint a cukor! Még a sajtot olcsón eladó falusiak is bejöttek, hogy az érkezett csemegéből bár egy „fertályt” vegyenek... persze, jó drágán!

Még volt egy inastársam, akinek szintén teher volt a bolt: Pali, a főnök unokaöccse. Az anyja beteges özvegy, a fiút a főnök nevelte, de úgy, hogy kivette a kereskedelmi iskolából és betette ide inasnak. Pali ezért nagyon haragudott rá, és ezt, jobb híján, egyelőre csak úgy mutatta ki, hogy ahányszor a festékespolcok előtt elment, fojtott hangon olvasni kezdte a lakkos bödönök fel-

iratait: „Schnell-lakk, Copal-lakk, Jenő bácsi, utállak! Damár-lakk, Jenő bácsi, leszarlak.”

Aztán akasztófahumorról dolgoztunk tovább a raktárban: egy vagon sót kellett tíz-, húsz- és ötvenkilós zsákokba becsomagolni. Szórakozásunk csak az volt, hogy hallgattuk a Vadnai úr dalait. A kicsi, kehes cukrász ugyanis a mi sóraktárunk árnyékában verte a habot, s amikor kifáradt, letette a rézüstöt, és érzélgősen, ádám-csutkáját recgettetve énekelte:

*Esküvőd napján lesz a temetésem,
S minden megy tovább, te szőke gyerek...*

Nekünk is: minden megy tovább, egyelőre nincs másra remény.

*

A fentebb említett kereskedelmi érzékkel s a piaci szükséglet kintű szimatjával az én főnököm tudta azt is, hogy a nagy pénz sem szabad az árok partján heverni hagyni.

A filmtechnika „rohamos fejlődése” akkor már betört több szomszéd községbe, de Váralján még nem volt mozi. Az üzlethez tartozó Korona Szálló nagyterme csak egy-egy bál, nagyobb lakodalom vagy tánciskola idején volt üzemben, máskor üresen állott. Mórinc úr ügyesen berendezte, vetítógépet hozattak, és megnyílt a Korona Mozgó.

Mint a tejbe pottyant légy, én is bekerültem a filmművészet kellős közepébe: a mozit Kollár úr vette bérbé, a jegypénztárban ő ült, fő ajtónálló a felesége volt, minket inasokat meg felkért, álljunk be jegyszedőnek, és ezért minden előadást ingyen megnézhetünk. Érdemes volt, mert előadás közben az ajtókat bekulcsoltuk, zavartalanul nézdelődhettünk.

A sötét vászon bal felső sarkában fehér nyíl jelent meg, majd ellipszis alakban tekergőzött egy darabig, aztán betükké alakult át: „Dorian-film”. Az előadás vidám előjátékkal kezdődött: a némafilm hőskorának nagy komikusai jelentek meg: Pufy, Zigotto, Chaplin s a világhírű párok: Pat és Patachon, Zoro és Huru. A bohózat végén kis szünet, mi nyitottuk az ajtót a későjöttnek, aztán kezdődött a nagy, a fő látványosság.

A mindennapi „fogyasztásra” készült sok darab között már akkor népszerű volt az apacs- meg a detektívfilm, a mai hangos krimi néma előde, ma már ismeretlen, letűnt színészekkel. Tódult

a váraljai nép a moziba, mikor a nagyon bájos gyermek: Jackie Coogan játszott, vagy a nagyszerűen betanított farkaskutya: Rintin-tin. Sok embert vonzottak egy Luciano Alberti nevű olasz lélegzetelállító akrobatamutatóval, ügyes trükkökkel tele darabjai.

Voltak nagy művészek is, akiknek az alakításaira máig is szeretettel, tisztelettel és a nagy élményekért járó köszönettel emlékszem: Paul Weggener *Gólemje*, a *Hindu síremlék* yoggija, Conrad Veidt modern és történelmi szerepei, Emil Jannings remek *Elsdort embere*, Gösta Eckmann *Faustja*. — nagy dolgok voltak!

Kitűnő művész volt Pola Negri, az alvilág hősnője: a fekete-rigó, a különlegesen szép arcú és formájú Barbara la Marr, Gloria Swanson, a kis huncut Lya Putty — ennek nagy volt a népszerűsége azért is, mert a nevét minden baj nélkül lehetett magyarul is olvasni.

A nagy művészek között is kivételesen nagy volt Henni Porten, majd Greta Garbo, aki később Leopold Stokowskyhoz, a csupaideg karmesterhez ment feleségül. A kiváló művészek számára kiváló forgatókönyvek is készültek: *Anna Boleyn*, *Salammbó*, *Monna Vanna*, *Faust*.

A némafilm művészeinek nélkülözniük kellett az élőszó megértő segítségét és a zene hangulatkeltő, aláfestő, kísérő támogatását, ezért munkájuk sokkal nehezebb volt, teljesítményük különleges értékelést érdemel.

A gyakran nyomasztóan ható némaság kiküszöbölésére a főnökeim szerződtették az étterem cigánybandáját — ez külön vonzóerővé vált a közönség számára.

Kezdetben csak muzsikáltak, de pár előadás után már „odasimultak” a cselekményhez, beleélték magukat a színpadi helyzetbe: vidám hangulatban csárdásokat, ropogós nótákat húztak; mikor Chaplin ormótlan, tengerlépő cipőiben dzsiggelni kezdett, vagy Pat és Patachon párosan járta a dajcsot, a banda rögtön rágyújtott: „Ityóka, pityóka, ripityóka, / Szerelmes vagyok egy vénasszonyba!”; csatajelenetknél a „Trom-trom trombitás!” járta, s még Napóleon Waterlooi ütközetéhez is: „Cseng-bong az ágyú, csattog a kard, / Ez lelkesíti csatára a magyart...” Férfihősnek, ha nőügyek miatt sodródott tragédiába: „Volt egy büszke dámám, / Pusztulásba kergetett, megölte ja szívemet...”; a szerelmese után vágyakozónak: „Szonja, Volga szép virága, / Érted élek, rólad álmodok...”

A kísérőzenébe a közönség is bele-belekapcsolódott: „Egy rongy

van, egy rongy van a szívem helyén, / Amely nem érez, nem is dobog...” — énekelte együtt a kiábrándult, boldogtalan szerelmes hősnővel.

Bohózatokban hatásos mutató volt a messzeségbe vesző sín-pár vagy az országút enyészpontjában megjelenő mozdony vagy nehéz gép, amely mindjobban robogva közeledik, útjában palacsintává lapít autót, tehenet, motorbiciklit, s a nézőt is elgázolással fenyegeti...

Ennek az aláfestését Gázsó, a kancsi pikulás remekül csinálta: klarinétján nagyon gyors száguldozást vitt véghez, kromatikusan fel-alá gurgulázott, vele együtt Digó, a bőgős, furcsa pizzicatókat csiklandozott, és mikor a mozdony már a nézők feje fölé száguldott, a vonóval nagyot zöttyentett a bőgő oldalára meg mind a négy húrjára.

A nézők között mindig volt a pozitív hőssel együttérző, sikeréért, boldogulásáért izguló — többnyire ékebb — nő, aki az ármány karmaiba, vesztébe rohanó hőst fennhangon figyelmeztette, vagy: „Bestia! ringyó!” bekiáltással szidta a kelepcebe csaló, rossz erkölcsű, bajkeverő szereplőt... Semmi pisszegés nem gátolta meg, elvégre a költői igazságszolgáltatásnak a némafilm művészetében is meg kellett lennie. Ha a nős nehezen gabalyodott ki a tragédia csávájából, maga a zenekar is kifejezte lesújtó magánvéleményét, és a bőgős kedélyes előbrümmögésére rákezdté: „Ezér’ a legényér’ nem adnék egy hagymát!”

*

Egy újsághír váratlanul különös izgalomba hozott: megnyílt és egy hónapig nyitva lesz a Nagybányai Festők Társaságának kiállítása! Ezt meg kell nézmem! Miután még aludtam reá két éjszakát, azt is elhatároztam, hogy összeszedem a munkáimat (volt már több mint húsz képem), és elviszem, mutassam meg őket Thorma mesternek.

De hogyan? Pénzem nincs útiköltségre, mert a boltból kapott pénzecskémet mindig hazaadtam, ha szólok, mire kell, biztosan ellenállásba ütközöm. Sajnos, szájalni — kivált a saját érdekében — még most sem tudok, de elmenni muszáj! ezt nem szabad és nem lehet elmulasztani!

Il cane affamato non teme bastone! — az éhes kutya nem fél a bottól —, emlegetem hat évtized tetején a találó olasz közmondást. A jámbor, jó gyermek nem erőszakhoz, hanem cselhez

nyúl, első nagyobb huncutsága ez az engedelmes, lelke szerint szófogadó fiúnak, de most, a kényszerhelyzetben, a cél érdekében minden eszközt igénybe kell vennem.

Még most, idős koromban is elnézegetem azt a fiút, aki akkor voltam! Miképp tanítja meg a szükség az ügyetlent is a facsaratosságra. Azt mondtam itthon, hogy be kell mennem Szatmárra, kivenni a kisérettségi bizonyítványomat.

Apám ellátott egy csomó megbízatással, ügyfeleinél igazítani valókkal. Mondtam, nem biztos, hogy mindent elintézek, mert Sarkadi tanár úrhoz is elmegyek a képeimmal, s lehet, egy kicsit odaragadok...

A mi váraljai állomásunkon keresztül a Szatmárról Bányára meg a Bányáról Szatmárra közlekedő vonat. Az első vágányon az állt, amelyik Bányára megy, én erre szálltam fel, el is indult velem, s ugye, a mozgó vonatból nem volt ajánlatos kiugrani, hogy a Szatmárra menőt elkapjam... Ífgy „kénytelen” voltam Bányára menni.

Útközben sokat töprengtem, sőt szomorkodtam, hogy ezt a fontos dolgomat csak ilyen eljárással intézhetem, de nem tehettem másképp. Bányáig egyre fogyott a bátorságom, és mire a Thorma mester ajtóján bekopogtam, éreztem, hogy a nyakamon nagyokat dobbannak az ütőerek, és szárad ki a torkom az izgalomtól. Egy asszony jött ki, és azt mondta: várjak itt az előszobában, míg kijön a művész úr. A várakozás csendjében a szívem kalimpálását is jól hallottam, míg végre nyílt az ajtó.

Az imponáló megjelenésű, barna arcú, fehér hajú művészt én az utcáról ismertem, s mint valami felsőbbrendű lényre néztem fel reá. Beszélni sosem hallottam, és most meglepett, ahogy mogorván rám kérdezett, mi járatban vagyok itt?

Én akadozva adtam elő (ma is nagyon rossz a „fellépésem”), hogy mennyire szeretek rajzolni, festeni — boltosinas vagyok —, és az egész helyzetemet. Kétségbeesve láttam, hogy mialatt beszélek, mogorva arca nem enged fel, sőt türelmetlenebbé válik, egy barátságosabb pillantást sem vetett rám. Itt bizony nyoma sincs annak a jóakaratnak, szívességnek, amit Sarkadi vagy Popp Aurél tanár úrnál láttam.

Izguló kezekkel raktam szét — porszem a Föld előtt — a képeimet. Végül megszólalt:

— Én nem mondom, hogy nem lehetne magából valamit csinálni, de ha nincs alkalma hozzá, miért erőlteti? Nem muszáj min-

denkinek festővé lenni. Úgyis van már belőlük elég a világon... igazán kár forszírozni! Találhat egyéb mesterséget is magának!

Nem tudom, hogy váltam el tőle, hogy jutottam el a Festőtársaság kiállítására — a fák alatt pár száz lépésnyire volt a Thorma műtermétől —, de egyszer csak bent voltam a teremben. Az ajtó nyitva volt, bent egy lélek sem. Már több mint félórája szemlélődtem egyedül, a képek láttán feloldódott bennem a kiállt izgalom, magamhoz tértem, sőt felüdültem.

Feltűnt nekem, hogy mennyi ismeretlen nevű festő képét látom! Aztán egy úr jött be, nem látogató, mert a falakra sosem nézett, hosszú lábaival nagyokat lépdelt, és mintha a lépéseit számolta volna. Magas, vékony, jól öltözött, sápadt, beesett arccal, fején nagy művészkalap. Úgy látszott, ő a kiállítás házigazdája. Többször körbejárta a nagy termet, új néző nem jött be — odajött mellém:

—Látom, érdeklik a képek! — s nyomban utána egy megszokott, banális kérdés: — Melyik tetszik magának legjobban, kisfiú?

—Azt még nem tudnám megmondani, de itt — mutattam Teleki Ralph *Ökrösszekér* című képére, amely előtt álltunk — nagyon szerettem, ahogy az ökör ikszlába meg van rajzolva, de főképp azon töprengek, ezt a szép színű eget miből keverhette ki, én hiába próbálkozom, sehogy sem tudom kihozni.

—Hát ez — mondja — inkább valami smaragdzöld-fehérsárga keverék, semmint kék — de maga is fest?

—Igen, éppen ma voltam Thorma úrnál, hogy nézze meg a képeimet, s ni — elmagyaráztam a történeteket.

—Ó, maga is eltalálta, kihez menjen — szarva közt a tőgyit! Én életemben még nem láttam ilyen irigy, rosszakaratú, utálatos perszónát, mint Thorma! Ez azt szeretné, hogy csak egyedül ő legyen a világon festő, más csak subick, senki. Akkor lássam Thormát, mikor a hátam középit tükör nélkül, és zöld fű nőjön a küszöbire, amíg maga is újra átlépi!

Aztán kirakatta velem a képeimet.

—Látszik ezeken, hogy még kezdő, de igyekezzék minél többet dolgozni! — mondta. — Rajzoljon, mindent! A másolásból is tanulunk, de jobb az, amit a saját szemünkkel, nem a máséval látunk, még akkor is, ha így gyengébb lesz a kép. Ha maga szeret festeni, fessen, és ne törődjék senki véleményével!

Boldogan köszöntem meg a jó tanácsot, s búcsúztam. Ki lehe-

tett ez a festő? Sem azelőtt, sem azóta — soha életemben — nem találkoztam vele.

Kiegyenesedve, felbátorodva jöttem haza.

— Nagyon ügyes vagy! — dicsérte a mafla fiát apám, mikor a vonatcserét előadtam — igazán!

— Ügyes vagyok! — mondtam én is, arra gondolva, amit én tudok...

Az egész esetről hallgattam 1971-ig, akkor a televízióban nyilvánosan bevallottam, ország-világ előtt.

*

Az esetet követő hetek szürkeségében a világra szóló technikai csoda érkezése hozott szenzációt Váraljára: a főnököm lakásán — komoly anyagi áldozatok árán — az egész megyében elsők között felszerelték a rádiót!

A nagy üveglakos Veranda villanydróttal volt behálózva, és megszólalt „az éter hullámain” érkező hang, a pesti rádió! Szépen hallatszott a hírmondó, a zenés műsorok; a bemondó: Schertz bácsi mindig a hallgatók lelkére kötötte; hogy lefekvés előtt ne felejtsek az antennájukat földelni. A szomszéd községből is jöttek emberek a meghallgatására. Jenő úr kedves volt: engem is meghívott, adás idején bármikor szívesen lát, így fültanúja lehettem a rádiózás kezdeteinek.

*

A húgaim egyik vidám fruska barátnője, Böske gyakran álldogált a hátam mögött, mikor festettem. Egyszer azt mondja, hogy az új szolgabíró odaköltözött a szomszédjukba, festő a felesége. Nagyon szép képei vannak, majd ő beprotezsál hozzá.

A délutáni üzletnyitásokra várva, én is el-elléptem az utcára néző négy ablak előtt, és csakugyan festményeket láttam a falakon. Egyszer éppen ilyen bekukucsálásom pillanatában a nyitott ablakba váratlanul kikönyökölt egy hölgy. Rajtakapott a bámészkodáson, hát kicsit restelkedve, bocsánatkérően, tiszteletudón köszöntem neki.

— Nem maga az a fiú, aki boltos itt a szomszéd üzletben és fest? — kérdezte. Így kezdődött.

Meghívott, bármikor bemehetek, szívesen megmutatja a képeit. Elmentem. Olyan harminc év körüli, nagyon karakteres fejű asz-

szony volt, régebben nagyon szép lehetett, de hirtelen meghízott, emiatt meglehetősen túlértett alakja lett. Nem volt benne semmi nagyságosasszonyos nyafkaság, affektálás, póz, finomkodás, ahogy sok nő, pláne művésznő teszi, hanem természetes egyszerűséggel, közvetlenséggel beszélt, engem felnőttnek, sőt egy kicsit kollégának tekintett.

Magáról kezdett beszélni, egy pesti, magániskolában tanult festeni, de jött Amor, férjhez ment, pár évig nem volt gyermeke, de az utóbbi évek alatt nagyon hozzászegődött a gólya, és egymás után három leánykát hozott neki... Ő nincs erre berendezkedve, nem ért hozzájuk, sem a háztartáshoz, ezért van olyan zrí a lakásában... Csakugyan, ahogy szétnéztem, nagy slamperáj a sifon tetején, a sparon kifutott tej és kifröccsent rántotta nyomai, zubog a mosogatólé, a gyerekek maszatosak, lekvárosak, a bejárónéja pedig három napja beteg — szerencse, a férje ügyes, gyakorlati ember, időnként ő veszi kezébe az ügyeket. Ilyen körülmények közt festeni sem tud úgy, ahogy szeretné...

Végül a képek: különösen a pesti múzeumban sokat másolt, a falakon nagyon szépek voltak a *Tetemrehívás* fő alakjai — csak a fejük —, egy nagyon jó Liszt Ferenc-profil, Piombo, Tizian-portrék, *Coppelia a virágok közt*, néhány Degas-balet jelenet, fejtanulmány saját magáról, a férjéről. Szépen, türelemmel, kitűnő színérzéssel megfestett képek, nagyon megörvendtem nekik!

Máskor én vittem el a saját dolgaimat, persze ezek sokkal fejletlenebbek voltak, de ő különösen, az önállóságomat értékelte, amire — ahogy mondta,— ő nem törekszik elég erélyesen, pedig már jó alapja volna hozzá.

—Maga művészegyéniség — mondta nekem —, egész más alkat, mint a megszokott tizenhét éves fiútípus, külső jelei is vannak, ni! mekkora nagy az orrsövényferdülése! mutassa a kezét: persze, a gyűrűsujja jóval hosszabb a mutatónál! Tipikus művészjelek! — és mutatta, hogy így van öneki is, Tull Ödönnek, Neográdnak, Rippl-Rónjainak meg egy sereg más zenésznek és szobrászművésznek is...

Sokszor bementem hozzá. A férjét is megismertem, közvetlen, kedves ember, többször láttam mosogatni is, egyszer segítettem behozni a fürdőkádat, és néztem, milyen apai szeretettel vetkőztette, rakta vízbe a három rózsaszín apróságot, és csutakolta őket egy szivaccsal.

—Maga vétkezik saját maga ellen, hogy itt poshad falun, méri a szekerkenőqcsöt, petróleumot, zsákolja a sót! Magának nem

szabad itt maradni! Minden percért kár, mert a saját kára! — mondogatták hetenként többször is... Persze, ezt magam is éreztem, tudtam, beláttam, otthon is sokszor emlegettem, de...

Egy nap a művésznő várt a bolt előtt: — Elment a férjem Kolozsvárra, valami hivatalos ügye van, de próbálkozni fog a maga dolgában is...

Pár nap múlva hívtak, boldogan újságolták, hogy az Iris porcelángyárban van valami vezetőségi ismerősük, felvesznek a festőműhelybe, egyelőre öt lej órabérrel, s ha ez szerény dolog is, meg tudok vele a saját lábamon állani. Kolozsvár mégiscsak Kolozsvár, kitűnő alkalom sok mindenre, elsejére lépjek ki az üzletből, és: indulás Kolozsvárra!...

Bú nélkül búcsúztam a bolttól, bizonyítványt adtak, hogy becsületes, szorgalmas vagyok, a távozásom saját kérésemre történt.

Az üzletben kétségkívül sokat ügyesedtem, gyarapodott az anyag- és emberismeretem, találkoztam a gyakorlati étellel, de gyakorlatibb mégsem lettem, azt a kis élelmességet sem tudtam megtanulni, ami a magam érdekében feltétlenül szükséges. A szemfülesség ma sem kenyerem, valamilyen helyzetet a magam javára kihasználni ma sem tudok, a „kaparj kurta, neked is lesz” — jelzőt nem szeretem, a kalmárkodást, kupeckedést, alkudozást utálok, nemcsak mert antitalentumos kereskedő vagyok, de nem is tartom magamhoz valónak, s a boltot — mint akkor — se testem, se lelkem nem kívánja.

Készülni kezdtem, nem volt nehéz! A cókómókjaim könnyen befértek egy nagyobb skatulyába, madzaggal átkötöttem. Apám még emlegette, hogy a festészet lehet egyeseknek olyan szép, hogy a vele járó éhezést is vállalják. — Ha úgy gondold, te is... Próbá, szerencse!

Volt Kolozsváron néhány kliense, akik évek óta adósai voltak, sehogy sem tudta a követelését rajtuk behajtani — ihatok rá hideg vizet! —, ezeknek a címét ideadta, próbáljam megmozgatni őket. Anyagilag ilyen jól bebiztosítva — útnak is indulhattam...

Kolozsvár és a gyár

Ezerkilencszázhuszonhét május elején egy nap sűrű füttyölés, szuszogás, zakatolás közepette vitt el a vonat Kolozsvárra. Autóbusz a Főtérig járt, s letett Mátyási-szobor bal oldalánál. Hírből

ismertem, és most elbűvöltem jártam körül. Szék, padsor nem volt még akkor körülötte, a kópárkányára guggoltam le, bámultam, és kötözgettem a csomagom elszakadt madzagját. Gyönyörködés közben egyszer csak belém nyilallt: hol is fogsz te aludni, János?

Megjijedtem a nagy idegenségben, és érdeklődni kezdtem, hogy juthatok el a Földész utcába — itt volt a váraljai művésznőknek valami rokonságuk, oda irányítottak. Az utca a Renner börgyár — a későbbi Dermata — közelében, a Halálsorompó előtt nyílt. Kedvesen fogadtak, egy hozzám hasonló korú fiú is volt ott, ő megmutatta a környéket, másnap pedig a bácsi bevitt az Irisbe.

A porcelán szakember-vezérkar bajor-németekből állott, s Herr Direktor Klierhez vezettek. Az első találkozás váratlanul kedvező volt: magyar létemre galagyolok németül! ez már „captatio benevolentiae” — elég volt a jóakarát megnyerésére. Igaz, az ő beszédét nehezebben értettem, mert a felét elnyelte vagy elraccsolta. Bevitt a festődébe, meglepett a sok szép színes porcelán, kellemes terpentín és szegfűolaj illata terjengett, a műteremben tisztaság, csönd, fehér köpenyeges leánykák meg három fiú — festettek.

A főnök „Fräulein Schurani”, Surányi kisasszony volt. Az első nap próbálkozásokkal telt el, másnap izgalmas dolog: láttam, hogy a festett porcelánt kiegészítésre rakják be a kemencébe, a műszak végén kértem, maradhassak még ott, mert szeretném látni. Még segítettem is ezt-azt, míg a kemence száját befalazták, aztán kezdtem írni haza egy beszámolót.

Mikor Surányi kisasszony látta, milyen hosszúra nyúlik a levelem, megkért, engedjem, hogy olvassa el. Én írtam, hogy aggodalommal jöttem ide, de helyette öröm ért: itt nem közönséges gyár van, hanem mintha testvérek dolgoznának együtt, udvarias, szép beszéd, civilizált emberek, nagyon rendes csoport.

A Kisasszony meghatódva adta vissza, de a tartalmán kívül megdicsérte a mondatfűzésemet, a kifogástalan helyesírássomat, aztán egyszer csak összezsapta a kezét: milyen kicsi a világ!

Elmondta, hogy ő is szatmári, tanítónő, de jó dekoratív érzéke volt és munkát vállalt a Popp Ottó kerámiaüzemében. Jól ismeri Sarkadi tanáromat meg Popp Aurélt... Én mondtam, hogy a tanár úr nekem is ajánlotta azt a gyárat, de megszűnt, még mielőtt én a negyediket elvégeztem volna.

— Helyben vagyunk — mondta: három leány, két fiú és ő, szakmunkások, a szatmári gyár megszűnése után jöttek ide az Irisbe...

Ettől kezdve engem is bevettek családtagnak. Még az is kide-

rült, hogy két leány apját jól ismerem: Erdélyi bácsi volt, a szatmári katolikus elemi tanítója.

A gyár tízezer számra ontotta a hasas csuprokat, hengeres csészéket, ezeket olcsó kézfestéssel kellett díszíteni. Egyik festő piros vagy kék virágokat festett, ezeket én kötöttem össze zöld vagy barna szárrakkal, levelekkel, egy harmadik fényes csíkot húzott a csupor peremére. Meg kellett szoknom, hogy gömb vagy henger és nem sík lap a felület, de pár hét alatt belejöttem. Kis idő múlva a fizetésemet is felemelték: hat lejt kaptam óránként, sőt a gyárnak a szakmunkásai számára épített kolóniájában lakást is. Egy manzárdszobában hárman laktunk, nőtlen ifjak.

A két szakmunkás fiú közül Wagner Pista pár évvel idősebb volt, mint én, nagyszerű szakértő, az egész porcelángyártás minden csínja-bínja a kisujjában volt: a korongolás, öntés, formázás, de a festést szerette legjobban, gyönyörű szervizek, vázák kerültek ki a kezéből, és ő végezte a festett áru égetését is. Kedves, okos fiú volt, az ebédjét is hányszor megosztotta velem, igazán, mintha testvére lettem volna. Ő volt az egyik legfőbb pártfogóm.

A másik fiú, pár évvel fiatalabb, mint én, cingár, mozgékony, soványság, vékony ujjai között nagyon ügyesen állott az ecset, mellette kaptam helyet. Egyszer elébe esett a zsebemből a kis vázlatfüzetem, amibe a jártomban-keltemben látott dolgokat rajzoltam.

— Te tudsz festeni?

— Nem, csak szeretek!

— Én is! — mondta, aztán elmesélte, hogy ő is a szatmári gyárban dolgozott, Popp Aurel tanár úr sok mindent mutatott neki, s a gyár bukása után idejött az Irisbe.

Hozott ő is a munkáiból. Sokkal fejlettebb fokon rajzolt, festett, mint én, tisztelettel néztem fel reá. Az ő példája is serkentett, lelkesített: dolgozni kell, dolgozni! és sokat lendített rajtam.

Meghatódottan gondolok most is reá, meg magamra is: szépre törekvő szegény sorsú legénykék, ázott bakverekbe voltunk, akik alig hogy felcseperedtünk, máris magunknak kellett megkeresnünk itt a gyárban a kenyerünket.

A fiú Gáll Feri volt, aki ma Párizsban is valaki, és tisztességgel megállja a helyét e nagy katlanban, ahol a világ művészeti élete ugyancsak fortyog. Ott most François Gall a neve...

A harmadik fiú Bokor Jóska volt, még elemibe kellett volna járnia; rendkívül ügyes, könnyű kezű gyerek volt, a porcelánfestés jövő reménysége; kitűnő szakember lett.

Az Iris sok száz munkásával kolozsvári Babel volt, Közép-Európa minden népéből szemenszedett példányokkal. Egyik lakótársam: Gyirkó, szász fiú, mikor meglepték faluja, Tekendorf emlékei — ott van ám jó bor! —, nótázni kezdett: „Hej, Susana, ist das Leben noch zu schön!” „Alle Katze Kratzen!...” „Nach jeden Dezember es kommt ein Monat Mai!”

A tarkaság az elvek terén is nagy volt: az idős technikusok meggyőződéses szocialisták voltak, a kályhagyári részlegen még „progreccista” versíró is ismertem, de akadt ott talmudista, kongregációs, adventes: Oltean bácsi a portásfülkéjében románul fennhangon olvasta a bibliáját, s megtérésre, bűnbánatra intette a gyárból hazamenő részeges kályhásokat meg a korongoló hírhedt rosszféle asszonyait, jómadár fehérnépeit...

A nagy gyáruvornak vidám színfoltja volt a samottészleg: vistai, mérai, bogártelki népek; Kalotaszeg érdekes viseletét itt láttam meg először. Mindig együtt voltak.

A gyári munka sokkal jobb is volt, mint Váralján a bolt. Nyugodtan — mondhatnám kellemesen — ment, csak az bosszantott, hogy ahány csuprot megleveleztem, az annyiféle volt. Sehogy sem tudtam egyformára szabni őket, pedig úgy kellett volna! El-elnéztem Bokor Jóskát, bedolgozott, pontos mozdulataival mintha gépen készült egyenruha lett volna minden darabja!

Legkedvesebb nap volt a szombat, ilyenkor tizenegy óra tájban behozták a fizetést, utána szépen rendbe raktuk a műtermet, aztán vége volt a hétnek. Délutánra mindenki szépen felöltözött, s be a városba! Ezt a szokást én is átvettem tőlük.

A Sétatér bejárata előtt, a mai kis park helyén nagyon szép, tiszta gőzfürdő volt, sokat jártam oda. A Sétateret ezrek lepték el, tarka zsigogó nép — előtte a színház, ha jó darab ment, megnéztem. Szentgyörgyi István, Poór Lili, Janovics, a direktor, akkor volt a dicsősége tetőpontján. Sokat jártam a Román Operába, nagyon jó karmestere volt, Jean Bobescu, csaknem minden Verdi-, Puccini-, Mozart-operát műsoron tartott. Több Wagner-darab közül a *Bolygó hollandi* volt a legnépszerűbb, s mikor pénzre volt szükség — tehát elég gyakran —, a *Cigánybáró*, a *Denevér* vagy a *Sevillai borbély* került elő. Akkoriban nagyon jó szoprán volt Rózsa Anna, aki aztán Bukarestbe ment, nagyon jó basszus volt Ujeicu, mindig jó Mefisztót énekelt, és ez idő tájt lett kóristából híres szolista Traian Grozăvescu.

Közben sokat rajzoltam az utcákon; egy Bethlen-bástya, az év

augusztusából, az előtte lévő nyomortanyákkal, még most is megvan.

Surányi kisasszony szerette az irodalmat, verseket is tudott írni. Ő hívta fel figyelmemet az Erdélyi Irodalmi Társaságra és havonta rendezett felolvasó üléseire. Ezeket a Református Teológia dísztermében tartották. Én lehetőleg egyikről sem hiányoztam. A padok mindig tele voltak közönséggel, az írók szemben velük egy hosszú emelvényen, olyanok is, akik aznap nem szerepeltek.

Voltak köztük idősek, akiket már rég elfelejtettek, s nagyon erős volt az akkori középnemzedék: Kós Károly, Kuncz Aladár — feltűnően szép, okos arcával —, Szentimrei Jenő, R. Berde Mária, Tabéry Géza. És mindig nagy sikerük volt az ifjú, most indulóknak: „Ne búsulj, Bartalis... Kár, kár keseregni!” — olvasta a költő komolyan *154X28* című versét. Nagyon rokonszenves volt Dsida Jenő, itt láttam Kacsó Sándort, Szemlér Ferencet; nekem különösen tetszett Maksay Albert, akit a kipallérozott koponyájú, szép, okos, modern értelmiségi ember mintájának tartottam. Világot látott költő volt: nemrég jött haza Amerikából és *Idegen partok* címen verseskötete is jelent meg. Sokat beszéltek Balázs Ferencről, akinek Indiából, Japánból épp akkor várták a hazaérkezését.

A vers és egyéb szép írás iránti szeretet még szegény kis édesanyámtól maradt reám, sajnos, az új könyvek az én keresetemhez drágák voltak. De akkoriban Kolozsváron nagyon sok „könyves” árult kapuk alatt, ezektől igen jó dolgokat vettem, ószeri áron. Több ilyen könyvnek az évtizedek során nagyon megnőtt az értéke, ma különlegesen becsülöm és szeretem őket. Az Ady-versek összkiadásának még se híre, se hamva, kis kötetenként vettem, s ma is megvan a *Vér és arany*, a *Magunk szerelme*, a *halottak élén* és igazi ritkaságként Ady novellái, a *Sápadt emberek és történetek*.

Ady körül nagy volt a vita és égedelem: professzorok, papok, nevelők köpködték az erkölcstelen, istentelen költőt, az ifjúság méltójezőjét és megrontóját. Egy ifjúsági csoport Makkai Sándort kérte állásfoglalásra, aki író is, tanár is, püspök is volt egy személyben. Én is mint ifjú nagy érdeklődéssel vettem meg a *Magyar fa sorsa* címen megjelent könyvét, Bánffy Miklós rajzolt is bele, az író is, a rajzoló is ismertem a felolvasó összejövelekről. Gondosan beköttetem Ady több személyes barátjának róla szóló írásait: *Arcok és harcok Ady körül*, meg Tamási Áron első kötetét: a *Lélekindulást*.

Az írók életkörülményei felől megtudtam, hogy majdnem mindeniknek van kenyérkereső foglalkozása: újságíró, szerkesztő, tanár, pap, ügyvéd, Bárd Oszkár egyenesen orvos... Ha írni lehet így, mért ne lehetne festeni is? — gondolkoztam én, a helyzetet magamra is vonatkoztatva.

Persze a tárgyra, amiért Kolozsvárra jöttem, már hamarabb rátertem: kitapasztaltam, hogy itt négy-öt műkereskedés, képkeregető szalon van, ezeket gyakran felkerestem, mert akadt látnivaló. Olyasféle helyet, mint Bányán a Berger-cukrászda, nem találtam, de gyakran volt képkiallítás. Láttam az Unitárius Kollégium rajztanárjának kiállítását: egész kicsi, néha postabélyeg méretű akvarelljei voltak, azóta sem láttam, hogy festő épp ezt a formátumot választotta volna kifejezési formájául. Volt kiállítása a „piari” rajztanárának is, szintén akvarellek.

Hangulatos volt Deák István kiállítása a Református Kollégium egyik osztályában. A megnyitó beszédet az igazgató, Kovács Dezső (jó tollú író is volt) tartotta, mosolyogva mesélte, hogy évtizednél hosszabb idő óta együtt tanítanak, de sem ő, sem a tanárkollégái nem tudták, hogy Deák Pista festő és szokott is festeni! Íme, most derül ki minden: a falakon negyven vízfestménye, tán még negyvenöt is!...

E tanárok kiállításánál a nagybányaiak munkái sokkal festőibek, üdőbbek, bátrabbak, változatosabbak voltak.

Igazi kiállítóhelyisége nem volt Kolozsvárnak, nagyobb kiállításokat a Megyeháza Üveg(fedelű)termében tartottak. Éveken át — minden december közepétől január közepéig — itt mutatta be a képeit Periele Capidan, a sétatéri Festőiskola idős tanára. Szép, színvonalas, színes képeiben a város közönsége sokat gyönyörködött, az ősz mester kedves közvetlenséggel csevegett a látogatókkal. Nekem az tűnt fel rajta, hogy milyen hosszúak, levágtatlanok a körmei... Sokszor bementem a kiállítására, témáiban változatos, megoldásaiban szellemes anyaga nagyon tanulságos volt.

*

Az Üvegteremben láttam egy festőt, aki egész Kolozsvárt, de szinte egész Nagybányát is kiséperte belőlem: Nagy Istvánt. Az én — eleddig nagybányai színekhez, komponálási szabályokhoz, kolozsvári közepszerekhez szokott — szememnek óriási szenzáció volt ez a dübörgő, mindent lehengetelő, nagyszerű egyszerűség a

színekben, formákban, a semmilyen szabályra, komponálási törvényre nem tekintő képszerkesztés. Minden munkája egy-egy rendhagyó képkivágás — szabad, mint a madár! — lám, ott az a nagy fa! teljesen betölti az egész keretet! hol itt az előtér, háttér, valőr, perspektíva? Semmi kelléktári cókák, helyette egy megdöbbenően jó, szép KÉP!

Itt láttam meg, hogy a szép és a kép előbb a festőben kell hogy meglegyen. Nagy Istvánt a téma, a külső világ csak egy picit kellett hogy meglökje, hogy azt a képet fesse meg, ami benne van. Magából festett, nem a témából! Mindenből lehet nagyot csinálni. Nagy István jelentéktelen dolgokból is ilyeneket hoz ki! Hol itt a „festő ecsetjére, a szobrász vésőjére méltó” tárgy? Minden az, ha a festőben belül már megvan!

Itt láttam meg, hogy a fehér-feketéből, papíron, szénnel milyen szépségeket lehet kicsalni. Micsoda remekmű az a szénnel összevissza karmolászott katona, vagy azok az öregasszonyfejek! S a fegyelmetlenül összegubancolt sok huzigálás együtt milyen kifejezővé áll össze! Ezek láttán jutott eszembe Goya; e nagy spanyol festőről olvastam valahol, mennyire szerette a színt, és egy francia barátjához így szólt: *Donnez-moi du fusain* — adjatok nekem színt, és a legszebb képet festem vele! Nagy István a szénnel nemcsak gyönyörű képeket festett, hanem még műfajt is teremtett belőle!

Itt láttam meg, hogy még milyen zódfülű vagyok, s nagyon sokat kell rajzolnom, festenem, ha azt akarom, hogy én is pikúrát csináljak.

Ezer szerencsém volt, hogy az eddigi tudásom még nem rontott meg és nem tett vaskalapossá annyira, hogy a csodálkozásom meg ne maradt volna, így a kiállításon szerzett sok tanulságot be tudtam fogadni, s el tudtam indulni új irányba.

A sok elvi tanulságon kívül még csodálnivaló volt egyszerű színvilága: gyönyörűek voltak a barnából zöldébe bontakozó, aztán kékbe, feketébe besimuló okkerek, az itt-ott felcsendülő vörösek, fehérek. Boldog voltam, hogy láthattam, s nekem Nagy István nemcsak életre szóló festői élmény, hanem a nagyok és a Nagyok fölött álló nagy művész marad.

Ehhez a kiállításhoz hasonlítható művészeti meglepetésem volt még Merezkovszkij *Leonardo da Vinci*-je. Őszeren bukkántam rá. Ez a könyv újra fellobbantotta az Itália iránti lelkesedésemet, általa még jobban megszerettem a pikúrát, vele az emberi szellem fejlődésének két gyönyörű évszázadát, a Quattrocentót és a Cin-

quecentót. Ez serkentett a művészettörténettel való komolyabb ismerkedésre is.

*

Sétatéri mászkálásaim során rábukkantam a festőiskola ajtajára, szerényen húzódott meg a tóparti korcsolyamelegedő hátsó oldalában. Recsegő falépcsők vezettek fel az emeleti teraszra, ebből nyíltak a műtermek. Az igazgatói iroda a Malom utcában volt, itt megtudtam, hogy beiratkozhatom mint rendkívüli bejáró, de csak ha az egész évi tandíjat, 1500 lejt kifizetem...

Biza, amíg ezt az összeget a hatlejes órabérből összekuporgatom... Hosszú ideig halvát, simikolbászt, tejet, túrót ettem — sokszor Wagner Pista hívott meg ebédre, néha, egy-egy vasárnap magam is vettem főtt ételt —, míg végre együtt volt a pénz...

Beiratkoztam, és hetenként néhány délután bementem, hol Capidan, hol Bogdán tanár úr volt ott, később megismertem az intézet többi, fiatal tanárát: Ciupe mestert, Demian Tassyt, Ladeát, a szobrászt.

Az igazgató — ahogy a növendékektől megtudtam — régebben a budapesti Iparművészeti Főiskola tanára volt, középkorú, kecskeszakállas ember, hosszú lábain valószínűtlenül szűk csónadrág, fekete ferencjóska mindig kivasalva. Széles karimájú kalapban, jobbra-balra billegő járásával olyan volt, mintha épp most szállt volna le egy Daumier-rajzról. Klasszikusan megoldott, szép arcképeket láttam a szobáiban, egyikből üde, lendületes hegedűjáték hallatszott ki, szép, lelkes szemű, körhajas fiacskája, Virgil gyakorolt.

A növendékek között volt egy Kun István nevű, velem körülbelül azonos korú és szegénységig fiú, többször csinált nekem helyet maga mellett a műteremben. A negyvenes években Hódmezővásárhely körüli festők között nagyon szép munkáit láttam.

Különös respektussal néztem fel, én, a kis egér, az akkor végzős növendékekre: ott volt a komoly és tekintélyes Mohi Sándor, a mindig vidáman vigyori Tasso Marchini, sokszor jött együtt Pattantyussal, olykor kissé ázottan-pityókosan. Pattantyúsnak most is emlékszem a Tordai-hasadékban festett szép akvarelljeire. Akkortájt ment el az iskolából olaszországi útjára Fülöp Antal Andor. A szobrászok közt Szervátiusz Jenő volt a rangidős. Rokonszenves, művelt teremtés volt Lakatos Lili — senki sem gondolta volna, hogy még húsz év sem múlik el, s a világon az embertelenség annyira nő, hogy gettóban kell befejeznie az életét.

Az iskolában gipszfejet vagy egy barna bőrű, tömzsi, szép akt-modellt rajzoltunk. Több fejet rajzoltam és festettem Keserű bácsiról, a fehér szakállú, markáns öregről; egy róla készült tanulmányfejet mint „első vásár”-t Neustädter úr, az Iris egyik főembere vett meg tőlem.

Szép volt az év végi kiállítás, a fénypont Mohi és Marchini női portréja, két különböző szemlélet, más-más felfogás. Sok vita folyt körülöttük. Épp a teremben voltam, amikor bejött Catul Bogdan, a vitatkozók kíváncsiak voltak a véleményére. A Mohiét dicsérte.

— S a Marchinié? — ütődtek meg a többiek.

— Jó az is, szép a fehér a galléron, a fekete a ruhán, de kár, hogy a fejről nem tudom felismerni, férfi-e vagy nő.

A Mohiét, úgy tudom, felküldték Bukarestbe, a Szalon kiállítására.

*

Az Iris-kolónia házaiban — akárcsak a mai lakónegyedekben — nagyon sok volt az apró gyerek, köztük olyanok, akikkel nem törődött senki. Én mindig vonzódtam a kisgyermekekhez, most is láttam, milyen kedvesek és mennyire örülnek, ha megszólítom vagy kézen fogom valamelyiküket. Megbarátkoztam néhányukkal. Köröm állandóan szaporodott, mert egyik hozta a másikat, szinte óvodára való csoport verődött össze. A gyárból kijövet a Szamos-híd előtt sokszor egész csapat várt reám: — János, lejössz az udvarra, ha ebédeltél? — Cicát, bújócskát, Bújj-bújj, zöld ágot, Keringő-bábát, Hátulsó párt játszottam velük. Kedves időtöltés volt, és sokszor eltűnődtem azon, hogy milyen kevés kell a gyermekek boldogságához...

A főnököm, Surányi kisasszony az emeleti ablakból látta a beíratlan iskoláscsoportomat, gyakran emlegette, hogy nagyon jó pedagógusegyéniség vagyok, és egy iskolában sokkal hasznosabb, szebb munkát végeznék, mint itt, a gépies porcelántechnikában.

Idő teltével az Iris festőműhelyében nagy változások történtek: Gáll Feri kilépett, és egy műkereskedő restauráló műtermében vállalt állást, Wagner Pista bevonult katonának. A festett porcelán égetése reám maradt, s ez a fizetésem szempontjából előrelépés volt, de felfordította az időbeosztásomat, hogy a gyári szükség szerint nappalos vagy éjszakás lettem. A Festőiskolába már csak nagyon rendszertelenül tudtam eljárni, a következő tanévre be se iratkozhattam.

A megjavult keresetemből egy kicsit felruházkodtam, később pár napra hazamentem Váraljára. Művészno pártfogóm ekkor már családostól hazaköltözött Pestre, ezért nem kaptam sose választ tőlük köszönő leveleimre.

Otthon találkoztam Szilvász Karival — öt éven át egymás mellett ültünk az elemiben —, meglepett, hogy milyen jó verseket ír! Elkértem vagy húszat, hogy mutassam meg szakértőnek. A férfiideáalomra: Maksay Albertre gondoltam. A versek ügyében többször kellett nála járnom, közben kikérdezett, ki vagyok, mit csinállok, mert látásból ismer engem az Irodalmi Társaság felolvasásairól, emlékszik, hogy legutóbb átadtam neki, a későnjöttnek az ülőhelyemet...

Én erre elmondtam életem eddigi történetét. Ez alkalommal egy érdekes kérdést tett fel nekem: tudom-e, hogy milyen nagy szükség van most nálunk tanítókra? Az enyedi tanítóképző keresi a jóra való fiatalembereket, nem volna-e kedvem oda menni?

Ez a kérdés nagy szeget ütött a fejembe, de az igennel pár pernyi gondolkodás után már kész voltam. Legokosabb lenne, ha tovább tanulnék, mert láttam, hogy sem a kereskedelem, sem a technika nem az én világom.

Maksay professzor úr (mert megtudtam, hogy az angol és a görög nyelv tanára is) Enyeddal megtárgyalta a dolgomat. Baj volt, hogy csaknem öt éve megszakítottam a tanulást, túl voltam a felvételi korhatáron is, ezért csak miniszteri engedéllyel vehetnek fel. Ha ezt megkapom, s a nyelvekből, számtanból és orgonajátékból sikerül a felvételi vizsgám, minden rendben lesz...

Elszomorodtam, mert már kezdtem beleélni magam a kínálkozó új helyzetbe, de a professzor úr üzent utánam, papírt adott, írjam meg a kérvényt, mert egy szenátor barátja pár nap múlva megy Bukarestbe, ő vállalta, hogy amíg a Szenátus ülészik, „ki is vájja” a korengedélyemet...

Tíz nap múlva haza is jött a jóváhagyással, képzelhetni a boldogságomat! — még mulattam is, mert a szöveg Domnu Inczének szólt, lám, egyszeriben úr lett belőlem, a minisztérium jóvoltából.

Nekifogtam az orgonázásnak, violinkulcsban még Szatmárról tudtam kottát olvasni — érdekes, hogy nem gyepeseden be a fejem a gimnázium óta! —, de a basszuskulcsot előlről kellett kezdenem. Szereztem egy orgonáskönyvet, aztán egy deszkára lerajzoltam négy oktáva billentyűsort, tudtam, melyik a Cé, s kezdtem gyakorolni. Komolyan kellett hajtanom Inczét: a vizsgáig már alig volt két hónap! Míg égettem a porcelánkemencét, éjjel is órákon át „orgo-

náztam”. Mikor már a deszkán hangtalanul mendegélt, Lőrinczy igazgató bácsi megengedte, hogy a monostori iskola harmóniumán próbáljak. Kezdetben az volt az érdekes és szokatlan, hogy szólott is, amit játszottam, és nem is nagyon rosszul!

A Nagyságos Fejedelem cipóján

Eljött a nap, kibúcsúztam a gyárból, és megjelentem a Bethlen Kollégiumban. A vizsgám jobban sikerült, mint ahogy a bizottság remélte. Franciából Vita Zsigmond kérdezett. Ő lett az osztályfőnököm is, orgonából kicsit drukoltam. Veress Gábor, az orgonáskönyv írója három tételt játszatott velem, de mikor látta, hogy mendegél, néhány taktus után abba is hagyatta: elég! A számtan sosem volt szakom, de az is lement.

Pár hónapig a gyári keresetemből fizettem a költségeket, de mikor kilátszott a jó előmenetelem, megkaptam a Nagyságos Fejedelem egyik ösztöndíját: nagy dolog volt, tizennégyezer lej! Nem pénzben kaptam, hanem internátus, konviktus, tandíjak, füzetek formájában, az utolsó tollhegyig.

Tanulótársaim — néhány „bukott számár” veterán kivételével — jóval fiatalabbak voltak, mint én, serdülőkori hőstetteikben így nem vettem részt (szőlőlopás, kocsmába kiszökés stb.), ezért meglehetősen népszerűtlen voltam köztük.

Ez a pedagógiai líceum, mint az Iris, szintén az egész ország gyűjtőhelye volt: Bihar, Szilágy „pedagAUGiá”-nak ejtette a pedagógiát, aztán voltak marAsmentiek, akiknél a pap a temetésen így kezdi: „MeggzAmarAdatt szívü Gyülekezet!” Az egyik kapus gambási volt, mérgesen kiabált a kötekedő alsósokra: „TakarAdj ki, te MucsAk!” Csíkiak, akiknél a verek nem madaar, egy sereg gyenge középszer, fél téglával verték a mellüket, hogy székelyek, de a facsaratos, eleven észjárás majd mindegyikből hiányzott, inkább verekedő, összeférhetetlen, csökönyös társaság...

A tanárok közt alig volt, akinek ne lett volna gúnyneve. Elaggott, vékony nyakáért Cérna, hosszú bajuszáért Pödri, köcsögkalapjáért Colli, egy alul-felül fogatlan (de okos, képzett) bácsi szavajárása volt: Furcsa! de amikor kimondta, a levegő a lyukon kitódult, meglengette bozontos bajuszát, s „Purcsa!” hagyta el (fogai helyett) ajkainak sövényét...

Néhány idős tanár akkor ment nyugdíjba, így a magyar iro-

dalomé is. Kedves, szóvirágos szólamok járták akkor; a tankönyvből hiányzó egyik költőről így diktált: ifjúkorában vidám hangozat pengetett lantján; egy másikról: dala úgy halkult el, miként holdvilágos éjben a méla tárogató...

A nyugdíjba vonult tanár helyett nagy ember jött: Szabó T. Attila. Híre ment, hogy kitüntetéssel doktorált nemrég. Vastag, kissé érdes beszédhangja miatt mindenki tartott tőle. Legelőször a végzősök osztályába ment, kérdezősködött, mit tanultak? Valaki szóba hozta Széchenyit.

Mit tudnak róla? Egy ékesszóló — már legátus is volt — felállt:

— „*Hitel, Világ, Stádium*, ez az egekbe nyúló hármás piramis...” — Mondják a fiúk, hogy erre a tanár úr bosszúsán és ironikusan legyintett:

— Ugyan kérem, hagyják már el azt az eget meg a piramist!

Pedagógiát a természetrajz szakos tanár tanított, s bár ő maga hirdette a magolás, a biflázás elavult, pedagógiaellenes voltát, a maga diktálta szövegét szóról szóra követelte. Elve volt, hogy egy órán az osztálynak bár egyharmadát lefeleltesse, de nem is figyelt oda, mert úgysis pofára jegyzett, megvolt, ki a hatos, ki a nyolcas tanuló. Igazolásul gyakran elmondta, hogy a definíciót így kell megtanulni, senki sem tudja jobban megfogalmazni, lám, ő is negyven évvel ezelőtt tanulta: „A dal azon lírai költemény, mely középfokú érzelmeket fejez ki” — és még most is kívülről tudja...

Ez egy kicsit felém is célzott, mert szemmel láthatólag nem szerettem ezt a szajkózást, diszkréten hangoztattam is.

Vita Zsigmondban nagyon tiszteltem a Párizst megjárt ifjú kultúrembert, igaz, Párizsnak itt nem sok hasznát látta — valamelyik nagy írónak mondása jutott eszembe: székely „falakra hányta a francia borsót”...

Nagyon megszerettem Juhász tanár urat, ő az alsósoknak számított, nekünk pszichológiát, logikát meg hittant tanított. Ő volt az internátus főnöke is, a szülőktől az év nagy részében távol élő sok gyermek kollégiumi édesapja, a szolgálatban való helytállás, a kötelességteljesítés mintaképe, a komolyság és derűs fegyelem, a tiszta értelem és a jó szív megtestesítője. Sokoldalú, nagy műveltségű nevelő, kitűnő irodalomszakértő, lelkes Ady-barát. Mikor a hivatásos irodalom és a hivatalos tanterv Tóth Árpádot, Adyt és Kosztolányit egy óra alatt elvégezte, öneki alig volt órája, hogy ne idézett volna Adyból valami fontosat vagy szépet.

Rólam tudta, hogy festek, ideadta Gobineau *Renaissance* című könyvét, hogy sok lefoglalt óráim közepette is szakítsak időt az elolvasására. Szokványos önképzőkör helyett nagyon jó, eleven műsoros ünnepélyeket rendezett, mindig diákelőadókkal; én festőket ismertettem. Az ünnepélyek végén a résztvevőket meghívta a családjába, uzsonnára. Négy kedves gyermeke akkor volt gimnazista. Nekem ő volt az enyedi édesapám.

Kitűnő felkészültségű, modern ember volt az igazgatónk: Csefő Sándor. Kísérleti fizika tankönyvét az ország minden magyar nyelvű iskolája használta. Külsőjére is elütött a kitérdelt nadrágos, zsiros kalapos tanárfigurától: szép, színes ruhái, nyakkendői voltak, nyáron girardi kalap, cügos cipő helyett elegáns szandál...

Igazi szellemi igazgató volt, számon tartotta minden diák előhaladását, a vakációkban felülvizsgálta az egész intézet számtan-, fizika-, magyar- és pedagógia dolgozatait.

Az első karácsonyi szünet után egyik órán bekopog a pedellus, hogy Incze urat kéreti Csefő igazgató úr az irodába.

— Gratulálok, kedves Incze! — fogadott. — Kérem, az egész intézetben maga az egyetlen, akinek a dolgozatára Szabó T. Attila tanár úr kilencest adott és ráírta: jól fogalmaz! Ez nagy dolog, Incze kérem! De hogy lehet az — folytatta —, hogy pedagógiából két tizes és egy kilences írásbelije van, s a szóbeli jegyei mind hetesek? — s mutatta az osztálynaplót. Szabadkozva mondom, hogy én rendesen készülök, de a tanár úr, látom, nem ad jobb jegyet...

— Éppen ez! Aki nem készül, nem írhat kilencest vagy tízest!

Az ügyem nyilván szóba került kettejük közt is, mert ettől kezdve pofára is megkaptam a tízest...

Az igazgatónk nemcsak színesen, élvezetesen tanított számtant, fizikát, hanem egy újonnan bevezetett tantárgy: a pedológia előadását is magára vállalta, akkor ultramodernnek számító belga, francia, olasz, német kísérleti iskolák munkáját, módszereit ismertette. Az itt kapott szempontok szerint kellett a gyakorlóiskolában kötelező óralátogatásainkat végeznünk. Mindenikünk kapott négy gyermeket, akiről egész éven át pedológiai jellemzést kellett írásban készíteni. Az én gyermekeim között volt a saját leánykája is, egy kedves kis negyedikes.

A tanulás, készülés nem okozott nekem különös nehézséget, de nagyon sok volt az osztályban töltött óráink száma. Itt is lopni kellett hát az időt a festésre, de ehhez már boltoskoromban hozzászoktam.

Egy alkalommal az internátus egyik emeleti ablaka előtt egy nőt láttam festeni. Dóczyné volt, a rektor-professzorunk felesége: Berde Amál. Bocsánatkéréssel mutatkoztam be, s megkértem, engedje, hogy a műtermét meglátogassam.

— Nagyon szívesen!

Boldogan mentem, és újra egy nagy művészi élménnyel lettem gazdagabb. Hívott máskorra is, hogyne mentem volna?! Ünnepi felüdülés volt oda menni, a sok jó képet, a rengeteg torockói, kalotaszegi szőttest, varrottast, szuszékot, a gyönyörű bokályokat, sok egyéb kerámiát látni! A világot járt, sok jó művész társaságában megfordult, ragyogóan eszes, szellemes, kedves beszédű művész-asszonyt öröm volt hallgatni. Én is vittem hozzá a saját dolgaimat, mindig tanulságos hozzászólásai voltak. Felhívta a figyelmemet Torockóra, összehozott a torockószentgyörgyi pappal, megegyeztünk, hogy egy héti vendégül lát, megismerhetem a vidéket, festhetek, cserébe egy képet adjak neki.

*

— Fiúk! Te! Gyertek már, nézzétek, miféle Buffalo-kalapos muki az ott lenn az udvaron?!

Csődület támad a folyosó két ablaka előtt — én a harmadiknál tanultam —, lenézek, csakugyan, a kollégium udvarán ritka látvány; elegáns trencskóban nekem valahonnan nagyon ismerős mozgású, vékony fiatalember, kicsit körülnéz, aztán az iroda felé tart.

Nem szép a kíváncsiság, mégis lementem, hogy lássam. Már jött is kifelé.

— Mi ismerjük egymást! — mondta ő.

— A kolozsvári Festőiskolából! — így én...

I. Szász Árpád volt, most végzett a nyáron, ide nevezték ki rajztanárnak, s jött a szertár kulcsaiért.

Új tanár kinevezése már nagyon sürgössé vált. Az elődje egy kedves, puha, suttogva beszélő, nagyothalló bácsi volt, magyarai fülek-nyelvek számára kiejthetetlen névvel, a fiúk egyszerűen Klöfnernek hívták, egész nap a szőlőjében, gyümölcsfái között babrált.

Szász Árpád nagy nyereség lett számomra. Testvéri szeretettel kezelte, a rajzszertár egyik kulcsát átadta nekem — hálából szép rendet teremtettem a nagy, poros felfordulásban. Ekkor láttam, hogy milyen szép, gazdag itt a felszerelés: minden gipszszobor

megvan, amit a kolozsvári Festőiskolában láttam, azonkívül nagyon jó könyvek, szemléltetőeszközök, világhírű nagy művek reprodukciói, angol, német művészeti folyóiratok, de minden parlagon, szanaszét.

Örvendtem, mert a zajos kollégiumban akadt egy csöndes zugoly a számomra. Az ablakokból nagyon szép volt a lelátás; legelöl az utca, amelyben Áprily Lajos itteni tanárkodása alatt naponta járt. Erről írta:

*Már hold szítál az utcasorra
Fáradt felhőt szalaszt a szél...*

Kéz kezét mos alapon én többször megtartottam a gyakorlóban Szász Árpád egy-egy rajzóráját, ő pedig, mikor kértem, szívesen elkéreztetett egy utálatos torna- vagy egy nehéz számtanóráról — „szüksége volt reám!” A testvéri segítség sokat könnyített és nagyot lendített rajtam.

*

Meglehetősen hadilábon álltam a tornaórákkal. Testi ügyességre én sosem törekedtem, de aki szereti: csinálja! Tornáztam én eleget már kiskoromtól kezdve: ásás, favágás, hosszú utak hegyre, mezőre, vízholdás, cipekedés, de nem azért, hogy gyorsabban fuszak, nagyobbat ugorjak, mint más — sosem akartam senkit lepípálni. A bokszot, birkózást utáltam, de futballozni nagyon szerettem. Tornateremben sorbaállás, füttyszóra menetelés — mintha merénylet lenne a mozgási szabadságom ellen. Rúdra mászás: cirkuszi artistamutatvány! Nekem van egyéb mesterségem! Kötélre mászni — kötélen sosem vágytam a magasba! Mit keressek ott én? Én!

Ilyen elvi meggondolások miatt a tornatanároknak sehol nem voltam kedvence.

Enyeden egyszer mégis volt sikerem: tornaórán az osztályunk futballozott egy másik ellen. Tőlünk az egyik lesántult, beálltam a helyére és — jól játszottam. Rapp tanár úr odajött hozzám, és a kedves felvidéki dialektusával mondta: — Té nyávájás! Té ilyen jól tudsz futballozni? Té piktor! — és megemelte a tornajegyemet.

Az enyedi Pedagógián nagyon komoly volt a zenetanítás, mindennapra jutott valami: ének, kórus, összhangzattan, hegedű, harmonium, zenekar.

Sokakat megvigasztalt, de az én életemet jó ideig megkeserítette a hegedű... Sírt-rítt, fájdalmasan nyiszogott az ujjaim alatt, a kapa, ásó, cipekedés és egyebek miatt eldurvult, tizenkilenc éves ujjaim már nem tudták elég ügyesen csiklandozni a húrjait. Időbe telt, míg rájöttem, hogy emiatt nem lesz lyuk az égen...

A zenetanárunk akkor már a hatvanadik évét is betöltött agglegény, Veress Gábor volt. Csúfnevet az évtizedek alatt sem ragasztottak reá, mindenki tisztelettel „Gabi bácsi”-nak emlegette, ellentétben a gimnáziumi zenetanár kollégájával, akinek sokan a rendes nevét nem is tudták: „Nyessy”-nek vagy székelyesen csak „Nyési”-nek ismerték.

Gabi bácsi magas, szép szál ember volt, kis pocakkal — kapanháj, ahogy mondta —, bajusza és frizurája ápolat, kifogástalan szabású ruhákban járt, kabátjainak jobb zsebe kicsit lelógott: a sétapalcáját szerette legényesen odaakasztani. Mindig fehér keménygallérral, fehér nyakkendővel járt, kabátgomblyukában gyakran hordott fehér szegfűt vagy más apró fehér virágot. Kaszinóban, társaságban nagyon kellemes, szellemes, nőekkel szemben udvarias, figyelmes, gyöngéd partner volt. Ezt méltányolták is: kivételes szívességgel igyekeztek még a köszönésben is megelőzni, legédesebb mosolygásukban, jó szavukban részeltetni.

Mindenki ismerte és mindenkit foglalkoztatott a kérdés: miért maradt egy ilyen szeretette méltó ember nőtlen, agglegény?

A felelet egybehangzó: Gabi bácsi, amikor annak idején a tanítóképzőt elvégezte, feleségül kért egy úrhölgyet, ez „boldogító igent” mondott, de csak ha előbb tanári oklevelet is szerez...

Négy év múlva Gabi bácsi bemutatta a diplomáját, s a hölgnél akarta hagyni, hogy menjen férjhez ahhoz, mert úgy látta, hogy a diplomával, nem pedig Veress Gáborral akart házasságot kötni...

Ez a prózai nő és gesztusa utáltatta meg vele az egész szépnevet és a házasság intézményét.

Az eset Krúdy Gyula lágy, lírai novelláira is méltó téma, Gabi bácsi, az édesdeden alvó, zsalugáteres enyedi ablakok alatt éjjel legényszobájába hazatérő fehér szegfős zenetanár méltó hőse lenne! Kár, hogy az író nem ismerte, pedig csaknem egyidősek voltak...

Nos, ez volt az én zenetanárom — kívülről nézve. Bent az is-

kolában nyugodt, kiegyensúlyozott ember, soha még csak ideges sem volt. Tudta, hogy a tanító a butákért és középszerekért van, azt is, hogy zenei mesterembereket és nem művészeket nevel, meg hogy a zenéhez külön adottság kell, ami ebben az iskolában sincs meg mindenkiben. Nem csepegtette kanállal senki fejébe a tudást, de közölt mindig mindent, az sem izgatta, ha valaki el is engedte a füle mellett, de nagyon szívesen foglalkozott azokkal, akiket érdekelt a muzsika. Napi sok órás munkájának eredményeül megelégedett azzal a két-három kiváló meg négy-tíz jó közepes tanulóval, akiben, mint „fiatal marhában, nő a pénz...”

Én mint a száraz itató szívtam fel mindent, az összhangzat-tannal, a számozott basszussal még a zenecsinálók műhelyébe is bekukucskálhattam (sose akartam szerző lenni), és nagy szeretettel vettem magam a harmóniumra.

Ez a hangszer ott állott minden osztályban, órák után végig-jártam, és mint a kotló, ültem mellé, ha nem gyakorolt ott senki. Gyönyörködtem a Gabi bácsi választékos letéteinek szép hangzásában, nagyszerű szólamvezetésében, azonkívül még sok jó mester muzsikáját is játszottam. Minden jól megy, amit az ember szeretettel végez: fél év múlva már egész komoly orgonista lettem. Sokat gyarapodtan elméletileg is: Gabi bácsi mindig mondott valami érdekeset zenészekről, népzénéről, Seprődi, Bartók, Kodály gyűjtéseiről. Nagyon csodálkoztam, mikor fejből írt fel a táblára többszólamú muzsikát, hogy mi leénekeljük, ekkor jöttem rá, hogy a látott zenét hallani, a hallott muzsikát látni lehet és kell. Kezdem én is szolmizálni, ezt annyira megszerettem, hogy még most is állandóan foglalkoztat.

Egy év múlva már egész másként hallgattam a *Rigolettót* az Operában, gyönyörködve figyeltem az előjáték szomorú C-molljában a rézfúvók szekund-ütközéseit, vagy azt, hogy milyen szépen jellemzi Verdi a kedves Gildát két suttogó fuvola sext-meneteivel, s hogy az E-dúr áriája miként modulál a dominánsba, majd a szeptim-akkord után — a Gabi bácsi szavajárásával — „a basszus hogyan lépik felfelé a tonikára”. Nagyon megörvendeztetett, amikor a *Carmen* Toreador-toreador kórusában felismertem a nőnát, és meglepődtem, amikor meghallottam, milyen szellemesen és szokatlanul vezeti zenekara basszusát Puccini a *Pillangókisasszony* nagyáriája végén. Ezt el is mondtam Gabi bácsinak. — Igen, az sok ilyen tréfát csinált! — mondta...

Idővel nagyon összeemelegedtem vele. Tudta, hogy szeretem az olasz muzsikát, egyszer elvitt magával a moziba: olasz népszoká-

sok, táncok, paraszzenekarok seregszemléje volt, megörvendett, mikor rámutattam egy szicíliai zenekar brácsására, aki balkezes lévén, fordítva játszott hangszerén.

Orgonaórákon, ahogy névsor szerint következünk, mindenkünk eljátszott egy-két koráldallamot. Gabi bácsi ilyenkor fel-alá sétált az osztályban; eleinte csodálkoztam, mikor megszólalt: „cisz kell ott legyen, nem Cé” —, s örültem, amikor később már magam is meghallottam a hibát.

Egy alkalommal, amikor én játszottam, Gabi bácsi a hátam mögül belemarkolt nyiratkozásra váró hajamba:

— Akkora bundád van, mint egy csebres mokánynak! — súgta a fülembe...

Megtudta, hogy festek is: — Érdekes! — mondta — én is sokat rajzoltam fiatalkoromban! — és meghívott, nézzem meg otthon a munkáit. A kissé rideg szobáiban — ahol csak egy öreg takarítónő tartott rendet — szép, klasszikus vonalú ceruzarajzok voltak a falakon, engem Zichy Mihálynak *Az ember tragédiájához* készült illusztrációira emlékeztettek. Ez alkalommal mondta, hogy egy régi tanítványa, „bizonyos Barcsay Jenő nevezetű”, jó rajzoló volt, s miután elvégezte itt a pedagógiát. Pestre ment tovább tanulni, s most ott jó hírű festőművész...

A tanév végi rajzkiállításon egy egész folyosót töltöttek meg a rajzaim, képeim. A nagyvakáció idejére visszamentem, dolgozni az Irisbe, mert bár a kollégiumban mindenem megvolt, mosásra, nyiratkozásra, cipőtalpalásra és effélékre csak kellett a krajcár. Festettem képeket is, néhány még most is megvan belőlük.

A következő tanévem jól indult, de közben besoroztak katonának. Jó néhány enyedi témájú képet is festettem, már volt vagy negyven munkám. Gabi bácsi egyszer megnézte őket, és felvetette a gondolatot: nem rendeznék-e kiállítást? Ő eljárna, hogy a helyi Kaszinó termeit megkaphassam. Felvitt a helyiségbe; két teremben a dolgaimat szépen el lehetne helyezni, a harmadikba meghívtam egy Székely Misi nevű barátomat, akiben szintén a Piktúra lelke lakott. Meghatott Juhász tanár úr kedvessége is, aki vásárlókat verbuvált és beajánlott egy asztalos ismerősének, hogy a kereteket jutányosan készítse el.

A kiállítás 1931 januárjában nyílt meg, a helyi sajtóban — az Enyedi újságban — Vita Zsigmond tanár úr cikket is közölt: a diák festők zsengeit a közönség figyelmébe ajánlotta. Ha nagyoznék, fogalmazhatnám úgy, hogy ez volt első kiállításom és annak sajtóvisszhangja.

Bár kérvényeztem, nem kaptam halasztást, s 1931 februárjában el kellett mennem katonának. A behívó Váraljára ment, apám jósolta, hogy a gyalogsághoz visznek, mert rá volt írva, hogy a Váralja—Szatmár közti negyvenhárom kilométer utat gyalog — pe jos — tegyem meg.

Szatmáron összegyűjtöttek és marhakocsikba csomagoltak minket, aztán ... „Ha elindul ez a vonat, hadd menjen, / Énutánam senki se keseregjen”, mentünk, senki sem tudta, hová, míg végre kiszálltunk egy állomáson: Pitești...

Másnap még pár száz besszarábiai fiút is kiöntötték a vagonok, nagyszerű gyerekek voltak. Szerettem köztük lenni, ha ketten-hárman megálltak egymás mellett, már kórusban énekeltek... Jámbor, jó fiúk voltak, csak ha berúgtak, kellett őrizkedni tőlük.

Elmúlt a pocsék, hideg, havasalföldi szeles tél. A zenekarosok cihelődtek ki a napra, egy kockafejű kis káplár az *Aida* indulóját tanulta trombitájával. Az ezrednek jó zenekara volt, s minthogy nagyon vadásztak kottatudó vagy hangszeren játszó újoncokra, én is zenekaros lettem. Baritont — vastag hangú töltelékhangszert — adtak, pár hét alatt belejöttem. Érdekes élmény volt zenekari együttesben muzsikálni. Többször adódott, hogy a teljes partitúrát is láthattam, elcsodálkoztam, hogy a sok hangszer különböző előjegyzésekkel játszik.

Később valami ragály során megrühesedtem, pár hétre kórházba kerültem, itt nemcsak sokat festettem, hanem szintén rühes olténiai, cigány, orosz meg moldvai fiúktól hallott dallamokat jegyeztem le. A kottázásnál is merültek fel dolgok, amik szeget ütöttek a fejembe, mindezeket leírtam és elküldtem Gabi bácsinak.

Rövidesen megjött a válasza, szálkás, szikár betűs, azóta megsárgult levele még most is megvan. ”rja, hogy a műveltség korábbi fokán álló vagy kultúrközpontoktól távol lakó népek zenéjében a mi modern dúr vagy moll skáláinkon kívül sok más hangsor van, az ún. modális, ión, dór, fríg, mixolid hangnemek, lejegyzéseimnél nyilván ezek hoztak zavarba. Zenekari partitúrákkal Enyeden nem foglalkozhattunk, itt a transzponáló hangszerek természetéről és írásmódjáról van szó — ha leszererek, majd sor kerül rájuk...

Egyébként katonáéknál az ecsettel bevágódtam, mert a főnökeimnek sokat festettem, az ezredesem hálából jóval a leszerelés előtt szabadságra engedett, s a katonakönyvemet utánam küldette Enyedre. Rengeteg élménnyel, tanulsággal, de csaknem kétévi idővesztéssel folytathattam a tanulást, ahol félbehagytam.

Tavasszal, épp a dolgozatírások idején nagy járvány ütött ki: fültömírigydaganat, de különös: csak a gimnáziumban. A kollégiumi kórház fehér csendjét eddig csak az előtte lévő méhkaptárak zümmögése zavarta, most már a pótágyak is tele voltak, sőt a padlóra is matracokat kellett teríteni a beteg gyerekeknek. Aggódo mamák érkeztek, és Kovács doktor naponta többször vizitelt. Ma is a soros felügyelő tanárral már korán reggel bejött. Legelőször a Szőke Pali ágyánál állt meg, akit már tíz nap óta kezelt, és íme, újra dagadt szegény...

— Ül csak fel, kisfiam! — és hümmögve tapogatta.

Közben a gyerek párnája lecsúszott, s alatta egy skatulya gyufa takaródott ki. — Tán csak nem cigarettázol? — Kezébe vette a skatulyát, de valami bizsergést, motoszkálást érzett benne. Kinyitotta: méhek repültek ki belőle...

Itt volt a kórokozó „tényező!”, amely pár perc alatt majd minden párna alól előkerült...

— Sipirc kifelé! Hitvány banda!

Intők, megrovások, büntetések osztogatásával az azonnal összehívott tanárgyűlés vetett véget a járványnak.

*

Gabi bácsi haladó muzsikus volt. Mikor Szentimrei Jenő, Ferenczy Zsizi, Delly-Szabó, Tessitori a híres ballada- és népzene-műsorukkal Enyedre is eljöttek, Gabi bácsi lelkesen gyűjtötte a közönséget, nekünk méltatta úttörő, eddig még nem is hallott vállalkozásukat, szép, sallangmentes előadásmódjukat.

Különösen szerette Kodályt, a *Psalmusát*, a *Háry-szvit*ből a Bécsi harangjátékot, a Toborzót dicsérte, külön elemezte a Franciák indulóját, vidám, groteszk hősi lármáját, és azt, hogy ugyanezt a dallamot később zseniálisan mint gyászindulót szerepelteti... *Villőjét* nagy gonddal saját maga tanította be, nekünk összpróbákon többször ismételtette a befejező taktusokat, hogy éneklés közben megfigyelhessük a remek zárlatmegoldást: „Várj meg, várj meg!”

Az Enyed környéki községekben gyakran kértek helyettesítő orgonást. Gabi bácsi nagyon pártunkat fogta: csak akkor engedett el, ha kocsit küldtek utánunk, télen szánkát bundákkal, két-három forró téglával ellátva. Nagy ünnepekre legátusnak kellett mennünk, én Kalotaszegre jártam, s a szerzett pénzecskéből hímzéseket, „tángyért, csiprot, fazokakot” vásároltam; akkor kezdtem gyűjte-

ni, amikor még nem volt divat, mert mint kerámiaszakértő és a népművészet szeretője, boldog voltam, ha ilyesmit láttam.

*

A következő nagyvakáció idején az Irisben dolgoztam, s egyszer a Farkas utcában összetalálkoztam Gabi bácsival.

— Jaj de jó, hogy találak! holnapután nyílik a Romániai Magyar Dalosszövetség karnagyképző tanfolyama, sürgősen iratkozz be!

— Sajnos, nincs pénzem a részvételi díjra!

— Ez baj, de holnapután tízkor várj rám itt a kollégium kapujában!

Meghatott: Gabi bácsi azalatt összeszedte a pénzt, beíratott, örvendtem, mert az előadó tanárok közt két híres művész volt: Nemes Elemér, a pesti Zeneakadémián Koessler-tanítvány, és Szeghő Ferenc, aki nemrég Amszterdamban egy nemzetközi kórusversenyen első díjat nyert temesvári kórusával.

A résztvevőkből jó kis vegyeskar állt össze, darabokat tanulunk és karvezetésórán felváltva dirigáltunk.

Lankasztó, füledt, álmos kora délután éppen én következtem, egy jó kis bordal volt műsoron. Pár taktus után lekopogtam: unott, lagymatag! Lendületet, rámenést, jókedvet kérek! Elülről!

Újra kopogok, erre már a tanár úr fordult a kórushoz:

— Nem hallották, kérem, hogy indításkor suhogott a pálca a dirigens kezében?

— Fiatalember — szólt nekem —, jegyezze meg, Szeghő Ferenc mondta: önből idővel kitűnő — és öreg — karmester lesz!!

Nemes Elemér óráin hangszerekről volt szó. A professzor jól didaktizált: kíváncsi volt a hallgatók élményeire, s bárki szólhatott, így én a hegedűknél hivatkoztam a *Traviata*, a *Lohengrin* nyitányára, a fuvolánál Gluck *Orfeusz*ából a Boldog lelkek táncára, a harsonáknál a *Varázs fuvola* ünnepi akkordjaira vagy az *Aida* fáraójának hatalmát jelképező részletekre, hárfánál a *Parasztecsület*, a *Trubadur* áriáira... Gabi bácsi tréfásan vett elő: — Mi az isten csudáját csinálsz ezekkel a tanárokkal? Éh szedem fel tőlük a gratulációkat éretted...

— Most került sor a transzponáló hangszerekre is, a tanár mondta, hogy egy kirakatban ott a Siklós Albert *Hangszereléstan* c. könyve, épp nekem való... Említettem Gabi bácsinak is, milyen szép könyv, kár, hogy olyan drága!

—Sebaj! Ne költs abból, amid nincs! Én megveszem a Bethlen Kollégium könyvtárának, majd onnan te kivetheted félévre is...

Ezen a tanfolyamon láttam meg, hogy a zenében is vannak kis középszerű tanárok, bölcs salabakterek. Egyik társunk a kinyitott zongora mellett megbotlott, és kezével véletlenül rácsapott a billentyűkre.

—Jaj, de megijedtem! — mondta a tanár —, azt hittem, hogy Bartók vagy Kodály ült ide zongorázni! — és szétnézett, leste, hogy szellemessége milyen hatást keltett. Az „agilis főtítkáár” volt, akit népszerű becenevén mindenki „Bárcza Terczi bácsinak” nevezett.

Diákkarrierem utolsó évét mint „okl. karnagy” kezdtem meg. Új pedagógiatanárunk jött: Erdélyi Gyula, friss levegőt hozott az osztályokba, később a kolozsvári Zene- és a Képzőművészeti Főiskola pedagógiaprofesszora lett.

Nagyon zsúfolt órarendünk volt, ráadásul még privát tanítványokat is vállaltam. A holnap gondjaira csak esti kilenc órától maradt időm, sokszor már csak a folyosón égő lámpa alatt tudtam befejezni. Megszoktam már ekkor az éjjeli bagolyéletet.

Lefekvés előtt megpihentetett a muzsika — valamelyik osztályban harmónioimoztam vagy húsz percet: sok apróságot tudtam emlékezetből, ezeket sötétben játszottam. Szimfonikus zenekari nagy élményem volt akkor a *Peer Gynt szvit* — egy barátomnál hallottam lemezekről, a zongorakivonatát is sikerült megszereznem, az Aase halála részt bememorizáltam. Az egyik harmóniumon szép vonósszínű regisztrálást lehetett elérni. Fekete, puha csendben egy éjszaka éppen ezt játszottam, mikor nagy robajjal kicsapódik az ajtó, egy kéz felkattintja a villanyt, s belép... Gabi bácsi.

—Hámmaga...! Hámmaga mit muzsikál itt éjfél után egy óraker...?

Mikor a szemem megszokta a hirtelen lett világosságot, akkor vettem észre, hogy szellőzés kedvéért a pedellus a felső ablakot nyitva hagyta, Gabi bácsi éppen jött haza valahonnan, és ahogy mondta, az utcáról becsalta a zene.

—Ugye h-mollban volt? Ezt a skálát fiatalkoromban én is nagyon szerettem...

Másnap egy kottát adott át, egy szép, szomorú kis kórusművét, hogy emlékül másoljam le magamnak, mert ez az egyetlen, még régi példány van belőle. Ezt is megtanultam emlékezetből, sokszor énekeltem kórusal, vagy játszom ma is magamnak.

Nagy széllal leviharzottak a képesítővizsgák. Utána egyszer megállít Gabi bácsi:

— Fiam, nem látom a nevedet a kántorvizsgázók névsorán! Te az utolsó eresztésem vagy, éppen te ne vizsgázz le? Jövőre én már nyugdíjas leszek! Sose tudja az ember, mikor veszi egy oklevélnek hasznát...

— Igen, de... sajnos...

— Na, tudom, menj, iratkozz fel, a többit én elintézem!

Gabi bácsi innen-onnan, kaszinós barátaitól összeszedte és befizette a négyszáz lej vizsgadíjamat...

Összeszoruló torokkal búcsúztam tőle, ő is küzdött az elérékenyedéssel:

— Hát... az én Istenem áldjon meg, tán harminc év is elmúlt, hogy nem volt ilyen kedves tanítványom, mint te. Mint vén rókától, fogadj el tőlem egy jó tanácsot, szükséged lesz rá: ha otthon felbosszantottak valamiért, ne vidd be az iskoládba, ha az iskolában bolondítanak meg, a küszöbön kilépve vesd el, ne vidd be a lakásodba! Nősülj meg hamar, én hatvannégy éves vagyok, és még most is vannak perceim, amikor bánom, hogy agglégény maradtam... Aztán tanítsd meg az asszonyt kávéfőzni, mert ha hozzátok megyek, nem iszom meg a te csumiszkádat!

Sajnos, nem jöhetett el soha, mert nemsokára meghalt!...

Neki is adósa maradok holtomig, mint a kollégiumnak, mert olyan sokat kaptam tőle, hogy sohasem tudom sem meghálálni, sem megköszönni.

Én nem leszek a szürkék hegedőse

Az Ady-idézetből („Én nem leszek a szürkék hegedőse, / Hajtson szentlélek, vagy a kocsma gőze”) szigorúan csak ezt a két sort tessék az én esetemben érvényesnek tekinteni. Az utána következő sorok már kizárólag Adyra vonatkoznak...

*

A képesítővizsgák után, ahogy megoklevelekedtem, kasszát csináltam: a csomagjaim feladása, vonatjegy Kolozsvárra — maradt fölöslegesen négy lejem. Ezt megittam! Egy málnafröccsöt vettem rajta, ez volt a bankettem. Állásba lépésem előtt pár hétig még a percelánygárban dolgoztam.

Szerettem volna Kalotaszegre kerülni, hogy Kós Károly, vagy Zalatnára, Abrudbányára, hogy Gruzda János közelében legyek. A kinevezés iránti kérésemben ezeket említettem, de a zilahi Pápa jó muzsikust keresett, és a hátam mögött eligazította, hogy oda kerüljek. Így hát Zilah, Ady egyik városa lett az első lecsapódási helyem. Kerestem is a nyomát itt, de hiába!

A nagy gazdasági forgalomtól eléggé elszigetelődött városkában még meglehetősen vidéki, patriarkális élet folyt, a főtéri könyvesboltban — Seresnél — déltájra traccsoló törzsvendégek gyűltek össze, Fadrusz szép szobra barnára szapult színeivel jól beleilleszkedett a környezet hangulatába, a kollégium rendesen működött, szerte jó kis vendéglők, flekken, bécsiszelet, szilágysági borok, szeszes italok korlátlan kimérése...

Velem egy kis baj keletkezett: nem volt lakás. Ideiglenesen egy egyházközség tanácstermében aludtam, a cókмокjaimat a bőröndből ki sem csomagolhattam, csak az Ady-maszkomat féltettem, ezért minden reggel a megvetett ágyam párnájára helyeztem, a takaró fölé, mintha ott feküdne.

Szemet szúrt ez az esperes uramnak, aki itt naponta többször megfordult, keresgélt az irattári szekrényekben. Rém nagyképű, önhitt, felfuvalkodott papi fejedelem volt, még a kollégáival is méltóságos distanciával, trónusa magasságából érintkezett. Lekunyorodó bajuszát látva ötlött eszembe, hogy Ady az ilyeneket nevezhette vén rozmárokknak.

Egyszer már nem állhatta meg szó nélkül, s utálkozva megkérdezte tőlem:

— Ez Ady?

— Igen...

— Kérem, ez itt nőtt fel Zilahon, mi jól ismerjük, hány pénzt ér, mi nem hiszünk neki...

Én nem szerettem, ha Adyt bántotta valaki, és nyugodtan — *ridendo dicere verum* — mosolyogva megjegyeztem:

— Pedig sok istenszolgáját megelőzheti a mennyek országában!

Tréfás igazmondásnak szánt válaszom mint telitalálat ért célhoz, sebet ütött Nagy Főnököm szívéen, s mint a füttyszóval felingerelt pulykakakas, fenséges sértődöttséggel ment ki a teremből.

Mindkettőnknek kapóra jött a varsolci kolléga, kért, hogy cseréljek vele, ott szép lakás, mellékkereseti alkalom, jó nép van, öt gyermekeinek taníttatása meg családi érdekei vonzzák Zilahhoz.

Megnéztem „Varsolcot, a vidám falut” — ahogy Ady megemlékszik róla —, és kiköltöztem...

Az én falum című könyvében Gárdonyi nagyon kedvesen ír tanítóskodása színhelyéről, de az én Varsolcom egész más történetek megírására adna sok jó témát. A Kraszna, Zilah, Szilágyosomlyó közelében lévő községet szorgalmas, jómódú emberek lakták, a határában kisebb hegyek, oldalukba vájt pincékkel. Szerartásosan szerdán és szombaton népvándorlás volt a falu és a pincék közt, butykosokkal, csatlósokkal, korsókkal lehoztak anynyi italt, amennyit a következő alkalomig elfogyasztottak. Ilyenkor ha találkoztam valakivel: „Igazgató úr, ebéd előtt vagy után?” Fogóba kerültem: ha előttöt mondtam, a nagy butykos pálinkát, ha utánt, a boroskorsót tartották elímbem, és sértés volt visszautasítani.

Leviziteltem a sok gyermekes, idős krasznarécei kolléga bácsinál. Ő ismertette velem a környezetet, amibe kerültem. Legelőször összeszidott, hogy miért jöttem tanítói pályára, gyenge mesterségre — kódusságra.

—Javulni fog! — mondom én. — Hallom, rendezik, felemelik a fizetést!

—Ó, fiam! a tanítók fizetésemelése olyan, mint aki a vénasszony szoknyáját emeli fel: sem az emelőnek, sem a vénasszonynak nincs öröme benne...!

Vele mentem be a fizetésért Zilagra. A könyvesbolt kirakata ünnepi díszben: Ady összes versei! a legelső összkiadás. Első fizetésemből ezt vettem meg, aztán egy kis fejhallgatós, zseblámpaelemes rádiót, ezzel én lettem a falu hetedik rádiótulajdonosa.

Nagyon kedves volt a lakásom: hófehérre meszelt falak, sárgára súrolt padló, a templom padlásán egy kiöregedett, gyönyörű parasztbarokk úrasztalát találtam, lehozattam, a képeimből, varrottasaimból tettem a falakra, aztán az Ady-maszk — egész kellemes volt! A szomszéd Miska bácsitól megszökött az asszony, a megüresedett ágyát nekem kölcsönözte. Mint egy szeizmográf, olyan érzékeny volt, reggelenként a kipihent szívem dobogására is ütemesen nyiszogott: nyiszogó nyoszolya.

Szüreti idők voltak: „Küdőtt ides egy kis szőlőt!” — hozták a gyerekek. — Az izabella, a muskotály illata kellemesen vegyült el a friss meszelés levegőjével. De a falunak magának is megvoltak a jellegzetes illatai: sarjú, széna, esős időben valami üde bükköny, máskor alma, birs, később a pálinkafőzéshez eltett „gugyi” gyümölcs erjedése. A szél hagymás szagot hozott Perecsen-

ből, egészséges trágyadomb-, tyúkketrecszagot, ha „Somnyó” felől fűjt. Aztán főtt kukorica, sült döblec...

A faluban különleges népviselet nem volt, csak a rendes szilágysági: férfiaknak általában sötét színű csizmanadrág, csizma, kurta kabát, asszonyoknak inkább sötét, kék, barna, néha piros, pár centivel térden alul érő szoknya, leányoknak fehér, világoskék, rózsaszín, piros szoknya, nyakon ráncba húzott, fodros, kítúrt ingnyak, nagyon szép „kázsmért” fehér hárász vállkendő. Sosem hittem volna, hogy csizma ilyen szép, elegáns, csinos is lehet, mint ezeken. A lányoknak homlok felett koszorúba téve vagy hátul leeresztve a hajfonata, púder, festék még nem volt divat, de szépen kimosakodva, kivasalva egyik-másik olyan volt, mint egy könyved, puha fehér pillangó. „Szép vagy, rózsám, ha kinyalod magadat!” — mondogatták. A „fűsülködés” dologidőben is, hetenként legalább négyszer, még a nagyon lefoglalt asszonyoknak is kötelező volt.

A lakosság szokva volt a nadrágos emberekkel, sem nem utálta, sem nem tisztelte különösen. Újonnan jött embert általában gyanakvással fogadtak, engem is, a becsületem csak tova disznóölés táján jött meg teljes egészében. Nem a pedagógiai, nem az orgonászati tudományommal, nem is a művészettel, hanem — tudomon kívül — a borosüveggel szereztem meg. Én, a borosüveggel!

Egy kis tanítványom nagyapja keres egy este:

— Halott van, igazgató úr!

— Ez nagy baj, Béni bácsi!

— Egende nígylábú! — s ilyen kerülőkkel tempósan rátér, hogy menjek el hozzájuk disznótorra, ne nézzem, hogy ők csak egyszerű földművesek... Nem utasíthattam vissza, elmentem. Tágas, padlózott szobában sok vendég számára megterített asztal, a népnek itt-ott pléhtányér is volt, körbe járó, közös pálinkásüvegek, de nekem kettős tányér, kés, kanál, villa, butéliában külön pálinka, bor, poharak. Mikor dicsértem a valóban kitűnő ételeket, mondták, hogy a sógorné jött Zilajról, ott értik a főzést... s mikor az első kortyok után a borról azt mondtam, hogy ez nem bolond ember bélibe való ital, boldoggá tettem a házigazdát.

A kedves családnál nagyon jól éreztem magam, s jóval éjfél után, mikor a gazda néhányadmagával velem jött, nehogy útközben a nagy dög komondorok megmocskoljanak, kezdtek dicsérni, hogy „egisz iccaka verset ittam velük”, ételt is rendesen használtam, s éppolyan józanul jövök haza, mint ahogy este hétkor hozzájuk mentem...

Csak most vettem észre, hogy vizsgán voltam, nem disznótorban! Ezért volt a sok szíves kínálgatás, hiába mondtam, ne is törjék magukat, mert én úgyis eszem-iszom, amennyi jólesik...

A jó hírem szétszaladt a faluban, a pap bácsim közölte velem, hogy csatát nyertem, mert egy elődöm nagyon lejáratta a tantestület becsületét, állandóan részeg volt, egy családnál, ahol sokszor megfordult, berúgva ágyba tették, éjfél után egy már nem éppen leányt is fektettek mellé, tanúkkal, szabályszerűen tetten érték, kényszerházasság lett belőle, és sok botrány után el kellett költözniük a faluból.

A pap bácsim tábori lelkész volt az első világháborúban, s mint apám, sokat mesélt az olasz frontról: Trento, Bolzano, Belluno, Udine sorban jelentek meg a színen. Ő mondta, hogy Varsolcnak amennyi a bája, annyi a hibája! nagyon mocskosszájú népek! Egyszer bementem a táncházba, egy falusi zenekar nagyon érdekesen muzsikált, szokatlanul széthangolt hegedűkkel. Itt hallottam én sok cifra, táncközi csujogatót:

*Pap se tartja kaszát tokba,
Ű is játszik, nagy titokba!
A katona meg a pap
Ottan játszik, ahun kap!*

*

*Nem messze van ide Béltek,
Rakom a károm belétek!*

*

*Kárásztelek, Kisújlak,
Még ma este kifírlak!*

*

*Tágasságot nekünk is, ha még kicsik vagyunk is!
Nem messze van ide Nánás, ott esik jól a pipázás!*

*

*Az én pipám öveghintó, a te fakód szógabíró.
Nyissuk ki az öveghintót,
Tegyük bé a szógabíró!*

Érdekes, hogy a varsolci nép egyébként jó templomjáró is volt, leányanya vagy törvénytelen gyermek egy sem volt a faluban.

A pap bácsim megkért egyszer, prédikáljak egy vasárnap délután helyette, míg ő Kolozsváron jár. Gondoltam, szólok a tanulás fontosságáról és kérem, küldjék a gyerekeket iskolába. A jó öreg Károli Gáspár szövegét: *„Tanítsd, a gyermeket az ő útjának módja szerint, még mikor megöregszik is, el nem távozik attól...”* falusi nyelvre akartam lefordítani, s a népi példabeszédet idéztem: „Semmit nem tud majd László, amit nem tanult meg Lacika...”

Nagy derűtlenség lett. A nők kázsmérkendőjüket a szemükig felhúzták, hogy a kacagásukat belebújtassák. Kijövet megkérdeztem, min mulattak olyan jól, hogy nevessek én is!

— Hát... Lacika bácsin!

Most tudtam meg, hogy van egy ilyen becenevű nyugdíjas jegyző bácsi, a falu pennája, ennek én csak a rendes nevét hallottam.

Le kellett vizitelnem nála is. Fél lábára erősen bicegő, elparlagiasodott falusi hivatalnok volt, szuszogott, páhogott a kövérségtől, mint a dugott ruca. Lilaveres arc, nem csoda, ha a gutautés kerülgeti, rendetlen, tatárosan ritka bajusz; most is rágsált valamit, „mint a lú a torzsát”. Mondták, olyan fősvény, hogy még a kápáját is megfódozza.

Nagyon szívesen fogadott, pálinka, étel került elő, én ritkán láttam ennyi odaadással táplálkozni embert, mint ez a Lacika bácsi! A felesége meg gyönyörködött benne, úgy, ahogy csak az ártánydisznója hizásában tud gyönyörködni naponta a háziasszony.

— Na, üljünk ki a házeleji lócára!

Idősebbrendű, eleven járású asszony jön el előttünk.

— Hogy van, jezző úr! mit vár?

— Várom, nem magát, hanem a szép menyecskét!

— Jön az biztosan, de annak a szeme máson akad meg, nem magán! Az öregnek a helye mán csak ott van hátul, ahun pukkan!

— Hát ippen ezért nem várok vénasszonyt, hanem menyecskét! Az a fő, hogy jó kézügyibe való eleje-kuferje legyék!

— Látom, nem ért maga ehhez, jezző úr, akkor tudná, hogy százesztendőös malomba még jól lehet örölni, csak a maga hetvenhét esztendejüs csíphadarójával nem tud semmi dógot végezni! Vághatja le, akaszthatja füstre, vagy adhatja oda a rucáknak!

— Mennyen má, Zsuzsi, mennyen mi! Maga meg aszt nem tuggya, hogy örökké a világ se áll...

Ilyen elvi tanulságokkal kiokosodva jöttem haza a Lacika bácsi fesztivizitjéről. A jó tanító holtig tanul.

A varsolciak nagyon jó dalosok voltak, daloltak, ahol csak tehették, vagy húszat le is jegyeztem, érdekes, hogy ábrándozó, gyöngéd vagy érzelmes alig akad köztük, inkább ilyesfélék:

*Szeretett a fene soha, csak meg vótam veled szokva,
Hogy én téged elvegyelek: inkább iszok hideg vizet!*

Vagy:

*Szerettelek sok ideig, kedd estétől csütörtökig!
Ugye, babám, be szép üdő? Száraggyon beléd a tüdő!*

Másik, kicsit cigányos, pompás fríg dallammal:

*Az én uram olyanforma, mintha bihalybornyú vóna...!
Szép a szőke kis menyecske, ki hált nála tennap este?
Szeretője mindig más, az ura csak ráadás...*

Több fonóházba is elmentem, kék, fehér, piros ruhás népek körben a fal mellett, guzsalyerdő, rácsavart szőke kenderszősszel, a mestergerendákról petróleumlámpák lógnak le, régimódi sütőkemence, pucikkal... Farsang ideje volt, mókázó maszcurások jártak, távozáskor vagy húszperces tánc volt, a hozzávaló jellegzetes maszcurásnótát az egész fonóház énekelte: tilállá-tilállá — szöveg nélküli víg dallam.

Becsültem ezt az ifjúságot: egészséges, kedves, vidám népek, rendetlenség, veszekedés, verekedés egész idő alatt nem volt köztük.

A gyerekek bármilyen dologban ügyesek, élelmesek, de tanulásban már nem ilyen könyökig tejfel — kimondottan butácskák voltak.

Téli reggeleken valami finom illat lengett az osztályomban, nem tudtam, mi lehet. Szagoltam a leánykák haját — inkább petróleumot éreztem, míg egyszer a házi feladata kijavítására mellé nem ültem az egyiknek és rám lehelt.

— Mit ettél?

— Idesbort früstököltünk!

Másnap számba vettem: az osztályom négyötöde jó nagy csupor

cukros-borsos-fahéjas-szegfűszeges forró bort reggelizett... Megtudtam, hogy ez itt megszokott étel.

Festettem is: önarcképet sárgában, falusi jó férfifejeket, Csákyt, a keceli kollégámat; ezeket látván, a jegyző megkért, hogy a feleségéről fessek egy portrét. Az asszonyka kolléganőm volt a román iskolában, tipikus szilágysági szépség, kerek, rózsás bőrű arc, nagy sötét szemek, barna haj, rajta zöld berett. Az arckép nagyon tetszett mindkettőjüknek, a férj kovásznai szövetek bizománysosa is volt, s egy jó kis pepita ruhaanyagot adott érte...

Tájakat is festettem: a kertem végén „hétszilvafák” voltak a Kraszna-parton, gyönyörű volt, mikor köd szállt közéjük. Ady jutott eszembe: „Ködgubában jár a november...” — de nagyon szép volt a téma hóban is. *Ősz a kertem végén, Tél a kertem végén* — a két kép még most is megvan.

A kora nyár egy nagypecsétes levelet hozott nekem Désről: a fiúiskolában két katedra üresedik, Enyeden érdeklődtek kiváló tanerők után, az igazgató engem ajánlott. Ennek alapján egyévi próbaidőre meghívnak, s ha a „szerelem ténye” ezalatt mindketőnk részéről fennáll, véglegesen megválasztanak...

Elfogadtam a meghívást. Varsolctól nagyon nehéz volt az elválás — Mért megy el tőlünk, mikor már úgy megszerettük, mintha testvérünk volna?

Incze János-Dés...

Búcsút mondtam a szilágysági hepehupáknak, s egy kánikulás délután letett az autóbusz Dés néptelen főterén. Béczy Ernő várt, a kedves kolléga, ő kalauzolt haza. Egy homályos kapualj előtt elmenet megszólít egy benn kuporgó fiatal cigánynét:

— Na, Trézsi, megmutatja az igazgató úrnak, milyen idő lesz holnap?

Az vigyorog, tartja a markát, s miután a kolléga két lej tudakozódási díjat tett bele, fáraó lánya — mint a mai divatlapokban — ügyes terpszállásba lépve nyakába emelte a szoknyáját, s az afrikai háromszögre mutatott: a feketeerdő felől meleg eső várható!

A függöny legördült, utána a kolléga meghatódva üdvözölt:

— Isten hozott, s remélem, ezek után szerencséd lesz Désen!

Dés akkoriban is iskolaváros volt, nekünk háromtanerős fiú-,

külön négytanerős leányiskolánk és egytanerős óvodánk volt. Kedves meglepetés ért: a leányiskolában Ida néni, az óvodában Erzsike, Szabó T. Attila édesanyja és nővére lett a kolléganőm.

Az egyház egyik bérházának emeletén, egy nagy bálterem kis oldalszobájában kaptam ideiglenes szállást. A bálteremben a tánciskola pár nappal azelőtt szűnt meg, a plakátok még a falakon voltak: „Tangót, Jávát tanuljon Pajkossynál!” Mikor néhány iri-szes barátom meglátogatott, körbecikliztek a teremben.

Tanévkezdéskor engem bíztak meg az igazgatósággal is, ez több adminisztrációs munkával járt, és a hatóságok előtt is nekem kellett reprezentálnom, de természetbeni igazgatói lakást kaptam érte, tizennégy méter tűzifával. A lakás emeleten volt, a Főtérre néző ablakokkal, a későbbi lelátásos, sokfigurás képeim egy részét innen komponáltam.

A városban általában nagyon illemkódexes társadalmi élet folyt, „konesszansz”, sőt „rekonesszansz” vizitek, hatósági személyeknél való névnap tisztelegések — egy részük elől én sem térhettem ki.

Az iskoláink két „nagyapji” főnöke egymással „fasében” volt, hatalmi féltékenységében egyik azt mondta, hogy a szavait úgy tekintsem, mintha a király mondta volna, a másik, hogy az ő dési papi állása egy főispánsággal is felér, és ezt én is mint ilyet vegyem tudomásul.

A királyom egyszemélyben esperes meg iskolaszéki elnök is volt, idős, régimódi bácsi, gyakran beült az osztályokba, és a meg sem mukkanó, nyársat nyelt tartásban ülő vagy kaptákban álló fegyelmetartás volt a rigolyája. Én kötetlenebb formában is megteremtettem a munkához szükséges rendet, és fő célom az volt, hogy a tanítványaimat szóra, véleményalkotásra és -nyilvánításra bírjam, hogy kérdezzenek, gondolkozzanak, vitatkozzanak, s közös megbeszéléssel jussunk célhoz. Ez ellenszenves volt az én királyomnak...

—Hányat írunk ma? — kérdezte egyszer az osztályomban. A gyerekek nem értették, ő is észrevette és foltozni kezdte a kérdést:

— Há van olyan bolond, aki az én születésemtől írja?

— Van! — állott fel Nagy Zoli.

— Há ki? — és meglepetésében hármat curukkolt...

—Az, aki az esperes bácsival egy évben született! — felelte a gyerek tisztelettudóan.

Nekem nagyon rokonszenves volt az a mozgalom, amit Kodály és munkatársai a szellemében és anyagában megújított énektanítás

terén elindítottak. Persze hogy Désen ebben az irányban indultam el: szép unisono sorozatot állítottam össze parasztdalokból, több szólamban pedig csak nagyon jó mesterek muzsikáját tanítottam.

Itt újra ellentétbe kerültem a királlyal, mert bár dicsekedett a paraszti származásával, éppen a parasztság dalait nagyon lebecsülte:

— Itt Désen városban vagyunk, nem falun! „Földiekkel játszó égi tünemény...”, „Kis lak áll a nagy Duna mentében...”, „Akáclombos kis faluban...” — ezek az igazi szép dalok, nem azok a görbe falusi nóták! Mit is akar kezdeni itt ezekkel?

Nem akartam nagyon a tyúkszemére lépni gazdámra, hanem szórmentiben magyaráztam, hogy új iskola, új ember, új anyag, új módszerek: az idő, a fejlődés mindig vet fel ilyeneket...

Rájöttem gazdám ellenszenvének egy különleges okára is: ha éneket hallott, bőduletesen kezdett tercelni hozzá, a „görbe” nótákban meg hiába leste a helyeket, alig-alig tudott a tercekkel beszélni.

Minthogy az osztályomban csak fiúkkal dolgoztam, köztük tűnt fel nekem először, hogy a fiú-szoprán, a fiú-alt milyen szép, üde, átható, minden más szoprántól, alttól elütő énekhang! Feltűnt az is, hogy a népi dallamokat milyen szívesen, gyorsan és szeretettel tanulják. Éneklés közben az arcuk egészen megváltozik, mintha a dallam megbabonázná őket.

Éneket, kórust tanítani meghívtak a leányiskolába is, munka közben itt bontakozott ki előttem egy gyermekkórus lehetősége: egyesíteni a két iskola énekeseit. Felvettem ezt az igazgatónőnek — minden jóra, szépre fogékony idősebb hölgy volt —, nagyon örült a tervnek. Összeállítottam egy jó kis kórusünnepély műsorát; megtartására egyetlen befogadóképes helyiségünk volt, a kitűnő akusztikájú templom: a szép gótikus helyiség alacsony boltozatú szentélyében kényelmesen elfért a kétszázötven főnyi énekkar. Kodály *Nagyszalontai köszöntőjével* üdvözlöttük a közönséget; a parasztdal-sorozatok tömör unisonója, bársonyos pianissimókkal, a Mozart-, Cherubini-kánonok magas hangjainak felcsattanó fortéi nemcsak a hallgatókat, hanem magát a hangszert: a kórust is meglepték — a szép muzsika varázsa alá került kedves gyermekszemeket mintha villanyáramos kontaktus kötötte volna össze az én kezemmel, egy-egy mozdulatomra egyszerre nyíltak az éneklő szájuk és szívek, öröm és élvezet volt nekem dirigálni, a gyerekeknek énekelni, a közönségnek hallgatni.

Ebből az ünnepélyből emlékezetes siker lett, a királyom lejjebb szállt a lóról, belátta, hogy a „görbe” nóták még a templomban is szépek. Nem hitte, hogy gyermekekből ilyen kórusteljesítmény lehet kihozni, azt sem, hogy ilyen nagy közönséget vonz ezernél több ember hallgatta meg, ilyen létszám még húsvét első napján is elég ritka, sőt még a bugyellárisba is belenyúltak — pénz jött a házhoz. De neki mégiscsak hiányzott valami: az „Ó, Tihanyunk riadó leánya!” milyen szépen hangzott volna...

—Kár, hogy nincs gyermekkari letétem róla — válaszoltam óvatosan —, kórárok letéteit pedig ennek a kórusnak már nem szabad énekelni...

A véglegesítesem ügye már januárban eldőlt: az iskolának nem volt meg a nyilvánossági joga, ehhez — többek között — egy minisztériumi inspektor vizsgálata is kellett. Egyszer váratlanul meg is érkezett, egyenest az én osztályomba dörömbölt be, s valamiért nagyon csúful ráripakodott egy kis apró, félénk tanítványomra. Az sírni kezdett, az osztályban pánik volt keletkezőben.

Én mindig emlegettem, hogy ha valaki az osztályunkba belép, felállással üdvözljük, s ha köztünk marad, tekintsék úgy, mintha káposztafej volna, és csak rám figyeljenek. Az inspektort még le se ültettem, hanem komolyan szóltam a gyerekekhez:

—Ez az inspektor bácsi minden korán reggel megeszik egy kisfiút, de most szerencsénk van, mert hozzánk jóllakva jött be...

Az osztályom egyszerre kiderült, a megijesztett fiúcska kacagva kezdte törölgetni a könnyeit, az inspektor meglepődve, hogy egy mondattal úrrá lettem a helyzeten, mosolyogva jegyezte meg:

—Ez az ügyes pszichológiai közbelépése nagyon tetszik nekem, kolléga úr!

Az órarendemen lévő egyik földrajzlecke románul, a másik magyarul volt, amint befejeztem őket, az inspektor ránézett az órájára, az udvaron megszólalt a csengő. Aztán az irodába hívatott elnökök, főgondnokot, kurátort: ha azt akarják az urak, hogy ebből az iskolából legyen valami, ezt a fiatalembert ragasszák ide, mert nagyon szépen dolgozik az osztályban.

*

Désen sok festegető úri műkedvelő volt, törvényszéki ülnöktől unatkozó apácaig. Rajzolt a fentebb említett igazgató kollégám is, tőle tudtam meg, hogy régebben Szopos tanár adott itt rajzórákat. Egy ügyvédtanítványát polgármesterré választották, az a

sétatéri korcsolya-melegedő épületére műtermet huzaton, s a tanár Kolozsvárra költözéséig itt tartották az órákat. A sok tanítvány közül Modok Mancsi vitte legtöbbré: jól is rajzolt, és Czóbel Bélához, a Budapesten lakó festőművészhez ment feleségül. Itt kezdte, mint legfiatalabb növendék, Piskolti Gábor meg Kántor Antal is.

Egyszer a Sétatéren jártomban nyitva találtam a műterembe vivő lépcső ajtaját, s kíváncsiságból felmentem. A jó világítású helyiség falaiba nagy kampósszegeket ütöttek, s a rájuk feszített drótkon a dési futballcsapat kapcái, trikói, harisnyái száradtak...

Színvonalas festő akkortájt egy volt itt: Lázár Éva. Minden találkozásunk alkalmával hevesen hangoztatta, hogy semmi köze a dési festőiskolához és kispolgári, biedermeieres, a bécsi akadémizmus egyedül üdvözítő voltához vakon ragaszkodó, minden más meglátást türelmetlenül elutasító és lefumigáló tanárához. Ízléses, komolyan szép képei hol Braque kubista szerkezetére, redukált színvilágára, hol Chagall oldottabb színezésű, belső érzelmi telítettségű, szimbolikus munkáira emlékeztettek.

Egyébiránt úgy viselkedett, mint egy félisten — nőben: kényeskedő, pózos, felsőbbrendű lény. Volt egy ugyanilyen modorú nénje is, estefelé szertelenül elöltözködve mentek ki sétálni, afféle feltűnősködő körmenetre — egész Dés antik kisasszonyoknak nevezte őket. A járókelők mosolyogtak, amikor Éva — nagy felhajtással — festeni ment: lustán, kényesen fonta a lábait, a kezében ecsetek, mögötte a nénje a festőállványt vitte, asztmásan szuszogó kis, cingár édesapja a székkal, vászonnal, festékes katulyával csoszogott utánuk...

— Még csak egy tömjénező kellene a libasorba! — tréfálkozott epésen a csipős nyelvű zongoratanárnő: Osztian Lotti...

Igen, zongoratanárnő. Volt belőlük vagy tíz, tán még több is — a zongora a kis- és nagypolgári rongyrázásnak olyasmije volt akkor, mint ma a kocsis. A mama boldog volt, ha valakinek hanyagul odavethette: — Ellyke éppen most ment el zongoraórára...

Általában operettvalcerek járták, estefelé utcára nyitott ablakkal, hogy a járókelők csodálhassák. Legnehezebb darabjuk *A könnyűlovasság* c. egyveleg volt a Suppé színpadáról. Ezeket a többnyire feltűnési viszketegségből zenélőket zongorilláknak csúfolták.

Igazán komoly művészi mércével mérhető zenész csak egy volt Désen: Csiki Endre. Zongorára, énekhangra írt darabokat; érdekes, kissé furcsa ember volt, nagy kár, hogy Désen nem akadt munkatere és lassan elkallódott. Kitűnő pedagógus is volt, kezdet-

ben nála tanult Jagamas János, a későbbi Kodály-tanítvány, és egy nagy zongoratehetség: Csidei Jóska; sajnos ő egy életút-keresztződésénél orvosi pályára kanyarodott el, igaz, hogy ott is országos kiválóság lett belőle.

Újra Nagybánya!

Közeledett a tanév vége, a csaknem háromhónapos nyári vakáció és a régi óhajom megvalósulása, hogy a bányai festőiskolában dolgozhassam. Megtudtam, hogy most is Ziffer mester jár be korrigálni, a részletek felőli érdeklődésemre azt írta, hogy a Nagybányai Szabad Festőiskolát bárki látogathatja, aki egyszer s mindenkorra kétszázötven lej beiratkozási díjat befizet és a modell költségeihez hetenként rendszeresen hozzájárul.

Eljött a nap, amikor felkereshettem — a bemutatkozásnál mondta, hogy évekkal ezelőtről emlékezik rám, álldogáltam a háta mögött. Az iskolában összeismerkedtem a már ott dolgozókkal, s hétfőn én is jelen voltam a modell kiválasztásánál. Az iskolatelek sűrű fái, bokrai közt egy tágas filegória volt, nagy melegben itt álltuk körül a modellt, ki-ki dolgozott, kedve szerint. Hetenként kétszer, legtöbbször kedden és pénteken, bejött a mester korrigálni.

—Ha belenézünk a képek hasába... — mondogatta, s valóban, mint a boncolóorvos, úgy nézett, úgy látott! Lestük a szavait, mint kinyilatkoztatást, élvezet volt hallgatni a megjegyzéseit, figyelni a különböző szempontokból, érdekes látószögekből felvetett gondolatait. Erős süketsége miatt hiába kérdeztünk tőle, de erre nem is igen volt szükség, mert rögtön arra a pontra mutatott, amelyiken kínlódtunk, vagy pláne: elvéreztünk. Így a feleletet legtöbbször még a kérdés felvetése előtt megkaptuk.

El-elnéztem, hogy ez a nyomoréksága miatt a külvilágtól elszigetelődött, benne élve is elzárkózott ember korrigálás közben — amikor igazán csak a művészetről kell beszélnie — mennyire átváltozik: kicsit bazedovkóros szemei megélnéknülnek, arca kisimul, s beszél, beszél, okosan, fordulatosan, szellemesen, lényegbevágóan.

—Hát ez az, kérem! — mondta befejezésül, s ránk pillantott mosolyogva. Az állkapcsait ilyenkor kicsit összeszorította, hogy a protézise találjon jól vissza a helyére... ezekben a pillanatokban lehetett neki egy-egy kérdést feltenni, mén a tekintetét végighor-doza a hallgatóin.

Minden hibát észrevett, de a „jó svádájú” rajzok sem hatották meg! — Igaz, kérem, hogy jó, ha begyakoroljuk a dolgokat — tetszik tudni, ezekbe bele kell jönni! —, de nagyon kell óvakodni is, nehogy ügyes vagy üres manír váljék belőle... — Öröm és felfrissülés volt ennek a kitűnő tanítómesternek a szavait hallgatni.

Szakértő modellünk is volt, olyan harminc év körüli, inkább csontos, markáns felépítésű, vidám cigányasszony. Egy-egy viharos, álmatlan éjszakája után is úgy állott a dobogón, mint a cövek. Máskor meg, ahogy leugrott a helyéről, körbejárt és megnézte a róla készült rajzokat. — Dik sum! Devla ni! — kiáltott fel, miközben az ingét, szoknyáját kapdosta magára. — Ez a kép nem jó! Ez nekem nem tetszik! Majd ha bejön az a Cifler — a modellek mind így hívták Ziffert —, ő is azt fogja mondani! De ezért nem Juli a hibás, mert Juli jól áll!

Volt, hogy a szünetekben táncolt egy kicsit, vagy a kedvenc nótáját énekelte csúfondárosan:

*Három kupa máléliszt, máléliszt,
Megölelt a zsandártiszt, zsandártiszt,
Ha megölelt, ű bánja, ű bánja:
Ű megyen a spítályba, spítályba...*

*

Többször láttam kint festeni a Nagybánya finom líráját, halk poézisét ünneplő Krizsán Jánost. Bár ötvenedik évén még alig-alig volt túl, mégis utolsó mohikán, mert a másik jó festő: Nagy Oszkár témái nagybányaiak ugyan, de a képlátása, főképp a megoldásai inkább már a hagyományoktól elrugaszkodó neók közé utalják. Az ifjabb nemzedékből a csak átmenetileg nagybányai Pirk János emelkedett akkor ki, nemrég jött haza Itáliából, szép piros kardináliskalapos önarcképei voltak: nem messze az iskolától lakott Szervátiusz Jenő is, ő sem maradt sokáig Bányán.

*

Dés minden lakója közül számomra volt a legnagyobb öröm, hogy Mohi Sándort nevezték ki az itteni gimnáziumhoz rajztanárnak. Már egészen rátalált a saját hangjára, sok szép képet hozott Déstre, itt tájak is, de főként portrék és önarcképek foglalkoztatták.

Már magába véve az is lelkesített, hogy van Désen valaki, aki

jól fest — ez serkentett engem is, átragadt reám is a festés vágya, nyugtalanító, állandóan izgalomban tartó láza, mint mikor egy asszony bundát vesz magának, s a szomszédasszonya is megkívánja.

De Mohi Sándor nemcsak munkára serkentő jó példa, hanem művelt embertárs, költői lelkületű művész is, művészeknél szokatlanul tárgyilagos, földön járó, jó ítélőképességgel felruházott intellektus. Sokat tanultam tőle!

Ameddig ő és Jagamas János Désen lakott, kitűnő szellemi légkörben éltem. Az elköltözésük után persze megjött ennek a nagyböjtje is, és e bojtos évtizedek tetejéről visszaneézve csak most látom, milyen gazdag voltam én akkor!

Egy vagyonos dési könyvkereskedő szerette a képeket, mondtam neki: Most jött Désre egy igazi, nagyon jó festő, ezt tessék megnézni!

Pár hét múlva a könyvesboltban jártam, a főnök megszólít:

— Na kérem, hát láttam annak a bizonyos Mohinak a képeit, de nem Szopos, kérem, nem Szopos! (A dési vagyonos kispolgárnak ez volt a zsinórmérték, a norma, a Kezdet és a Vég...)

Dési éveim kezdetén sok fejet is festettem, inkább tanulmányi céllal. Szerepe van ebben a bányai iskolának meg Ziffer mesternek. Korrigálásai alkalmával általánosságban, személyes együttléteink alatt nekem külön és gyakorta emlegette, milyen izgalmas téma egy fej, sőt önarcképekre biztatott: — Nagyon jó, jellegzetes feje van, Incze úr! Fesse sokszor, ez mindig kéznél van, nem kell senkire várnia, akármit fest az ember saját magáról, nem haragszik meg érte senki. A festőnek saját maga a legjobb modellje, ha van egy üres órája, ha rossz kint az idő, vegye elő Inczét! Rengeteget tanulhat így saját bőrén az ember! Hollósynál én is önarcképpel kezdtem annak idején!

A fejek mellett egyre jobban izgattak Dés témái: érdekesen egymásra hányt, szerte- és összehajigált tereptárgyai, dombokról lelátás, völgyekből alulnézetes utcái. Nagyon találtak ezek az én szándékaimhoz: szép képet nem akarok festeni, inkább jót, komponálásban lehetőleg kerülni minden kánont, szokványost és szabályost, kelléktári romantikát, érzelgősséget, pátoszt. Ezek a dési témák arra ingereltek, hogy másszak ki velük a kép szélein túlra, s ott túl is folytassam őket — akár holnap reggelig. Még az égre sincs nagy szükségem, hisz a mennyországból nálam sokkal jobbak is kimaradnak, és festenivaló van a földön is elég...

Ezek a témák nekem még otthonosak is voltak: Lujza néném környezetében Bányán, a szegényfertályban épp ezeket szerettem

meg már gyerekkoromban, a Fazekas utcát, a Patkó utcát, a Szombat, a Kürt utcát, sőt túl is licitálhatok rajtuk — bár vigyázz, János! a Pegázus gyepelőjét a kezekben kell tartani! Nem komoly dolog csak azért festeni, „hogy a bolondok csodálkozzanak rajta” — pour épater le bourgeois —, ahogy valamelyik francia mondta... Désnek és vidékének még külön érdekessége a dísztelen filozófiájú, aszketikus igénytelenségű fanyarsága. Itt ritkán támadhat valakinek eufóriája, az ég sem olyan édes kék, mint Bánya fölött olyan sokszor.

*

Sokat akar a szarka — de még kenyérkereset, iskola is van a világon! Minden tanításomra szépen és jól felkészültem, ez sok időmet elvette, nem mélyülhettem el a jó fejek titkaiba is, a dési táj szépségeibe is, de újra eljött a hosszú nyári szünet, újra elmehettem Bányára.

Lujza néném csupa panasza:

— Ez az öregség nagy baj az emberen! Ez a kurva reoma, ez! Ől meg! Az éccaka is: egy mákot nem aludtam, egyik nyilallás a másik után...

— Doktorhoz kellene menni, Lujza néni!

— Vótam én, kisfiam, adott is valami orvosságot, de csak annyit ér az, mint a lú farkán a göb! Ippeg csak annyit! Festeni jöttél Bányára? Milyen jó, nem szorulsz senkire, úr vagy a magad portáján, hallom, te vagy az igazgató Désen? Neked nem kell a jószerencsét várni, ha szükséged van valamire... A múlt szerezdán mentem ecetér felfele, Török Feri ott állt a bótajtóba — tudod, az a szabó a Felsőbányai utcán. — Ahogy ott beszélgetek veled, jön előttünk festékesen, cullosan Telek.

— Mikor csinálunk egy szép rend új ruhát, művész úr? —

— Majd, ha nyerek a lózon!!

— Be jó, te nem kell lessed a sültgalambot, hogy hozzon egy kis ruhát a testedre... Még meg is sajnáltam szegény fejét — neked, Janikám, inkább legyen száz irigyed, mint egy szánakozód! Hogy telik az idő! Pedig mintha csak tennapelőtt lett volna, hogy az öliben hozott ide nagyanyád! Libizli! Libizli! — kiabáltál itt ni, a kertbe, még a rö betűt se tudtad kimondani, olyan cseppinkó vótál! Te! — s a reumától eltorzult, ráncos kezeivel megsimogatott:

— Te! Nyalom a... zistenedet!! — s még tovább erősítette: — Nyalom há! Csak akinek nem bornya, az nem nyalja!

Kezdttem egy portrét Lujza nénémről, ez jó alkalom volt arra, hogy sokszor együtt lehessenek vele. Nem kívántam, hogy nyugton üljön, nem is tudott volna sokáig: eléje telepedett a kutyája, nénémet figyelmeztette:

—Büdös kis szukája, ne lődörögj az uccákon, mert jön a sintér, osztán úgy megköti drótbul a nyakkendődet, hogy attul kóduysz!

Később a macskájával vitatkozott, mert nem nyúlt a kitett ételhez:

—Éhes vagy te, mint a mónár tyúkja! Ha nem kell, akkor edd meg az ángyod balhaszaros térgyit! — A macska kiokoskodva ránézett, és karikába csavarodott a díványon.

Festés közben, ahogy előttem ült, szemmel tartotta az udvaron kapirgáló majorságot. — Hej, Laci! megmosom én jövő héten a te lábodat — mondta a kakasnak, aztán magyarázatul nekem: — ez a kokas már öregedő gavallér, sűrűn csinálja a pukkedliket, de férfias cselekedetekre nem mindig szánja rá magát, pedig a tyúkok illendően guggolnak a jóreménység elé... Sok gyakorlat tönkreteszi a mestert! ez így tűnik ki a szép veres kakas esetében is.

Közben a kép haladt előre, nénémet meg-megnézte: — Nem tom, Janikám, hogy is jutott neked eszedbe, hogy egy ilyen csúf vénasszonyt vegyél a penzlid hegyire!

*

Vidám krákogás-szuszogással beállított egy délután Smilla bácsi, „a бүrös”, még nagyapám idejéből való ismerős. Furesa kis öreg, időszakonként kóser mérszárszékbe volt, de a tréflit is megette, máskor vásároknban, vágóhídon birkát, bornyút ölt, nyúzott, és a bőrrökkel kupeckedett. A sábeszt hol megünnepelte, hol nem, a templomba, ha máskor nem is, bár hosszúnapkor csak elment, ilyenkor egy tiszta zsebkendőöt kötött a nyakába, mert ünneplőruhája nem volt, csak az az avas olajos, faggyútól-zsírtól kifényesedett, nyersbőr- és naftalinszagú, amiben mindig dolgozott s tán még aludt is. Nagyon kövér lett, mióta nem láttam, behízott szemei élénken, huncutul vigyorogtak, hájtól gömbölyű fején pici kalap. Félbehagytam a festést, Lujza néni az ülést. Beszélgettünk. A tőszomszédból varrógépzaj és érzelgős dalolás hallatszott át: „Azénbetegszivem ate leveledet várja...” „Nemigazhogy fórócsókkál vattalak...”, és nemsokára átlibbent közénk a divatszár-

lonból Zsenike — egy örvendetes gyarapodásnak indult, jó karban tartott asszonyka. Túlméretezett domborodásaihoz sehogy sem talált a finomkodó, nyafogó, púderosan pipere modora, oxigénnel szőkített, ezer ágba kibudrézott sűrű hajával csupa sikk és kellem. Nézegette a Lujza néném arcképét, és megkérdezte, mennyiért festenek egy szép nagyítást a menyasszonyi fényképéről, „fehér stájerben”. És szeretné, ha egy rózsaszín szegfűcsokrot is tennék a karjára...

Smilla bácsinak az orráról látszott, hogy valami huncutságot fundál ki, jókedvűen gusztálta az asszonykát, és mikor az menni készült, elibe állt, udvariasan és komolyan megkérdezte:

— Osztán tessék mondani: megvan még az a kis bőr?

— Melyik bőr? — néz rá Zsenike csodálkozva.

— Az, amit a kedves férje meglőtt az éccaka!...

Zsenike félretette az úri modorát:

— Jaj, hogy az a bőr... terüljön rá a maga veres ugorka-orrára! Vín fataró! Vín csipás! Az a kis bőr!... Az a kis bőr lepje el magának azt a moslék képit! Mákén nem jár az a kurta esze! Inkább mosdana meg, inkább beretválná meg azt a pocsek pofáját! Az a kis bőr! Nem restelli magát egy úrinővel így beszélni?! Szégyentelen vín trottyos! Egyik lábával a sír szélén áll, mégis az a kis bőr kéne neki! Az a kis bőr!

Mondhatott Zsenike akármit, Smilla bácsi a jól sikerült tréfán boldogan röhögve hömbörödött ki az utcaajtón, mint vigyorgó söröshordó.

Az ártatlan, komikus helyzeten Zsenikével együtt mulattunk, de Lujza néném megjegyezte:

— Álljunk görbén, szóljunk egyenesen, az öregnek vastag vicei is vannak, de csak ez meg egy másik: néha estefelé ha elkap egy olyan asszonyt, aki nem ismeri ezt a szokását, dumál neki valamit, és búcsúzaskor azt mondja: „Na, tegyük a két szőröst össze!” Ha az asszony kiabál, mint most Zsenike, a bácsi pofátlanul csendesíti: „Hát én a két szempillájára értettem, mikor este behunyja a szemeit, maga is összeteszi! Mit lármázik úgy reám!” Aki meg ismeri, hogy milyen vén bolond, az nem törődik vele. De engedjen meg neki a világ: az ő hátralevő életében már csak ennyi az öröm!

*

Noha a festőiskolában hagyományos elv volt, hogy az ottani rajzolóssal foglaljuk le minden időnköt, mégsem tudtam ellenáll-

ni a sok jó utcai téma csábításának. Alapjában véve nagykorú fej-
jel csak most nyílt alkalmam Bánya sok érdekességének birtokba-
vételére. Ezért a műtermi stúdiók mellett ezekre is gondom volt.
Kijártam a gyártelepek környékére, különösen sokszor Fernezelyre.
A zordon, nyomasztóan érdekes kohóvölgyben egész sereg gyár-
épület állott, még a kétszáz évvel ezelőtti manufaktúrák idejéből,
ezek meg a körülöttük szétszórt bányászházak nagyon megfotgok,
szénnel sokat rajzoltam, több témát meg is festettem.

Ziffer mester többször mondta, ha akarom, hogy a munkáimat
lássa, keressen fel otthon, bármikor szívesen fogad. E biztató
meghívás alapján a fernezelyi „termésemet” elvittem hozzá — tele
voltam a komoly mérce alá állás izgalmával, aggodalmával, kíván-
csiságával s az esemény örömeivel. Megismételtem, amit már több-
ször is elmondtam neki, hogy én a piktúráért élek, nem a pik-
túrából, ezért véleménynyilvánításában tegyen félre gátlást, kímé-
leteskedést, szépítést, ha szükséges, nyugodtan lehúzhatja a ke-
resztvizet is a munkáimról — akár a sárga fődig is...

— Amit különösen értékelek a képeiben, kedves Incze úr, az a
törekvése, hogy ne hasonlítson senkire — vagyis az önállósága!
Aztán az is, hogy — bár a témája felőli egy kép lehet jó is,
rossz is — talált Bányán „különbejárátú”, vagyis a saját látásá-
nak és ízlésének fekvő témákat!

Itt elidőzött egy képem előtt: szűkszavú, vöröses talajon sötét
kerítés, mögötte komor okkerekben egy régi aranyolvasztó épülete,
sok furcsa kéménye, szellőztetője mozgalmasan nyúlik fel a füs-
tös-kormos égbe.

—Jó! Nem vitték kísértésbe a paletta színei! Vigasztalan, re-
ménytelen, komor képet festett, Incze úr, de tudja meg, éppen
ebben van az erénye!

Megmutattam Lujza néném portréját is:

—Örülök, hogy minden szépítés nélkül meg meri mondani
az igazat! Nagy szerencséje, kérem, hogy nem valami akadémia-
ra került, ahol egy professzor vagy megigézi, vagy ráerőszakolja a sa-
ját látását. Hány meg hány festő van, aki emiatt évtizedekig nem
tud a saját lábára állni, a saját útjára rátalálni.

*

—Uraim, ezek az aktok nem állanak a lábukon! — mondta
a mester egy korrektúrája alkalmával —, ezek a figurák nem gyöz-
nek meg arról, hogy ötven-hatvan kiló testsúlyt hordoznak.

A megjegyzések utáni jó tanácsok alapján megindult a munka: a modell körül tízpercenként helyet cseréltünk egymással, csak a leglényegesebb vonások feljegyzésére szorítkozva, két nap múlva húszperces, majd félórás rajzokon a mozdulat, egyre több fontos részlet feltüntetésével. Hét végére az iskola nagy kiállítási termének padlóját elborítottuk a sok rajzzal, a mester rajtuk lépkedve, botjával mutogatott azokra, amelyeket különösebben jóknak talált.

— Tanácsolom, hogy hétfőtől kezdve egy nagyobb méretű aktot kezdjenek, azt fejlesszék a részletek felé, s marják akár egész héten át!

Az üzletben igen jó, durva szemcséjű nagy ív csomagolópapírt lehetett kapni; különös jókedvvel kezdtem a figurát egy ilyen nagy felületre elhelyezni, és reggeltől déli egy óráig állhatatosan dolgoztam vele. Másnap reggel úgy találtam, hogy az én rajzom egészen más, mint az előttem ülő modell, ezt „fejleszteni” nem lehet, hacsak az egészet teljesen át nem gyúrom. Inkább egy új lapot kezdtem, s délig ezen is elmondtam mindent, amit fontosnak láttam, tudtam. Így mindennap egy új rajzom készült. Hét végén a mestertől üzenetet kaptam: hirdessem ki, hogy nem tud eljönni korigálni, de szombat délután engem szívesen fogad.

El is mentem, rajzaimat az udvaron kitergettem a földre, köveket tettem a sarkaikra, mert vékony szél fűjt és mind él akarta hordani őket. A mester, botjára támaszkodva, érdeklődő arccal állt eléjük, kis ideig hallgatott, nézelődött, szemei, homloka, szája, még a fülei is élénk munkába kezdtek, szinte látni lehetett a véleményalkotás folyamatát, aztán rám nézett:

— Nem állítom én, hogy ezek a rajzok jók! tartalmatlan síkok, elrajzolt vonalak vannak bennük bőven — de az összhatásuk, egységük jó, s a megcsinálásukban olyan jóízű lendület, rámenés, szeretet van, a dolog lényegét olyan jól megfogta, hogy leveszem a kalapom ön előtt, Incze úr!

Elmondtam, miképp adódott, hogy egy hatnapos kép helyett hat egynaposat hoztam.

— Jól tette, kérem!

Távozáskor mindig kikísért, ahogy a kapuhoz értünk, botjával megkopogtatta: — Ez a masszív várkapu engem véd, lőrés is van rajta, mikor valaki kopog, kinézek, ha festő: lövök! — de Incze úr kivétel, bármikor jön, nagyon szívesen látom.

Ez a „bemondás” csak szellemes búcsúzás volt, mert a kékre

festett, ház ereszéig érő magas kapu, rajta kukucskálónyilással, csakugyan megvolt, de senki előtt nem volt becsukva.

Talán mert Bányán sokat dolgoztam szénnel, talán a műfaj lehetőségeinek kipróbálásáért, kíváncsiságból vagy inkább technikájának érdekessége miatt kaptam rá arra, hogy a világot fehér-feketében is lássam, elkezdtem linóleumot metszeni. Élveztem az apró szerszámokat, a próbák levonását, a kialakult lemezt, a nyomtatást. Linótechnikához kiváltképpen alkalmas dési házakról, figurákról több mint negyven metszetet faragtam ki, ezek egy része *Régi Dés* és *Hétköznapok* címen kis albumformában nyomtatásban is megjelent.

*

Úgy adódott, hogy 940-ben már a nyár elején Bányán dolgozhattam, sajnos, nem sokáig, mert katonai behívót kaptam Botoșani-ba, a zónára... Búcsúztam Ziffer mestertől: mennem kell, hív a haza...

Nem örült a hírnek, mégis mosolyogva bocsátott el:

— Kedves Incze úr, Bányára már sokan jöttek és mentek el készen vagy dolgukvégezetlenül... Önnek alapjában véve itt nincs is mit keresnie, amit lehetett, úgysis megtanulta — legjobban teszi, ha mindent elfelejt, amit Bányán látott, dolgozzék, haladjon a saját útján, menjen a saját orra után, fessen, ahogy akar, jobban mondva: ahogy tud, kérem...

Ez az embernek és festőnek egyaránt kitűnő, nagy művész holtomig a legszebb emlékeim egyike marad.

Serdülőkoromban, mikor látásból megismertem, a negyvenötödik éve körül lehetett, amikor valóban érintkezésbe kerültem vele, már ötvenhat éves volt. Testi állapota szempontjából alig volt a két dátum között különbség: akkor is, most is kicsit hajlott hátú volt, járás közben mindig jól rátámaszkodott görbebotjára, elmélyedő arckifejezéssel lépkedett, néha felnézett és figyelmes arcán befelé forduló, élénk szellemi élet látszott.

Legtöbbször egyedül járt, ha került valaki melléje, azzal időnként meg-megállt, s szembefordulva váltott szót vele. Késő öregkoráig élénk, rendkívül gyorsan kapcsoló értelme volt, pillanatok alatt megkapóan szellemesen, jó fantáziával kezdeményezett, vagy válaszolt. Nagyon gazdag szókészletéből magas intelligenciára valló, meglepő, színes mondatokat formált, olyan kifogástalanul megfogalmazva, hogy akár azonnal nyomdába is lehetett volna adni.

Egyszer nekem elmesélte, hogy kicsikorában gyermekparalízis érte és majdnem meghalt. Szerencsére erős, szívós fiúcska volt, kibírta, de a jobb oldala megbénult: a hallását elvesztette, lába a fejlődésben visszamaradt. E testi fogyatékoságai miatt volt benne valami olyan érzés, hogy háta mögött beszélnek, csúfolják vagy kisebbitik, s minthogy sok kollégájával csakugyan élben állott, főképp a művészetben való különállása miatt, szokásává vált, hogy másokat ő is hamar megcsipkedett, vagy pár gúnyos kifejezéssel oda-odamondott, sokszor olyan indításból, hogy visszaadja a kölcsönt. A bányai és környékbeli festők ugyanis csúful pletykálták, ócsárolták, kivált olyanok előtt, akiről tudták, hogy visszamondják vagy továbbadják.

Ziffer csipkedései mindig ötletesek, szellemesek voltak, sohasem ment le a közönségességig vagy ízléstelenségig: — Nagy Oszkár? Embernek nem nagy, de jó képeket is fest! Zoli? Festeni Bányán, sőt nálam is tanult, de jellemet? Nem tudom, hol, de hogy Spártában nem: az egész biztos.

Egyszer említettem, hogy másnap Kolozsvárra kell mennem.

—Ha találja, Incze úr, adja át Gyulaynak az üdvözetemet, nem azért, mert unalmasak a fametszetei, hanem mert jól tud sakkozni! Norbert? Egy malmot elhajtana az az ital, ami ennek a torkán már eddig lement! — Egy nagybányai művésznőről: A kollégina? Mindent megtesz, ami tőle telik — kivált ha férfi megrendelők kéri! Popp Aurél? Az ő világmegváltó demagógiáját nem kell komolyan venni! Nem is lehet! Holnap az ellen esküszik, amit tegnap habzó szájjal hirdetett vagy védelmezett. Kakaskodás, sőt: szélkakaskodás! Az én malmomra hajtja a vizet az, aki az ő képeit az enyém mellé akasztja! Thorma: haragudott rám, mert én őt személyileg tiszteltem ugyan, de a történelmi festészetét elavultnak mondtam. Ahol tehetette, ütött rajtam, egész életén át.

—Elszomorít, kedves mester — mondtam én —, mert azt hittem, hogy művészek közt harmónia, testvéri légkör és kollegialitás uralkodik...

—Sohasem dühöngött itt Bányán közöttünk az egyetértés! Évek hosszú során át élünk egymás szomszédságában, mégis mint mérges vadak megyünk el egymás mellett, diszkrét fogvicsorgatással... Én már megszoktam ezt a mérgezett levegőt, nem bánom, ha szidnak, ha mocskolnak — kutyaugatás, számárorrítás úgysem hallatszik fel a mennyországba! Ezt a konklúziót nem árt, ha Incze úr is készenlétben tartja adott esetekre...

A csúfondároskodás, egymás megugatása ezen a vidéken régi divat: a férj rosszat mond a feleségéről, a vő az anyósáról, a szabónak mekegnek, az ügyvéd Főfőnyúzó úr, a borbélytól udvariasan kérdik: — Hogy van, Koszvájó uram? — Veres kutya, veres ló, veres ember egy se jó! — megszokott kádencia a veres hajúaknak és nevűeknek. — Hogy lityeg a fityeg, Fuser Májszter úr? — kérdi egyik asztalos a másiktól. — Páter poszter, apád suszter! — mondják a papnak. A mekegő kántor: Benedek bácsi, a temetési menet élén épp a főtéri patika előtt énekelletti a dalárdájával: „Halál ellen nincs orvosság!...” Nos, ha minden brancsban csúfság a divat, a festők sem lehetnek puszipajtások!

A fentebb tréfásan emlegetett várkapun belül a mester kellemes környezetben lakott. A kis udvart egy nagy diófa tán igen is beárnyékolta, sötétítette az udvarra néző ebédlőt is, de az a gazdát nem zavarta, inkább inspirálta: az ég és az udvari árnyékok kékje, a kékre festett kapu, ajtók, ablakkeretek, a tűzfal hideg kékeszürkéje, a fák kékeszöldje, íme, adva van a legtöbb Ziffer-festmény kékes alaptónusa. Bent az ebédlőben csaknem mindig ki volt téve két-három csendélet modellje: gyümölcs, virág, szőlő — valamelyik mellett az annyi ilyen képén jelenlévő tréfás kék fajanszkutyácska.

A mindig szép rendben tartott szobák méregzöldre voltak meszelve, a századeleji divatos fotelek, székek fakeretei feketék, erős sötétpiros párnázással. E színes környezetbe nagyon jól beletalált „Ziffer néni”, fehér hajával, színes ruhájával, amint csendesen üldögélt, akár egy csendélet.

— A feleségem echt német! — mondta egyszer a mester, mikor a jelenlétemben németül beszélgettek. — Ő is festő! — folytatta —, kár, hogy nem dolgozik!

A néni gyerekeknek német leckéket adott, és mindig házias kedvességgel tessékelt át az utcai szobába, valahányszor „Kisztihand! der Meister?” beköszöntővel náluk megjelentem.

Kis nagyozással ezt az utcai szobát műteremnek lehetett volna nevezni. Az utcára néző két nagy ablakán erősen koncentrált fény ömlött be, amit a zöld falak jól beittak, kint a széles úttest és a Zazar térségen túl a Pénzverő és a református templom teste zárta le a látóhatárt. Bent egy hűsége festőállvány, mellette ke-rekes szekrényre szerelt, sok mindent látott nagy tükör állt, ez az ablak felé fordítva erős kék kontrasztokkal tükrözte a külvilágot, mint egy kész Ziffer-festmény. Az ablakpárkányra tett színes párnafélén vagy csak a pucér kék deszkán gyakran üldögélt

egy fehér-fekete macska. A kis műteremnek is kék volt a színhangulata, a mester palettáján is kék festékből volt a legnagyobb kupac. Mikor új képet kezdett, ezzel kontúrozott, és több képét láttam teljes egészében ultramarinnal megfestve. Ezekre megszáradásuk után ment rá a sárgákkal meg a többi színnel. Az egymást fokozó, kiegészítő színek hatását nagyon változatossá tette az is, hogy a kékre itt-ott lazúrosán, másutt vastagabb rétegben festett rá, néhol hagyta a kéket kikandikálni. Ezzel a festésmóddal képeinek szokatlanul izgalmas, vibráló színhatást adott, ezt fokozta még azzal is, hogy minden színt a legtüzesebb változatában szerepeltetett. Képeim a meleg színek melegebbekké váltak a hidegek közelsége és együttthatása miatt, vagy megfordítva.

— Ez már a begyakorolt Zifferiáda! — mondogatta, de én azon is töprenkedtem, hogy az a harsogó színesség vajon nem a süketség csendjére kényszerített ember hangok utáni vágyakozása miatt van? Különösen a nagyobb felületű képei láttán volt sokszor az az érzésem, hogy bennem hallási képzeteket is ébresztenek, mintha egy nagy zenekar hangszereinek magas regisztereiből világos színű dúr dallam ömlene ki, és léghört, hangulatot teremtő erejével engem is magával vinne valami kellemes örvendezésbe.

A muzsikától még a süketség sem fosztotta meg teljesen; belső hallása volt, festés közben sokat füttyörészett, több füttyülő önarcképét ismerem.

*

A Ziffer-képek alapja — akár műteremben, akár kint készültek — mindig a konkrétum, de a mesternek kitűnő adottsága volt ahhoz, hogy a tárgyi valóságot rögtön színjelenséggé absztrahálja. Az oly sokszor megfestett téma: a szomszéd telken lévő malom udvara tele ezer esetlegességgel: szennyel, lóganéval és még sok egyébvel, de a festő — bár állványostól, mindenestől az udvar közepére áll — ezekből semmit nem lát meg: egyszeriben kékek, okkerek, vörösek lesznek: KÉP lesz belőlük!

Egy augusztus végi délutánon a mester lenn a kert végében festett, amikor felkerestem. Én, az öreg kertész, itt csak a kánikulától megaszalódott, kietlen konyhakertet láttam: elől felmagzott, rozsdásra égett sóskaágy, túl egy tábla karóspaszuly, egy része már a karókon elsárgult, megszáradt, a kerítés tövében a keserűlapu és csalán még zölden dacolt a hőséggel, a szilvafák kiszáradóban, az ég száraz, kopár, felhőtlen, benne a református templom tornya utatkozott. A festmény e banális témáról majdnem készen volt

már: a rozsdás sóska helyén üde angolvörösek, sziennák, a keserűlapuk helyén smaragdzöldek, a karóspaszulyokén nagy, gazdag sárga-variációk, bennük kontrasztnak a szilvafatörzsek hideg-kék umbrája. Az ég temperált fehér, ezt változatosan mozgatja meg a torony cinóberpirosa és egy házfedél narancsvöröse. A csúf kert valósága egy szép Ziffer-képpé absztrahálva, hiszen a szép, a kép először a festőben kell hogy meglegyen, nem a témában — témája felől egy kép még lehet jó is, rossz is...

Konkrétumból indult el a figurák esetében is. Egyszer a Malomárok partján láttam nagyon munkába mélyedve. — Valami libák kellenek nekem a Zazar-parti képemhez! — nézett rám magyarázkodva, s lapokat mutatott: vagy harminc liba rajza, jó, puha ceruzával.

Máskor az utcán találkoztunk: fáradtan törülte izzadt homlokát. Ajánlottam, hogy itt a Lendvay-szobor mögött pihenjen meg egy lócán... Szívesen jött, és elmondta, hogy valami bivalyos kép ötlete akadt, de neki semmi sem megy csak úgy ingyen, ki ment az állomástól még jó messzire lévő bivalyfürösztő rétre, studírozni...

— Gyalog ment, mester?

— Hát hogy is másképp? Fiákerre nem enged a zsebem! De már nem az én lábaimnak való az ilyen kirándulás!

Aztán vagy tíz zöld rajzlapot tett elém, mindegyiken háromnégy bivaly pillanatképe.

— Ha már itt vagyunk, ezt a lapot fogadja el tőlem, Incze úr, mostani együttlétünk emlékére — s egyik lapra ráírta: „Incze János kollegának szíves emlékül Ziffer Sándor.”

A következő napok egyikén behívott, nézzem meg a bivalyos képet. A tárgyi valóság nagy sötétlila, sárga, kék, zöld színfoltokban pompázott rajta. Ez már a begyakorolt „zifferiáda”!

Végre: állomás!

Ezerkilencszáznegyven decemberében nagy öröm ért: a Barabás Miklós Céh pecsétjével egy levél, amiben értesítenek, hogy a Céh fiataljainak második kiállítása jövő év januárjában nyílik a kolozsvári Üvegteremben, erre engem is meghívnak, s ha van kedvem, jelentkezzem. Két fernezelyi szénrajzot és három dési témájú

olajképet választottam ki. Az anyagot komoly szakértők zsürizték — képzelhetni, milyen kíváncsisággal vártam az eredményt...

Már többen összegyűltünk a folyosón, s végre, mikor bementünk, Maksay professzor jön elém, gratulál a sikeremhez.... Kicsit értetlenül nézhettem rá, mert magyarázkodni kezdett:

— A zsüriben én is részt vettem, a művészetkedvelő, művelt nagyközönséget képviseltem... — mondta szerényen és mosolyogva. — A zsüri többi tagja előtt Incze János egész ismeretlen volt, de a képei beszéltek helyette, és egyhangú döntés alapján mind az öt bekerült...

Beszélgetés közben még két zsüritag jött hozzánk, és kért, hogy „zsürizzek meg” én is néhány olyan képet, amelyek fölött ők nem tudtak dönteni, s több kolléga kiegészítő véleménye alapján szeretnének határozni. A festőjük nevét letakarták, hogy könnyebb legyen tárgyilagosan hozzászólni.

Kellemes érzés volt a megnyitóra elmenni: öt képem, jó helyen a falon — Kolozsváron, a Megyeháza Üvegtermében, ahol annyi sok és jó festő kiállítását láttam eddig. Ez volt az én első megjelenésem, bemutatkozásom. A tizenhét kiállító közül csak Ferenczy Júliát ismertem, Bányán láttam néhányszor, meg Piskolti Gábot, ő dési fiú volt.

A képeimmel nem is nagyon kellett szégyenkezniem. Felfogásuk, megoldásuk, színviláguk, még témájuk is erősen elütött a többiekétől, így az egész kiállítás összességétől is.

Az akkori kritika nemcsak általános, elvi, filozófiai szempontoknak, vagy pláne, az újság „profiljának” kívánalmi szerint nézte a kiállítást, hanem inkább a mesterség tudását, a szakmai kritériumokat helyezte előtérbe. A kritikus sorra vette a kiállítókat, és mindenkiről személy szerint emlékezett meg. Erről a mi kiállításunkról legszakyszerűbben a tekintélyes Páztortűz 1941 februári száma írt tudósítást. A cikkíró, Vásárhelyi Z. Emil, maga is festő, a Céh egyik régi tagja, „jó tollú” művészeti író, ráadásul — Káli Nagy Józsefet és engem kivéve — már az előző évekből ismerte a kiállítókat és munkásságukat. Cikkében, amint az abc szerint hozzám ért, ezt írta:

„Új név a fiatalok között Incze János. Új egyéniség is. Sötét, borúsán látó, de határozott ember. Andrassy Zoltán mellett ő a másik festő, akinek a festésén technikai problémákon túlmenő szándékok látszanak. Erős dekoratív érzékkel megkomponált képei (Dés óvári részlete vagy a Kodor utca) kiforrott, saját utalt járó művész munkái.”

Ezzel a kritikával igazán elégedett lehettem, mások azt mondták, hogy „kitűnő kritikát kaptál”, mert a bíráló szívesen kereste a hibákat, ahol a tollát kedve szerint megnyomhatta.

A képképzőművészeti kiállítással a Keleti Újság is foglalkozott, riportere, Finta Zoltán, a Szépművészeti Céh tagja, az én képeim előtt magállva, lényegileg a Pásztortűzben már megjelent pozitív bírálat megállapításaihoz jutott el, összefoglalva: „lendület, erő, kialakult szemlélet és technika jellemzi” — mondta képeimről.

A kiállításról még más újságok is megemlékeztek, de magamnak is emlékezetes marad, hiszen állomásra érkeztem, hosszú útról, nehéz útról, amit olyan keserves küzdelemmel, annyi sok gátoló körülmény buktatóján áthaladva kellett megtennem. Igaz, szép út volt, és elvezetett ideig, a jelentkezés és megjelenés állomásáig.

*

Ebben az évben kivételesen szép volt a tavasz. A jó öreg „fi-tanoda” — ahogy egy kétszáz éves pecsétnyomó írja — egészen megfiatalodott a napfényben, a szépen felszept iskolaudvar kívántam magát. Nyitott ajtó mellett tanítottam, az áporodott padlóolajszagot kiszívta az osztályból a szél.

Énekórám volt, csaknem negyven fiúcska átható, szép szopránja-altja; parasztnóta sorozatokból unisono meg Bárdos Lajos *Kicsinyek kórusából* több darabunk volt készen — éppen ezekkel foglalkoztam, mikor véletlenül kinézek az udvarra, s látom, egy köpcös, bajuszos úr jön egyenesen az én osztályom felé. Nem hittem a szememnek, de ahogy közeledett, kétség nem fért hozzá: ő az... A fiúk látva különös, felderült arcomat, ők is kinéztek.

— Álljatok fel, gyerekek, nagyon-nagyon nagy vendég jön hozzánk! Móricz Zsigmond!

Elébe mentem, örömben azt sem tudtam, hogyan üdvözöljem. Jólesett neki, hogy tudtam, kicsoda, és nem szónoklással fogadtam.

— Nemrég jöttem Désre — mondom —, körüljártam a Fő teret, a szép éneklészetek kihallatszott az utcára, s én jöttem a hangok irányába, kíváncsi voltam, kik az énekesek, és ki a mester, aki velük foglalkozik.

Bejött az osztályba, örült a reátekintő, sugárzó arcok láttán.

— Csak fiúkat tanítasz?

— Van külön leányiskolánk.

— Látom, itt alig van három-négy úrigyerek!

— Igen, mi a dési kisemberek iskolája vagyunk!

Aztán kérte, hogy maradjon egy kicsit köztünk, és biztatta a gyerekeket, hogy még énekeljenek... Lett is erre hangászat! „Ledülött a szénaboglya teteje!”, majd kedves, szinkópás dallamok: „Hull a szilva a fáról!” „A te súlyos nyavalyádból adjál nekem is, / Hadd érezzük mind a ketten, te is, meg én is!”

— Felfrissültem itt közöttetek, olyan jó volt! — Aztán bejött hozzám is, megörvendett, ahogy megpillantotta a Kelet Népe szárait az asztalomon.

— Névről már ismertelek az előfizetők névsorából! — Aztán kértem egy aláírást a *Magvető*be meg egy — szintén nemrég megjelent — novella kötetébe. Búcsúzáskor hívott, kísérjem el Kolozsvárra, mert estére ott kell lennie... Hogyne mentem volna!

— Első osztályra váltunk jegyet?

— Ó, édes fiam... — és harmadikon mentünk. Úgy adódott, hogy almásmálomiakkal kerültünk egy fülkébe, akiknek jóízű szamosmenti beszédjére rögtön felfülett, majd jegyezni kezdett. Most jöttem rá, hogy az író is úgy dolgozik, mint a festő: feljegyzi azokat a dolgokat, amiknek később hasznát veheti. Mire Szamosújvárig értünk, már össze is barátkozott velük, s egyszer csak azt vettük észre, hogy Kolozsváron vagyunk. Itt ezt az én felejtetetlen vendégemet Balogh Edgárnak adtam kézbe.

*

A negyvenegyes év során dési témából több (már egész komoly) képet festettem, ezekből küldtem Pestre, mikor a Műbarát Galéria csoportkiállítására meghívást kaptam. Egyiknek a reprodukcióját — *Kiskút utca* — egy nagy, százezren felüli példányszámban megjelenő újság közölte. Jó néhány képet elkezdtem, és ősz vége felé — nagyon rendes, szorgalmas munkás akartam lenni — elhatároztam, hogy karácsonyig mindegyiket befejezem. Mikor aztán újév napján bementem a képeim közé, nagyon kellemetlen érzés fogott el: nincs semmi, ami feszítsen, izgasson, munkára serkentsen, nincs semmi feladat, ami rám várjon, nincs jövő előttem, nincs semmi keresnivalóm a világban, nincs miért élnem...

Ez az állapotom pár napig tartott, egyszer lenéztem az ablakból a havas utcára. A lent álló telefonpózna elé hirtelen egy szánkó futott, a gazdája leszállt és egy színes pokrócot vetett a ló hátára, erre a ló szép mozdulattal visszanezett reá.

A téma alig állt két percig előttem, rögtön nekifogtam, megfestettem. Másik reggel, ahogy lenéztem, csúf, szürke hóban heti-

vásárra rendezkedtek az árusok: hóseprés, sátorverés, rozoga egylovas szán jön elő, rajta két petróleumoshordó... Ezt is megfestettem. A nyitva felejtett üvegajtó tükrében együtt láttam magamat a furcsa formájú dobkályhával: önarcképet kezdtem belőle.

Ezek a témák kipofozták belőlem a reménytelen állapotot, de azóta nem törekszem év végére mindent befejezni. Különbösen is később észrevettem, hogy ha a képötleteimet nem festem-jegyzem fel bár ötven százalékra, akkor a sok kacat kiveri a fejemből. Ilyen elindított kép (sokszor több tucat) áll a falnak támasztva, hogy meglegyen a jövőm...

Egy énekkari órámön kánont tanítottam, s az osztályba benyíló ablak üvegén megpillantottam magamat, amint kinyújtott nyakkal és tenyérrel beintek egy csoportnak. Az órám után megfestettem karmester-önarcképemet. Ezt a munkát bevittem a Céh épp akkoriban nyíló kiállítására.

A megnyitó előtt felszaladtam valamiért Szolnayhoz. A kávéillatból és cigarettafüstből egy rokonszenves arcú és hangú, kopaszodó, hozzám hasonló korú férfi szólt rám:

— Nyújtsd ki a nyakad, emeld fel a tenyered! Te Incze János vagy! én László Gyula... megismertelek a karmester-képedről! — Azután mondta, hogy mint zsüri- és rendezőségi tag többször látta a képemet, míg a falra került.

László Gyula az életem egyik legkedvesebb s legnagyobb eseménye lett: művészetről, szépségről, humánusról anyanyelvünkön senki sem tud szebben, okosabban, több szakavatottsággal és illetékességgel, annyi szívvel és ésszel írni. Rendkívül kiművelt koponya, nagy tudásánál csak a szerénysége nagyobb. A képeimről mondott véleménye nekem mindig európai színvonalú leméretkezést jelentett.

Valami tanfelügyelési megbízásom során kiküldtek egyszer a Dés Kódor-völgyi iskolába. A tanítói lakás nyitott ablaka előtt festőállvány, a falakon képek, mégpedig jók, érdekesek! Hogy kerültek ezek ide? Aztán kiderült: a tanító Kovács Zoltán! Pestről származott ide egy kis időre. A szoba egyik falát szinte teljesen elfoglalta egy nagy méretű munka: *Székiek*. E képhez több ötlete van — magyarázta a festő, de még vitatkozik saját magával, míg a végső formánál megállapodik. Nekem azért volt tanulságos e kép, mert Széket jól ismertem és most láttam, hogy „más okos ember” miképp komponál az elemeiből. Még egy másik képe is meglepett: *Kolozsvár műemlékei* — a térben különböző helyeken lévő épületeket nagyszerűen fűzte össze egy vásznon.

— Én így tudtam elmondani azt, amit egy festő mondhat ilyen témáról — tette hozzá szerényen.

A ritka kollégának nagyon megörvendtem, és kértem a tanfelügyelőséget, ne terheljék semmi iskolánkívüli munkával, hogy szabad idejét tudja teljesen a festésre felhasználni.

Többször voltunk együtt Mohi Sándornál, hozzám is feljött, egyszer éppen nevezetes alkalommal: egy hosszas utánjárással megszerzett hanglemezt próbáltam ki, J. S. Bach d-moll toccata és fűgáját, amit orgonaletétjéből Leopold Stokowsky írt át zenekarra és maga vezényelt. Zoli némán hallgatta, s az ünnepélyes záróhangok után megszólalt csendesen:

— Hej, milyen jó dolog lenne így festeni!

Testvére látogatására többször jött Désre Huber István. Néhányszor járt nálam is, beteg tüdeje miatt nehezen jött fel az emeletre. Sokat olvasott, sok kiváló művész társaságában megfordult és csiszolódott. Teoretizálásra hajló ember volt. Vagy hatnyolc munkáját már azelőtt a testvérénél láttam. Nála is tapasztaltam, amit már több más festőnél megfigyeltem: egészen másképp fest, mint ahogy „festészeti vezérelveiben” azt elméletileg hirdeti vagy tanítja. Néhány művészeti írását nekem is ideadta okulásra, máig is őrzöm őket. Bár akkor még pályám kezdetén álló és hozzá képest félvaden nőtt festő voltam, különös örömöm, hogy vagy harminc év múlva, az 1972 májusi Korunk egy műmellékletén véletlenül tőszomszédságba kerültem vele, s az 1943-ban készült képpemmel nem vallok szégyent mellette.

Ebben az évben több budapesti kollektív kiállításon vettem részt, amelyeken még több Incze nevű festő is szerepelt. A kutyafutásban jegyező, felületes újságírók gyakran bírálták „pozitíve” az én képeimet hol egyik, hol másik neve alatt. „Cégemnek” a másiktól való megkülönböztetésére ettől kezdve írtam a nevem után: „Dés”.

Am sokszor sülnek el a dolgok visszafelé, és épp azt éri el az ember, amit kerülni akart: később egy politikai férfit is viselte a „Dés” nevet, s hogy cégemet az övétől megkülönböztessék, az újságírók engem „Dési” Incze Jánosnak kereszteltek el, amit, mint nemesi előnév, rühelődés vagy más divatos rongyrázás látszatát én mindig kerültem, elleneztem, s ahol lehetett, tiltottam is.

Ez év októberében a Múzeum Egyesület dési gyűléseivel kapcsolatban rendezett kiállításon én is részt vettem, decemberben pedig — főképp Mohi Sándor biztatására — a helyi Polgári Leányiskola dísztermében volt az első egyéni kiállításom. Több mint

hatvan munkámat mutattam be. Erről a kolozsvári Pásztortűzben az 1943 januári számban a tragikusan eltűnt fiatal festő, Olajos István számolt be. Csaknem, egész oldalas riportjával elegáns szomszédságba juttatott: az előző oldalon Gy. Szabó és az ötvös Fuhrmann Károly közös kiállításáról írt Maksay professzor.

Tavasszal meghívót kaptam a Kolozsvár sétaterén felépített Műcsarnok avató kiállítására. Itt a Céh tagjain kívül nagybányai meg Pestre elszármazott erdélyi művészek is szerepeltek.

Az egyébként szép kiállításnak csúf mozzanatai is voltak. Amint később Ziffer mester maga panaszkolta, őt például „elfelejtették” meghívni!

Az esetet később szóba hoztam Szolnaynak, ő sajnálkozott miatta, említette, hogy akkor írásban is bocsánatot kért Ziffertől, de rajta nem múlt, oka nem volt, hanem Mikola és egy nagybányai csoport áskálódott ellene, a zsürit meg könnyű volt ilyen irányba hangolni, hiszen Kolozsvár nyilaspárti polgármestere volt a fő hangadó benne.

Az állam, közgyűjtemények, intézmények vásároltak ugyan, de akkor is több volt az eszkimó, mint a főka — „persze, akik a húsosfazék körül ülnek” ... „persze, a tűz közelében ülők jobban melegednek” ... „valami van a kulisszák mögött...” hallatszott el egész Désig. Mikor a kiállítás zárása után a képekért mentünk, Mohi Sándor fel is tette a kérdést Szolnaynak. A válasz őszinte volt:

— Sándor, te tanár vagy, Incze János tanfelügyelő, nem gondoljátok, hogy a ti képeiteket fogom ajánlani, amíg nekem is van eladó...

A mi esetünkben nem annyira a vásárlás anyagi előnyéről volt szó, inkább minőségi kérdés: középszerű és gyenge munkák is kerültek így be budapesti közgyűjteményekbe — a mieink mellőzésével.

Ez év őszén Nagy Olga néprajzos barátom keresett fel, aki a Szolnok-Doboka megyei Széken és környező falvaiban régóta gyűjtött nagyon kedves parasztmeséket. Az anyagból az Exodus Kiadó szeretne a könyvnapra kihozni egy kötetet. Kellene hozzá vagy húsz fehér-fekete rajz is. Mint a mesék szülőföldjének, népének jó ismerője, vállalom el az illusztrálást.

Nem vállaltam el, de nem is utasítottam vissza, hanem a meséket kíváncsiságból elolvastam — így estem bele a kísértésbe... Kezdtém rajzolgatni, kiderült, hogy ez nem elég, az eddigi színes látásból át kell nyergelni a fehér-feketébe, a tónusokból a

körvonalakba és rajzos élességbe. Persze, ehhez hozzáállás, idő kell, de akkor még nem üdöbajos, hanem -milliomos voltam, fél-év vagy egy egész sem számított.

Kedvet kaptam, nekifogtam. Igyekeztem a falusi ember epikus kedvével nézni, kerültem minden jó svádát, ügyeskedést, finomkodást, szokványos kaptafát — végül a rajzok elkészültek. A kiadónak tetszett a mesék kedves darabosságához, keresetlen egyszerűségéhez illeszkedő hangom, kért, tekintsem a leendő kiadvány szinte úttörő, kezdeményező voltát és ne kérjek sokat értük.

Aztán jött az 1944-es világegés, a felgyújtott Európa háborúiban a kiadó vezetője elesett, a rajzok azonban kiállották Budapest ostromát, és 1947 őszén valahonnan a romok alól vissza-kerültek hozzám.

1944 márciusában volt a teljes Barabás Miklós Céh bemutatkozó kiállítása a budapesti Nemzeti Szalonban. A hitlerista csapatok e hó közepe táján vonultak be Pestre, emiatt a közhangulat már zavaros volt, a megnyitó napján mégis tele voltak a Szalon helyiségei.

Nyitás előtt a nagy zsvajban a hangszóró engem kiáltott, hogy fáradjak be ebbe és ebbe a terembe. Itt egy beszélgető csoportból elegánsan öltözött, szakállas, halk szavú úr jött elém: — Te vagy Incze János? — Én Barcsay Jenő... Kérettlek, hogy ismerjelek meg. — Elvezetett egy kis szeparéba, ahol a saját nyolc képemet pillantottam meg, szépen elhelyezve, jó megvilágításban. — Tegnap, a képek akasztásakor láttam a dolgaidat! — és olyan érdekesen, szépen kezdett beszélni róluk, hogy nem hittem a füleimnek! Barcsay professzor véleménye nagyon megemelt és megerősített. A további beszélgetés során kiderült, hogy ő is Enyeden végezte a tanítóképzőt, és Veress Gábor neki is kedves tanára volt.

Erről a kiállításról sok pesti újság emlékezett meg, részletes beszámolót az Erdélyi Helikon áprilisi számában Biró Béla is írt róla, névsor szerint véve a kiállítókat, rólam ezeket állapítja meg: *„Incze János. Komorságra hajló művészegyéniesség, s képei is e komorság jegyében születtek. Sötét tónusokban tartott olajfestményein a külváros sivár világát jeleníti meg. Kietlen raktárudvar, tyúk-
ketrec, cigánysor, utcasarok a témái, de e szegényes témákba egy mély művészlélek visz költőiséget. Egyénien ötletes képkivágás, rafináltan stilizált színösszhang emeli művészi magasságba az olykor nyomasztóan sötét hangulatú fény után sóvárgó képeket...”*

E beszámolóban a képeim leírásával foglalkozó része igaz, a többi megállapítása pedig rám nézve kedvező.

Puskaporos, háborús hangulatban, agyonzsúfolt vonaton, lépcsőkön csüngő-kapaszkodó tömegben vergődtem haza. Pesttől Désig hol lábon, hol féllábon állva. De megérte, mert a Barcsay Jenő kritikájának ma is jobban örvendek, mint ha valami pénzes díjjal tüntettek volna ki.

*

Az Erdélyi Szépművészeti Céh 1944 tavaszán adta ki Márkosfalvi Barabás Miklós *Önéletírását*. Két nagyon szép képét már az enyedi kollégium aulájában egész közelről sokszor nézegettem, a mi festő Céhünk az ő nevét viseli, kíváncsi voltam, mit mond a festő saját magáról. Amellett, hogy könyve a múlt század Bukarestjét, Budáját, Pestjét, Velencéjét és Rómáját bemutatja, engem még tanított is: az írása végén érdekes záradék áll: „Academiából kijöttöm után készült munkáim s azokból jövedelmeknek jegyzőkönyve, 1830-ik esztendőttől kezdve.”

A 2909 munka közt érdekes tételek vannak: „A Galambposta háromszor, Gróf Szapáryné olajban, Erősnét titokban, lerajzoltam Generális Kiseffet. Ezt másoltam Cantacusino számára olajban, Metropolitana Neoxhata számára egy Megváltó, Barabás berekben rajzol, Vizi István egy fához támaszkodva áll, Jánosi Anikót emlékezetből halála után” stb.

Mínt hogy akkor nekem már több mint száz képem volt, okos dolognak tartottam, hogy én is nyissak a számukra egy Matrikulát, amiben legyen meg a kép címe, lehetőleg olyan, hogy ráismerjek és a többitől megkülönböztethessem.

E Matrikula ma, 1977 utolsó napjának délutánján 1166-ot mutat — negyven év alatt ez nem sok, pár évvel ezelőtt nálam jártában François Gall, Párizsban élő festőbarátom meg is számadoltatott érte:

—János, évente 30—40 kép... nagyon kevés! Aki ilyen képeket fest, az sokkal többet kellene dolgozzék! Nézd meg, mi Párizsban mennyit festünk! Picasso még vasárnap sem pihen!

*

... A negyvenes évek első felében ragadt meg végleg Désen a kitűnő költő: Varró Dezső.

—Ma már — akárcsak én — ő is régi bútordarabnak számít, csendesen őgyeleg az utcákon, s bár nem holdvilágnál költ, mégis mindenki láthatja róla, hogy fél lábával a fellegekben jár...

Tiszta lelkű, romlatlan, gyermekien csodálkozó ember még most

is, idős korában. Nagyon jól rajzol, szépen énekel, festőnek, színésznek egyaránt jó lett volna. Verseit a fejében hordja, de kitűnő emlékezete neki is véges. Komoly strófái gyönyörködtetnek, meggondolkoztatnak, tréfás sorai vagy pláne szellemesen malacodó rímei felvidítanak.

A költőt én szeretem, módfelett! Lírikus alkat: nemcsak vers-témához, de — legtöbbször a maga kárára — a gyakorlati élet dolgaihoz is a szívéen keresztül igazodik. A saját érdekeinek éppolyan ügyefogyott fiskálisa, mint én: negyven év óta kimondottan élehetetlennek ismerem: hamisság, húsfazék mellé könyöklés, igazodás, szemfüles helyezkedés — semmi ilyen nincs benne!

Nagyon szereti a gyermekeket: amikor február végi hóolvadás tócsikáiban kis óvodások libasora tapickol, a járókelők közt senki nem nézi őket olyan megértő szeretettel, megbocsátó dédelgetéssel, mint a költő...

Dezső a kis formák nagy mestere, még a hosszú versei is alig terjedelmesebbek hat-nyolc strófánál. Ezekben sokszor egész kicsi dolgokról ír nagy művészettel. Banális téma nincs, bármihez nyúl, művészetté válik.

Jó példa erre a kedves, de megszokott látvány:

*Hóvirág
Sápadt anyja még talán a hó,
Első esőre üti fel fejét.
Langyos keblű sugár becézheti,
Cigánylány ujjacskája tépheti,
De pille szirmán ittas nem lehet,
Nem bír el csak leánykönnyeket.*

Egy üde tavaszi lehelet, amiben még a cigánylány maszatos keze is megszépül, költészetté válik.

Anyja is van sok a világon, de a költő hat sorában feltett pár kérdés vajon nem mélyebb, melegebb, kedvesebb sok hosszú anyák-napi programbeszédnél?

*Anyám
Te híd voltál: rajtad keresztül jöttem,
súlyom alatt egy évig remegtél.
Erős apa tépte le szárnyam,
mondd, mért sirtál, mikor nevettem?
Mikor legelőször öledbe vettél,
mért sirtál és miért neveltél?*

Mínt hogy a költővel sűrűn találkoztam, gyakran hallottam tőle olyan verseket is, amelyek előző éjszaka születtek, és lehet, még le sem írta, csak emlékezetből mondotta el őket. Könnyű neki! Kicsi az önköltség: tenyérszerű papír kell, és nagy verset is írhat reá...

Nagyon könnyen jönnek belőle a rímek, sokszor előttem, percek alatt. Egy időből sokszor jártam a nyakára, hogy az énekkarom számára idegen nyelvű madrigálok dallamára magyar szöveget írjon. Én elmondtam a nyers szöveget, elénekeltem a dallamot, ő igazította hozzá anyanyelvünkön. Ilyenkor be-becsúszott egy kis baj a prozódiaiba — az új szöveg lüktetése nem vágott egybe a dallam hangsúlyával —, de ezt mindjárt ki is javítottuk. Munka közben mulatságos dolgok is jöttek elő.

Volt Désen egy nagyon tevékeny, ügybuzgó tanító bácsi: Buday Elek. A múlt század végén ő alapította meg a Polgári Kaszinót, Polgári Dalkört, önkéntes Tűzoltó Egyletet, ő hozta mozgásba a Csizmadia Céh székházának építését, a „fi-tanoda” gyermekseréjét minden tanévkezdéskor négy véka szilvával vendégelte meg — egész Dészajongott érte.

Születésének századik évfordulóján közkívánatra emlékülnepelet kellett rendezni. Egy meglévő dallamra a költővel írtam alkalmi szöveget. Ő írta is, több verzióban, de mindegyikben akadt egy kis sántikálás. Végre elhozza a tökéletes verset.

— Ha ezt énekelni fogjuk — mondom én —, így fog hangzani:

Áldott Buda — Ji elek!!

Pár percig mulattunk a kis hibán, aztán a költő megszólalt:

— Írjuk akkor így:

*Tanításod, jó szavad
Szívünkől ki nem apad!*

Pazar! Pompás! Ez az!! Amit két hétig kerestünk, most egypár perc alatt megszületett...

Bűbajosak a költő naivságai:

Egy időben nagyon kezdett „derékban vállasodni”, emiatt sok betegség érte. Az orvosa azt ajánlotta, hogy nagyon kevés kenyeret egyék. Egyszer az utcán összetaláloztam vele, Dezső újságolja, hogy egy falat kenyeret sem eszik — helyette két ropogós veknit fogyaszt naponta...

Az orvos még azt is ajánlotta, hogy mászkáljon sokat. Egy alkonyatkor Szamosújváron látom kiszállni a Désről jövő autóbusból.

— Kit keresel itt? — kérdem.

— Csak úgy jöttem, tudod. Bakó doktor azt mondta, járjak minél hosszabb utakat...

Most, hetvenéves korában súlyos betegen vitték be a dési kórházba. Bal karjában nagy vérrögök zárták el az ereit, a désiek azonnal továbbküldték Kolozsvárra. Nagy a veszély, de hátha meg tudják menteni a bal karja amputálásával. Hátha? — de ez sem biztos...

Gondos ápolásra a vérrögök feloldódtak, megmentették, de eszméletét csak harmadnapra nyerte vissza. Ahogy felnyitotta a szemét:

— Hol vagyok? — kérdezte.

— A kórházban!

Sok ismeretlen arc láttán:

— Melyikben?

— Kolozsváron, a volt zsidókórház épületében!

— Jaj, akkor vigyenek át a régi diakonisszák kórházába, itt félek maradni, nehogy levágják a böggyörömet...!

Az orvosok próbálták megnyugtatni: annak ügyse veszi egyelőre hasznát, de nem is ez volt veszélyben: a bal karját kellett volna levágni!

Kétujjnyira a sír szélétől a mi költőnk mitől tartott...

*

Varró Dezső érdekes feje sokunknak volt már eddig is céltáblája: remek portrét festett róla Mohi Sándor: égő fekete szemek, seprűnyi hosszú szempillák, finom vonalú, nehéz munkát sosem végzett kéz, egy könyv olvasásába merült tekintet, lefojtott, sötét színek.

Többször is rajzolt róla László Gyula: művészre valló koponyacsontok, magas homlok, szépen ívelt, érzékeny domborodó költőhalánték, parázsló szép szemek.

Sok részletfinomsággal tele, de mégis nagyvonalú szoborképmást mintázott róla Balaskó Nándor.

Engem a költő nem e földre való gyermeki félszege fogott meg: elcsodálkozó, réveteg nézdelődése, amelyet valami ártatlan sutaságú, csak őtőle látható kézmozdulat kísér, barna feje alatt

pici, piros siminyakkendő. Kabátjának kékjébe kicsit eltúlozott sárgával festettem bele a kezét.

A képet emlékezetből festettem meg, a költő tudta nélkül.

—Te János, hisz ez én vagyok! — csodálkozott, mikor egyszer a műhelyem falán megpillantotta, és csodálkozását akaratlanul most is épp azzal a kézmozdulattal kísérte, amit én a képén ábrázoltam...

Néha ő is rajzol önarcképet és sok egyebet, kár: csak úgy tréfából. Érdekes kedvtelése, hogy mászkálásai alkalmával kavicsokon, köveken az ismerősei arcképét pillantja meg, ezeken még otthon egy kis festéssel kiemeli a fontos vonásokat. A „portrét” aztán felfüggeszti a falra erősített vászonra. A több száz ilyen szoborkép-interpretációt boldogan mutogatja vendégeinek:

—Ez Isac Emil, ez Edgár, ez Kovács papné, ez én vagyok, ez Incze János.

A szobájában szép rendben fogukat vicsorgató emberkoponyák, kitömött baglyok, hollók, csókák, furcsa ágak, falevelek, virágok sorakoznak.

A költő még virágkorában sem volt szép férfi, de helyette valami más egyebe kellett legyen, mert „nagy szerencséje” volt a nőknél. A szobáját mindig Dés valamelyik kényes úrihölgye súrolta fel vagy takarította, olyan, aki otthon, a saját lakásában még egy kanalat sem mozdított odább.

Egyszer régen az idős, örökifjú patikusné kért engem, nézzem meg vagy hat nagyon szép ötvösmunka cintálját, vevője akadt rájuk. A tálak a hallban díszítették a falakat, kettő éppen az ajtó fölött, ahol a költő lakott. Bentről kellemes csevegés hallatszott, és a vidám patikusné benyitott. A Dezső alacsony, sárga plüssel letakart heverőjén három helyett négy Grácia játszadozott.

— Szégyellje magát az, aki most rosszra gondol! — tréfálkozott a patikusné —, de piktör és doktor előtt nyugodtan levetkőzhet akárki...

A négy gyönyörű akt közül kettő a dési Mária-kongregáció tagja, s amikor ruha is volt rajtuk, mindkettő maga volt a testtő vált rózsafüzér, a templomban ők rendezték a tubarózsákat meg liliomokat az oltárokon...

Le donne sono sante nella chiesa — a nők szentek a templomban, állítja az olasz közmondás, de Gráciák is tudnak lenni, amint itt ez a konkrét helyzet is bizonyította.

Új emberek, jó emberek

1944 tavaszán aztán elhallgattak a múzsák. Én különös véletlen segítségével úsztam meg ép bőrrel a háborút. Előző évben behívtak tartalékos tiszti átképző tanfolyamra. Jó társaság került össze: Mohi Sándor, Szabédi László, Márton Gyula, Balogh Edgár és még sok, ma jól ismert ember. Már emlegettem, hogy én a testi ügyességemmel soha nem tűntem ki, de ekkor, harmincnégy éves koromban már nem is tudtam árkot ugrani, hegytetőre diadalmasan felszaladni. A csatárélethez sem tehetségem, sem kedvem nem volt. Az ormótlan katonaruhában furcsa jelenség is voltam.

— Maga olyan, mint a Himnuszba ja balsors! Úgy tartja azt a puskát, mint a csöndérek — förmedt rám gyakran a csallóközi tájszólású szakaszvezető...

Ilyesféle katona volt Mohi Sándor is, meg egy kis apró, tanulólépekkel billegő, nemrég filozófiából doktorált tanár: Zsül. A puskája a bokájáig ért, sokszor belebotlott...

Kéthónapi vitézi élet után hármunkat hívatott a parancsnok, Ales, és szárazon közölte: — Az önök kiképzése befejezést nyert, délután beadják felszerelésüket a raktár-örmesternek, aztán jelentkeznek a polgári munkahelyükön! — Kijövet összenéztünk: a rekumozásnak vége...

Pár hét múlva piros csikkal áthúzott írást kaptam, ajánlva: Meghagyási igazolvány. Nem tudtam kiokosodni belőle, felmentem vele a tanfelügyelőség jogtanácsosához.

— Te! Valaki nagy protektorod van! — mondta.

— Az Egek Urára gondolsz? — kérdem.

— Mi egy ilyen írásért a miniszternek még a hátlapját is megcsókolnánk! Neked semmiféle behívóra, még SAS-ra sem kell bevonulnod! Meghagytak téged most, a háború idején, a megyei tanügy szolgálatára.

Később ő, a jogtanácsos keresett fel:

— Milyen rangod van katonáéknál?

— Karpaszományos honvéd!

— És mi voltál a román hadseregben?

— Közkatona!

— Nos, itt van! Most olvastam a rendeletet, hogy meghagyásokat rang nélküli kollégák közül kell eszközölni!

A felszabadulás után kis idő múlva hívatott a szovjet parancsnok. Angyalosy, az első világháborúban évekig orosz fogságban rekedt dési adótsízt volt a tolmácsa. A parancsnokság azt akarja — mondta —, hogy az élet késelem nélkül induljon meg mindenütt. Rólam tudja, hogy demokratikus magatartás vagyok, s ismerem a megye magyar tannyelvű iskoláit, és kér, hogy nevezek meg egy román férfi kollégát, akivel ketten megindíthatnánk a megye iskoláiban a munkát. Azonkívül a parancsnok kér engem, keressek alkalmas embereket egy alispáni, egy polgármesteri és egy rendőrkapitányi hely betöltésére. Ezekre román tisztviselő már van, de magyart még nem kapott. Kér, hogy holnap 12 órára jöjjenek fel a névsorral.

Én mosolyogtam a dolgon, mert közigazgatási ügyekkel sosem foglalkoztam, de törni kezdtem a fejem, így jutott eszembe Antal Dani, aki a megye Gazdasági Egyletének főnöke volt, jól ismer minden falut, Daday Loránd városi ügyekben szakértőnek számíthat, és Balogh Pista, a részrehajlás nélküli ügyvéd, bírósági szakember. Felkerestem őket, elvállalták a megbízást, másnap a szovjet parancsnokság kinevezésével meg is kezdték a munkát.

A megye román iskoláihoz tanfelügyelőül Gheorghe Moldovan kollégát javasoltam, aki a harmincas években egy ideig tanfelügyelősi ember volt. Körleveleket írtunk az iskolákhoz, számba vettük az itthon lévő tanerőket, újakat kerestünk. Intézkedtünk az iskolák dologi ügyeiben is. Postai szolgálat még sehol — felrobantott hidak, vasúti sínek, tönkretett szekérutak, megbénult közlekedés —, körleveleinket kezdetben a szovjet parancsnokság futárjai vitték szét.

Nehéz évek jöttek, sokat voltam úton, persze legtöbbször gyalog — a mostani autós tanfelügyelők nem is sejthetik ezeket az időket. Egy zimankós téli napon Apanagyfalu iskolájába kellett mennem, s hogy egy három-négy kilométeres kanyarodót megrövidítsek, toronyiránt vágtam neki a sík, fagyos hónap. A falu előtt azonban egy mély medrű patak állott elibem, híd sehol. Óvatosan ráléptem a jégre, ez az utolsó lépésnél beszakadt alattam, a bal lábam tövig besüllyedt. Egy fűzfa lelógó gyökerére vettem rá magam, s kievickéltem, de az ütődéstől egy bordám megrepedt. Hazavergődésem után szoros kötésbe csavartak be, vagy nyolc hétig fájt minden lélegzetvételem alkalmával.

Végeztem ezt a munkát, láttam s hittem is, hogy az iskolák talpraállításával használok a köznek.

Közben Kolozsváron felállították az ország magyar nyelvű

iskoláinak Tankerületét. Én bejelentettem, hogy Szamos megyében a munka már halad, és minthogy nem vagyok adminisztrációs ember, fizetési jegyzékeket, kinevezéseket, szülési szabadságokat írni pedig egy hivatalnok is tud, kértem, mentsenek fel, tegyenek vissza a régi katedrámra, mert többet használok, ha gyerekekkel foglalkozom.

A megye adminisztrálása alól fel is mentettek, de a Tankerület kinevezett saját inspektorává, s kizárólag a tanítási munka ellenőrzése lett a kötelességem. Aradtól Máramarosig, Váradtól Brassóig az óvodák, iskolák — kis vederből nagy cseberbe!

*

Ebből az új helyzetből nekem, az „iskolakerülőnek” annyi lett az elégtétele, hogy sok helyt valóban használni tudtam: egy-egy tantestületi közösségben vagy iskolában csakugyan gyümölcsözővé válhatott a megjelenésem, jó tanácsom, a festő számára pedig hasznos melléktermék az lett, hogy egy kicsit kiszélesedett a világ körülöttem. Hivatalos ügyekben így jutottam el Szalontára vagy Aradra, Sepsibe vagy Brassóba. Csíkszeredából ki tudtam ugrani Zsögödre is. Nagy Imrét éppen az Olt partján, festés közben találtam, szívesen mutogatta meg a dolgait és hazai környezetét. Felhorkant, mikor az akvarelljeit, friss, üde, „egy ülésre” készült munkáit dicsértem — mert hogy ő az olajfestést jobban szereti, ebben érzi leginkább otthon magát, a „fő művei” olajképek, vízfestékekkel csak azért dolgozik, hogy megmutassa, hogyan kell ezt az anyagot szélesen, nagy foltokban, gyorsan kezelni, nem elnyalni, pepecselni, vizes rongy alatt napokig tartani, újra rámenni, tutujgatni, míg fokhagymaszaga lesz, ahogy ezt egy vásárhelyi kolléga teszi...

Dicsértem nagyvonalú, rámenős, kifejező fametszeteit, mondtam, hogy nemrég kaptam meg Pestről Derkovitsnak az újonnan kiadott 1514 — Dózsa sorozatát.

Imre megint tűzbe jött: neki a fametszés nem szívügye, fel is hagyott vele, csak azért csinálta, hogy megmutassa, egy fametszésben „felkapott kollégának”, hogy ez a technika a kihagyás művésze, az pedig „seggen ülő” aprólékoskodó faricskálást, türelmi munkát csinál belőle... Ez a kolléga — a nevét nem mondta ki — megnézi az óráját: a moziba menésig még van 25 perc, ez alatt még kifarag öt csillagot vagy kétszáz fűszálat... Így dolgozik! Bőbeszédűvé teszi a kevés, de lényeges szó művészetét...

Székelyudvarhelyen jártamban ritka meglepetés ért: Váróné dr. Tomory Viola tanárnőnél egy egész sor Buday György-fametszetet láttam. Kiderült, hogy a szegedi egyetemen évfolyamtársak voltak, és Viola jelen volt a művész akkori munkáinak születésénél.

A Déstől nem messze eső Szék húsztanerős iskolájában több napon át volt dolgom. Egyszer, amint véletlenül az utcára néztem. Kós Károlyt láttam közeledni.

— Egy óra múlva gyere utánam a parókiára! — kiáltotta.

A gyönyörű műemlék templom (mását később Ravennában, Arezzóban, Rómában láttam) tornya derékban kezdett erősen hasasodni: a törmelékes anyagból készült test nem bírta a sisak súlyát, sürgős restaurálásra volt szükség, ezért jött Kós Károly. Magával vitt a templomba.

—Nézd, milyen kedvesen építettek a középkor falusi kőművesei! — mutatott a főhajópillérek lábaira. — Még madzagot sem húztak ki, hogy vonalban kezdjék, csak úgy szemre kicövekeltek, ha kicsit görbe, nem számít!

—Ezek az árkádok nem dőlnek ki? — kérdeztem aggódva, mikor láttam, hogy egy becsületes függőleges vagy vízszintes vonalú sincs köztük, mintha Incze János-Dés rajzolta volna őket...

—Dülnek a francba! Állanak félezer éve, és fognak állni még akkor is, amikor nekünk már a hírünk-porunk is rég elenyészett! Dülnek a nyavalyába, dehogy dülnek!

Aztán még tartottam a létrát, míg ő a lepergő meszelés alól kikandikáló freskómaradványokat vizsgálgatta a falon, két-három méter magasságban.

—El kell hozzuk ide Darkó Laoit, láttad, Kolozsvárt a főtéri templomban milyen szépen kivakarta a falfestményeket!?

*

Szolgálati ügyben jártam Nagybányán is. Valami alkalmi autón mentem, a sofőr dohányfüstje, a motor benzinbüze nagyon megfájlalta a fejemet. Gondoltam, a Liget egy padján kiszellőztetem.

Kedves csiricsáréval színes óvodai csoport haladt el mellettem, s elhelyezkedett a szomszéd padokon. Az óvónéni ügyesen foglalkozott velük, rám-rám néztek, lehet, feltűnt nekik, hogy egy egész órán át nem távoztam el a közelükből. Mikor aztán bemutatkoztam az óvónőnek, s kértem az óvoda címét, hogy délben kis jegyzőkönyvet írjak az órájáról — elpirosodott a meglepetéstől.

— Nincs semmi izgulásra ok! — biztattam. — Jól ment minden.

Felkerestem Ziffer mestert. Panaszkodott. A „Jó Kamerád” — így nevezte németül a feleségét — halála után magához vette Corneliát, akitől a két gyermeke született, de ilyen háború után, kenyér-, liszt- és egyéb élelmiszerínségek idején négy száznak enni adni, piktúrából, ez nagyobb kunst, mint festeni! Zsidó megrendelőinek jó része deportálásban elpusztult, egy orvos barátja, a fő mecénás, aki „von Hand bis Mund”, az állványról még nedvesen levett képet is azonnal megvásárolta, eltűnt a háborúban, most kinek van pénze képet venni?

— Akárhogy szépítjük: nyomorúságban élünk! Egyetlen fix jóvedelmünk a kiadott oldalszobáért járó kis házbér. Fel-felkeresnek hazatért zsidók, hogy a gettóban pusztult rokonaik portréját fessem meg, azaz másoljam le fényképről, némelyikre személyes ismeretségemből még emlékszem — de ezeket festeni: sehogy sem műalkotás... Ráadásul: ezt a felszabadulás utáni egyre arrogánsabb parancsfestészetet sehogy sem veszi be a gyomrom! Ez a szocialista realizmus, ami tulajdonképpen szocialista romantika, sötétebb a történelmi festészet legsötétebb korszakánál is, amit világeletemben utáltam... Legyen a vászon legalább két négyzetméter, de honnan hozzá festék, idő, csak fessem, hátha majd egyszer valaki megveszi, s addig akasszam mind a négyünk gyomrát a füstre, mert miből éljünk? Most is megemlítem, amit már annyiszor hangoztattam önnek: Incze úr a jobbik részt választotta, mert a pedagógus kerestéből ad a festő feje fölé fedelet, a kezébe kenyeret! Igaz, az idejének jó részét elveszti érte, de nem szorul rá senkire, úgy és azt fest, ahogy és amit akar! Én a hentesnek képpel fizetek, a boltosnak, cipésznek, cukrásznak dettó — ezért van annyi saláta is a dolgaim között! Azt kell nézmem, hogy a pék feleségének tettségére legyen és az adósságaimat kiegyenlíthessem vele! Na, ez a helyzet, kedves Incze úr!

Én megkértem, hogy fessen néhány képet, meg adjon vagy tíz rajzot, kroit, amiktől nem sajnál most hozzáférhető áron megválni, ezeket én az ismerőseim körében megpróbálom eladni, az értéküket pontosan meg fogom a címére küldeni. Úgy is lett.

Kurta szabadságom egyik napján akadt időm festeni, egy lelátásos dési városképem utolsó ecsetvonásait végeztem, amikor betoppant hozzám egy dési fiú, aki Misztótfaluban volt erdész. Nagyon tetszett neki a kép — úgy kívánja, hogy Tótfaluban is legyen mellette a szülőföldjének képe, adjam el neki!

Megalkudtunk. Kértem, menjen el Ziffer mesterhez, rendeljen

nála az én számomra egy önarcképet, lehet csak fej, vagy fej és kéz, vagy fej és csendélet, táj — ami a mesternek jobban jön. Mi ketten a képeket cseréljük el, ő pedig a mesternek adjon tűzifát, gabonát vagy egyebet, amire szüksége van, és amit azért az önarcképetért kérni fog.

Így került hozzám egy önarcképe, fej és kéz, 1947-ből, nagyon szépen, szabadon, szellemesen, a Ziffer ecsetjéhez méltó módon megfestve, önarcképet mindig szívesen festett, ezen is meglátszik.

A képe ma is becses nekem, és naponta gyönyörködöm benne.

*

Hasznos melléktermék volt még az is, hogy egy tankönyvszerkesztő bizottságban pár hétig Bukarestben kellett dolgoznom. Munkánkat a Cobălcescu utcai irodáinkban végeztük. Néha akadt pár órás szünet, ilyenkor elmentsem a Simu Múzeumba vagy egy nagyobb Petrașcu-magángyűjteménybe. Akkor még élt Zambaccian úr, és szép magángyűjteménye még a saját kezén volt.

Mikor bemutatkoztam, hogy festő vagyok, szívesen betessékelt, körbe vezetett, néhány látogatásom után megbarátkozott velem, már odáig jutottam, hogy a francia gyűjteményét is megmutatta. Ez egy külön elzárt kis terem volt, mert az akkori idők esztétikája szerint dekadens, formalista, kárhuzatos piktúrát nem volt szabad mutogatni. Kivártunk egy üres percet, megnyitotta az ajtót, hogy besurranhassak, kulccsal reám zárta, és félóra múlva jött, hogy kiengedjen. Szép Renoir, Seurat, Manet, Monet, egy kis Cézanne meg újabb francia munkák sorakoztak ott, nem volt semmi ártalmas vagy mételyező, festő vagy néző erkölcsét megrontó mű. Helyette egy szép gyűjteményt meg kitűnő ízlésű, pénzét okosan felhasználó embertársat ismertem meg.

Más alkalommal Enyeden jártam. Vonatközlekedés még nem volt, vissza Kolozsvárra alkalmi autó vitt el Felvincig, itt álldógált a marosújvári szódagyár teherautója, szerencsém volt velem, mert ott dolgozó rokonaimra hivatkozva a sofőr magával vitt Tordáig. Itt estig kellett volna várakoznom a már rendszeresen járó torda—kolozsvári autóbuszra. Dél felé egy óriási, nyolc kerékű teherkocsi állt meg a Fő téren, nagy petróleumoshordók tetején vagy hat utassal. Hely lett volna számomra is, a sofőr jóakarata már-már hajlott is felém, de egy pocakos, sasorrú, kétméteres, bilgericsizmás atléta hevesen tiltakozott ellenem. Ez volt a kocsifőnöke. Helyettem egy asszonyt vett fel, és elindultak.

Jó másfél óra múlva egy lepedős személykocsi érkezett, ez felvett engem is. A Feleki-tető egy meredek kanyarjában borzalmas látvány: a nagy teherkocsi a völgybe gurult, nyolc kerekével az égnek, a hordók szanaszét, egy fa, egy bokor mellett fennakadva, a halottak pokróccal letakarva, alvadt vértócsában a kocsifőnök is, sárga bilgericsizmáit nem érte be a kurta pokróc. A katasztrófa színhelyét két katonasapkás civil őrizte, várták Kolozsvárról a kivizsgáló bizottság érkezését.

Miért volt jó, hogy engem nem vett fel ez a teherautó? — kérdeztem csendesen magamtól.

*

A nagyvilágban tett sok járkálásom alkalmával mindig jegyzetfüzet volt velem, és az új dolgok közül nemegyszer lopva, sebteben ezt-azt megrajzoltam. Ezek a rajzaim inkább feljegyzett képötletek, amikből sok esetben később képek is lettek. Olyan rajzom, ami mint rajz álljon meg a lábán, aránylag kevés van.

E nagyon csúnyán lefaragott szabad idejű inspektorkodási éveimben mégis készült egy kis sor önálló életre képes pasztellel, úgy, hogy — például — egy hetivásár napján kiültem egy ablakba, és vagy tíz emberfigurát rajzoltam: jellemző mozdulat vagy magatartás és a pasztellel gyorsan feljegyezhető néhány szín. Van még vagy húsz contéval rajzolt fejem, egy része Jagamas Jánosról, Varró Dezsőről vagy magamról. Ezek egyik-másikából nem állhattam meg, hogy arcképet ne fessek. E gyorsan készülő munkáim mellett vannak olajképek is, köztük néhány minőségre ma is jelentős darabom.

*

A letűnt évszázadok történetéből láthatni, hogy nagy pusztításai után az ember a művészetet mindig gyorsan újakezdte. így történt most is: 1945 elején Kolozsváron már megindult a művészeti élet. Hogy jobb legyen, mint volt, új csillagok tűntek fel, akik nem voltak tagjai a Barabás Céhnek: négy igen jó fiatal szobrász: Vetro Artúr, Márkos András, Benczédi Sándor és Balaskó Nándor, meg a nagyvilágból hazakerült kitűnő festő: Nagy Albert. Menekülésből visszatért Kolozsvárra egy sereg román művész is, köztük Ciupe mester, a festő, Ladea, a szobrász.

A Kolozsváron, Vásárhelyen rendezett kollektív kiállításokon néhány munkámmal én is mindig részt vettem. Az újraéledt sajtó

— Világosság, Erdély, Utunk, Szabad Szó — mindig foglalkozott a művészetek megnyilvánulásával. Az alkotó képzőművész szemével és oldaláról László Gyula írt nagyon okosan és magas szinten, százszázalékos illetékességgel, író létére feltűnő képzőművészeti jártassággal Jánosházy György, kiválók voltak Szentimrei Jenő, Kisbán Miklós és az akkor ifjú Herédi Gusztáv.

Sokat gyönyörködtem a négy új szobrász munkáiban. Márkos András a művészet esztétikai, elméleti kérdéseiben igen felkészült, az alkotó, az alkotás, a műélvezet pszichológiai vonatkozásaival is behatóan foglalkozó művész volt. Elméleti tudása mellett kitűnőek a munkái is. Trachit-, bazaltuskók álltak az udvarán, némelyikbe már bele is faragott, a virágágysok mellett három kész szobra: a Nagyapa az *unokájával* — alacsonyan ülő székely, térdei közt egy kisfiú —, a *Libát tömő asszony* — a földön ülő női figura, térdei alól kilátszó libája nyaka nagyszerűen van a kézzel összehozva —, az *Ásó asszony* — a kőtuskó tömb maradt, ennek felületén szinte körös-körül csupa mozgás: a karok, a lábak, a fej, az ásó — a tuskó szinte életre kél. Az anyag maga mint kő is nemes, sötét színű, ha az esőben megázott, teljesen átöltözött: sötétbordó-barna, a másik kékeszürke, a harmadik sötét umbrajzöld ruhába.

Mintázásában durva faragással addig ment, amíg a mozdulat, a forma meggyőzővé vált, de nagyszerűen tudta, hol kell a faragással megállni, ahonnan már a szobrot a néző a saját képzeletében továbbalkotja.

Nem tudok róla, hogy ezt a megmunkálási módot tételesen mint elvet kimondta volna, de a szobrai maguktól ezt beszélik. Alakjainak érdes bőre is csupa fantázia. E rokonszenves darabossággal nagyszerűen tudott a népi életből vett témákat előadni, tartalmat és megjelenési formát hibátlan egységbe foglalni.

Kiváló karakterérzéke volt, sokszor jóízű humorral, szatírával keverve. Sok fejet rajzolt, egy-egy jellegzetes vonás tréfás eltorzításával. Lendületes, vastag fekete vonalakkal megadta a modellje karakterét, aztán pasztellel színeket ágyazott közéjük. Egyik barátjának csajszla-kajla bajusza, másiknak kerek tőkfeje, a költőnek padlásig érő, szűk homloka, egy másiknak az orra olyan görbe, hogy szinte átmegegyen a körbe... Meghatóan kedves a kis unokaöccséről készült portré: a zeneiskolás fiúcska klarinétot fúj, tekintete bájos, alsó ajka fölött kicsit előre ugrik a felső fogsor — olyan gyereknél szokott ez előfordulni, aki a hüvelykujját sokat szopta, ettől a fogai alul be-, felül kifelé dőlnek. A derűs színek puhán

lepik a formákat, és érzik a gyöngédség, a szeretet, amivel a művész a pasztellkrétákat a papíron elkente.

Körszobrokon kívül sok domborművet is mintázott, ezek egy részét kissé szokatlan anyagban: alumínium- vagy cinkezettbádoglemezben. Tréfás, fantasztikus alakok, furcsa Durumók, groteszk Prikulicsok, nekem is van egy: ormótlan kerek fej, csúf, érdekesen vigyorgó pofa, hegyes fülei alól felfelé nyújtott karok, lefelé nyúló béalábak — Árpika, a kisunokánk félt is tőle, elfordította tőle az arcát, és úgy kérezkodott fel az ölembe...

A művész egyszer nálunk volt, a teraszunkon egy nagy üres falfelületet meglátva elhatározta, hogy domborít reá valamit. Nemsokára kész is lett: csaknem természetes nagyságban tölcseres hangszert fúvó férfiak: a zene, előtte meg táncot lejtő, magasan a feje fölé emelt dobon ritmust verő női akt: a tánc allegóriája. A mozdulatok nagyon szépek, a legnagyobb és legszebb felületek legötletesebb kiválogatásai. A falat alattuk vörhenyesre festettem, a lemez szép hideg sötétkékes szürkére oxidálódott, így a gyönyörű formákat a jó színek is kihangsúlyozzák. A művész évek múlva nálunk járt, és mondta, hogy a figurák alá valamiféle talajt jelző csikot kellene még tegyen, de ne álljanak rajta, hogy lebbenő táncos könnyedségük megmaradjon. Szomorú: erre már nem futotta az életéből...

Ha egy kis razziát tartunk embertársaink — de még barátaink közt is, rájövünk, hogy alig akad köztük olyan, akivel szemben ne lenne valami fenntartásunk, valami „igen-igen, DE!” Nekem is kevés van, Márkos Bandi egyik volt közülük. Úgy szerettem, mintha testvérem lett volna.

*

Kimondottan szép fiú Vetró Artúr. Kitűnő elméleti felkészültségével, vonzó megjelenésével igazi kultúremler. Vele kapcsolatban Leonardo egyik megjegyzése jut ma is eszembe: Figyeld meg, — mondta egyik tanítványának —, a művész akaratlanul is hajlik arra, hogy magát teremtse újra. Bogos kezű, csontos alkatú festő szívesen fest ilyen alakokat, és fordítva... Vetro, az artisztikus, finom mintázással már indulásától kezdve a szépet, a harmóniát, az egyensúlyt kereste, különös egyéni ízléssel és meglátással. Mikor megismertem, egy nagyon szép álló és egy ülve fésülködő aktot mutatott be, mindkettő a mai nő szépségideálja.

A munkáit ma is úgy szeretem nézegetni, mint a Gigli vagy Tito Schipa szép belcanto éneklését hallgatni.

A szép igényének tükre volt a műhelye is. Kezdetben a Bolyai utcában kapott egy csúf lomtárt. Ezt szépen rendbe hozta, egyik felében dolgozott, a másikban pazar kis műteremzalont rendezett be. Ízlés, művészet mindenütt, a falakon rajzok, képek, öröm volt benne leülni. Rá is kapott a város — madarat tolláról, embert barátjáról ismerik meg —: kollégák, költők, színművészek és a szellem más emberei. Egyszer Kelemen Lajost, a történészt találtam ott, portréhoz ült modellt. Valahogy Tizianra és V. Károly császárra terelődött a szó.

— Igen, az a császár! — kezdte a professzor —, egy alkalommal csapatával a Po hídján ment, mikor a lova megállt vizelni. Egy csatlós, aki ezalatt a ló zablóját tartotta, felkiáltott a császárnak: „Ez a kanca is olyan, mint a gazdája! Ez is itt huggyik, ahol vele a nagy vizet szaporítja. Tefelséged is mind azokat jutalmazza, akiknek amúgy is sok van már, bezzeg én, aki húsz év óta szolgállok, sosem részesültem semmi jótéteményedben!”

Tetszett a hasonlat a császárnak, a katonát nemesi rangra emelte és birtokot adott neki...

Szokásaira nézve Vetro elég ritka a szobrászok közt: könyveket olvas, tanul, kultúréletet él, pipázik, de nem bűdös bagószagú, nem iszik, nem kártyázik, zenét hallgat, de nem divatból, hogy az újságok megírják róla, mint egy nagyképű, botfülű kollégája: egész nap bóg a falon a hangszóró, ő bádogot kalapál, köveket kopácsol, semmit sem hall, de hirdeti, hogy „csak úgy tud dolgozni, ha zenét hallgat”...

Ha van bennem valami „de” irányában, csak az, hogy kevés szobrot csinál, sokkal többet kellene — itt nem tétlenséggel vádolólok, mert nem tudom, a főiskolai professzorsága mennyire foglalja el az idejét az alkotó munka rovására.

*

Benczédit — nem is tudom, hogyan — először mint táncost ismertem meg, jól állt rajta a harisnya és csizma, harminc évvel ezelőtt ő is vékonyabb jelenség volt, mint ma, bár még most is tornázik és gyakran szokott a feje tetejére állni. Mikor legelőször láttam a szobrait, még a kő volt a kedvenc anyaga, meg a fa. Mikor 1945 végén mi, „nyolc festő”, egy vásárhelyi kiállításunkhoz őt egyetlen szobrásznak „magunk közé eresztettük”, még újság volt a néhány agyagszobra. Később gondolta meg, hogy kicsiben csináljon nagy szobrokat, és még később jutottak eszébe a Pazar

humoros, szatirikus dolgai, amiket máig is szívesen ont magából — teheti, mert „kertjében a fája” —, ezekben szinte egyedülálló jelenség. Az ötletei nem fogynak ki, mert az utca, az élet akár minden órában tizedet is szállít neki, a megmintázása pedig olyan magától értetődő, mint a lélegzés vagy a köhögés. Hányszor tanakodnak a pápaszemes újságírók, tudós esztétikai kisiparosok, kit nevettek, miért nevettek vagy hogyan nevettek Benczédi? Egészségesen, őszintén kacag, széles staccato-sorozatban; hogy is juthat ezeknek eszükbe ilyesmit kérdezni? S így kacag még sok más kérdésen is, amit szintén nem lehet egykönnyen megválaszolni.

Egy alkalommal közös kiállításunk volt a nagybányai múzeumban, ennek fénypontja volt a Ziffer mester látogatása. Kár, Benczédi nem volt jelen.

—Már jó öt éve nem jártam ebben az utcában, ez a kilométernyi út is kezd sok lenni nekem, de eljöttem, hogy Benczédit és Incze Jánost lássam... — mondotta nekem.

Sokat időzött a szobrok között:

—Rendkívül szellemes dolgok ezek, kitűnő kis kompozíciók, izgalmas megmintázás, frappáns ötletek. Benczédi kollégának ezekből kellene meggazdagodnia, mert nagyobb formákba már több részlet kívánczik, és azokba nem lehet ennyi izgalmat belevinni... Adja át neki az üdvözetemet, a jókívánságaimat!

*

Balaskótól kezdetben érdekes, bálványszerű, szélesen faragott diófa fejeket láttam, egyik-másik szépen, gusztusosan be is volt festve. Egyiknek a modellje is jelen volt: Zsuzsa, a menyasszonya. Nem kutatta a részleteket, csak később, amikor sok, nagyon jól hasonlító, portré igényű szobrot mintázott. Ma tán ezt tekinti fő területének.

Balaskó a Pap utca sarkán egy üres üzlethelyiségben rendezte be műhelyét, később a falakra, bútorokra, szobrokra virágcserepeket akasztott, beléjük valami gyorsan növekvő Tradescantia-féle futónövényt vetett, pár év alatt mindent ellepett e zöld folyondár a helyiségben.

*

— Gyere velem, elviszlek egy kitűnő festőhöz! — fogott meg egyszer László Gyula az utcán. — Több mint tíz évig élt Olasz-

országban, aztán évekig Pesten. Bár nagyon keveset fest, érdemes megismerni!

Az Unitárius Kollégium legfelső emeletének folyosóin kanyarogtunk egy ajtóig: ez volt a műterme is, lakása is. Iskolákból jól ismert padlóolajszag keveredett a terpentín finom illatával, a falakra fért volna kép bőven, de egy sem volt, így hát néznievaló nem maradt más, csak maga a festő. Csillag! — ahogy én később neveztem, mikor már megmutatta, mit tud...

Inkább vézna, mint középtermetű testen széles homlokú, félgopasz fej, nagy szemei picit idegesen tekintettek rám, arckifejezése még kacagás közben is fanyar, úgy láttam, mintha zaklatott belső életű, valamivel erősen igénybe vett idegzetű ember lenne. Akkor idősebbnek látszott a tényleges életkoránál. Néha gunyorosan, de megbocsátóan mosolygott. Én különös respektussal néztem fel reá, Itáliáért. Gondoltam, majd kérdezzem meg, de általában nagyon szűkszavúan beszélt róla: jóllakott ember nem hisz az éhesnek...

Később elővette egy képét, közepes méretű vásznon az utolsó ítélet harsonáit fűjják foszforeszkáló fények, fellegek közt elhelyezett aktok. Nagyon jó kép! — a téma, lehet, még Itália visszaderengése volt Kolozsváron. Tán még egy képe volt itt ezenkívül, de a pár hónap múlva rendezett kolozsvári tárlaton már többel szerepelt. Szobrokat is mintázott, az 1946-os nyári kiállításon hét nagyon jó képén kívül két domborművű portréval vett részt: Móricz Zsigmond és Szabó Dezső. Ezek megrendelhető munkák voltak, mert amikor a művész a testvéréhez költözött, rendes körülmények közé került ugyan, de pénzre mindig nagy szüksége volt.

Ahogy megtudtam később, Itáliából nem hozott haza egy képet sem, egy orvos barátjánál hagyta ottani termését, aki ott mecénása volt. Hazajött, de itthon valami furcsa nyomás, depresszió nehezedett rá, évekig nem tudott dolgozni. Ez az állapot lassan oldódott fel, festeni kezdett, és rátalálva saját magára, igazán csodálatos dolgokat hozott létre.

László Gyula írja nekem 1948. február 6-án: „Nagy Berci egyre nagyobb lesz, két olyan kéjoet rittyentett, hogy tiszta csuda! Az egyik a *fütyülő asztalos*, a másik a *Ruhatergető asszony*. Igen komoly dolgok!”

A képeit a nagyközönség általában nem szerette, még sok „szakértő” sem! A zsűrik szinte kivétel nélkül elfogadták, mert a minőség vitathatatlan volt. Néhány író a képek aszexuális nőfi-

guráit utasította el, egy idősebb szobrász a fentebb idézett asztalosképre célozva a festőt „kétbalkezes asztalosának titulálta, csúf férfialakjai — amíg mint elgyötört jobbágyok szerepeltek — még elcsúsztak, de mikor pozitív munkáshősökként jelentek meg, a munkásság egyes képviselői kikérték maguknak... Így gyakran a legjobb ideológiai témái is visszafelé, negatíve sülték el. Évtizedes viták után végül Bukarest figyelme fényes elégtételt szolgáltatott neki. „Az öröm illan” — sajnos, nem élvezhette sokáig, néhány év múlva hirtelen meghalt.

Én nagyon szerettem Bercit, végtelenül kedves, jólelkű művészember, szeretetre, tutujgatásra szoruló agglegény volt, rokonszenves, apró félszepségekkal. Ha az égen csak egy kicsi felhő volt, már esernyővel távozott hazulról, mint Chamberlain.

Beszédében, még inkább írásában kedvelte a nem köznapi, kicsit emelkedettebb, válogatott kifejezéseket, amelyek félszegen ünnepeles sutaságukkal reá nagyon jellemzőek voltak. Nem azt kérdezte: mi van ebben a ládában? hanem: mit tartalmaz ez a doboz? nem azt írta: a házaspárnak nem volt gyermeke, hanem: a házasságból nem számlázott utód... A képeinek is különleges címetek adott, sokat bosszankodott egy ilyen cím elírásáért: egy lekváros kenyeret evő gyermek képét *Ősi reflex*nek keresztelte. Ezt egy újságban „ősi reflex”-nek írták — az újságíró nyilván arra gondolt, hogy a lekvárt ősszel főzik... Vigasztaltam: egy előkelő könyvkiadó albumában Gauguin képe, a *Le Christ jaune* (A sárga Krisztus) címét „A fiatal Krisztusnak fordították, jaune — sárga helyett JEUNE — fiatal olvastak.

De adhatott Nagy Albert akármilyen címet, mert a képeiben nem a szimbolikus, mitológiai, epikai vagy politikai tartalom a fő érték, hanem (szerencséjére!) a megcsinálás módja, a látás maga. A képeit nézegetve sokszor úgy érzem, jobb lenne némelyiket szétvágni: egy-egy pompás figura, részlet, külön, magában, egyedül szebb, több lenne, mint a kép együttesében részletként, ahol csak valami — a saját festői értékénél sokkal kisebb — irodalmi, politikai — gondolat hordozója, s így csak egyszerű vagy pláne alárendelt, tolmács, statisztá szerepe van, pedig egyedül primadonna lenne! Egyik-másiknak a vezércikkszerű igazsága már nem is időszzerű, de a festői értékek soha nem avulnak el.

Sokszor mutattam is a művésznek: — Ni, ez az alak mint önálló kép egyedül is milyen jó lenne! — Csakugyan! — mondotta — meg is kellene fesse!

Sajnos a festő, a jó festő sem él kétszáz évig, nem futotta a rövidre szabott évekből. La vida breve! Rövid az élet, erről szól itt most De Falla szép zenéje, írásom szivarszünetében.

*

Szép, seregszemleszerő kiállítást rendezett az akkor alakult Jó-za Béla Athenaeum Kolozsváron 1946 nyarán. Ezen, post mortem, jelen volt Nagy István és Tasso Marchini is; Bányáról Ziffer, Vásárhelyről Bordi András jelent meg. A kétnyelvű katalógusban fel kellett tüntetni az eladó munkákat. Többen árakat is írtak, ez volt a milliós kiállítás; a Nagy Imre átai két- és hétmillió közt váltakoztak. Hasonló tömörülések mintájára Kolozsváron is megalakult a képzőművészek szakszervezete, nemzetiségre való tekintet nélkül, ennek én is tagja voltam.

A következő év elején Románia Budapesten rendezett kiállításán én is szerepeltem egy önarcképpel. Személyesen már itt nem lehettem jelen, de hallottam, hogy e képem Szőnyi Istvánnak, a zebegényi mesternek tetszett. Megörvendeztetett Barcsay Jenő: az éppen Pesten járó László Gyulával elküldte nekem egy rajzát ajándékba. Dedikálva!

E pesti útja alkalmával Gyulának különös jó gondja volt reám: nagy szobrász barátjától, Medgyessy Ferencről kért egy szép kroit számomra, és Kodály Zoltánt rajzolva beszélt neki rólam, dési tisztelőjéről és követőjéről. Kodály egy példány Biciniáját, sok más kórusmunkával egybekötve, dedikálta nekem: „Incze János jóindulatába: Kodály Zoltán.” Ilyen szerény csak az lehet, akinek van mivel szerénykednie!

Egy hivatalos utam Váradra egybeesett a László Gyula útjával. Felkerestük Miklóssy Gábort — nem bántam meg, mert sok jó képét láttam, gyönyörű antik bútorokban gyönyörködtem, és elcsodálkoztam, mert annyi sok és oly válogatottan szép keleti szőnyeget sehol nem láttam, mint itt. A házigazda nagyon kedvesen fogadott, az állványán egy majdnem kétméteres vászon volt munkában: egy váradi szépasszony portréja: dús feketék és rokon sötét színek között a fej, a kezek üde rózsaszínjei.

Élveztem, amint fölidézték a pesti főiskolai emlékeiket, Réti-ről, Szőnyiről, de főképp Rudnayról mondtak sok mindent és nagyon érdekeset. Közben több mesterhegedűjét mutatta meg, és szépen játszott rajtuk, majd elméleti kérdések vetődtek fel, amelyekről csak jóval éjfél után lehetett volna kiadni a közös záróközleményt,

hogy igaz, ma is érvényes az antik szállóige: poeta (pictor) nascitur! de az is, hogy egy csomó mesterségbeli tudásra is szükség van...

Végül takarókat kaptunk, ki-ki választott a sok szép párna közül magának, és ott, a süppedő perzsaszőnyegeken elaludtunk.

Tapasztalatok a nagy kiállításomról

A Ziffer által oly találóan megnevezett „egyre arrogásabban fellépő parancsfestészet” Kolozsváron is hangosabbá vált. A dörgelmekeket én is egyre többször hallottam, de nem gondoltam, hogy első villámcsapása éppen engem talál el. Fő zászlóvivői az írok közül kerültek ki, a képzőművészek körében jóval később jelentek meg a teoretikusai.

Nem sokkal a felszabadulás után megalapították Kolozsváron a Bolyai Egyetemet. Mindjárt működése elején jelentős újjátást vezetett be: a dolgozók szellemi színvonalának emelésére szabadegyetemi tanfolyamokat rendezett. Ezt nemsokára egy másik újítás is követte — de itt hadd adjam át a szót az Erdély című akkori napilap tudósítójának:

„1947. nov. 29. szombat. Tanulmányi kiállításokat rendez a BOLYAI Egyetem. — Mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy az egyetem művészettörténetet végzett hallgatói általában csak a távol- és közelmúlt képzőművészeti alkotásainak körében mutatnak jártasságot, ugyanakkor azonban korunk képzőművészeti problémáival idegenül állnak szemben és nélkülözik a mai művészet megítéléséhez szükséges tudásalapot, az egyetemi vezetőség elhatározta, hogy sorozatos tanulmányi kiállításokat rendez mai művészeink munkáiból, az élő művészet bemutatására. Az első ilyen kiállítást november 30-án nyitják meg Incze János műveiből s a megnyitó alkalmából László Gyula egyetemi tanár, az újabb művészet kérdéseinek elismert szakértője tart tárlatvezetést. Az egyetem eddig is állandóan megmutatkozó demokratikus elgondolásainak megfelelően a kiállítást természetesen nemcsak az egyetem hallgatói látogatják, hanem a nagyközönség is, hiszen e sorozat célja — jórészt éppen arra irányul, hogy közelebb hozza a közönségünkhöz és megszerettesse vele a képzőművészet termékeit.”

Szóval: a művészettörténeti tanszék meghívására egyéni kiállításom volt az Egyetem Arany János utcai épületének aulájában.

A rendezést Nagy Albert vállalta. Tőle láttam, hogy az ilyesmi mennyi hozzáértést, gyakorlatot kíván, és mennyi minden függ attól, ki és hogyan talál.

A nyugodt vonalú, tágas helyiségben három nagyon jó falon 64 képem fért el, több is volt, de nem akartuk összezsúfolni. A lemaradni való képek kiszűrítését is Nagy Berci vállalta, csodáltam, milyen okos megfontolás, biztos szem és érzék vezette a válogatásban! A helyiségben még a képeim nézegetéséhez szükséges távolság is megvolt. Nagyon jól mutattak a falon! Örvendeztem, amikor megálltam előttük, ez a kiállítás elsősorban saját magamnak volt nagyon tanulságos meg érdekes: a műhelyemben, otthon, sűrűn összezsúfolva legfennebb tízet-húszat tehettem fel a falakra, itt hatvannégyet láthattam, szép levegősen, izlésesen elrendezve, jó világításban, egy helyen, egyszerre áttekinthetően. Jóleső érzés volt végignézni rajtuk: látszott egyenként is, összességükben is, hogy mind az én gyermekeim, erényeikkel, hibáikkal együtt; ez kicsit ótvaros, az santikál itt-ott, ez kancsaiul — szatmáriasan — a káposztáskertbe néz, de nem baj! idővel kinövi...

Az egész anyagnak jellegzetes, kissé sötét volt az alaphangja: akkoriban nagyon szerettem a sötét színeket, nem valami bánat miatt vagy ilyesféle okból, hanem mert még 1939-ben egy bányai festékküszletben sok Mussini-művészfestéket láttam, a kisebb hurkának is beillő tubusokból sokat vásároltam: természetes és égetett umbrákat, króm-oxid zöldeket, sötét kadmiumsárgákat, meleg feketéket... Különösen az umbrák és zöldek gyönyörűen simultak az okkerekbe, feketékbe, mély vörökbe, nagyon szerettem őket! Az umbra igazi jó volt: fehérrel keverve hideg, zöldes árnyalatot kell adnia — azóta alig találni ilyet, a mostaniak java része rózsaszínűvé válik. Mussini festékeibe a gyár a lenolajon kívül még levendula- meg szegfűolajat is kevert, ezektől kissé nehezebben száradtak, s finom illatuk megtöltötte a műhelyemet és csalogatott a munkára... Nos, ábrándozás a képeim előtt: látszott rajtuk, hogy ezekből a szép sötét festékekből festettem őket. Sajnos, elfogytak, pótolni nem tudtam, így a színeim később világosabbak lettek.

Az akkori papírinséges világban nagy gondot okozott a katalógusokhoz szükséges papír előteremtése is, végül a Józsa Béla Athenaeummal együtt Tóth Samu jött segítségemre.

A katalógust két nyelven nyomtattuk, a képeket keletkezési idejük szerint soroltuk fel benne, így kitűnt, hogy összeválogatásuk az 1940—47-es évek terméséből történt.

A kisebb tanulmánynak is beillő előszót László Gyula írta bele

(azóta nevezem én őt első jó-szó-szólómnak), a címe *Incze János művészete* volt.

Az előszó hangvételében igazodott képeim lírai hangulatához, és több érdekes észrevétel volt benne. Ő maga is festő léven, a festő palettájáról indult el: a reá kinyomott festékekben ezerféle színes kép lehetősége, káprázata csábítja a festőt. Viszont aki ezekre a képekre néz, nyomát sem látja a paletta káprázatának. *„Valami történt közbeti. A gyári festék és a kép közé iktatódott valami, amit nem fogott meg a színek öncélú bűvölete. A festékből kép lett, a színek beleszővődtek egy művészember mondanivalójába, s tüzüket már nem önmaguktól nyerik, hanem a beléjük olvadt ember áramától.”*

Aztán: *„Incze János képeit ezernyi más közül is első pillanatra megismerni.”* Feleletet próbál adni arra, hogy mi az, ami bennünk ezt a különváló egyéniséget hordozza: *„Munkáin kevés a napfény, csak néha simogatja végig házai táját. Egy-egy háza mintha Krúdy Gyula írásaiból kelt volna életre: a középkori város boszorkánytörténeimnek, sebes nyelvű suttogó pletykáinak fojtott levegője villózik falainak vakolatán. Emberei nem kiabálnak, csendesek, hallgatnak. Elbírják a csendet — ami csak igen kevés, magába zárkózott ember átka és áldása. S tényleg: Incze János szinte rokotalanul áll a festők között, legfennebb a hollandi régi mester, a parasztinak nevezett Brueghel hasonló igézetben fogant képeire gondolhat az ember.”*

László Gyula nem is álmodta akkor, hogy ezt a megállapítását harminc év múlva is fogja emlegetni az utókor... Én már 1942 elején kialakult, kész Incze János-Dés voltam, vadon felnőtt festő, anélkül hogy Brueghelnek a nevét hallottam vagy képeit ismertem volna, mert rendszeres művészettörténetet nem tanultam. László Gyula tudta ezt, és előszavában ezért írta a „hasonló igézetben fogant” kifejezést. A felületes vagy képekhez csak távolabbról szagoló újságírók egy része az ő megfogalmazását elfelejtette, s az idők folyamán Brueghel-követést, utódlást vélt a múltból visszahallani. A kifejezést aztán így rágták át egymás szájába, s többen még ma is vissza-visszakérődzik e formájában. Egyesek — kedvesen — még „erdélyi Brueghel”-nek is megtettek, nyilván azon az analógiái alapon, ahogy a nagy festő-Nagy Istvánt évtizedekkel ezelőtt „erdélyi Rembrandt”-nak is nevezték.

1944 nyarán, amikor a világegés elől a kolozsvári Lepage könyvkereskedés kirakataiból a könyveket beszédtek, láttam meg a kereskedősegéd kezében egy Brueghel-albumot. Megvettem, hadd

lássam, hogyan dolgozott a nagy flamand. A könyvbe még bele is írtam: már-már bolondságnak látszik ilyen világfelfordulás köze-pette könyvet vásárolni!

Visszatérve az előszó meglátásaihoz, László Gyula így folytatja tovább: *„Sok tekintetben hasonlatos ő az olyan emberhez, akinek akadoznak még a szavaz, de amit végül kimond, komoly szó, emberi beszéd. A közelmúltban az előkelő festésmód, a szónoki és színészi előadás ragadta meg a képekben a közönséget, s káprázatában nem is figyelt a mögötte álló ember vallomására. Incze Jánosnál e vallomás olyan erejű, hogy szinte nem is érdekel, miképpen mondja el egyszerű mondókáját magáról és a világról.”*

Szól a képszerkesztésről, a látásról, s szerinte épp *„ez a látomás az, ami kiemeli Incze Jánost a kisváros áporodott tereiből s a világot nem járt, önmagára hajló művészembert beleépíti a jelenkori Európa művészi akarásába... Incze János művészetében a magából épülő ember rokonszenves küzdelmén keresztül új forma, új előadásmód bontakozik ki.”* Képeinek nézegetése közben már nem is a festőt látjuk, hanem *„a mi arcunk verődik vissza színekbe öltözöten. Éppen ez dönti el, hogy csupán festő-e az ember, vagy művész. A festő képeiben a külső csillogás mögött hiába keressük magunkat s az embert, ennek megidézésére csak a művész képes.”*

A katalógusnak a művészeti-esztétikai megállapításaihoz nem volt hozzászólás, bár többen furcsállották. Ma is tapasztalom, hogy vannak írók, újságírók, akik irigykedve bosszankodnak, ha a festő ír — kivált a László Gyula esetében — sokkal jobban, mint ők!

De az előszónál sokkal furcsábbak voltak maguk a képeim! Éppen ezt tudva írta a katalógusba: *„Értelmünket csak az zavarja meg sokszor, hogy az új tartalmat régi formákon keresztül, a megszokottban várjuk!”*

Mások a tárlatvezetésben találtak kivetnivalót, ezeknek az író Nagy István adott hangot az Utunkban. Ő már írása elején kijelenti, hogy a tárlatvezető az Incze János képeit *„nem értékeli túl, a képek valóban jók, sőt a kiállítás úgy egészében véve, a mi viszonyaink között magas színvonalon áll. A kiállítás egységes hatása annyira lenyűgöző, hogy az egészset érdemes lenne képtárba helyezni. Olyan ez a 64 darab kép egymás mellé akasztva, mint egy szociográfiai regény, melynek egy-egy részlete önállóan is megállná helyét, de azért érződnek, hogy az egészből kiragadva mégsem teljes. A falukatató mozgalom szült ilyen dokumentumokat.”*

Az író t pillanatnyilag nem a képeim botránkoztatták meg, hanem a „mágia” kifejezés, amit a tárlatvezető emlegetett.

Bár én is emlékszem, a Nagy István kifogásaira írt válaszában László Gyula is kiemelte, hogy a mágiát kizárólag a barlangi művészettel kapcsolatban használta, az író nyilván nem figyelt jól oda és az egész beszédre vonatkoztatta: a továbbiakban mégis kiderült, hogy nem tetszenek neki a sötét színeim, házaim, villanypóznáim, elferdített alakú embereim, állataim... szóval: a képeim! de nekem megbocsátott, hanem a tárlatvezetőt hibáztatta: miért nem mondta meg, hogy a művészetet mindig az uralkodó osztályok csinálták, és mikor a hatalmuk inogni kezdett, sötétnek látták a világot, nem szépnak! miért nem mondta meg, hogy a változó korok változó gazdasági és termelési viszonyokat hoztak magukkal, s hogy Dés városa, emberei, művészei távol élnek a lendületes nagyipari városok gazdasági, politikai, szellemi változásainak egészséges nagyíramúságától! bár — folytatja epésen — megtörténhet, hogy *„Désen is akad egy-két derűsebb nap, egy-két új és jó könyv a désiek asztalán, ha nem is a zongorás lakásokban”*.

Könyv és zongora... ez a két tárgy szúrta meg legjobban az én Nagy Istvánom szemét, mind a kettő Jagamas János portréján volt.

A szálkát belőle a megnyitó után egyik nyugodtabb délelőtt húztuk ki, mikor az író kért, hogy magyarázzak neki a képeimről.

— Tudod, hogy én nem a szó embere vagyok! — mondtam —, a képek pedig, ha nem beszélnek maguktól, kár a szót vesztegetni rájuk...

— Hát ilyen Dés? — mutatott egyikre.

— Dehogya! Ez nem Dés. Ez kép! Én nem „lefestek” valamit, ezen a képen — például — a piros házfedél nem azért van, mert a helyszínen ilyet láttam, hanem azért, mert a kép színegyensúlya kívánta így! Dés olyan, mint Dés, az én képem olyan, mint az Incze János-kép! Két különböző dolog! Az én képeimben csak engem lehet keresni vagy felismerni, egyebet nem!

Aztán megálltunk az inkriminált zongorás képnél. Itt nekem kellett szót kezdenem:

— Nem feltétlenül égetnivaló az a festő, aki ma zongorás képpel áll elő! úgy tudom, a Szovjetben még ma is létezik zongora! és nem mind burzsuj, reakciós az, aki rajta játszik vagy előtte ül, kiváltképpen nem itt, a Jagamas János esetében, aki zenész, Kodály-tanítvány, mestersége a zongora, s te magad mosolyognál vagy káromkodnál, Pistám, ha a muzsikusz kezébe franciakulesot

festettem volna, s zongora helyett egy traktor elé vagy az eke szarva mellé állítottam volna. Nem Igaz?

Ha már a teremben voltunk, a könyves kép mellett is megálltunk. Itt elmondtam, hogy nagyon sokat vagyunk együtt Jánossal, mert nemcsak nagyszerű zenész, de remek festői téma is: artisztikus feje kitűnő művészportré, magas a homloka, orra érdekes, hosszú, nagy orrsővényferdüléssel; hihetetlenül hajlékony izületeivel, vékony madárcsontjaival rendkívül érdekes mozdulatokat végez, megállása, meditatálása, leülése mind festő ecsetjét ingerlő jelenség. Sokat rajzolok róla, az arképeit emlékezetből festettem meg.

— Ennél a képnél — magyaráztam — minden fontos rész a jobb alsó sarokból a bal felsőbe húzható tengelyen helyezkedik el, emiatt baloldalt alul nagy üres tér keletkezett, amit kompozícióban is, színben is egyensúlyba kellett hozni a kép többi részével. Sokat töprenkedtem, hogy fogom ezt megoldani, mit fogok én ide festeni, míg egyszer a könyvesbolt kirakatában egy érdekes könyvet láttam, méregzöld borítólapon égő fekete és miniumbetűkkel. Megvan! Könyvekkel fogom a bal alsó sarkot benépesíteni!

Én nem figyeltem, de te, a könyves ember, a képről megismerted, hogy a kirakati könyv egy, a nyilasokhoz átállott költő verskötete, s rögtön kitaláltál egy történetet is hozzá: a képen lévő figura egy dési „kispolgár”, akinek — szavaidat idézve — „utolsó szellemi élménye és költőkedvence ez a fasiszta, ahogy azt Incze János egyik portréján látni”.

Ez már szinte koprodukció: a kép Incze János, a szöveg Nagy István munkája...

Egyébként tévedés lenne Dést az én képeim miatt vádolni: Dész sosem volt annyira rosszabb más városnál, hogy ezért külön meg kellett volna siratnom a sötét színeimmel. A színek belőlem valók, és ilyenek lennének akkor is, ha bármelyik „nagyiramú” iparváros lakója lennék!

— Igen, de ezek a görbe vonalak?

— A görbe vonalak? Éppen neked, aki az asztalosságot ismered, látnod kellene, hogy egész sereg ház meg más négyszögű tereptárgy van — még Kolozsváron is! —, amely nincs pontosan gérben vagy vinkliben, nagyon sok kerítés, pózna, oszlop, fa van — még Kolozsváron is! a pisai ferde toronyról nem is szólva —, amely eltér a függőön irányától!

Búcsúzáskor az író a tréfát is jó néven vette tőlem:

— Pista, házi feladatot kapsz a tanító bácsitól: a Fő téren innen és túl, a Pata utcától az Irisz-telepig figyeld meg, hány fur-

csa formájú, fáradt embert, elrajzolt, gondoktól összekarmolt arcú asszonyt meg ferde vonalú tereptárgyat találsz!

Az író távozása után elgondolkoztam: nekem ehhez a portréhoz nem a nyilas költő verseire, hanem frappáns, szemet szűrő színekre volt szükségem. Szúrtak is, látom, egész jól, de arra nem számítottam, hogy másképpen szúrnak ide vagy oda, attól függetlenül, hogy kinek a szeme nézi! Kit tükröz a kép? A nézőt!

Az író többször járt nálam is Désen, egyszer éppen egy színarabját adták elő a helyi műkedvelők a dési deszkákon. Tréfáltam vele: — Jó, haladó darab is akad a désieknek? — Fanyarul mosolygott.

Különben Dést nem szerette, a száját biggyesztve, mogorván írta a képeimről szóló cikkében: „... ilyen nyomott hangulatú Dész városa, a maga kicsiségével, ipar nélkül, szellemi lendület nélkül, s hozzátehetjük, hogy a városka középpontjában, bármerről is tekintünk arra, mindenünnen a fakószínű sokévszázados templomba ütközik a szem, s talán a többet, derűsebbet, haladóbb szellemet sóvárgó értelem is...”

Kinek mit és hogyan lát a szeme, vagy milyen (tisztá-e, sajátja-e?) a szemüvege! De gustibus non est disputandum — már az ókoriak sem vitatkoztak ilyesmin.

Általában nem értette, nem szerette — vagy csak az elvek miatt nem szívelte? — a képeimet, de engem személy szerint sem kedvelt. Éveken át egy folyosón, egymás szomszédságában voltak az Írószövetség és a Képzőművész Szövetség irodái. Nagy István mint az írók egyik főembere be-bekukkantott a képzőművészekhez, s ott sürgölődő kollégák hallották és nekem visszamondták a véleményét. Szerencsémre mindig több volt a jó emberem, mint a rosszakaróm.

A képeim körüli viták tovább folytatódtak. Megjelent László Gyula válaszlevele, amit a Nagy István replikájával egy oldalon közölt az újság. Az író a súly kedvéért itt már Sztálintól is idézett, hogy okuljunk mi is belőle.

Szokták mondani, hogy a bíráló mások megítélése közben ő maga is a mázsálómérlegen áll. Én még az illegalitás éveiből ismerem Nagy Istvánt, képességeit, és ezek alapján többet hittem felőle. Lehet — hiszen annyi jó írása is van! —, ha akár Dést, akár a képeimet a saját természetes eszével, saját szemével és nem a Sztálin szemüvegével nézi, többet megláthatott és a saját színvonalán írhatott volna róla. Kitűnő író volta ellenére nem értett többet a képekhez egy átlagnézőnél, nem jutott el még addig sem,

hogy a témája felől egy kép lehet jó is, rossz is, kitartott a be-tanult elvessége mellett, és csendesen morgott még akkor is, amikor ezt a szemléletmódot maga az ideológiai tisztulás tette lomtárba.

Tovább verte a port a kiállításom körül egy másik újságcikk: a Szabédi László írása.

Versfaragó mivolta ellenére mindig hangoztatta, hogy ő nem a líra, hanem a ráció embere. Pár évvel azelőtt megjelent kis verseskötetéhez — *Alkotó szegénység* — Böződi György írt előszót, és itt külön kiemeli: „Talán a költő székely volta és unitárius vallása szolgálhat magyarázatul arra nézve, hogy Szabédi László verseiben inkább az értelmi vonásokon van a hangsúly.”

Képek iránt általában nem érdeklődött, el is csodálkoztam, hallván és később látván, hogy megnézte a képeimet, meg is bírálta őket, sőt: megmutatta az utat is, amelyen haladnom kell, ha azt akarom, hogy jó irányban járó festő váljak belőlem...

Szabédi is előre elkészített elmélettel állott a képeim elé, s meghökkent, mikor meglátta, hogy ezek nem találnak bele... Így hát: nem lehet jó egyik sem...

Azzal kezdi, hogy „... a nagyon tehetséges Incze János” képei különösek! „számunkra szokatlanok”... Az emeletről és a föld-ről látott tér, ahogy én a képeimre teszem: „*megbomlik... önálló távlatokkal rendelkező egyes térelemekre töredező, megszűnik összefüggő egységet alkotni... Ez a vegyes térű kép már nem csupán a konvenciónak mond ellent, hanem a valóságnak is...*” Különösnek találta, hogy a képeimen látható tárgyakkal nincs árnyékuk! Nincs nap sem! Mért nincs nap? hogy ne legyen árnyékuk! Mért nincs árnyék? azért, hogy a teret ne kelljen egy-ségben „ábrázolnom...””, és tovább, ilyen logikai következtetés-sor.

Szabédi többször járt az egyetemen, s az emeletre felmenőben egyszer pont akkor nézett be az aulába, amikor én is ott voltam.

Cikke napokkal e találkozásunk előtt megjelent, s minthogy a mászt bíráló maga is mérlegen áll, már többen — köztük jó szak-értők: Nagy Albert, Márkos András, Fülöp Antal Andor — figyel-meztették, hogy igen eleresztette logikai pegazusának gyeplőit, az pedig jól félrevitte a képektől, nem látta meg a fát az erdőtől, ő maga szónokolt, ahelyett hogy a képeket engedte volna szóhoz jutni.

Bejött, egymásra mosolyogtunk. Pár pillanatig nem tudtuk, hol is kezdjük.

— Lacikám! Induljunk Arany János *Vojtina Ars poétikája* c. verséből! „S amit *tapasztalsz*, a *konkrét* igaz, / Neked valóság, egyszersmind *nem az*. / Vásár az élet: a földnek lakossá / Lót-fut,

könyöklí egymást, és tapossa, / Ad-vesz, civódik, káromol, kacag; / Por, sár megöl, megfojt a hagyma-szag, / ... Mit gondolsz? ha énekbe öntenéd / Úgy, mint *van*, e sok mozgó pecsenyét; / Ha e vásárból egy karéjt levágva / Beleilleszthetnéd a dal világba: / Mit gondolsz, nyerne a költő vele, / Hogy *ily* igazgal zsúfolá tele? / Hogy macskástúl-ebestül átvevé?”...

Aztán példát is mellékel hozzá: naplemente, a budai oldal képe fürdik a Duna víztükrén mint tündéri álom „Itt, itt a nimfák! itt a cháriszok!... / Az utcán por, bűz, német szó, piszok.” Jön a konklúzió: „Nem a való hát, annak égi *mássza* / Lesz, amitől függ az ének varázsa: / E hűtlen hívség, mely szebbít, nagyít — / Sulykot, bizony, nem egyszer elhajt!”

— Az én képeim — tettem hozzá — mindig *hűtlenül* hívségek! Mikor festek, mindig elhajtóm a sulykot! Én festeni csak így szeretek. Ilyenkor csak arra figyelek, amit festeni akarok! Én nem is a valóságot, nem is a mását keresem, hanem a képet úgy festem, ahogy énbennem van. A tér, a valóság, a perspektíva, a fény, a nap, a konvenciók közt olyan szabadon mozgok, mint a harcsa! ha akarom, egyiket sem respektálok, ha akarom, annyit használok fel belőle, amennyi nekem éppen szükséges... Ezért a szabadságért érdemes festeni! Miért állítsak magam elé (mások által ajánlott vagy feltalált) kerítések? Azért, hogy legyen mibe beleütköztem? Az én munkáimban csak egyedül a kész kép a valóság. Sosem látál Chagall-képet? Nála még kevesebb a valóság, mint nálam, a képe mégis kép!

Te még Arany János előtt élsz, te a valóságot követeled rajtam, pedig ő már több mint száz éve megmondta: Nem a valóság, annak a mása lesz, amitől függ — jelen esetben — a képnek varázsa!

Természetesnek venném, hogy ha te festenél, ezen az úton haladnál — bár a recepted nagyon tanáros —, de az én képeim nem azon a logikai futószalagon készülnek, amit te elképzeltél és meglovagoltál!

Én egy kicsit aggódva nézek a professzorkodásod elé, Lacikám, mert ebben az írásodban nemcsak nagyon elhajtottad a sulykot, csalhatatlan tanári autoritással és katedra tetejéről, hanem — még nagyobb baj! — biztos vagy abban, hogy a képcsináláshoz nincs más út, csak ez a tied, nyilván, mert nem is ismersz másat! Ez pedig egy professzortól — megengedhetetlen tájékozatlanság! Pedig — folytattam — meglepődtem, hogy egy átlagos műveltségű aszszony, akinek sejtelve sincs a ráció, a logika konvenciói és regulái

felől, akit azért küldenek ide be, hogy a port törölgesse le a képekről, mennyi érdekeset látott meg és tudott mondani róluk! — mert a „tudomány” nem takart el semmit előle.

A költő tett néhány ellenvetést, de megegyeztünk: ha a versíró megkívánja, hogy versét a közönség és kritika úgy fogadja el, ahogy ő megírta, szabad a festőnek is ugyanezt kívánni. Legfennebb, akinek nem tetszik egy kép, ne nézze!

— Kár, hogy nem találkoztunk így a cikkem megírása előtt, mert látom, egész más irányban indíthattam volna — mondotta búcsúzáskor.

Szabédi írására László Gyula *Bírálat egy bírálatról* címmel az újságban válaszolt, nagyon szépen, okosan, tárgyilagosan.

Szó van itt a félig vagy sehogy sem értett dolgokat más síkra átterelő, képzelt illetékességről vagy éppenséggel a kérdések nem ismerését tanúsító konok, gyermeteg magabiztosságról, aztán arról, hogy a Szabédi bírálatának elfogadható részét László Gyula már tárlatvezetésében feltárta és elemezte. Vitába száll vele, „mert — mint mondja — *következtetéseiben olyan hibát vélek látni, amelynek felfedése... roppant tanulságos lehet, s mert Incze János művészetének értékelésén túlmenően a művészetkutatás alapkérdéseit érinti*”. Aztán végigtekintve a költő kritikájának menetén, így folytatja: „*E ténymegállapítások után következik [a Szabédi] bírálatának legkényesebb fordulata: az értelmezés munkája. Itt Szabédi eszmélése olyan irányba hajlott, amely nem Incze Jánoshoz vezet, hanem saját legmélyebb alkatának szerkezetét tárja fel. Érzésem szerint e pontnál a következő történt: a megfigyelések nyersanyaga... a Szabédi-vers keletkezésmódjára alakult eredménnyé, nem pedig Incze János képlátásának menetében... A következtetés formai építményében kifogástalan, csak éppen hogy tartalmában téves. Ugyanis a kép tényleg így születnék meg az előzményekből, ha azok valóban előzmények s nem egyidejű képalkotó mozzanatok lennének, s főként akkor, ha Incze János helyett Szabédi László festené meg.*” Szabédinak az „Incze Jánosról szóló bírálatánál éppen ott látom tévedését, hogy egy más alkatú művészember élményanyagának képpé válását csak Szabédi módra tudja értelmezni, s csak ezt látja az egyetlen helyes útnak... Incze Jánosnál a dolgok nem úgy állnak össze képpé, mint Szabédinál verssé... Sok alkalmam volt megfigyelni nemcsak szavain, de képjegyzetein keresztül is, hogy miként válik benne a külső világ látomása képpé. A kettő jó ismeretében mondhatom, hogy az ember és képei azonosak.”

Aztán Szabédinak azt a logikai láncsorozatát elemzi, amelyben a napfény hiánya miatt marasztal el, s ebből azt hozza ki, hogy öncsalásból teszem: „Szabédi L. mint alkotó ember belső kényszerrel kell érezze, hogy az alkotás sodrában dolgozó művész képtelen hazudni... Nem gondolja, hogy Incze kiállított 60 képén s még odahaza lévő ugyanannyin el kellett volna árulja magát az általa feltételezett öncsalás? Ezzel szemben az egyes képek szinte csak változatok voltak az egy azonos mondanivalóra, ami az egyéniség egyik csalhatatlan jele. Nyolc év s a még mögötte lévő másik nyolc kevésbé tévedhet, mint egy bármilyen finoman csiszolt gondolatmenet. Engedje meg, hogy jelen esetben tapasztalataim alapján is inkább a képek valóságának higgyek, mint a bíráló logikájának...”

„Alapvető kérdés, ami általánosabb jellegű, hogy a bíráló az értelmezéskor önkéntelenül is önmagát kívánja vizontlátni. Sajnos ez szinte valamennyi művészeti bírálat jellemzője, és törekvésünk éppen az kell legyen, hogy saját egyéniségünket, amennyire lehet, kilúgozzuk állásfoglalásunkból s magunk helyett a művészt láttassuk...”

Szabédi vitatkozó természetű volt, s erre a bírálatra *Mentség* címmel kissé epésen válaszolt.

1976 nyarán, halála előtt néhány hónappal, Kolozsváron öszszetalálkoztam Csehi Gyulával:

— Éppen most rendezem sajtó alá szegény Szabédi Laci írásait, és az ő érdekében kénytelen vagyok kihagyni azokat a cikkeket, amiket a te 1947-es Bolyai-kiállításoddal kapcsolatban írt... Csodálkozom, mennyire nem értett a képekhez, mégis írni mert róluk!

A kolozsvári lapoknál akkoriban sok volt a pályája kezdetén álló fiatal újságíró, ezek látván a küzdő feleket, heves tusakodásukat, nem mertek a „nagyok” dolgába” beleavatkozni, és inkább oda csatlakoztak, ahol a kialakulóban levő hivatalos álláspontot szimatolták.

Egyik újság, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon, a képeim helyett a Nagy István—László Gyula vitát ismertette, mások inkább tartózkodóan írtak, „csatlakozom az előttem szólóhoz” színezettel. Saját szemét-eszét-szívét csak egy ember: Ditrói Ervin merete használni, a képeimről egy nagyon komoly lírai miniatúrt írt: színvonalas cikkét az Igazság közölte.

Ez a kiállításom Kolozsváron egy hónapig volt nyitva, utána az egyetem az egész anyagot átvitte Marosvásárhelyre, itt az Orvosi Fakultás dísztermében mutatta be, Bordi András rendezésében.

Még egy kis szerencsém is volt: egy képemet megvette Perczel Attila, az árából kijöttek a költségeim, a kiállítást így ráfizetés nélkül úsztam meg,

— „Sajtód” az volt! — mondogatták nekem sokan. Igaz, nyúztak-simogattak, szapultak-védelmesztek eleget, november 26-tól február 12-ig. Világosság, Igazság, Erdély, Utunk, Szabad Szó, nagy volt körülöttem a zsvivaj, az összeszólalkozás...

Neve napjára szokásom szerint megköszöntöttem Ziffer mestert, válaszában megemlítette, hogy olvasta a sok félrebeszélést, zagyvalékot, amit a Bolyai-kiállításomról összezejttek! Szomorú, hogy még ezek a jobb embereink is milyen tájékozatlanok a pik-túra fontos kérdéseiben!

A „kiértékelést” László Gyula egy magánlevélben így adta meg:

„Kedves János! véget ért a nagy vita kiállításod körül. Nagy István — László Gyula — Nagy István, Szabédi — László — Szabédi, eléggé megtárgyaltak körülöttem minden ügyet. Végül is azt hiszem, Erdélyben nem volt még kiállítás, ami ilyen komoly megtárgyalásra került volna, hiszen összevéve a cikkeket, legalább két Utunk oldalt tesznek ki petittel szedve. S azt is helyénvalónak találtam, hogy nem csupán a képekről volt szó, hanem közben az életről is, — hiszen a kép nem más, mint színné változott élet. Ebben az írásmennyiségben találok kiállításod igazi visszhangját, ti. csak arról szoktak vitatkozni, ami érdemes és méltó arra, hogy keresztül-kasul megtárgyalják.”

Mint általában, ennek a kiállításnak is örvendtem, bár fő örö-möm nem ez, hanem a viaskodás az állványon lévő képpel, festés közben. Ha sikerült befejezni úgy, hogy egyetértek vele, többé már nem izgat, mert a köldökzsinórt magam és öközte elvágtam, nem boldogít, ha dicséri valaki, nem szomorít, ha mocskolják.

Sok képem mind a kettőhöz alkalmat ad, ismerem a fogya-tékosságukat, erényüket, hiszen én kínlódtam a világra őket.

A képeim átlagembernek nem is tetszhetnek: „Én nem leszek a szürkék hegedőse, / Hajtson szentlélek, vagy korcsma göze...” — hangoztattam Agyból, még festőembrió koromban, de hogy művésznek számítható két ember, mint Szabédi vagy Nagy István se lácson vagy értsen többet belőlük, mint egy átlagnéző? — sosem hittem volna! Azóta rájöttem — nem mind látó az, aki könyvet is ír...

Szabédinál még hagyján, ő költő, egyik lábával a fellegekben jár, másikkal a logikában bukdácsol, de Nagy István? ez sokkal

szomorúbb, mert az én képeim ember- vagy környezetábrázolásában nagyon sokszor ugyanaz a világ látható, amelyből a témáit ő is veszi.

Ezt nem látni — az átlagnéző érzéketlensége.

A kiállításomat nagyon sokan megnézték, köztük igen jó minőségű embereket is megismertem, akikkel gazdagabb lettem, a sok újságcikk ezrek előtt „hírbe hozott”, ami a „jó bornak sem árt a cégér” jelszó alapján hasznomra volt.

Festő-életutamnak ezt a fontos Bolyai-állomását a magam számára Oscar Wilde szavaival zártam le. Még 1928-ban, porcelános koromban megvettem *A szépség filozófiája* című rendkívül érdekes tanulmánykötetét, melyben dióhéjba foglalva, tömören megállapítja:

„Amit a művészet igazán visszatükröztet, nem más, mint maga a néző.

A vélemények megoszlása egy műalkotás körül arra mutat, hogy a mű sokrétű, újszerű és eleven.

Ha a kritikusok összekülönböznek, a művész összhangzásban van saját magával...

Azt tartom, hogy semmiféle műalkotást nem lehet megítélni másképp, mint azok szerint a törvények szerint, amelyek belőle magából folynak, csakis az lehet a kérdés, hogy következetes-e önmagában véve...”

*

A Bolyai-kiállításomat követő években a szocialista realista festészet-szobrászat egyedül üdvözítő irányná kezdett átalakulni. A Ziffer szavaival: az én gyomrom sem tudta bevenni, és nem nyergeltem át reá, persze, ezért nem részesültem az áldásaiban és nem szenvedtem a kártételeitől. Dolgoztam a magam módján és a fenti kiállításaim némely tanulságának felhasználásával.

Mivel eléggé „kiállítottam magamat” a közelmúltban, pár évig ritkábban jelentkeztem a tartományi kiállításokon. A közállapotok javulni kezdtek, az országos tanügyi reform végrehajtása során sikerült megszabadulnom a sok utazással járó inspektorkodástól. A viszonylagos nyugalomban többet dolgozhattam, most is úgy festettem, ahogy én szerettem, és azt, amit én kívántam, nem voltam ráutalva, hogy képeimet szöszért-borért áruljam, hogy piacra dolgozzam, a normális kenyérkeresetem felmentett attól, hogy valakinek is a kegyeit keressem megrendelésekért. Sokat segítettek a feleségem szülei is rajtam.

*

Kolozsvár ipari fejlődése mellett a művelődés ügye is nagyot haladt előre. A Zeneművészeti Főiskola megalakulása beszólította Désről Jagamas Jánost, az újonnan megalakult Képzőművészeti Főiskolának Désről Mohi Sándorra, Nagyváradról Miklóssy Gáborra, Marosvásárhelyről Bene Józsefre volt szüksége. Két Barabás Miklós Céh-beli társami: Andrásy Zoltán és Kós András is ott kaptak állást, ide került Vetro Artúr, Márkos András pedig a Művészeti Líceum szobrászkatedráját kapta meg.

Kezdetben sok baj volt a megfelelő kiállítóhelyiség hiánya miatt. A volt megyeházai Üvegtermet a hatóság a maga céljaira tartotta fenn, a sétatéri Műcsarnokban a Képzőművészeti Főiskola tantermet rendezett be. A sok Kolozsvárra telepedett művész évi termésének bemutatására alkalmas helyiség nem volt. Eleinte a Néprajzi múzeum (Redut), később a Törvényszék egyik kiürített szárnyának termeiben voltak a téli tárlatok — decemberben-januárban.

E hivatalos kiállítások zsűrijei sokszor csipkedtek is: egy alkalommal „családi” képet küldtem be: Kati, a kislányunk alig múlt esztendő, egyszer félig ruhátlanul a könyvespolcom elé csúszkált, és rendezni kezdett rajta. A bájos jelenetből egy jó kis kép lett, de a zsüri — kit tükröz a kép? a nézőt! — magára vette az inget, s komoran, homlokát ráncolva visszautasította azzal, hogy e képpel jelképesen én mutatom a fenekemet a bizottságnak...

Egy másik alkalommal is jó, színvonalas képpel jelentkeztem: a lakásunk vöröses ablakkeretében természetes egyszerűséggel áll a dési torony, körülötte az ég kora őszi zöldessárgájában szépen kóválygó varjú-örvény. Az ablakdeszka sötétpirosan fehér papírlap, ezen vizeskancsó és birskörte csendélet — ma is reprezentatív munkám. A zsüri visszautasította, azzal gyanúsított, hogy a fekete varjakat demonstrációs szándékkal festettem a torony köré. Arra is volt eset, hogy egy egész jó képemet (Dési utcasarok a tűzoltók bódéjával) a zsüri elfogadta, de mégsem állította ki, az is megtörtént, hogy a bukaresti vásárló bizottság egy szebeni képemet megvette, de mire a vásárlások papírajai a kolozsvári irodák sok bába-asszonyának kezéből kijöttek, az enyém helyébe egy jó nevű festő került a képével.

Bajok voltak akkoriban még az aktok körül is: a vitákban sokan erősítették, hogy az akt egyidős a piktúrával, festése tehát most sem lehet időszerűtlen, de az ortodoxok szembeszálltak vele újra meg újra azzal, hogy sem a ruhátlan nő, sem valamelyik testrésze nem lehet tárgy a szocialista művészetnek.

Az irányzat éveken át tartotta magát, állami vásárlások időn-

ként új lelket lehettek bele, nagyméretű alkotásai ellepték a Kultúrpalota meg sok más inézmény csarnokait, lépcsőházait, folyosóit. Aztán kezdte belepni őket a por. Idők múltával észrevettem, hogy egyik-másik lekerült, és csak a helye maradt a következő meszelésig a falon. Lassacskán az egész anyag levándorolt az alagsorokba, lomtárakba vagy kis vidéki városokba. Néhánnyal míg Dést is megajándékozták.

A folyamatot látván, nem a mások kárán örvendtem, hanem saját magamon mosolyogtam: felakasztatásom ezúttal — úgy látszik — elmarad... mert mielőtt rákerült volna a sor, meghalt maga az ítélőbíró, maga a tétel. Ugyanis elég sokan voltak írók, festők, akiknek szemet szúrt, hogy a kiállításokon nem veszek részt, nonkonformistaszerűséggel vádoltak, s kezdték szorítani nyakam körül a hurkot.

A fordulat beálltával a szocialista realizmus e válfajához való eddigi „viszonyulásom” kis csendes győzelem lett a számomra, s ezt sokan elismerték, sőt hangoztatták is.

Jó néhány éves távolmaradás után az 1956 decemberében nyílt kolozsvári nagy kiállításra több munkámat bevittem, Bukarestből dogmatizmus és részrehajlás nélküli vásárló bizottság jött, és művészi értéke alapján tőlem is megvett egy képet. Ezt a kolozsvári múzeum számára az akkori igazgató, Ditrői Ervin kiigényelte, most is ott van több jó kép társaságában a falon.

Az 1957-es évet a grafika évének is nevezhetném, mert több mint fél évig csak tussal rajzoltam, s különös, hogy amikor a kis-méretű fehér-fekete rajzok után a színekhez újra visszatértem, az eddigi képeim átlagánál nagyobb méretűeket kívántam festeni...

Az ekkor készült hat-nyolc munkám egyikét — *Bivalyok a margitai dombon* — az éppen akkor megindult marosvásárhelyi lap, a Művészet (azóta Új Élet lett belőle) színes reprodukcióban közölte, és utána nemsokára a nagyváradi tartományi múzeum megvásárolta.

A mesék port kavarnak

A mesék olyanok, mint a hazajáró lelkek: váratlanul, hívtalanul egyszer csak ott vannak az ember mellett, szabadulni sem lehet tőlük... Felkeresett Nagy Olga, hogy a régi széki mesegyűjtését kiegészítette ugyanazon talajon, de odébb termett mező-

ségekkel, az Ifjúsági Könyvkiadó egy kötetre valót kihozna belőlük, rajzokra is szükség van. A leendő kötetben több olyan széki mese is van, amihez én úgy tizenöt évvel ezelőtt rajzoltam is már.

Kötélnek álltam. Gondoltam, csendesesen átalakul a szemem, látásom, megszokom rajzosán, epikusan nézni a világot. A régen rajzolt székiekből vagy öt használható volt, de újrarajzoltam őket, mert most a könyvlapokat telekomponáltam: margók nélkül, rajz mindenütt, ki egész a lapok széléig.

Az Olvasó nem tudja, mennyit kell rajzolni, amíg egy oldal megkapja a végleges formáját, mennyi más ötletet kell mellőzni, amíg az egyetlen kialakul, címlapot is több mint tizenötöt „megfogalmaztam” — izgalmas, érdekes munka volt, de sok töprengéssel, idővesztéssel, mert mindig nehezen, sok küzdelemmel tudom legyőzni az anyag ellenállását.

Az elkészült rajzokkal Nagy Olga meg volt elégedve, a kolozsvári kiadó szintén, így hát felküldte őket a bukaresti főnökségnek, ahol szabályszerű szerződést kötöttünk. Ezután hosszabb hallgatás, majd egy hirtelen pálfordulás következett: a kiadó meggondolta magát — a rajzok mégsem tetszenek...

Szakértőket hívtak, kampány indult ellenem. Nagy Olga egy tekintélyes, befutott grafikust kért fel véleményezésre, de ez „nagyon nehéz ilyen kérdésekben véleményt mondani” kitérővel elhárította magától.

Sok hercehurca után a főnökség a rajzokat végleg elutasította. Egy ügyvéd barátom biztatott, hogy a szerződés alapján indítsak pert a kiadó ellen, hiszen hónapokig tartó munkám veszett kárba, de biztosra vettem, hogy a bíróság bármilyen pártatlan is, az Ifjúsági Könyvkiadóval szemben nem nekem fog igazat adni. Arany János verse jutott eszembe:

*Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral,
Nem pöröltem,
Félre álltam, letöröltem.*

Az ügyből azonban nagy vita kerekedett: komoly és illetékes szakemberek kezdtek írni róla az újságban.

Mint több ifjúsági könyv szerzője: Méhes György *Egy elhallgatott műfaj: a könyvillusztráció* címmel az Utunkban szólalt fel, a meseíró és az olvasóközönség oldaláról nézve az eljárást:

„Magam is végignézttem az Incze János rajzait. Tetszetek, leköttöttek. A szemlélő nyomban megérzi, hogy ezek a darabosan felvázolt rajzok mennyire illenek a nagyon is reális alapszínezetű széki parasztmesékhez. Ezeket a meséket nem a száguldó képzelet, a varázsos tündéri káprázatok jellemzik, hanem a patriarkális paraszti életszemlélet, a mindennapi földműves élethez való illeszkedésük.”

Aztán néhány rajzomról ír, amelyeket az újság reprodukcióban a cikk mellett közöl is: ... például *Az elátkozott számár*. Úgy vélem, hogy ez a rajz nagyon is jó. S ugyan kit ne ragadna meg a *Kis suszter* rajzának különös külvárosi hangulata?”

„Másik rajz: Aki egy ütéssel százat talált — bár a rajzoló itt a »terhatással« nem sokat törődik, mégis megragad. Ettől a rajztól alig szabadulhat a szemlélő tekintete. Ez a király a maga epésen gonosz arcával, óriási széki csizmáival (a széki sarat dagasztják ilyen ormóttan lábbelialkotmányok) valahogy olyanforma, amilyenek egy széki mesélő is rajzolná, itt-ott ügyetlenül, darabos-szögletesen, de mindig hitelesen és rokonságot tartva múlt századból fennmaradt népkönyv-ábrázolatainkkal. Minél tovább nézi az ember ezeket a rajzokat, annál inkább hajlik afelé, hogy ezekhez a mesékhez nem is illenének bravúrosan megoldott rajzok. Ezeket így KELL illusztrálni!”

Méhes György után Mohi Sándor ír *Még egyszer a könyv-illusztrációról* címmel. Cikkének néhány részlete:

„Az *Utunk* egyik múltkori számában Méhes György kifogásolja, hogy az *Ifjúsági Kiadó* szerkesztősége nem fogadta el Incze János meseillusztrációit. Incze János széki népmesékhez készült rajzait eredetiben láttam és azokat a népmesék hangulatához különösen megfelelőnek és kifejezőnek találtam.”

„Nem csodálkozom azonban, hogy a kiadó visszautasította, hiszen ezek a rajzok szokatlanok, mások, mint az eddig ismert illusztrációk. A kiadó, úgy tűnik, nem kérdezett meg komoly művészetet s nem ismerte fel a rajzok értékét. Döntése így magyarázható: — gyanús az idegen, más a ruhája, ki tudja, mit takargat... Jobb az ismerős, a hétköznapi s utána... nem fáj a fejem.”

Mohi Sándor ezután megemlíti, hogy annak idején egy Kovács Bálint-kötet illusztrálása ügyében ugyanez a könyvkiadó őt is mellőzte, címlaptervezést sem adott neki, s tovább ezt írja:

„... nem gondolok rosszindulatra, csak kényelemre, bizonytalanságra és idegenkedésre a »más«-tól — mert engem is »más«-nak tartottak... Tehát ne csodálkozz, Incze János, ha szép és

páratlan eredetiségű rajzaidat a kiadó elutasította. A kiadó nagyüzem, nem lehet tévóvázni, kiválogatni, nincs idő kérdezősködni, tájékozódni, gyorsan kell dönteni, s ilyenkor könnyebben tör utat a szokványos... Incze János rajzai érdekesek, zamatosak, kifejezőek. Nem győzzük eléggé csodálni egyszerűségüket, hangulatukat. Hogy nem kicsinosítottak és ékesszólóak, de darabosak és szabványellenesek — az igaz. Hogy miért nincs perspektíva és miért dülnek a házak? Erre sokféleképpen lehetne válaszolni — de ezek a rajzok meseillusztrációk, s a mesében a lónak is lehet szárnya, meg a koldusból is lehet királyfi — s a vonalak is dülhetnek... A jó rajz mindig a lényegre keresi, és a lényeg sohasem a külső. A lényeg a kifejezés ereje — s ez megvan.”

A kinyitott könyv mindkét oldalának felső részét elfoglaló táncos figuráim sora alá beillesztve nagybetűs *Még egyszer Incze Jánosról* címmel Bodor Pál, a sok szép vers és más írás szerzője is hozzászólott a vitához:

„... Szeretjük művészetét, világosan látjuk erős egyéni alkatát, sajátos látásmódját, és úgy érezzük, hogy ezek az egyéni jegyek pompásan beilleszkednek az erdélyi pikktúra szélesebb, de ugyancsak jellegzetes szín- és formavilágába.”

Elmarasztalja a kiadót amiatt, hogy nem ismeri a sajátos széki folklórt, sőt: Székről azt hiszi, hogy Székelyföldön van! Sajnálja, hogy a kiadó *„... nem látta meg a mesék és az Incze grafikája között tisztán felcsendülő összhangot, a bűbájos népiséget, az eleven humort, az Incze grafikájának erejét és szépségeit. Ezt a grafikát a saját modorán belül kell értékelni, aki nem érti meg a stílusát, hanem valamiféle konvencionális szemüvegén nézi, az természetesen riadozni kezd és esetlennek érzi éppen azt, ami ennek a — kifejezőerőre irányuló — felfogásnak éppen fő érdeme...”*

Bodor Pál kitűnő gyakorlatiassággal azt javasolja, hogy a kiadó rajzoltassa újra a neki nem tetsző lapokat, s cikkét így fejezte be: *„További érvek helyett — közreadunk itt, szinte találomra, néhányat a rajzok közül. Döntsék el maguk az olvasók: tetszik-e nekik, vagy sem, szívesen adnának-e gyermekeik kezébe ilyen rajzokkal ékes mesekönyvet, vagy sem?... és azt igényeljük a kiadó szerkesztőitől: közeledjenek elfogultság nélkül ezekhez a rajzokhoz.”*

Két rajzommal együtt egy egész Utunk oldalt foglal el Márkos András, a kitűnő szobrászművész írása. Nagy, kék betűs címe: *Ki*

a formalista? — rögtön magához vonzza az olvasó tekintetét. Bár eddig több jó írás is melléjük állt — írta —, ..., mégsem fűzők sok reményt Incze János rajzainak további sorsához, mert itt nem néhány vitatható rajzról van szó, hanem egy bizonyos fajta szellemiség, felfogás teljes visszautasításáról. E sajnálatos dolgot próbáltam magamnak megmagyarázni, s bárhonnan is indultam el, csak oda lyukadtam ki: a visszautasítás oka egyfajta formalizmus.”

„Kezdjük ott, hogy az illusztráció — mint műfaj — nálunk túlnyomóan a nem szakképzett emberek, irodalmi lektorok, technikai szerkesztők irányítása alapján növekedett s fejlődött, s e sajátos viszonyokból kell megmagyaráznunk illusztrációink java részének és az e téren »bevetett normák« stílusjegyeit. Milyenek legyenek hát az illusztrációnak szánt rajzok?”

„Legyenek tetszetősek — tehát édeskésen langyosak, vonalvezetésben ügyesek, lenyaltak —, legyenek illendők — vagyis tartózkodóak —, a csúf óriás vagy a sárkány ne legyen túl csúnya, legyenek oktató jellegűek — tehát a növényi, állati és emberi anatómiából, látszattanból igyekezzenek mennél többet közölni a gyermekkel stb. stb.

... Így jönnek létre a kecsesen arányos, illemtudó és jólfésült ördögfiak, boszorkányok, óriások, a tetszetősen-langyosan megrajzolt pozitív hősök, semmitmondó technikai ügyeskedésekben gazdag, üres megoldási formák. S mi más ez, ha nem formalizmus? Hogyan lehet ezt Incze János rajzaival összeegyeztetni? Sehogy!”

„Egyes mai illusztráltak számára még tán maga Rembrandt sem ütné meg a kívánt mértéket, hiszen Koldus című rajza például arányaiban nagyon is »elrajzolt« — túl kurták és kicsik a lábai. De a rajz mégis remek, mert a kifejezése nagyon mély, emberi és igaz. Incze János rajzaiban is elsősorban a kifejezés a fontos, minden egyéb másodrendű, alárendelt szerepet kap. Az illusztrációnak ez az alapvető célja.”

„Incze János belülről közeledik a tárgyához, és ez a sajátos képszerkesztési módjában is megmutatkozik. Eljárása rokon a gyermekrajzokéval — már ezért is alkalmas mese illusztrálására. Mint a képírás, rajzai valósággal leolvashatók, a részleteket egyrészt a tartalom logikájával, másrészt a látszattam térábrázolás sajátos, szőnyegszerű kiterítésével kapcsolja egybe. Ezzel sikerült a gyermek számára a tárgyat könnyen áttekinthetővé tennie, első pillantásra, még a legzsúfoltabbnak tetsző rajzok esetében is!”

„Hogy a mesekönyv nem ezekkel a rajzokkal jelenik meg, főleg azért sajnálom, mert éppen ezek lennének a legalkalmasabbak arra, hogy az illusztráció elsőrendű célját, a kifejezést visszaállítsák az őt megillető vezető helyre (az illetékesek tudatában is), s a szabványyszerű rajzok egyeduralmát megdöntve utat nyissanak a további egyéni kezdeményezésnek, ezáltal a műfaj gazdagodásának, fejlődésének.”

Íme a rajzaim körüli bonyodalmak, dió-, sőt mogyoróhéjban. Az első újságcikk 1957 októberében, az utolsó 1958 áprilisában jelent meg. Szép gesztus volt az Utunktól, hogy helyet adott a vitatkozásnak!

Külön rokonszenvtüntetetés volt a Korunk csatlakozása, hogy mikor egy későbbi számában Nagy Olga széki anekdotagyűjtéséből közölt, éntőlem kért hozzá rajzokat.

Az események végén, a „zárszámadás” készítésénél úgy láttam, hogy a rajzaimmal mégsem jártam egészen rosszul, mert amit elvesztettem a réven, majdnem visszajött a vámon. Ha megjelennek, megkapom értük a tarifában előírt tiszteletdíjat — jól fogott volna, mert elég szűkösen éltünk! —, aztán egy recenzió alkalmával a szokásos megjegyzést: — a meséket — jól, rosszul, ízlésesen — „Dési” Incze János illusztrálta...

Így, hogy nem jelentek meg, a konyhára sem hoztak ugyan, de a nyomukban járó sok írás és szó értékes erkölcsi tőke és nagyméretű hírverés lett — ezt is meg kell becsülni, mert ma már a jó bornak is kell a cégér! Ez az eset is bizonyítja a régi tételmet: egy jó, zajos botrány többet ér a festőnek, mint egy csöndes siker.

A rajzok egy része könyv helyett az újságokban mint bizonyító-, kísérőanyag mégis a közönség elé került.

Több helyről hallottam már, hogy ez az illusztrációügy végleg elvette a kedvemet a grafikától. Nem így van! Ha az elibém állított természetes vagy mesterséges akadályok, kudarcok kedvemet szegnék, akkor a piktúrát kellett volna félbehagynom, még mielőtt komolyan hozzákezdtem volna. Viszont igaz az, hogy keveset rajzolok. Ez azért van, mert nekem a szín az igazi világom, ott is sok töprenkedéssel, nehezen dolgozom, s a színekből a fehér-feketébe — vagyis egy egészen más világba — való átállás nemcsak nehezen megy, hanem sok időmet is elveszi. Az idő pedig a legdrágább vagyonom, és mindenki tudja, hogy egész életemben üdöbajos voltam. Most, hat évtized tetejéről visszanézve még súlyosabb: „La vida breve” — Rövid az élet! — reám vonatkoztatva is érvényes igazság.

Mi mindig búcsúzunk

Családi csúcstalálkozón voltam Szinérváralján. Hazajövet kiszálltam Bányán, hogy meglátogassam Ziffer mestert. Mint annyiszor, most is az utcai szobája ablaka előtt ült. Itt szokott festeni, és ha letette az ecsetet, itt olvasgatott, nemcsak a jó világítás kedvéért, hanem mert innen az utcára is gyakran kitekingetett. Szerette a színes zsbongást.

Ahogy az árnyékom az ablakára vetődött, kipillantott, az arca őszinte öröme derült, és intett a kapu felé. Elibem jött. Az arca nyugodt, kipihent, bár kicsit szobaszínű. Az udvaron változás: tágasabb, világosabb lett, megnyesték a nagy diófát, a ház megújultan, rendbeszedetten állja a napfényt, bizonyos jómód jelei mindenütt.

A mester mosolyogva tessékel befelé, és ültet le magával szemben.

— Rég nem láttam, hogy van, kedves mester?

— Köszönöm, jól! Mióta megkaptam ezt a rendes nyugdíjat, kezdek rendbe jönni... A kollégák, ismerősök meg-megállítanak az utcán: „Hogy érezte magát, mikor az „emeritet” megkapta?” — Hát tudja, Incze úr, csakugyan jobban esett, mint ha egy téglá esett volna a fejemre az emeletről... Mi tagadás, jobban esett!

Bezzeg, azóta vigyáznak is itthon rám, kérem: még hátra, a klozettba is csak sállal, kalappal, nagykabáttal engednek ki! Nagy becsben vagyok!

— Hol vannak, mit csinálnak a gyermekek?

— Köszönik kérdését, kedves Incze úr, mind a kerten elköltöztek Bányáról, de ha hazajönnek, két hét alatt megeszik tizenegy pulykámot, mikor visszamennek, a kisgyerekeiket nálam felejtik — úgy egy félévre —, végül mikor mindenestől elmennek, akár az egész házat kimeszeltethetném utánuk...

(Persze, ez is szellemes bemondás volt, hiszen mindenki tudja róla, hogy nagyon szereti a gyermekeket, a kicsiket meg különösen.)

Aztán az újabbán készült munkáiból mutogatott, köztük néhány önarcképét is:

— Még most is én vagyok saját magam állandóan kéznél levő modellje!

Elmélyedés, megfigyelés, meggyőző ábrázolás, nagyszerű meglátások, szellemes komponálás, meglepő Ziffer-harmóniák...

Majdnem minden festő (vagy szobrász) készít önarcképet, de Ziffer sokat! Ezeket mindig szívesen festette: valami menekülés-féle is volt ez számára, a háborítatlanság, a nyugalom üdítő órái, ahol nem kellett munka közben semmi másra gondolnia, csak /a képre, a festékkal, az anyaggal való birkózásra, amiben kétségkívül ő lesz a győztes. Itt nem fontos, ki mit mond, tetszik-e valakinek, vagy sem, jön-e vevő rá, vagy nem. Itt csak egy dolog van: a festés öröme.

Ilyen öröm van azon az arcképén is, amelyet az én számomra festett: közepes méretű vásznon fej és kéz. A mindennapos, viselő sötétkék szvetterét, belőle a nyakánál kilátszó fehér inggallérját, az idős, petyhüdt arc tárgyi valóságát színjelenséggé, magas művészetté fogalmazta át. A fej jobb oldalán, ahol a lehalkított, zöldesfehér folt az arc árnyékban lévő részével szomszédos, éles színellentét keletkezik, a fehér intenzíven világít, ezzel az arc formáját és színeit emeli ki jobban, baloldalt viszont, ahol az arc világos és az inggallér éles kremszi-fehére teljes erejével sugárzik, meleg angolvörös és szíénafoltok keltik ugyanezt a hatást.

Ezt az aránylag nagyobbacska vörös felületet — bármilyen jóból is megárt, ha sok! —, mint finom peccsenyén a csipetnyi bors, vékony króm-oxidzöld csíkok közé helyezett világos okker foltal fűszerezi meg. Pompás ötlet!

Lejebb, a mellén a nagy ultramarin felület sötétjét a kézfej és a szétnyitott ujjak mozgatják meg, a kékesszürke ősz haj könnyű foltjait pedig a sötét, liláskék háttér taszítja meggyőzően előre.

Az önarcképek egész életművének kimagasló darabjai, boldog lehetne az Uffizi, ha gyűjteményében tudhatna közülük egyet. Ziffer, a háta mögött álló önarcképsorozatával, mennyiség és művészi minőség tekintetében nyugodtan nevezhetjük a műfaj európai szintű nagy mesterének.

Nagyon örvendtem a művész szellemi frissiségének láttán: most is sziporkázó, eszes, jó kedélyű, mint régebben, most is fest három-négy órát, mint régebben, igaz, most több pihenésre van szüksége.

—Pár hét múlva túllépek a nyolcvanegyedik évet! — mondja —, s ez még egy erős, ép szervezetnek is sok, hát még nekem, a gyengének!

—A mesternek mindig a „gyengeségében” volt az ereje! — replikáztam én reá.

Végül a „Jó egészséget, minden jót kívánok!” búcsúzómról kedvesen válaszolt:

— Bárennem-innom van mit, mégis, ezenkívül is, minden jó egészség és minden jókívánság rám fér és köszönettel fogadom.

Már negyedszázad óta látom és csodálom, hogy mennyi belső ragyogás fénylik ki ebből a testileg súlyosan megrokkant emberből. Ilyen volt akkor is, mikor nehéz napjaiban vásott gallérú ingekben, megfakult, keshedt szövetű ruhában járt, és ilyen most is, élete derűsebb, estére hajló szakaszán.

Nem is gondoltam, hogy ez lesz az utolsó személyes találkozásom vele, s egyszersmind az utolsó búcsúzás is. „Mondom néktek, mi mindig búcsúzunk...” — jut eszembe (de hányszor!) a valahonnan belém gyökeresedett igaz verssor.

*

Ugyanilyen, nem is sejtett búcsúzásom volt 1980 április elején, ugyancsak Színerváralján. Sanyika testvérem kertjében vagy húsz ezer tulipán virított. A ritka látvány nemcsak engem vonzott; mikor az utcaajtóhoz értem, nagybányai autó állt előtte, s a kert mélyén öcsém a vendégekkel — két elegáns nő kíséretében egy fehér hajú férfival — beszélgetett. A nagy távolság miatt az arcukat nem lehetett felismerni. Nem zavarom őket, távozásukig inkább itt maradok a szobában — gondoltam. Kis idő múlva kopogtatás az ajtón, és Sanyika betessékeli... Vida Gézát!

— Több mint két éve nem találkoztunk, János! — mondja ő meglepődött üdvözléseink után s végignéz rajtam. — Irigyellek! Bárcsak én is olyan jól hordozhatnám az évtizedeimemet, mint te!... de sajnos... Hamar fáradok! Most is azért kérezték be ide Sanyitól, hogy pihenjek egy kicsit, amíg ezek a kedves asszonyok... — s elkacagja magát: — Ezek az asszonyok tele vannak vásárlási szenvedéllyel, azt mondják, Váralján sokszor olyasmi is van, amit Bányán ritkán vagy egyáltalán nem lehet kapni. Egyik boltból ki, a másikba be! Unom is, fásaszt is velük kóborolni! Milyen jó, hogy most se mentem velük, így legalább összetalálkoztam veled! Hogy eltelt az idő, mióta 1942-ben megismertük egymást... Mit tudsz László Gyuláról? Emlékszem, milyen szépen beszélt a szobraimról!

— Miket dolgozol? — kérdem.

— Sajnos, inkább dolgoznék! Sokat kell pihennem. Az ősszel faanyag-beszerző útra mentem, és egy Sziget előtti faluszélen gyönyörű nagy diófát találtam kiszáradófélben. Megalkudtam a gazdájával, kifizettem az árát, meghagytam neki, hogy vágja ki és szállítsa be hozzám Bányára. Pár hét múlva beállít egy nagy teher-

autóval. Itt a fa! Én majd hasra estem: az egész kocsi tele szépen felaprított tűzifával!... A diófám!

Az eseten jót nevtünk, én még külön is örvendtem, mert mesélés közben az arca felderült, aggodalmas kifejezése feloldódott, és kellemes, önfeledt hangulat töltötte el.

— Megvan nekem az a könyv, amit a Kriterion adott ki a képeidről! Olvastam a Daumier-ről írt cikkedet A Hétben...

Beszélgetés közben látom, hogy a művész különös gonddal őriz egy másfél arasznyi, L formájú karót, hol kezében tartja, hol a fotele karjára helyezi maga mellé.

— Nehogy itt felejtsem! Ezt az ültetőfát egy tulipánágy végében láttam meg, nagyon szép somfaág, annyi fantázia van benne, hogy szinte vétek földben, sárban dolgozni vele. Mondtam Sanyinak, adja ide, faragok reá neki valamit, és majd visszahozom.

— A tiszafát nem szereted? Önzésből kérdem, mert van két kis rönköm otthon, közepes lábszár vastagságú ép, szép darabok, nem volna kedved nekem is faragni belőlük valamit? Hálából szabad választást engedek neked a képeim közül...

— Én faragok szívesen! Ha még jársz itthon, hozd el mind a kettőt!

*

Pár héttel később hallom, hogy a gyerekeink valami hétvégi utat terveznek Nagybányára, Szatmárra. Hátha engem is magukkal tudnak vinni? Az ügyet megbeszélni beszaladtam Kolozsvárra. Dél előtt a Képzőművészeti Szövetség irodájában volt egy kis dolgom.

— Te itt vagy? — kérdi a titkár tőlem. — Azt gondoltam. Bányára mentél!

— Miért gondoltad, hogy én éppen ma Bányán...?

— Ma délután temetik Vida Gézát!

Ránézek az íróasztali naptárra: csütörtök, május 15...

Mondom nektek, mi mindig búcsúznak.

A kép sem megy simán

Bár sosem tudtam annyit dolgozni, hogy a képötleimet mind megfesthettem volna, a múltó évek során mégis szaporodtak a munkáim. Több mint egy évtizede csak kollektív kiállításokon vettem részt néhány képpel, most úgy láttam, itt az ideje egy újabb egyéni kiállításnak.

Külön kiállítóhelyisége még most sem volt Kolozsvárnak, de a hagy törvényszéki épülettömbnek a Román Opera oldalára néző szárnyát az Igazságügy nem igényelvén, a városi Művelődési Bizottság vette át. Itt kapott helyet a Kultúrpalota, melynek néhány egymásba nyíló termében képzőművészeti kiállításokat is rendeztek. Ezeket nekem is kiutaltak, és az 1948—1959-es évek terméséből vagy hatvan munkámat itt állítottam ki, 1960 februárjában.

Minthogy a dogmatizmus még úgy hetvenöt, százalékban tartotta magát, és a Kultúrpalota adminisztrációs emberei közt is még sok híve volt, jónak láttam a kiállítást bebiztosítani, és kértem a: közben megalakult Képzőművész Szövetséget — népszerű névén: Uniót —, hogy anyagomat a Szövetség állandó Bíráló Bizottsága zsürizzze át. A megszokottól eltérő kérésem csupán az volt, hogy a zsüriben Ciupe mester, a Szövetségi Fiók akkori elnöke is foglaljon helyet, személyem képviselőjére pedig hívják meg Mohi Sándort vagy Nagy Albertet, vagy akár mindkettejüket.

A zsüri megértette, hogy ez alkalommal egy festő saját magát mutatja itt, nem egy közösség, művészcsoport demonstrációjáról, kollektív kiállításáról van szó, csak a képek művészi színvonalát tekintette, és ezenkívül nem kívánt egyebet, így az anyag a kitűnő rendező: Fülöp Antal Andor kolléga elképzelései szerint szépen a falakra került.

Csiklandozott az a gondolat, hogy grafikát is állítsak ki az egyik teremben, itt milyen jól bemutatnám a visszautasított meseillusztrációkat is, de nem akartam a kedélyeket borzolni — Non tirate il diavolo per la coda! Ne cibáljátok az ördög farkát! — tanítja az olasz bölcs mondás. A közönség még jól emlékezett a körülöttük felkavarodott vitákra meg a Bolyai-kiállításom akkori csetepatéjára, és naponta szép számban jött fel.

— Tudja, most, hogy hatodszor nézem végig, már kezdek egészen megbarátkozni a képeivel!?! Mikor először láttam meg itt, az igazat megvallva — nem tudtam hová tenni őket! — szólított meg egy tömött asszonyka mosolyogva...

Száz közül nyolcvan látogatóm így szemléli a képeimet, a fenti idézet az ő viszonyulásukat is hüen kifejezi, de jöttek értelmiségiek is hasonló érzésekkel. Mindennek a teteje egy újságírói pályára készülő, filológiát végzett fiatalember volt: furcsállotta, hogy semmi olyat nem lát a falakon, amire őt tanították: nincs tájkép, csendélet, portré, zsánerkép, történelmi vászon, ipari táj... és megkérdezte, hogy miféle műfajhoz tartoznak a képeim? kinek a követője vagyok? ki a festőideálom?

— Hát... a képeim műfaji hovatartozásán még sosem jutott eszembe gondolkodni, egyébként csak a saját orromat követem és a festőideálom Monteverdi — lehet, ön is hallott róla, az *Orfeo* és sok más gyönyörű muzsika szerzője...

Tanácsztalanul járta végig a termeket, és látszott rajta, hogy a betanult „kádenciák” miatt nem tudott a képeimig eljutni.

Mit tükröz a kép? Csak a nézőt, aki megáll előtte!

A kiállításon megjelent a Rádió is: szép, eleven, érdekes riportot közölt róla.

Jó érzékkel írt beharangozó tudósítást az Igazság, a képeim hitelét, értékét igyekezett kiemelni — rokonszenves gesztussal:

„A festő egyes alkotásai már több nagyobbzsabású tárlaton — legutóbb a tartományi kiállításon — is szerepeltek. Most a képzőművészetet kedvelők teljesebb képet nyerhetnek munkásságáról.”

Az Utunk jó helyen néhány szép reprodukciót közölt, a cikkíró Hans Loewnek régebben szeme, esze, szíve, érzéke volt a képek, szobrok iránt, de sajnos, most nem ezeket vette használatba: beszámolójában inkább idegen szempontok érvényesültek, kicsit hajánál fogva rántotta be piktúrámat egy műoptimizmusba: megváltozott életkörülményeim hatására a mostani képeim megvilágosodtak a felszabadulás előtti sötét színeimhez képest...

Észereveszi, hogy sokat fejlődtem a plasztikai nyelvezet, a színskála, a kompozíció terén, s megállapítja: *„az ember is fontosabb, számottevőbb szerepet kap, mint a régi képein, bár még most sem nyerte el azt a helyet, amely az embert a szocialista realista művészetben megilleti...”*

Javamra írja, hogy művészi felfogásomban *„immár egyre inkább az eszmei tartalom kérdései kerülnek előtérbe, Incze János eljutott a bátor térkivágásig, amelyet néha érdekes, rálátásos nézetben fog fel. A valóságból céltudatosan választja ki azokat az elemeket, amelyek festői gondolatait a legvilágosabban tolmácsolják... de a művész nem használja ki eléggé azokat a lehetőségeket, amelyeket az ember mint a képzőművészeti ábrázolás alapvető eleme kínál.”* Nincs elég „elmélyült egyénítés” egyes alakjaim ábrázolásában, csak jelzem, hogy az *„ember már nem elszigetelt egyedként jelentkezik, hanem valamely közösség tagjaként, tehát mint a munkásosztály képviselője”* stb.

Ilyen elvi kérdések „leszögezése” után megállapítja, hogy *„Incze János műveinek középpontjában mindig a hangulat, a környezet levegője marad... a művészt a természet néha álmodozásra készteti, mint például a Szamoson című munkájában, mely a tár-*

lat egyik legjobb műve. Más képein Dés város ódon szépségeit dicséri. Finom színei, elmélyült humanizmusa tartalmas és bonyolult képzettársításokat ébreszt. A művész előszeretettel ragadja meg a mindennapit és jeleníti meg a hétköznapok embereit, ami arra utal, hogy művésze mélyen a valóságban gyökerezik... inkább a kép egészében kifejezésre jutó hangulaton keresztül mondja el a megragadott jelenségről alkotott véleményét...”

Értékeli azt is, hogy képeim mindenki számára érthetők, világosok, majd egy kis javaslatral jön: „...a táj e jelentős költője érdekes és értékes módon gazdagíthatná az ipari tájkép műfaját is”.

Végül a szabályos „építő kritika” követelményei szerint kijelöli az utat is, amelyen a jövőben haladnom kell: úgy lesz jó, „...ha festészetének tárgyköre egybeesik majd a valóság legelőremutatóbb jelenségeinek tárgykörével, ha tudatos eszmei irányulással közeledik a mai életünk felé”.

E cikk alapján egy másik újság riporterének már kész is volt a sablon: ügyesen meglátott általánosságok után, vannak itt még hiányosságok! „Egy-egy képen megjelenik a jelenkor építkezésének a szimbóluma, a toronydaru is. Am nincs jelentős szerepe.” Az építkezést ajánlja a figyelmembe, mert „...ennek az építőmunkának, ennek a képnek is megvan a maga romantikája”. (Romantika!? — Sosem kerestem!)

Egész biztos, hogy a cikkírók tudtak volna jobb, szakszerűbb cikket is írni. Látom a lapjuk „irányából” eredő kényes helyzetüket: ha a „nonkonformista” képeimet szó nélkül hagyják, mit mondanak az ideológusok? ha meg a kétségtelenül meglévő esztétikai értéküket nem méltányolják, durván vétének a piktúra ellen, és ez sem jó! de bennünk (magyarokban) van valami hajlandóság, hogy adott esetben pápistábbak vagyunk a pápánál, sztálinistábbak Sztálinnál. Lám, a Tribuna tudósítója: B. Costea — bár az ideológiai intelmeket ő sem mellőzi — terjedelmes beszámolójában (*Pictorul unui oraş — Egy város festője*) inkább a képekkel és a nézegetésük közben felmerülő gondolatokkal foglalkozik, s ez van bőven, hiszen hatvan kép láttán lehet is róluk mondanivalója!

Ez az újságíró elsősorban mint a szépet szerető ember jöhetett fel a kiállításomra, nem átalott elcsodálkozni, sőt gyönyörködni, például egy tavaszi képemben — nem szép, mellékutcai házak közt kedvesen kivirágzott almafácska —, és rá tudott nézni olyan szeretettel, amilyennel én megfestettem... Igaz, ez már valami szellemi hullámhossz-azonosság is!

Mit tükröz a kép? A nézőt! A László Gyula szavaival kissé jobban megmagyarázva: attól függően, hogy az mennyi érzékenységgel, kultúrával, hozzáértéssel — a tudósító riporter esetében: szakértelemmel is — áll elébe.

Biztosra veszem, hogy a Tribuna olvasói teljesebb és igazabb képet kaptak a kiállításról, mint a mi újságjaink olvasói.

Különös, hogy ezt az újságíró-t soha nem ismerhettem meg személyesen.

*

A kiállítási teremről az akkor pár ajtóval odébb lévő Folklór Intézetből naponta bejött Jagamas János. Boldogan újságot, hogy azok a magnetofonok, amelyeket pár éve Kodálytól kapott, kitűnően beváltak, és több csángóföldi meg kalotaszegi gyűjtőútján nagyon szép felvételeket készített velük.

A magnó akkor még nagy újság volt, közönséges halandó számára szinte hozzáférhetetlen. Minthogy villamos kapcsoló több helyt is volt a teremben, kértem, hozzon be egy készüléket és forgassunk le egyet-mást. Hallgatás közben tapasztaltuk, hogy a termeknek kitűnő az akusztikájuk, erre a közepsőben egy „leadó stúdiót” szereltünk fel, s a szomszéd termekbe innen áthallatszó muzsika olyan szépen megszűrve, üdén jött át, hogy öröm volt hallgatni. Ettől kezdve a kiállításon rendszeresen „sugároztunk” jó zenét: folklórt meg nagy szerzők munkáit, Josquin, Jannequin, Schütz, Lassus, Palestrina, olasz, angol, német reneszánsz madrigalisták, a későbbiekből Monteverdi, Händel, Bach műveit. Ha hallották volna, milyen frissítően gyöngyözött például Cimarosa oboaversenye!

Meglepődtem: ez a muzsika színeiben, hangulatában milyen jól talál a képeimhez! de engem is megemel, érzékenyebbé tesz, jobban kinyitja a szememet: hibákat fedezek fel a képeimen, örvendezek erényeik láttán! Különösen összesimult a sok kép és a zene hangulata olyan napokon, mikor a kicsit felhős égbolt miatt a termekben egyenletes, egységes, kissé lehalkított volt a világítás.

Ezt a magunk számára rendezett muzsikálást persze a látogatók is hallották, köztük kollégák is, akik az ötletet felkapták, folytatták. Így Jagamas Jánossal koprodukcióban, megalapítói lettünk a zenével párosított kiállításoknak.

Ez jókora túlzással mostanra már egész cécává dagadt: színész-nővel, író-felolvasóval, likőrös pohárral „egybekötött” vernisz-százsokká. Néhányon magam is jelen voltam, sokszor az volt az

érezésem, hogy társas összejövetelem vagyok, ahol a falakon képek is vannak, de ez mellékes...

*

Ettől a kiállítástól sikert nem vártam — nem is hozott —, de szerény eladásokból a költségeim csak kijöttek. Érdekes, hogy egy akkor kiállított s nekem rokonszenves képemet pont tizenöt év múlva szerette és vette meg egy állami vásárló, nem tudom, hová került.

Feltűnt nekem, hogy időnként fontoskodó, kiskirályi pózban jönnek, néznek szét, és komor képpel távoznak a képeim előtt némely férfiak, de hát — kinek a pap, kinek a papné — gondoltam. Csak jóval a kiállítás után tudtam meg, hogy egyesek nagyon prüszköltek a képeimtől, a hátam mögött összebeszéltek, hogy tiltásuk be a kiállítást, de az Unió zsűrijét mégiscsak illetékes szakmai fórumnak kellett tekinteniük, így kénytelen-kelletlen elhallgattak.

Ez a kiállítás is megvolt, és nem lett lyuk az égen miatta...

*

Ez év őszén anyagilag odáig jutottunk, hogy ötnapos művészeti „tanulmányútra” mehettünk — Szebenbe. A szépsége még diákoromban megfogott. Feleségem még soha nem látta, és — nem is csalódtunk benne. Baj csak az lett, hogy a szállodánkban már az első éjszaka után kivettek, a helyünket külföldi turistáknak adták el. A csávából László Ferike, a Filharmónia akkori kitűnő fuvalása húzta ki: a vonósok valahol vidéki kiszálláson voltak, s üres szállásukon pár éjszakára meghúzhattuk magunkat.

Eljutottunk a másik nagyon szép városba: Segesvárra is. A város belső, régi magva rendkívüli kultúrtörténeti, művészeti, urbanisztikai érték, dicsértem az okos városfejlesztési tervezőket, hogy ezeket nem bántották és a mai élet számára is szépen megtalálták a megfelelő területeket.

E két kedves városban készült sok rajzom nemcsak emlék, hanem csemegés polc is lett a festő éléskamrájában. — Jó, ha van mihez nyúlni! — mondogatja jó feleségem, szegényke, ő a segesvári kirándulás szenvedője, aki olyan beteg lett, hogy alig tudunk ép bőrrel Kolozsvárig elvergődni.

Ezekből az úti jegyzeteimből sokat meg is festenem. Nagyon

élveztem a munkát! Mindenben — a képen is — meglátszik, ha szeretettel készült, és ez átragad az érzékeny szemű nézőre is. Közülük sokat mások is megszerettek és elvittek, egyik-másik Párizsba, Kanadába, még Izraelbe is elvándorolt. Egy, a segesvári piacon „született”, sokfigurás képem itthon, egy állami vásárláson ment el, nem tudom, hová.

Szomorú hányódás lett a sorsa egy egész jó, nagyobb méretű szebeni képemnek, amelyet a kolozsvári tartományi kiállításon mutattam be.

A kép tetszett a közönségnek, sőt a vásárló bizottságnak is. Az újságban szép repró jelent meg róla.

Valami okból jó egy hónappal a kiállítás befejezése után mehettem utána, hogy hazahozzam, de a kép nincs sehol! Sőt: senki nem tud róla. Végül a kiállítás egyik rendezőjét kerestem fel, ez azt mondja, hogy az állam megvásárolta. Megyek az irodára, akkor ott kell hogy legyen a nevem valami fizetési jegyzéken. Nincs ott! Onnan a raktározó altiszthez utasítanak, ő állítja, hogy a kép benne volt a Bukarestbe küldött megvásárolt munkák csomagjában.

Megyek az üzletvezetőhöz — sunyi, alattomos pasas —, ez a városi kultúrfelelőshöz küld át, az a tartományi kollégájához, mindenütt zavart kifogások, hümmögések, látszik, érzik, hogy valami szaglik az ügy mögött. Midenfelől máshoz küldenek, s a refrén mindenütt: kitől tudom, hogy az állam megvette? Aztán igyekeznek lerázni a nyakukról. Közben susorog a csepütelegráf, hátam mögött zörögnek a telefonok.

Délután újra visszaküldenek az üzletvezetőhöz, ez most már játssza az ártatlant, mutatóját a homlokára téve néz vissza a múltba:

— Igen... Igen! Úgy rémlik, hogy a képet csakugyan javasolták megvásárlásra, de mégsem vették meg. Talán így lehetett...

— Most már ezek szerint se pénz, se posztó — mondom én.

Estére aztán a kép nagy nehezen előkerült a Megyeháza alagsori lomtárából. Csakugyan megvette az állam, de míg a listák egyik irodából a másikba jutottak, engem valahol kihúztak, és egy jó nevű festőt tettek a helyembe...

„Ha van is, kézen-közön elvész az ideál...” — írja a költő.

Ahogy nem lehet megparancsolni, hogy a festő mit fessen, a közönségnek, hogy milyen művet szeressen, úgy a mecénásnak sem, hogy kinek a képéért adjon pénzt — de ez az eljárás, így! mindeképpen csúnya volt. És jellemző.

Hazaérkezésemkor már várt a Mohi Sándor levele, s mert a helyzetre is, az ő ragyogó észjárására, éles szemű megfigyelésére is egyaránt jellemző, idézek néhány részletet belőle:

„Úgy volt, hogy a katalógusban szereplő képed az állam megvásárolta. Saját szemeimmel láttam az előterjesztett listát, s most a kifizetési jegyzéken — ami Bukarestből visszajött — neved nem szerepel. Tudott dolog, vidéken nem lehet művészettel boldogulni, a harcban részt kell venni... Aki messzi van a tűzről, nem melegszik — és még a közelség sem elég. Muszáj kiállani, szájalni kell, tolakodni, rugdosni az ajtót, verni az asztalt. Derkovitsok, Modiglianik éhen haltak, mert megszállottak voltak és nem érték rá tolakodni! Mert vagy dolgozol, vagy kufárkodsz. A fakanas cigány munkáit a felesége árulja. Szegény cigány... ő nem tudja: sűrögni-forogni kell, bankettezni, bratyizni, urakkal koccintani. Hisz mindent az emberek csinálnak: királyokat, elnököket, művészeket... Csókollak!”

*

Segesváron pillantottam meg a témát — akárhol megpillantottam volna —, de Désen újra láttam egy ilyesfélét: két szerelő a póznán. Volt egy jó keskeny és hosszú falemezem, erre festettem a megszokott látványt, s jó kép lett belőle. Alulra néhány felfelé bámészkodó figurát komponáltam, itt primadonna egy hórihorgas öreg bácsi, reumás tagjait nehezen tudja a föltekintéshez odaigazítani, s a derékfájós ember jellegzetes mozdulatával támogatja csípőjét a karjával.

Ezt a figurát a helyszínen figyeltem meg, és sikerült a képen baj nélkül elhelyeznem, teljes emberi közvetlenségében. A képet beadtam az őszi tárlatra.

Kolozsváron még most sem volt külön kiállító galéria, a mostani tárlatot a régi Lepage könyvüzletben tartották — ma csekkhivatal. Itt két külön helyiség elválasztó falába egy ajtó nélküli, árkászerű átjárót vágtak, miáltal egy kisebb belső, és egy nagyobb külső terem keletkezett. Rossz nyelvek szerint a belső volt a szentek szentje, a külső nagy a népség elhelyezésére szolgált...

A kiállítást a nyitvatartási ideje alatt nem tudtam megnézni, csak zárás után mehettem be, hogy a képet hazahozzam. Ritkán történt, ami most: tíz napot prolongáltak, így még én is szétnézhettem. Hát az én képem?! Pont az átjárónyílás belső bal oldalán!

Mennyire taksálnak téged a nagyok? Hány pénzt érsz mai árfolyam szerint a szemükben? Mennyi a súlyod a lemászásálaskor?

Minden kiderül a helyről, ahova a képeket egy ilyen kiállításon akasztják! Ez a hely egyenlő egy hivatalos véleménynyilvánítással. Lám, engem is be, a nagyok közé nem eresztenek, ott nincs helyem, ráakasztanak hát az ajtófélfára, azaz se kint, se bent, de itt mégis minden belépő kénytelen mellettem elhaladni, engem tudomásul venni, akár belém is törölheti a lábát, de mégse tagadhat le...

Zárás után pár nappal megyek a kép után — még ott függ a helyén, de majdnem hasra esem, nagy cédula van ráakasztva: megvette a Művelődésügyi Minisztérium!

Bodor bácsi, a flegmatikus altiszt rám kacsint: — Nagy nehezen csak lesikerült! Valahogy mégis elsütöttük!

A képet ki is fizették, nem tudom, hova került. Az Arta Plastica, szép bukaresti szaklapunk közölte a reprodukcióját.

*

Benczédi a nagybányai múzeumban állított ki, de a százeszten-dős termék túl magas falai közt nagyon elvesztek kis szobrai. Meghívott engem is, de az én közepes méretű képeim is meglehetősen befulladtak az ürességbe. A kiállítást Monica Moraru kolléganővel hoztuk egyensúlyba: az ő nagyméretű textíliái jól beborították a falakat, s a nézők szemeit lekényszerítették a szobrok, képek magasságához.

E kiállítás nevezetessége az volt, hogy látván a szatmáriak, az ottani múzeumban is kiállították, aztán váradiak jártak itt, ők is elkérték, itt a szalontaiak kívánták meg, végül az anyagunk a Csonkatorony-beli Arany János Múzeumból került haza.

Nekem még az is jól jött, hogy a váradi múzeum a kiállításról egy dési városképemet megvásárolta.

—Nőnek a gyerekek, kell a pénz! — mondta Bibi, jó feleségem.

*

Rajzoltam a dési nagyvásárban, de onnan jövet az úttest mentén is találtam feljegyezni valót.

Nagy sötétkék autó húz el mellettem, hirtelen kezdenek nyiszorogni a fékei, a motorja halk dongásba kezd, háttal sirül visszafelé, s megáll kétméternyire tőlem.

—Monsieur Incze? — ugrik ki belőle egy nagyon jó szabású úr.

— J'étais à „Bükarest e à Klüzs! — járt Bukarestben és Ko-

lozsváron — ott mondták neki, hogy Désen van egy jó festő, akit érdemes megnézni. Most, hogy jött, a dési sofőr mutatta neki, hogy én vagyok — bocsánat, hogy rajzolás közben zavar.

Aztán bemutatkozik: Maurice Lemaître, párizsi lakos, mérnök, néhány hete van Désen, azzal a csoporttal, amelyik itt az új cellulózkombinát szerelési munkáit végzi. Nagyon szereti a képeket, ahol csak jár, mindenütt érdeklődik. Hozzám mikor jöhetne el, „à vous voir”, hogy meglátogassa a műtermemet?

Megbeszéltük. Először tolmács is jött, de látva, hogy nélküle is megértjük egymást, többé nem hozta magával. Én is igyekeztem az eddig paragon lévő franciatudásomat elővenni, most lett rá szükségem először életemben. Különbözik a dolog, amit én mondtam, azzal nem volt baj, megértették, de nekem kellett jól odafigyelnem, mert az eddig vizuális szóképem helyett (csak könyvből tanulhattam) tisztán csak akusztikai alapra támaszkodhattam. Sokszor kértem, beszéljenek vontatottabban, hangsúlyosabban, mert a bajuszuk alatt elmormogott vagy elhadart szavaikat nem foghattam föl.

A monsieur kellemes-szellemes, már nem egészen karcsú férfi volt. Barna bőre, egzotikus hosszú orra, arca marokkói-algériai beütést juttatott eszembe, haja, bajusza már-már zöld, párizsi kék meg kármin színből kevert fekete. Élénk arca csupa kérdés...

Leginkább kollégákkal, nőekkel jött, mondták, hogy a hosszú napi munka után felüdülnek nálam — nekem is kedves volt a társaságuk: egy kis kilátóablakot nyitottak előttem Párizs kellős közepére.

Én tudtam, hogy Désen kombinát épül, hogy egy francia cég gépeit francia szakemberek szerelik bele, de nem gondoltam, hogy a piktúra révén összehozakodom velük. Délelőttönként többször láttam piacon, üzletekben a mi városunkhoz képest szokatlanul jól öltözött nőket, egy-két gyermekkel; a francia feleségek egyikének még tolmácsoltam is, mikor láttam, sehogy sem tud szót érteni a boltossal. Még vásárlók is gyülekeztek körénk kíváncsiskodni.

Néhányszor az illemkódex előírása szerinti vizitidőben jöttek, de mikor mondtam, hogy „éjszakás” vagyok, szívesebben jöttek késő este. Sosem hittem, hogy az a sereg udvariassági formula, kicirkalmazott bók és hajbók, ami francia társalgási útmutatókban, a jó modor kelléktáiraiban írva van, náluk ma is érvényes. Ráadásul a formulákat olyan hangon és mosolyok kíséretében mondják el, mintha most sarjadzott volna ki a szívük mélyéből...

— Ah, Maître! Mester, el vagyok bájolva attól, hogy önt megismerhetem! Je suis enchanitée... — bugyborékolta kicsit vastag hangon az egyik vendég hölgy, amikor bemutatott neki. Mulattam a papírról már jól ismert bemondás gyakorlati alkalmazását látván, s pár pillanatig kerestem a választ: — Madame, vous êtes très aimable!

Kerestem a választ, mert a delnő lapos mellű, csontos volt, nagy, porcogós, száraz füleire mint a blúza színe: zöld csippenyű-klipsz volt rászelve, ami még jobban hangsúlyozta a méreteit, az arca sovány, a szája nagy, minden helyzetben győzi szóval, nem formás, sárga szemei fekete ceruzával körülkontúrozva kicsit a bagolyéra hasonlítottak, mondom, kerestem a választ, mert ha azt találok mondani, hogy szép, vagy „jolie”, az egész társaság — köztük a férje is — túlzott bóknak minősítheti, vagy a saját ítélőképességemről adok ki szegénységi bizonyítványt.

Művészetekben való jártasság tekintetében messze kivált a társaságból Bertrand. Fűrge, vékony, csupa ideg ember, megrögzött agglégény. — Mindenre vadászik! — mondták róla nevetve a társai —, des jupons aussi! alsószoknyákat is beleértve... Néha kicsit felületes bohém, de mindig rokonszenves alak.

Akkortájt újra sokat figyeltem és rajzoltam az utcaseprők mozdulatait, néhány elkezdett képem is volt belőlük. Monsieur Bertrand oda volt értük. Egy téli este mellette ültem az autójában, a dési utca érdekesen színes volt, a nagy, pihés hőszállingózás látványa a fényszórók sugárkévében kivételesen szép. A fénysugár végében utcaseprők tűntek föl.

— Vos balayeurs! — mutatott rájuk lelkesen, és lelassította a motort, hogy ő is nézegesse őket.

Érdekes, hogy a franciák nagyon szerették Dést, a hegyen épített várost s benne — ami Párizsban nagyon ritka látvány — a lovat, csacsit és bivalyt. — Les buffles! A bivalyok! — lelkesedtek a bivalyos képeim előtt.

Incze Katinak magaslati levegőt rendel az orvos, elment jó feleségemmel Uzonka-fürdőre, egy kedves kis hegyi faluba. Vagy tíz nap múlva jön a levél, hogy szerezzek még pénzt, mert nagyon jó lenne Uzonkát vagy két héttel meghosszabbítani. Törtem a fejem a pénz előteremtésén.

Egy este, úgy tíz óra tájt szalad az utcai szobából hozzám Jánoska:

— Édesapám, ne feküdj le, három francia autó állt meg a kapu előtt!

Már csengettek is, vidám társaság ömlik be. Az egyik nő már gyújtja is a cigarettáját, és kér, hogy holnap délelőtt ne menjek sehova, mert elhozzák párizsi cégjük vezérigazgatóját, nagyon szeretne szétnézni nálam, pár képet, ezt-azt vásárolni. Délben már utazik is haza. Még figyelem! vele jön a leánya is, alkalmam lesz egy párizsi szépséget megismerni: *une très jolie parisienne...*

Másnap reggel csakugyan megjelennek, a vezér olyan hatvan év körüli, erősen raccsoló ősz úr, nagy, vastag lencsés szemüveggel. A kisasszony megjelenésre csakugyan nagyon kellemes, modora, csipogása elragadó, kitűnő anyagból készült ruhája egyszerű, semmi kifent, kikészített, „*tirée à quatre épingles*” — kinyaka magát hat szegeleltre — nem volt rajta. Ízlés, elegancia, ápoltság, kultúra, a szemérmes és kokett különleges keveréke — valami szép, üvegházban nevek kultúr-dísznövény, ami nem terem a mi kertjeinkben.

— Nem merek itt semmit megfogni! — mondja.

— *Courage, Mademoiselle, courage!* Csak bátran!

Erre leakaszt egy bivalyos képet és az apja elé teszi, erre ő is levesz egy stráf szekerest, amelyiknek a figuráit Kati fancsali szenteknek csúfolta. Még nagyon megtetszett nekik két széki párnacsúp, amit Bibi varrt ki üres óráiban. A papa fizetett, meghívott Párizsba, aztán elbúcsúztunk.

A csinos — és főképp váratlan — kis összeg „megoldotta a függő kérdéseket”, délután feladtam Uzonkára egy trefás táviratot:

„Bivalyok, szentek Párizsba mentek.”

Mulatva mondta a feleségem, hogy a sürgönyt hozó postással hatósági ember is jött — nyilván valami rejtjeles dologra gondok, de a két női arcot látva megnyugodott...

Nyújtózkodjunk ki egy kicsit, ha a takaró ér: pár nap múlva ketten Jánoskával felkerekedtünk, és mi is megjelentünk Uzonkán, átmentünk Hargitafüldőre, be-beültünk néhány bűdösgödörbe — ilyen bizsergető motettáknak csak a hírét hallottam —, sok buzgó forrás mellett mentem el szomorúan: így megy prédára naponta sok százezer liter ásványvíz. Ha ezek Nyugaton volnának! a franciák mondják, hogy Párizsban egy másfél literes flakon ásványvíz annyiba kerül, mint egy liter bor. Kovásznán is a városka közepén folyó patakban láttam felbuzogni sok helyen; milyen gyönyörű fürdőket, szanatóriumokat lehetne, sőt kellene fölbük építeni.

E pár napos székelyföldi utamon sok jegyzetet rajzoltam, közülük sokat meg is festettem, és érdekes: e képek java része rendre el is vándorolt tőlem.

Ez utam óta még jobban tisztellem Nagy Istvánt, milyen okosan mellőzte a székelyföldi romantikát, virágos rétet, suhogó fenyvest, egyéb vadregényt, s az így megmaradt — sokszor banális vagy más hegyes-dombos vidéken is fellelhető — valóságból megcsinálta azt a magas művészetet, ami elsősorban őbenne volt meg. A jó kép először a festőben legyen meg... újra hangoztatom.

A franciákkal kultúrjavakat csereberéltem: képért kaptam igazí Lefranc olajfestékeket, Larousse lexikont, Villon-, Rimbaud-, Baudelaire-versesköteteket eredetiben, akkor még nálunk ritka nylon cókmozokokat — efféléket.

Egyszer egy újonnan jött házaspárt hoztak el a régiek. A férfi nagyon szép fiú, ám az asszonyka a mi vidékünk nőtípusához jobban hasonlított, mint a franciához. Alig beszéltem vele pár percet, felkiált:

— Vous êtes Hongrois! — felismert a beszédemről.

Én nem vettem dicsőretnék e felismerést, mert a magyar általában nem tűnik ki a nyelvtelhetségével.

— Rosszul hangsúlyozok?

— Nem, az egész beszédében a hangsúly a legjobb! — Ellenben — milyen kicsi a világ — elmondja, hogy ő is magyar származású, nagyszülei 1920 táján költöztek Brassóból Kanada francia vidékére. Ott senki sem tud tisztességes ételt főzni, a nagyanya erdélyi konyhát nyitott, ahol a madame, mint ott született unoka, sok magyart hallott franciául beszélni. Valami jellegzetes van a hanglejtésünkben, ahogy a magyar száj a francia szót megformálja — és ez hamar felismerhető.

Végiggondolva a dolgot, eszembe jutott, hogy én is felismerem az orosz, mikor románul, a román, mikor németül, később az osztrákot, mikor olaszul beszélt.

Mint érdekességet említette, hogy a férje lyoni, a kisfiúk, Michel, apja révén francia, anyja révén kanadai állampolgár, majd felnőtt korában a jobbikat választhatja, mert Kanadában „le service militaire n'est pas obligatoire” — így megmenekülhet egy esetleges háború borzalmaiktól.

A madame egy alkalommal ügyes kis csomagot hozott, Párizsból érkezett, szép női cuccok, nem gyűrődő műselymek, érdekes, színes fazonok, hogy adjam értük el székelyföldi képemet, ha hazamegy, legyen valami emléke erről a földről, ahonnan a családja világgá ment...

Kerekes Jani, egy régi tanítványom — rendőr lett — egyszer az utcán mellém szegődött, és mosolyogva mesélte, hogy ezek a franciák milyen nagy kanegerek!

Egy este a „franciák blokkja” előtt összeverődött csoportot látott. Odament ő is. A csoportból egy helyzetismerő mondta el, hogy a nőtlen ifjak zsúrt rendeztek, az ablakot nem függönyözték le, az asztalon néhány szépreményű dési volt-leány ruhátlanul táncolt, a társaság tapssal ütötte hozzá a taktust, az arrajárók meg élvezték a murit... Tvisztelés közben egyik táncosnőnek úgy megharapták egy kis kényes testrészt, hogy rögtön kórházba kellett vinni. Désen azt mondták, sürgősen vigyék tovább egy kolozsvári kórházba, mert itt nincs cérnájuk az összevarráshoz...

Az ilyen zsúrokat egyszer szövé tették a franciák főnökének, de az azt mondta, hogy a lakásában mindenki úgy szórakozik, ahogy kedve tartja!

Liberté, Égalité, Fratemité!!

Végleges hazaköltözésük alkalmával eljöttek búcsúzni, és meghívtak Párizsba.

— Ó, mon Dieu, quand donc sera ce? — azt én nem érem meg hajason, még kopaszon is bajoson... Mikor lesz az!?

Egyikük azt mondta, hogy pár év alatt létrejön országaink közt egy megegyezés, aminek alapján ennek is megnyílik a lehetősége.

Kiállítások — viszontagságok

Valamelyik nyáron egyéni kiállítások során megismerhettem Kovásznát, Kézdivásárhelyt, Sepsiszentgyörgyöt és Csíkszeredát. Kis zökkenő csak Sepsiben volt: valószínűleg az illusztrációim meg a kolozsvári Kultúrpalotában tartott kiállításom zenebonája miatt a múzeum vezetősége nem tudta, merjen-e befogadni vagy sem. A meghívókat kinyomtatták ugyan, de óvatosságból nem küldték szét a címekre, hanem engem ajándékoztak meg velük, a képeket felrakták ugyan, de a plakátokat csak később ragasztották ki a városban...

Sepsitől nem messze van egy szép község, Gelence, ennek régi templomában nagyon híres freskók. Kimentem, néztem meg őket.

Visszajövet az egyik falu piacán szűk negyedórácskát pihenteték az autóbusz motorját, ezalatt egy gumilabda mozgású, ugyan-

csak kézügybe való ügyes leány szállott fel. Már indulásra dudált a sofőr, amikor valaki hirtelen felrántotta az ajtót, és jó helybeli tájszólással egy legény bekiáltott:

—Osztán Bözsi! ahogy megmondtam vót: Vásárhelyen lakatot ám a bugyigódra!!

A beszélés jókedvet fröccsentett a buszba: közömbösen maguk elé néző férfiak, gondba merült öregasszonyok, unottan bóbiskolók mind megpendültek, megindult a témában járatosak évődése:

—Hány kócsra jár az a te bugyigód, Bözsi? Hát kiknek van kóccsik hezsa? Ejszen, az a kócs nincs a kútba hányva! Nem a Farcádi Dani nadrágzsebibe áll az egyik?

Ahogy a szóból szók jöttek ki, az is kiderült, hogy a leányt alkalmazták a vásárhelyi népi táncegyüttesben, s most oda utazik.

Ez a kis úti élmény az elmúlt hét év legszemlemesebb tréfája volt! Lakatot a szájra, boltajtóra, csűrkapura, katonakufferre már hallottam, de ilyen ruhaneműre még soha! Igaz, ha jól meggondolom — s az Ady idevágó versét is tudva — gyakorlatilag éppen a Bözsik bugyiján tartom legkevésbé helyénvalónak...

Sepsibe visszaérve már várt egy meghívás, hogy az utam végén anyagomat még a marosvásárhelyi Galériában is állítsam ki. Odamenet a vonat az egyik csomagot — személypoggyásznak volt feladva — nem tette le, hanem továbbvitte valahová. Volt futkározás, komédia! A kiállítást emiatt csak az anyagom felével tudtam megnyitni.

A sok rossz napot látott kiállítás-sorozatról hazafelé menet a dédai állomáson jó két órát kellett várni a másik vonatra. Egyszer csak látom, hogy a raktárosok az én csomagjaimat kiteszik a rakodóra, szakadó esőben, le a sárba. Raktárfelelőssel, forgalmista tiszttel, állomásfőnökkel huzavona, szóváltás, fenyegetőzés, míg végre egy ponyvával leterítették...

Ilyenek lehetnek egy kiállítás viszontagságai. Ráadásul még tesék azt is hozzávenni, hogy Csíkszeredában valami műbarát az egyik képet egyszerűen leakasztotta és elvitte! A kiállítást őrző tisztviselő nem tudott semmit róla. Nem akartam neki kellemetlenséget — megmaradtam a kárral és a tanulsággal. Igaz az, hogy akinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta! — de egy vándorkiállítás-sorozat folyamán mégse ülhetek hónapokon át a képeim mellett.

Ilyen esetek is okozzák, hogy nem vagyok szorgalmas kiállító. Ennek ellenére mégis részt vettem kolozsvári kollégákkal egy Titográsban, később egy Torinóban rendezett csoportkiállításon. Sze-

mélyesen ezekre nem mehettünk el, így történt, hogy a bivalyaim hamarabb jártak Itáliában, mint én, aki megbornyaztam őket.

Jó egyéni kiállításom volt Bukarestben, a Petőfi Művelődési ház nagytermében. A megnyitót Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója mondta. A kiállításomat megtekintette Fazekas János miniszterelnök-helyettes elvtárs, ő meghívott egy ismerkedő látogatásra is. Hivatalának fogadószobájában sok érdekes dologról beszélgettünk fesztvizit helyett jó háromnegyed óráig. Velem volt ez alkalommal Domokos Géza is.

E kiállításomról a Rádió is beszámolt, de szép riportot közölt róla a bukaresti Televízió is egyik magyar nyelvű műsora keretében.

Bukarestben még más öröm is ért: az én kiállítással éppen egybeesett Ivan Meštrović, a kitűnő horvát mester szobrainak bemutatója a Dalles teremben. Ritka alkalom volt, és boldog vagyok, hogy egész sor jelentős művét láthattam. Gyönyörű márványok, bronzok, fák, körszobrok és domborművek. Milyen szépek a formái, milyen szépen borítják be őket a ruhák, leplek, milyen finom ritmikával omlanak, fodrozódnak a drapériák!

Minden oldalról nagyon jól megfigyelhetően helyezték el a rendezők a *Szenvedő Jób* szobrát. A végtagok görcsösen vonaglanak, kezének, lábának ujjal gémbereznek a fájdalomtól, de betegségből van megmintázva a szobor minden porcikája.

A szenvedés, a fájdalom, a boldogtalanság e szobrának ellentéte a megmintázásban nem ennyire részletező *Születés*, a hangtalan boldogság, a szavak nélkül is áradó öröm, az anya két karjának vágyakozó mozdulata a teremtés megújult csodája, az újszülött kisgyermek felé. Az összekomponált négy figura négyféleképpen fejez ki egyetlen nagy dolgot: a szeretetet!

A másik nagyon szép bronzot vázlatnak nevezi a katalógus, de kész szobor az mégis: *Leány, lanttal*. Vázlatnak tán azért mondják, mert a szobor csak egy fej és egy kéz nagyon szellemes összekomponálása. A fej kissé oldalra hajlik, s rajta olyan öröm ömlik szét, amelyet csak a muzsika tud adni annak, aki szereti.

A fej elhajlásával ellentétes irányba fordul egy nagyon szép jobb kéz, rajta az ujjak helyzete olyan, mintha most akarnának a lant húrjaiba belecsippenteni. De hát ez a kéz! ez külön élmény, egy remek arcképpel egyenrangú mű! Szépség, finomság, költészet, zene, líra, lant...

E kéz nézegetése közben gondoltam arra, hogy amint a szóból szó, ez esetben: kézből kéz jön ki. Az emberi kéz portréja évezredes

műfaj, bár — mint Meštrović e szobránál — ritkán jelenik meg ilyen önállóan. Milyen jellegzetes kezeket láthatni ókori egyiptomi műveken! milyen egyénien jellemzett kezeket a nápolyi múzeumban a Pompejiből idehozott szobrokon, freskótöredékeken! Dürernek különálló műve a két összetett aszkétakéz, de nézzük Holbein *Anne de Clèves*-ének tétován, a *Mona Lisának* gyöngéden össze-, font vagy Leonardo *Hermelines hölgyének* hiperszenzibilis, túlfinomult, már-már fájdalmas kezeit!

A Michelangelo *Teremtőjének* kezét (a Sistina-beli freskóról) firenzei ötvösök aranyból, mint nyakba akasztható ékszert árulják, öröm nézni a hetvenéves Tizian önarcképén kezének energikus terpeszkedését egy színes abroszon, vagy Venus istenasszony csókolnivaló puha kezeit, vagy az *Adógaras* egyik figurájának átszellemlült kezét, a másiknak kapzsi mancsát. Magam is könnyezni tudnék, mikor Rembrandt képén látom az apa öreg, síró-örömében remegő két kezét, amivel az elveszett, de megtalált fiát magához öleli. Nehéz sorsról beszél Meunier *Bányamunkásának* keze, a Rodin szobrán pedig még az ökölbe fogott kéz is gondolkodik. Szóljak még a Greco-alakok kezeiről? Inkább visszakanyarodom a bukaresti kiállításom megnyitójához: a közönség köréből rám mosolyog Lőrinczi Laci, serdülőkorom kedves barátja és felesége, Liana Pasquali, a kitűnő előadóművész, a hárfa pengetésére termett érdekes kezeivel: — Mind a két keze jobb kéz! — mondtam neki...

A kezek e sorozatából gyönyörű albumot tudnék összeállítani és írni — addig is minden jog fenntartva, tutti i diritti sono riservati!

Ezen a kiállításon vetődött fel a Kriterionnál egy mikromonográfia ötlete, s nem az ókori költő javasolta kilenc, hanem hét esztendő leforgása után lett is belőle kiadvány.

Nehogy egy kiállításom baj nélkül legyen meg, a bukarestiről is elveszett egy képem: bivalyok, mellettük jellegzetes, katrincás nasszói román asszony és egy falusi bácsi. Jó kép volt, szerettem és sajnálom! Kit üssek agyon érte? Kit nyúzzak meg? Kin követeljem? „Mindenütt van műgyűjtő, és ebből az esetből is láthatod, a képeid bárhol is vannak, nagy népszerűségnek örvendenek” — vigasztalt meg tréfásan egy csupa újságírói közhelyekből álló riporter barátom.

Bukarest után még volt egy kiállításom, Szatmáron, a múzeumban. Ez a múzeum abban az épületben van, amelyekben az 1711. évi szatmári békét kötötték a kuruc—labanc háborúk végén. A

szép termekben nagyon jól érvényesültek a képeim, a megnyitót Erdős I. Pál, a kitűnő grafikus földim tartotta.

E kiállításom szomorú nevezetessége volt az a nagy árvíz, amely Szatmár egész környékét is elárasztotta. A Szamos a síkon épített vályogházakat százával áztatta el. Nagyon félttem, hogy a múzeum, a Szamoshoz közel lévén, víz alá kerül és a képeim is tönkremennek, de az óriási tömegű víznek bőven volt helye a mélyebben fekvő mezőkön szétterülni, és a kissé magasabban lévő Fő tér a képeimmel együtt víz nélkül megúsza.

Érdekes volt még a kolozsvári Szövetségi Fiók kiállítása a bukaresti Dalles teremben, ezen több képpemmel én is részt vettem, a katalógus nagyon jó reprodukcióban egy utcaseprős képemet hozta.

Év végén az Utunk szép falinaptárt adott ki, négy sarkában a négy évszokról színes reprodukciókkal, köztük a Tél az én egyik képem: dési utcasarok, szankázó, sízó figurákkal. Színeiben, igaz, elüt az én képemtől, úgy szoktam mondani, hogy ez az én *Tél* képemnek az Utunk változata...

A lap ez évben (1971) ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját. Ünnepi alkalmi kiadványa, az *Évek Énekei* — válogatás az eltelt negyedszázad legszebb, legjellegzetesebb verseiből és képeiből — szép színes reprodukciók közt egyet tőlem is közöl: *Hajnal*; havas táj közepén mendegélő bivalyok, emberek. A lappal párhuzamosan haladok én is, jó 25 éve már, mint le nem maradó kísérő.

Évek: 1941—1971! Harminc év a piktúra mezején, három évtizedes művészi tevékenység a hátam mögött! Ez alkalomból a Romániai Képzőművészek Szövetségétől nyugdíjat kaptam. E szép gesztussal a saját kis ösvényén járó festőt, és ha egyebet nem is: őszinte piktúráját értékelte, mert az Unión kívül semmi olyan közülethez vagy alakulathoz nem tartozom, amelyik életemben keblére ölelhetne, vagy hóttom után saját halottjának tekintetne...

A gyorsvonal ablakából

Az előbbi oldalakról még visszaemlékezik a T. Olvasó arra a francia mérnök barátomra, aki meghívott Párizsba, tudva azt, hogy pár év alatt megnyílik erre a lehetőség. Igaz lett, megtörtént!

A lehetőséget megszimulván, kis műsorváltoztatásra gondoltam: Párizs előtt tán jobb lenne, ha a gyermekkoromtól tartó vágyakozásom szerint előbb Itáliát látnám! Ehhez támogatását édesapám egykori katonabajtársa: Tóth Gyula bácsi már régebben megígérte.

Eleinte magam sem mertem reménykedni, de mégis belevágtam: ha nem kérem, tálcán senki sem hozza elibem, és veszteni valóm nincs semmi. Legtöbbit a szűk családi köröm mulatott a fáradósaim láttán.

Nos, végül a Képzőművészeti Szövetség erkölcsi támogatásával megkaptam az útlevelet, hogy „saját kontómra” művészeti tanulmányútra mehetek Itáliába.

Elindultam, 1969. április eleje volt. Pesten felkerestem László Gyulát, aki pár nappal azelőtt jött haza Itáliából. Legelőször a lódenkabátját adta rám: szokatlanul hűvös volt az időjárás, én meg a meleg hazájába készültem és túl könnyen öltöztem. Azután felkutatta a zsebeit, bőrdöndjeit és az el nem költött lírákat, egyéb krajcárokat ideadta nekem. Még sok hasznos dologra kitanított: ahol ki van írva „Hotel, Ristorante”, azt kerüljem el, nagyon drágák! Ahol „Soggiorno, Locanda” van, mehetek: olcsó, de kifogástalan tisztaságú szállóhelyek. A tarisnyámban lévő mindennapi konzerv, szalonna mellé még vegyek pesti szalámit, az olaszoknál csak olcsó bort vegyek, s most narancsszezon van, azt egyem sokat. Alkudni kell! Csak lábonállókba menjek: sok helyt a helyfoglalás már ötszáz líra... És így tovább!

*

A Keleti Pályaudvaron egy osztrák kocsiiban találtam helyet. Kimondottan elegáns: krémszínű tapétázás, pompeji-vörössel szegélyezve, a falon színes Dürer- és Holbein-reprodukciók. Ülés három-három van egymással szemben, kettő már foglalt, élelmes osztrák nők jó korán beültek. Az ablak felőli idősebb szvettert köt, kövér ujjai fürgén motolláinak, előreálló húsos alsó ajka, nagy álla, hosszú arca: ha bajusza volna, azt hinném, hogy Velázquez IV. Fülöp-portréjához ez volt a modell. Elhízott combjai nem férnek egymástól, kurta lábai nem érnek földig, harangoz velük — mit is tenne mást?

*Lóg a lába lóga,
Nincsen semmi dóga...*

A Dunámul dombjai közt haladunk. Tatabánya, Komárom a Dunával, csak Hegyeshalom határállomásán állunk meg. Itt osztrák személyzet lép szolgálatba: kedélyes vámtiszt faggatja honfitársait, ki hoz zsebrádiót, villanyborotvált? Schnoops! — nyújtja hosszúra az ó-kat, s ez megüti a fülem: a szatmársági „snapsz” így hangzik osztrákul! Salami!? — eltűnődtem, ez is vámolás alá esik? de rájöttem: az a rúd szalámi, amit én is vettem 96 forintért, az 170 schillingért lóg a kirakatokban, és seftelnek vele.

A Dunántúl lankái osztrák földön is folytatódnak, de a szántók gondozottabbak: Győr környékén még lábán állt, azaz levágatlanul a tavalyi kukoricacsutka, itt mind olyan, mintha megborotváltak volna. Időnként csinos városkák mellett rohanunk el, csak az állomásuk felirata — ilyen vagy olyan Dorf — mutatja, hogy hajdan faluk lehettek

A határtól rövid az út, és hamar megérkezünk Bécsbe. Örülöm kellene a szép, hangulatos, vidám városképnek, amelyet a modern állomás épületéből kilépve életemben először megpillantok, de az eszem és szívem egyelőre nem tud felmelegedni a láttán, mind az motoszkál bennem, hogy itt van valahol az a „bécsi udvar”, amely évszázadokon át olyan sok mérget kevert a Dunamedence népeinek ételébe és életébe...

Ez az érzés lassan oldódik fel bennem, hogy persze, persze! — ez már maga a régmúlt, a népek élete azóta egész más kérdéseket tett fel, amiken ugyancsak főhet a fejük.

*

Az elegáns Südbahnhof kifutói alatt „gleis sieben”, a hetedik vágányon ott áll már — nagy útja előtt — a Bécs—Vence—Firenze—Róma Express. Alig lézeng néhány utas a kocsikban. Tükörfényes mosdófülke, illatos kézmosópor, puha krepp-papír törülközők az Ö.B.B. — az osztrák vasutak — kezdőbetűivel. Jól táplált, hosszú hajú kalauz az útvonal minden tudnivalóját jelző menetrendet osztogat — kezdősora — „Ö.B.B. wünscht Ihnen eine gute Reise” — jó utazást kíván.

Magamban nyelvészkedem, kötekedem, tűnődöm: miért kíván EGY utazást? Többet ne? Több jót ne? csak ezt az egyet? Mást nem? Ilyen a hálátlan ember: nemhogy megköszönne a figyelmességet...

Hajszálpontos indulás, kattogva száguldónk álmos külvárosokon át, letakart autók bóbiskolnak az utcákon. Koromsötét. A fe-

keteségből néha kormosan ki-kibújik a hold. Sziklás iparvidékek. Néhol egy-egy bakter áll a lámpa előtt. Bruck an der Mur, Leoben.

Ütemes szuszogással lohol a mozdonyunk, oka is van rá: a meredek Alpokon egyre magasabbra kapaszkodni nem kis dolog! Óriási sziklák, nagy hófoltok, fenyőillat. Treibach — olvasom az állomás nevét, majd úgy négy óra tájban Villach, az utolsó osztrák város. Rövid út, és már Tarvisio, az olasz határállomás. Gyönyörű vad vidék, hideg van, nagy madárcsicsergés, nárciszokat lenget a szél. Az osztrák mozdony itt „lelép”, helyébe egy rákvörös motor áll, homlokán sárgaréz csillag és nagy F.S. betű — Ferrovie dello Stato — ragyog a fénycsövek alatt. A peronon feketekávés kocsik gördülnek, illatos, forró ital, líra, schilling, márka, frank, dollár ellenében adják, nem számít, csak pénz legyen. Az ajtók fölött feliratok: Dogana, Polizia di Frontiera, Uscita — Vám, Határrendőrség, Kijárat.

Jó vágású, elegáns, vidám vámtiszt lép be, épp hogy pitymalik, de már Jó napot — Buon giorno! — köszön. Én készenlétben tartom az irataimat, de tiszteleg: nem kéri... Leül velem szembe:

— Rokonai vannak Itáliában?

— Inkább csak voltak! Velencében lakott egyik, Tiziannak hívták, Firenzében több is: Michelangelo, Cellini, Leonardo, lejjebb Arezzóban is egy: Piero della Francesca...

Szélesre vigyorodik:

— A, Lei é pittore, o scultore? Ön festő vagy szobrász?

Feláll, újra tiszteleg:

— Signore! Uram, töltse jól és kellemesen az idejét Itáliában, Buon viaggio! Jó utazást!

A vám- és útlelevélvizsgálaton így estem át...

Három ékesebb olasz nő szállt fel, örültem, hogy végre élő olasz beszédet fogok hallani. Elindultunk. Az egyik nő ránéz a karórájára: Alle novr arrivamo a Mestre!

Az óriási sziklák folytatódnak, tiszta lila hó rajtuk, lehetetlen narancs- és rózsaszínű felhők, nagy piros korong a felkelő nap. Nagyon magasan járunk, egy alagútból kijövet a sínpár rácsos acéltornyokon folytatódik, nem merek a mélységbe lenézni, kicsit bennebb húzódok az ablakból, nehogy kiboruljunk... maga a mozdony is mintha irtózna: lassabban megy, szinte lábujjhegyen... Alattunk „a mélyben tajtékzó patak”, erősen zöld vize fehér porrá törik, amint egy szikláról lezuhog. Aztán újra alagút, egyikből ki, a másikba be.

Tarvisio Città, a városka északi fekvésű helyein nagy hó, a napos helyeken nárciszok, sárga primulák, odébb valami Conifera-félék rózsaszínű fürtjei virágznak.

Gemona — ennek a környékén voltak pár év múlva a nagy földrengések. Carnia állomásán megálltunk, vagy húsz diák szállt fel, a kezükben néhány könyv, szíjjal összekötve. Azt hittem, rendetlenség következik, de nem! csendesen, szépen, vidáman beszélgettek, mint felsősökhöz illik. Az állomás falán méteres plakát: egészséges, barna frizurás legényke, tengerészsapkával, kék-fehér kereszt csíkos trikóban és nagybetűs felirattal: „Vieni a marina! Sarai un buon tecnico e girai tutto il mondo!” Gyere a tengerészethez! jó technikus leszel, és körüljáród az egész világot!

E magas hegyeken, sziklás helyeken nagyon megbecsülik a termőföldet. Sok helyt látszik, hogy odahordták, kőpárányokkal körülvették és állandóan oltalmazzák. A vonat ablakából láttam, hogy ilyen helyekre a trágyát a gazda háton, kosárban hordja fel, még trágyahordó csacsit is láttam itt-ott, a nyaktörő, veszélyes ösvényeken még ő a traktor... Délies fekvésekben sok az olajfa — nagyon hasonlít az őszibarackfára. Ahol lehet, sok a szőlő, eper- vagy hársfára futtatott, emeletmagas lugason. Egy őszi utamon láttam, hogy traktorral szedik: a gép egy kosárban felemeli a szüretelőket. Nagyon szépé, nekünk szokatlanná teszi ezt a tájat a ciprusfenyő. Minél vadabb a táj, annál feketébb, vadabb ő is. Sok hegytetőn szabályos várrom áll, itt-ott még mai lakótelep is van körülötte. Fényképen, képeslapon vagy lefestve ez a táj színpadias, romantikus, de itt a terepen való, igaz.

A nagy hegyek rendre elmaradnak, Udine táján már sok a mező. A diákok leszálltak, a közelemben ülők távozáskor még köszöntek is. Udine szép, nagy város, az állomásán sok az utas, éppúgy cipekedik, siet a nép, mint mifelénk.

Pár percnyi szusszanás után már megyünk is tovább, szántóföldek, gyümölcsösök, hosszú szőlőlugasok, szélükön traktorok, gépek. Cinzano, Moggio, Pordenone, szép állomások, de csak áthajtunk rajtuk, érdekes tájakon át, míg végre kilenc óra tájt tenger csillan meg a ködben: ez Mestre, Velence szárazföldi gyárvárosa. Az igazi Velence, a Tenger Menyasszonya — ahogy olaszul hívják: La sposa del Mare — Venezia—Santa-Lucia nevet visel. Mestre állomásától egy tizenöt kilométernyi sztráda vezet odáig. Két oldalan tenger: most ködben lassan lebbenő fehér csillogás, telefonpóz-

nák, emelődaruk, gyárkémények képe fürdik rajta, ideges, szeszélyes kriksz-kraksz. A vízimadarak alig moccanó, szétterült szárnyakkal húznak fölöttes, raktárakból kiszökött ládák, deszkák, bödönök úszkálnak céltalanul, ahogy a városhoz közeledünk, elszaporodnak az árbocok, vitorlák, motorcsónakok, bárkák. A sztráda túlsó oldalán a kétsávos autóút mindig forgalmas: autóval csak itt lehet Velencébe jutni, mert másutt — vízen — nincs parkolóhely.

Az állomás szép, modern épület, ízléses és tiszta is, de a nagy meglepetés akkor jön, mikor az utas a túlsó ajtón kilép: lába előtt magas lépcsősor és egy kis tér, fehér padlózata mögött a Csatorna, a Canale Grande fekete-zöld vize, gondolák, motorcsónakok, vaporetto-vízibuszok, baloldalt egy fehér kőhíd, túl paloták, mindenütt ember, színes forgatag a kacsalábon forgó várak előtt.

Hálás vagyok az esetnek, hogy itt én is sokat álldogálhattam, a színes vibrálás úgy belém ivódott, hogy itthon kép lett belőle; be is mutattam 1975 márciusában a Michelangelo ötszáz éves születésnapjára rendezett tisztelegő kiállításon a kolozsvári Korunk Galériában.

*

Morcos, kedvetlen, borús, hűvös reggel Róma főpályaudvarán, a Terminiben. Joggal várna mindenki szebbet, hiszen már május másodikika van. Az emberek is kedvetlenül, unottan, közömbösen nyüzsögnek. Ögyelgő diákok szerteszét, már elmúlt nyolc óra, de nemi ölik magukat az iskoláért.

Az ultramodern állomásban könnyű eligazodni, minden sínpárbinario fölött jelzőtábla. Amint a vonat elment a vágányról, a tábla lapjai mint az ablak zsalugáterei, mozgásba jönnek, s rögtön kiíródik a következő vonat és indulási ideje. Így találtam rá az én vonatomra is: Napoli, 8,51.

A hosszú peronon mintha kolozsvári barátok volnának: az az alacsony, kopasz Kecskés Jóska, az a puha úrigyerek Erdélyi Gyula, még a cigarettáját is olyan félszegen tartja, mint ő.

Szép plakátok: „Felüdülsz, ha Cooa-Colát iszisz!” „Birra Peroni sör.” „A Modiano grafikai Intézet játékkártyái — Fama mondiale, Világhírnév!”

Kis motorra szerelt fagyaltoskocsi: bár, lehűtött italok, forró feketekávé, útravaló uzsonna, banán, narancs, füge — a kis szerelvény fűgén rohangál elé-hátra.

A vonatunk helyi járat, kocsijai régi típusúak, de elegánsak: vörösfenyő ülészek zöld párnázással, halványzöld tapétázás, ragyog-

nak a rézkilincsek, kifogástalan tisztaság. Hely van elég. Velem szemben aranyokkal felékesített kis maszcura ül, mintha Nefertiti királyné húga volna, úgy hasonlít reá, a fiúja nagy szőrös karú, kissé ragyás képű puhaság. Kellemesen parfümösek. Odébb egy erősen bezsírozott arcú nő, majd belevesz a ruhája fodraiba.

Elindulunk, kigyúlnak a fénycsövek. Nefertiti kérdőn néz a fiúra.

— Sok az alagút, kell a lámpa! — magyarázza az.

— Akkor csukjuk be az ablakokat!

— Nem kell, villanymozdonyunk van, nem csinál füstöt!

Hajtunk veszettül! Ókori vízvezetékek mellett dimbes-dombos vidék. Kertek, ipartelepek, magasfeszültségű vezetékek. Térdig érő fűben fekete-fehér tehéncsordák. Campoleone szép állomása után, amíg a szem ellát, lugasra futtatott szőlőtáblák. Cisterna, a környékén öntözéses konyhakert, fóliával védett paradicsomültetvények. Kecskenyáj.

Kimondottan szép, elegáns, ápolts külsejű fiú jön be:

— I Loro biglietti! — a kalauz, kéri a jegyeket.

A nagy ködből még nagyobb hegyek bújnak ki, alagutak, bújócskáunk bennük. Csúf, sziklás hegyoldalak, egyiken várromok.

Sezze Romano, nagy állomás. Egy fiatal nagymama jön be, hároméves fiúcskával, élvezem a gügyögést — olasz nyelven!

Különös, vad, sziklás vidék, még az olaszoknál is szokatlan. Az Appenninek derekán járunk! Alagutak, hosszúk vagy még hosszabbak, rengeteg kő. Óriásira nőtt *Opuntia* kaktusztömeg következik szélesen a vasút mentén. Medvetalpai közül az idősebbek túlhaladják egy széles karimájú kalap nagyságát is. Több mint fél órája rohanunk mellettük, nagy, sárga tövisei messze virítanak. Itt a hazája, csak nem tudhatni, vadon nőtt és szaporodott-e el, vagy ültették. Mindenesetre ezért a botanikai meglepetésért is érdemes lett volna ideszekerezni. Helyenként kerítést helyettesít, kis réteket vesz körül, rajtuk bivalycsordák legelésznek. Ez a bivalyfajta kisebb és fürgébb erdélyi rokonánál, de a combvagy karvastagságú szárazon szeszélyesen burjánzó ágas-bogas kaktuszkorlátan ez sem tud áttörni.

A nagy rohanás közben mozdonyunk valamiért váratlanul lefékez, a nemrég felszállt fiúcska — Hopplá! nagyot kiált, ahogy összeüti buksiját a nagyanyjával.

— Hopplá! — kiált a nagymama is, mintha magyarul beszélne —, és egy barátságosat suppan a fiúcska popsijára...

Kezdünk kibújni a nagy hegyek egzotikus tömegéből, ciprusok,

píneák, furcsa fenyők lesznek útitársaink. Szép városok, harsogó rózsaszín, nápolyi-sárga épületek, szelődül a táj. A vasút menti tócsákban gyönyörű Iris pseudacorus példányok pompáznak, a nálunk is előforduló, vízben virító sárga Iris olasz rokonai. A babérfá mindenütt zöldell, itt nem kell boltba menni, ha a gazdasszony krumplilevesbe, mártásba babérlevelet akar: tép a fáról. A narancs- és citromfa nemcsak nagy ültetvényekben él, kertekben, udvarokon is szívesen tartják, szép sötét lombja is kellemes dísz. Egy állomás udvarában láttam valahol, hogy a főnökné tyúkjai, rucái lehullott narancson veszekedtek.

— Il Mar, il Mar! a tenger! — hallatszik a vonatban. A jobb oldali ablakhoz megyek, csalóka kép: a nagy kékesfehér látóhatárra mintha vitorlákat, árbocokat akasztott volna valaki, de jobban odanézve kibontakozik a táj, csakugyan, félkör alakú tengeröböl előtt hajtunk. Itt-ott hegyes, fekete ciprusok jönnek a képbe, a víz erősen párállik. Formia, a szép városka ez, a vasút itt érinti a tengerpartot, hogy aztán délkeletre hajolva, lefussa az utolsó szakaszt Nápolyig.

Még van néhány alagút, aztán rónaság következik. Mintha Misztótfalu határában járnánk, sárgás rétek, patakok égerfákkal, bivalyok szászámra, virágzik a bodza és az akác, fára mászott szőlőlugasok ezernyi hektáron át, majd búzaföldek, alföldi síkon, mintha Szatmár felé haladnánk, pedig Nápoly közeledik.

Vonatunk a város főpályaudvarára visz: Napoli Centrale, a Garibaldi téren. Világvárosi színvonalú, korszerű épület. Megkapó az építészeti szépsége is, engem az olaszoknál mindenütt jelenvaló lelkes művészet itt is már az első száz lépésnél kézen fogott: a nagy csarnok egyik forgalmas, de meghittebb hangulatú helyén valaki egy nagyon szép bronz női aktot helyezett el. Alacsony posztamensen áll, a megtestesült szépség köztünk, lótó-futó embertársak között. Lábainál fehér medence, üde vízében csodaszép narancsvörös, lila, ezüstfehér, rózsaszínű díszhalak úszkálnak...

Nápolynak beceneve is van: dolce. Aki a városban jár, megesik vele, hogy nem látja a fáktól az erdőt, de aki előtt távolabbról — kikötőből, hegyről — bontakozik ki az öböl képe, fölötte tiszta időben a Vezúv, a tenger, Capri, Procida, az átlátszó azúrkékség, megérti, miért éneklí Gigli olyan szeretettel: „O, dolce Napoli, O, suol beato” — Édes Nápoly, áldott föld! — vagy a távozó: Addio, mio dolce Napoli...

Végül jellemzésül továbbadom a szállodásom szavait, aki első nápolyi reggelemen ezekkel engedett ki az utcára:

— A Signor festő, van miért szeresse Nápolyt, de vigyázzon mindenére, ez világgikító is, nemzetközi rosszfélék, zsebmetszők paradicsoma...

Szép képek

Szinte lehetetlen, hogy az ember Itáliában ne akadjon bele valami nevezetes művészettörténeti évfordulóba. Így jártam most is. Már a Brenneren túli első állomáson szép plakátok: Rubens, 1577—1977. Emlékiállítás Mantovában azokból a képeiből, amelyeket ott festett, gazdája, Vincenzo Gonzaga herceg számára.

Milyen szép, ünneplő perceim voltak már napokkal ezelőtt, mikor a bécsi Kunsthistorisches Museumban *Bundás Vénusz* előtt álldólgáltam.

A kép egész biztos a saját keze munkája, kedvtelésből festette, s ha több mint kétezer képe közül tíz nagyot akarnánk kiválasztani, mindjárt ezzel kezdhethetjük... Ez a szépek közt is a legszebb!

Sokszor eltűnődöm: mitől olyan szép ez a kép, mert ez a Venus — nem szép! Gyönyörű hájfalat, ez igaz! Tejfelből, vajból, édes gyümölcslevekből épült zsenge húsa — már sok is! hóna alatt öt ráncban fodorodik a haj, nem illik, hogy világgá kürtöljem: a hasa nagy! egy görög szobrász több mint felét lefáragta volna, a combjai vastagok, és húsdudorodások türemkednek rajtuk, térde fölött még a harisnyakötője nyomai is látszanak, lábai nagyok, szinte negyvenes cipő kellene rájuk...

Ám ha a képet tovább nézzük, elcsodálkozhatunk, hogy a test hullámvonalai milyen gazdagok, milyen szépek, Venus milyen kedves, ártatlan természetességgel, póz nélkül áll előttünk, üde, élénk arca, nagy, tündöklő szemei elbűvölően néznek ránk, anélkül hogy bővölni akarnának, száj, homlok, áll, formás ajkak — csodálatosan fejezik ki egy derült, boldog, izzó, rokonszenves embertársunk egyéniségét!

A szép aktot Rubens sárgás rózsaszínben tartja, a késsel, pirossal aláfestett bőr szinte él, ennek szépségét fokozza a könnyedén vállára vetett prémbunda, sötétjeivel és bizarrságával. Külön élmény a szép bal kéz, amely a bundát — kissé a küldöke alatt — összefogja.

Az egész kép így: élet, világosság, szemérem és szemérmetlen-ség merész és szétválaszthatatlan keveréke, az ifjúság ujjongása

és öröme. Igen, az ifjúságé, mert ez a bájos teremtés még alig múlt húszéves, neki minden szabad, ő még minden lehet, Venus is!

Mitől olyan szép ez a kép és ez a Venus? Nyitva kell hagynunk a kérdést, mint Ovidius: Hasson a nő szépen, nőiesen! Hogy mivel? Én sem tudom!

A szép Venus Hélène Fourment, a festő felesége.

Rubentst a szokványos beskatulyázás, a kaptafára húzó szemlélet folyton elmarasztalja bővérű, kövér nőfigurái miatt. Témája felől a kép — kövér vagy sovány modell — lehet jó is, rossz is. Kinek milyen alak tetszik? Ez hangulati megítélés, aki „ért a képhez”, az tudja, hogy Rubens az élet, a valóság festője, szemben a korabeli olasz piktorával, amely a görög szépségkánonok receptjeit tartotta kötelezőnek. Ez nagy merészség, független különállás volt az ő idejében.

*

Nagyon szeretnék jó fuvalás lenni, hogy játszhasam Bach úr h-moll szvitjét, jó oboás, hogy Cimarosa oboaversenyét, jó tenorista, hogy úgy énekeljek, mint Gigli, jó festő, hogy úgy tudjak, mint Rembrandt...

Ha nem volna az utánozás majomszokás, őt utánoznám, ha valakit követni kellene, őt követném. Leülnék saját magammal szemben, mint ő, és faggatnám az arcvonásaimat: Boldog vagy? Szomorú? Szegény? Kiábrándult? Sokat szenvedtél? A halálon kívül van még valami előtted? — Rembrandt önarcképei mindig ilyen kérdésekre válaszolnak. A válaszok meztelen igazmondások, pucéron őszinték, teljes kigombolkozás, a festő semmit nem rejt ruhája alá előlünk.

Ez az őszinteség, ez a megható emberi közvetlenség sehol sem volt szembeszökőbb számomra, mint az Uffiziban. Egyik teremben félig nyitott ajtót nyiszogtatott a szél. Kíváncsiságból átmentem. Hosszú, keskeny folyosó végén voltam, baloldalt ablaksor, néhány ablak szellőztetésre kinyitva, jobbra igen nagy falfelületen arcképek sokasága: a Múzeum híres önarcképgyűjteményében vagyok!! Jelentékeny urak, kiállítás, beállítás, pózok, szakállak, kivikszolt bajuszok, öltönyök, gyűrűs kezek, markáns arcok — a frizurákon és ruhákon az 1600-as évek divatja látszik.

A folyosó közepén kicsit túl két kép állít meg, ifjúságom óta jól ismerem őket: Rembrandt és Rubens egymás mellett!

Ha kalapom volna, levenném, mert a hangom elakad a megle-

pődéstől és a találkozás örömétől. Némán, boldogan állok előttük. Időbe telik, míg magamhoz térek s az érzéseim újra beletalálnak régi kerékvágásukba.

Kettőjük közül Rubens — igen magas szinten bár — szervesen illeszkedik az előbbieket hosszú csoportjába. Elegáns udvari ember, kibodorított haj, szakáll, pazar csipkegallér, előkelő, hetyke könnyedséggel félrekapott kalap.

Rembrandt ide, az Uffizi képtárába is mint ember jött el. Nem több, nem kevesebb, mint ő maga: keresetlen, egyszerű, őszinte. Kalap, ruha van ugyan rajta, de olyan puritán, hogy fel sem tűnik. Csak az arc, az ember a fontos. Magában véve már ez is remek mesterfogás: mindent mellékesnek festeni, hogy a fejről semmi se vonja el a figyelmet. Vagy fordítsuk tán meg: a kép minden eleme a főtémára irányítja a szemet...

Az arc egy idős, sok nehéz napot látott ember arca; döbbenetes tárgyilagossággal tüntette fel rajta mindazt, amit az élet reá karmolt, árnyékos gödréből a két szem mélyen, komolyan, figyelmesen tekint reám. Ez az ember nem az élet alágyúrtja: harcok kiállítás nélkül, de nyugodtan néz maga elé. Ezt a magatartást Szabó Lőrinc fejtette ki utolérhetetlen filozofikus versében:

*Úgy nézem elszánt nyugalommal az életet,
Mint reménytelen lepratábort vagy harcteret...*

vagy ha az arc komoly biztonságát tovább fürkészem, még a vers többi sora is érvényesen idézhető:

*Egyre jobban bírom az évek förtelmeit
És az idő és a közöny már fertőtlenít.*

Amit e képről eddig elmondtam, bármelyik más művelt, képszerű kultúremler-társam is elmondhatta volna.

A festőt e képnél az lepi meg, hogy Rembrandt a maga belső énjét, ezt a spirituális tartalmat a legföldönjáróbb piktúrával közvetíti felénk. A vastagon felkent okker festékmassza engedelmesen fogad magába minden más árnyalatot, színt, amit a festő biztos keze hozzáad, hogy ajak, orrcimpa, szempilla, redő, dudor vagy gödör legyen belőle. Közelről nézve Rembrandt egy-egy fejre felrakott festékpocsolyáit, csodálkozik a festő is, hogyan állnak ezek úgy össze, hogy együtt nemcsak fejet, hanem bánatot, mosolygást, gyöngédséget vagy szépséget adnak ki? Ráadásul ezt

Rembrandt minden festői virtuózkodás nélkül teszi — vagy talán, fordítva? ÍGY festeni már maga a virtuozitás? Ez a boszorkányos magától értődöttség, amiben a művészet úgy elrejtőzik, hogy észre sem vehető...

Akaratlanul is újra Palestrina vagy Bach sokszólamú tétélei jutnak eszembe, ahol az egymásra torlódó hangtömegeből is így lesz bánat, mosolygás, harmónia és szépség, mint Rembrandtnál.

Milyen szépek ezek az egyszerű Rembrandt-színek, milyen szép képet lehet belőlük csinálni, ha az már előbb a festőben megvolt!

Tovább nem is mentem az Uffizi folyosóján, ez a Rembrandt-kép a tető, a csúc, „innen hová hághatna még a láb?“, s ez a kép csaknem minden mást leseper a falról...

A bécsi Kunsthistorischesben más festői nyelven beszélő kollégák — Dürer, Vélazquez — arcképei között láttam meg Rembrandtnak egy másik önarcképét. Ami jót, szépet el lehet mondani képről és festőjéről, mind talál reá. Mérete inkább kicsi, jó példa arra, hogy kis vászonra is lehet nagy művet festeni. Mellkép: kerek, fekete kalap tölti ki az egész keretet, sötétjéből emelkedik ki az arc: csak aranyokker és változatai; mellettük bámulni valóan szép, nemes színhatás: egy tenyérnyi, kissé fanyar pompeji-vörös, a mellény kis részlete, ezt kettéosztja az alóla kilátszó ing keskeny fehér csíkjá.

E néhány szűkszavú színt egy nagy művész keze, esze, szíve alakította remekművé. Az ecset tárgyilagosan követi az arc barázdáit, bőrének gyűrődő türemléseit — sok van belőlük! —, és együtt valami mélyről jövő szomorúságot árasztanak: a sors nagyon kurtára szabta az életem nyarát, negyvenkilenc évesen, íme, látjátok ti is, öreg ember vagyok, semmit sem festettem ide, csak a fonyadt, fáradt, petyhüdt arcomat. Ilyen vagyok.

E lírai mondanivalót nem én magyarázom bele a képbe, mert ez róla ténylegesen leolvasható.

Festőileg nézve külön meglepő, hogy a sok apró részlet nem aprózza fel a képet! Összefogott, tömör egység az egész, fejszével sem lehetne szétverni. Az arc vibráló, eleven sárga folt az egész kép lefojtott fekete-barna-vörösében.

Virtuózkodás itt nincs, olyasvalamit éreztem e csodálatos festmény előtt, mintha egy nagy művész szép hangú mesterhegedűjének csak a G-húrján szólaltatna meg valami mélyen fényes melódiát.

Bécsben sok jó Tizian-kép is van, közülük az egyik, méteresnél nagyobb vásznon érdekes, művészarcú férfi szép márvány női aktot tart a néző felé, mintha megvásárlásra ajánlaná. Jacopo Strada portréja ez. Strada jóbarátja volt Tiziannak, ő maga is festő, de antikvárius és műkereskedő is, II. Miksa és II. Rudolf császár vásárló megbízottja.

Arcképének festése közben Tizian kezeit semmi konvenció nem kötötte: szabadjára engedett, jóízűen odakent festékfoltjai nagy-szerűen adják ki a szakállas művészfejet, ruhája ráncait, az árnyék és fény játékát. Tizian valószínűleg Strada saját kérésére ábrázolta őt a foglalkozását jelző tárgyakkal körülvéve: előtte az asztalon antik ezüstpénzek, kéziratok, feje fölött a szekrénypolcon mappába kötött pergamenek, régi könyvek.

E sok tárgy jól benépesíti a nagy képfelületet, érdekes mozgalmassággal, étellel, közvetlenséggel tölti meg.

A több mint négyszáz éves kép sokat sötétedett, de még így is egyik legszebb férfiportréja Tiziannak.

„Flora (la maitresse de Titien)” — olvastam még festegető gimnazista koromban Tizian egyik nagyon szép női portréja alatt a feliratot. Éveken át találós kérdés volt nekem, mert „maître” — mester úr, gazda, ügyvéd, tanító — de nőnemben? — tán a Tizian tanító nénije?? — míg végül egy mindentudó francia lexikonban véletlenül rápillantottam: „maîtresse: femme, qui accorde ses faveurs à un homme, avec lequel elle n'est pas mariée”, magyarul: nő, aki kegyeiben részesít egy férfit, aki nem házastársa...

Flora tulajdonképpen Tizian felesége, Cecilia, de mert nem tudni mi okból, házasságukat Tizian csak később törvényesíttette (már három nagyocská gyermekük volt!), a kíváncsi közvélemény Tizian kedvesének, szeretójének tartotta (favorita, amante). A sugdolózásra maga a művész is adott okot: egy egész sor képének női fő alakjára a Cecília fejét festette: Heródiás, Salome, Venusok, szent Katalin, Magdolna, Madonnák, egy sereg mitológiai hősnő — mind Cecilia! és a közönség felismerte a feltűnően szép arcot.

*

... Ma kivételesen, életre szólóan nagy napom van: az Uffizi-ban vagyok. Tudom, hogy itt külön Tizian-terem van, de még kerülgetem-halogatom; érzem, gyorsabban ver a pulzusom a várt találkozás boldog izgalmától. Tizian-képek sora egy jókora teremben!

Behunyt szemmel lépek be — vén bolond! —, a pilláimon át érzem, hogy sárgás fény van körülöttem. Kinyitom a szemeimen a Flora van előttem! Gyönyörű fej! Anatómiát, szerkezetet, mindent ellep rajta a Szépség — amit a festő jó bőven, puha ecsettel, szélesen kent fel reá. Ovális arc, szabályos, picit tán nagy orr, tágas orrcimpákkal, mintha épp most húzna át rajta egy jókora lélegzetet, szelíd, nagy, mély szemek, formás száj — még a túldalon is folytathatnám a dicséretét...

Az arc szépségének évtizedeken át nem találtam mását, míg a dési elemiből kikerült jelentéktelen kis tanítványom. Szabó Rózi nagyleánnyá nem serdült. Bámulatosan hasonlított Florához! Mikor felvette kalocsai hímzéses kis fehér blúzá, nyugodtan beállhatott volna a Flora képrámájába!

Szegényke, azóta fogatlan, csupa ránc, gyomorbajos öregaszony, nem is kellett sok, hogy az idő mindent letaroljon róla.

„Quant’è bella giovinezza, ma si fugge tuttavia...” — Be szép a fiatalság és milyen hamar elfut! — írja felsóhajtva Lorenzo, a Magnifico, de Tizian megállította az illanó szépséget — még az időt is: Floóráján nem látszik, hogy ötszáz éves lesz nemsokára!

A Pitti palotában nagyon híres gyűjtemény van, de nem múzeum, a képek, szobrok úgy vannak elhelyezve, ahogy gyűjtőik — a régi toszkán hercegek — az idők folyamán beszerezték őket. Világraszóló remekművek mellett közepszerű vagy gyenge dolgok sorakoznak. A termekbe csak egy oldalról jön be fény, emiatt gyér a világítás. Utóbb egy-egy remekmű mellé sarkokon forduló vaskeretet szereltek, s a képet abba állítva, mint egy ablakszárnyat, kissé a fény felé fordították.

Így látható Tizian egyik — méltán híres — arcképe: *La bella* — A szép nő. Díszes kékeszöldes ruhákból egy ifjú nő üde válla, nyaka, feje virul ki, sötét, dús hajában igazgyöngyfűzér és diadém, bal kezét könnyedén befelé hajtja. A feje már ismerős: az Urbinói Venus feje. Nem szokványos szépség, inkább egyéniség.

Látogató csoport jön elébe, egy idős hölgy kezd róla beszélni, lelkesen, szeretettel: — Come un fiore! — mint egy virág a kelyhéből, úgy nő ki ez a varázslatos lény a sötét ruháiból! Nem végez semmi cselekvést, csak jelen van... Jegyezzék meg, kedves hallgatóim! Boldog lesz az életük, ha a Szépség mindig jelen lesz benne!

Műtörténészek ma is törik a fejüket: ki lehet ez a nő? Tizian kedvese? Urbino hercegnője? egy Gonzaga felesége? Legszebb a mostani neve: *La bella*, vagy amint a kép egyik régi tulajdonosa,

Francesco Rovere hívta: quella donna, chi ha la veste azzurra — az a nő, akinek kék a ruhája...

Ezt az érdekesen szép fejet minél tovább nézi a látogató, annál jobban életre kel előtte. Én úgy szoktam mondani, hogy Tiziánnak két Mona Lisája van: egyik a Flora, másik ez: *La bella*.

*

— Voltál Arezzóban? — kérdezte tőlem Nagy Berci, miután az el ő itáliai utamról hazajöttem.

— Biza, nem volt időm hozzá!

— Akkor tudd meg, semmit sem láttál az olaszoknál!

Egy másik alkalommal Arezzóval kezdtem. Csinos, kedves város a Firenze—Róma útvonalon, nevét minden muzsikus ismeri, mert idevaló volt Guido, a híres középkori énektanító, aki tanítványai-val minden reggel egy kis imát énekeltetett Szent Jánoshoz, hogy óvja meg torkukat a berekedéstől. Az énekszöveg kezdő szótagjaival később a modern dúr skála hat hangját keresztelték el: ut, re, mi, fa, szol, la.

A népszerű Guido Monaco márványszobra ott fehérlik az állomáshoz közeli kis téren, tisztelgésül én is elmentem előtte, de tovább siettem, mert Arezzo fő szenzációja odébb van, a San Francesco kápolnijában: Piero della Francesca freskósorozata.

A Piero neve és piktúrája még festők közt is meglehetősen ismeretlen. A Quattrocento embere volt, 1410 körül született, de munkáját az utána következő „fiatalok” elhomályosították, halálakor, 1492-ben Leonardo negyvenéves, de Michelangelo még tizenhét, Tizian tizenöt, Raffael még csak ötéves.

Az elfelejtéséhez hozzájárult még az is, hogy — ma már világ-raszoló — főműve kis városkában van: a nagy művészeti központokhoz képest Arezzo félreeső, kis hely.

Piero festett a Vatikánban is freskót, de ezt később levakarták, hogy a helyére Raffael festhessen másikat...

Piero egy időben „Itália világitó fáklyája”, Federico da Montefeltre urbinói herceg udvarában is dolgozott, a hercegről és feleségéről készült arcképek az Uffiziba kerültek — pompás két mű —, de kis méreteikkel belevesznek a múzeum többi kincsének áradatába.

Szép munkáival jó négyszázötven évig „várt sorára”, míg az 1920-as években két olasz műtörténész észrevette, és megírta, hogy az otthoni Rinascimento egyik legnagyobbja volt. Azóta Arezzo

a festők búcsújáró helye lett, így jutott oda Nagy Albert, s az, ő tanácsára később én is. Nem bántam meg!

A freskósorozatot tárlatvezető automaták ismertetik, egy százlírás fémpénz bedobása után olasz, francia, angol, német, svéd nyelven, ki-ki melyik fülkagylót emeli le. Innen tudjuk meg, hog a három-három egymás fölötti képsor a kereszt történeteit — *Le storie della croce* — jeleníti meg. Témáit középkori legendákból, főképp Jacopo de Voragine *Arany legenda* című művéből válogatta ki a művész.

A képek a következő eseménysort adják: Ádámnak, amikor meghalt, egy angyal az élet fájáról kis ágacskát tett a szájába. Ez hirtelen nagy fává nőtt, évezredek során sok csodát tett, viszontagságos utakon eljutott Izrael országába is, ott hidat vertek belőle. Mikor Sába királynője bölcs Salamon látogatására ment, e hídon kellett áthaladnia. Ez alkalommal vette észre a híd fájának csodatevő erejét, és letérdelve imádkozott rajta. Később ebből a fából ácsolták a világ Megváltójának golgotái keresztjét, és a megfeszítés után beásták a földbe. Századok múlva a kereszt megjelent Nagy Konstantinnak álmában: *In signo hoc confide et vinces!* A császár megkeresteti, és vér nélkül legyőzi Maxentius seregét. Később a keresztet a perzsák elrabolják, de Konstantin megtért utóda erős haddal legyőzi őket, a keresztet nagy diadallal visszaviszi Jeruzsálembe.

Ezt az epikai anyagot a művész nagyszerű találékonysággal fogalmazta át a piktúra nyelvére, bontotta jelenetekre és helyezte el a kápolna három falára. A középső falban nagy bifóra — ket-tős csúcsú ablak — van, ez világítja meg a kápolnát. Köréje kisebb képeket komponált, a két szélső, nagy területre három-három jelenetet. Jobb oldalra az Ádám körüli események, a Sába királyasszony látogatása és a Konstantin csatája került, bal oldalra a kereszt megtalálása, Jeruzsálemben való felállítása és a perzsa hadak legyőzése — a csatajelenet. A kisebb képek közül Konstantin álma a legszebb.

E képeken Piero mester nagyon sok alakot mozgat: emberek, lovak, nagy perspektívatudással megkomponált környezetben.

A freskó eseménysora a jobb felső mezőből indul, ez a boltozat csúcsíve alatt lévő, félkör alakú. Már itt kellene kezdenem a festő dicséretét: nagyon szellemesen komponál. Egy nagy fa áll közepén — az élet fája — ág-bogaival betölti a csúcsíves részt, törzse két részre osztja a többit, jobb és bal oldalán embercsoportok: Ádám halála és temetése. A szakállas, ősz aggastyán a földön ül, alig van

már benne élet. Háta mögött Éva, elaggott, fáradt roncs, csüggetek, aszott karjai még próbálják Ádámot támogatni. Körülöttük néhány ifjú alak: az Élet folytatása, aztán a bánat. A figurák színe kopár, sárgás, csaknem meztelenek, de zseniális kontraszt: Éva összetört alakja mellett egy viruló fiatal nő, testén gyásza jeléül valami kis fekete lepel, ez élesen kiemeli az előtte lévő Ádám sápadt fejét. A kép, egészét nézve, mély és szép bölcsességet sugall: távozik, aki feladatait betöltötte, marad, akire az Élet még tennivalókat bízott...

Nagy tudással, az emberi test szépsége iránti szeretettel megfestett aktok népesítik be a képet. Tragédia nincs sehol, Piero mesternek nem is a dráma, hanem a líra az életeleme. A szép vonaljátékú fehéres-sárgás-rózsaszínes figurákat a háttér finom zöldesbarnája, az ég szelíd, derűs kékje fogja össze teljes színegységbe.

Rendkívül kedves, szép női figurák sokasága miatt a sorozat legnépszerűbb darabja a Sába királynője körüli két jelenet: imája a hídon és találkozása bölcs Salamonnal. A királyasszony rangjához méltó kísérettel jön, a tett színhelyére érve, a lovakat csatlósoknak adják át — ez a meghizlalt, puha hátú, nyírott sörényű mén, amelyeknek még a patái is hófehérek, a királynőt hozta —, útjukat ünnepi menetben gyalog folytatják. Az udvarhölgyek szépen felsorakoznak úrnőjük mögé, kicsit bolondos ruhába öltöztetve a kis törpe „slepphordó” felséges asszonyának uszályát tartja.

Ez a leíró rész mar magában is kellemes, érdekes, de a festői szépségek csemegéje igazán egyedülálló!

Ha a nagy freskófelületen valahol egy részletet kezdünk jobban megnézni, lassan négyzetcentiméterekre bomlik az egész, és úgy járunk vele, mint az iszákos: nem tud ellenállni a kis poharaknak, minden kis rész a maga meglepetéseivel köt le bennünket.

Tán még laikusnak is feltűnik, hogy a fő cselekmény itt is a két szélen van! A jobb oldalon térdeplő királynő harsány kék köpenye magához rántja a tekintetünket, de ennek megfelelő kék folt a bal oldalon is van: a csatlós kabátja. A jobb oldali udvarhölgy vörösen omló ruhájának egy bal oldali apród viseli a válszát, az udvarhölgy gyönyörű redőzetű palástjának fehér színére baloldalt a ló testének fehérje felesel, pici kék csíkok bújócskáznak — egy-egy ruha övje —, zöldek nullámzanak itt-ott a selymeken, brokátokon, fejmagasságban az arcok sokféle rózsaszínje, a frizurák finom szökesége, gyönyörű puha fehérek kacérkodnak minden árnyalatban: fejkötő fátylak, hajösszefogó „tillangle” ab-

roncsocskák, szalagok, fonadékok. A kék kabátos apród fekete kalapot visel, mert mögötte fehér a ló, a vöröskabátosnak fehér a kalapja, mert mögötte sötétbarna a ló...

Piero mesterem! kései ük-kollégád is keresi Désen a paletta fehér színeinek gazdag változatait, de itt??! — Nem vagyok méltó, hogy megoldjam a saruid szíját... Itt-ott üde rózsaszínek, pici lilák, smaragdzöldek, finom szürkék...

A képmezőn a fejek fölött még sok hely van, ezt szelíd felhős ég tölti ki, le-lekandikáló kékekkel, és hogy a kép közepén be ne süppedjen, itt egy távoli hegy púposodik, lilába, kobaltzöldbe, aztán diszkrét barnába simul át, ezek tömege fogja össze az előtér figuráit. A fent még üres eget két olajfa mozgatja meg: liláskék lombzatuk gazdag folthatasa benépesíti a kép felső részét, és visszavezeti szemünket az előtérbe. Itt újra meglep a vonalvezetés dallamossága, a színvilág gyöngéd finomsága, hamvassága, gyöngyházszerű csillogása, az alakokat végigsimogató táj atmoszférája, a megvillanó fények vibrálása.

Külön kell beszélni a freskó nőalakjairól. Álmodozó, vonzó szépségű umbriai típusok. Egyszerűek, mint a nép leányai, természetesen ünnepélyesek, jelenlétük szinte nem e világból való mesehangulatot teremt, pedig eleven húsból és — szépségből valók. Arányaik megállapításánál Piero mester a görög kánonokat vette alapul: a test hosszában a fej hossza nyolcszor van meg.

A csatajelenetek mozgalmasak, nagy a zaj, tülekedés, gabylyodás, hiszen itt háborúról van szó, de nem lehet őket tragikusan, még túl komolyan sem venni: mindegyik szép KÉP!

Itt is a megfestés HOGYAN-ja az érdekes, sőt páratlan — a téma, a sztori, az ürügy csaknem mellékes.

Nagyon szeretném ezt a freskót az olvasónak a helyszínen bemutatni, hogy szépségéről saját szemével győződjék meg, ezáltal arról is, hogy itt nemcsak a szakmabeli lelkesedéséről van szó. Piero della Francesca is, arezzói freskója is egyetlen az egész földgömbön.

Töprekvedem azon is, mi szükséges egy ilyen kép szépségének meglátásához vagy befogadásához. Mert mialatt én nézelődtem, több olyan látogató is jött be, aki csak körülnézett, néhányat zörgetett egy filmezőgép-csodával, megcsumiszkálta szájában a rágógumit, és elment! — én meg nem tudtam betelni a kép nézésével, és a távozásra csak nagy nehezen tudtam rászanni magamat. A sors sokszor olyannak adja a sarkantyús csizmát, aki nem tudja összeütni a bokáját! — mondogatta gyakran Incze nagyapám...

Biztos adatokból tudjuk, hogy a freskókat Piero több mint tíz évi munka után 1466-ban fejezte be. Volt mit dolgoznia bőven! — ilyen nagy, emeletnyi felület megmunkálásához komoly hozzáállás, szorgalmas „bütykölés” kellett, ha jött a Múza, ha nem! Ráadásra a művész nem is tudott gyorsan dolgozni. Koncepciójában, kivitelezésben, abszolút egyéni hangú megmunkálásban ilyen egységet megvalósítani, mint ez a freskósor!! Méltatói joggal nevezik a Quattrocento egyik legnagyobb alkotásának! S bár ez teljesen igaz, mégsem fejezi ki azt az értékelést, amit megérdemel.

Több mint félezer éves koruk ellenére a freskók jó állapotban vannak, ahol mégis romlás van, idegen kézzel nem festettek reá, hapem a javított részeken meghagyták a vakolat szürkésfehér színét.

Szép gesztus a templom vezetőségétől, hogy nem szed belépődíjakat, de ha csoport jön, egy gondozó a kápolna ablakát befüggönyözi, „hogy a külső napfény ne ártson a freskóknak” — ilyenkor egy százlírás bedobása ellenében gondosan elrejtett fényforrások pár percig egyenletes, nappali világosságot árasztanak szét.

A freskók nézegetése közben sokszor volt olyan érzésem, mint ha már régóta ismerném őket.

Honnan? — tűnődtem jó darabig, míg egyszer belém villant: a Nagy Albert-képekről! Egyik-másik alakot mintha ő festette volna: a kissé darabos megrajzolás, a mozdulatok szenvedélymentessége, statikus cselekvésnélkülisége, a szereplők nyugalmas, szemlélődő, szinte passzív jelenléte a kompozícióban, a tér érzékeltetése, az okker-fekete-fehér színek egymás mellé állításának módja, a téglák vörösei, az egek kékjei... csak most láttam meg, hogy Berci mennyire megcsodálta az arezzói freskókat!

Fokozta bennem a régi ismeretség érzetét az alakok szemének éles, kiugró-kivirító fehérje is, ami a Nagy Albert-figuráknál is sokszor feltűnő. Piero figuráinál ez úgy állhatott elő, hogy a színek az évszázadok alatt valamit sötétedtek, így a fehérek közülük jobban kivilágítanak.

*

Az Uffizi elegáns, hangulatos Botticelli-termében mindig sok a látogató, aki az olasz reneszánsz legszebb évtizedeit szeretné látni képekben, ide jöjjön el. Választékos színű fali kárpitokon itt a Királyok imádása, az *Érmet tartó férfi*, a *Madonna del Magnificat*. Meglepődve pillantottam a *Primaverára* meg a *Venus szü-*

letésére: nem tudtam, hogy ilyen nagy méretűek! Előbbi valamivel nagyobb, a Venus-kép valamivel kisebb a 2X3 méternél. Mindig olyan reprodukcióm volt róluk, amelyik nem közölte a méretüket. E nagy felületeken a művész életnagyságban szerepelteti alakjait.

A teremben halk nyüzsgés, műértők és profánok egyaránt annak az igézetnek a hatása alá kerülnek, amelyet a képek sugároznak szét.

A sok rokonszenves embertárs jelenléte nem zavar, köztük is tudok annyira magamra maradni, hogy elképzeljem: mi lenne, ha most hirtelen a képek szereplői leszállanának közibénk?

A Quattrocento utolsó negyede elevenednék meg, látnánk Firenze szép napjait, tudós humanistáit, ókorimádóit, az akkori aranyifjúság széplelkeit, nagy művészeket. Botticelli — becenevén Sandro — tudásának, teremtőképességének virágkorában Lorenzo, a Magnifico, még él, udvara mint egy új Athén, ragyog. Tudósainak, költőinek képét Botticelli a *Királyok imádása* című képén festette meg.

A kép fókuszában Mária ül bambinójával, a három király elébe térdelve nyújtja feléjük az ajándékokat, jobb és bal oldalukon a kísérők színes, ünneplő serege népesíti be az egész teret.

Az alakokat a festő mindjárt a kép legelejére teszi, szinte nincs is előtér, hogy az arcokat minél közelebről ábrázolhassa. Elhelyezésüket nagyon szellemesen oldotta meg: a csoport Mária felé áramlik, de a néző felé is látszik belőlük annyi, hogy felismerhetők legyenek. Feltűnő a jobb sarokban egy velünk egészen szembeforduló, karakteres, értelmes, szép arc: a festő önarcképe. Testének mozdulatával ő is a hódoló menettel tart, de visszapillant, és élesen ránk néz.

Egy vörhenyes arcú úr áll mellém, nyakában drága fényképezőgép. Nézi ő is a képet. Az arcáról látom, mint gyúl benne a lelkesedés, végül már nem fér benne, muszáj valakivel közölnie, és franciául megszólít:

—Mennyire tetszik nekem ez a kép, pedig én jogász vagyok! különösen ez az eleven alak! — és rámutat az önarcképre...

—Tudja-e, Monsieur, hogy ez maga a festő, aki a teremben lévő minden kép alkotója?

Boldogan néz szét, majd kiszalad, és pár pere múlva egy csoporttal jön vissza. Angolok. Lelkesen mutogatja nekik a képet, és reám nézve magyarázza, hogy a Mister — aki „painter” — mondta: — ennek a teremnek minden képét ez a művész festette!

Vidám téma, szép mitológiai idill a *Primavera*: Tavasz. A kép jobb oldalán a szél istene elfújja a telet, a bal oldalon álló Mercur botjával tovaűzi a fellegeit. Narancsfák, virágok, zsenge pázsit, mesebeli erdőszélen bűbájosan táncol három Grácia, lábuk libbenése alig érinti a zöld gyepet, karjaik daloló ritmusa mintha a „Nyitva van az aranykapu”-t, a mi játéknótánkat énekelné. Jelen van Venus is, tőle kicsit odébb egy virágos ruhájú másik istennő. „Balli e canti, viva Bacco, viva Amore!” — szinte hallatszík a canzonetta: táncolás, dalolás, éljen Bacchus, éljen Amor... Ez a kép maga a reneszánsz „ideológiája”: szép az élet, benne szép a világ, örvendezzünk neki, amíg időnk van, nem vétek, ha élvezni is akarjuk, úgylis olyan hamar vége mindennek: „Az öröm illan, ints neki!”

A *Primavera* e fő üzenete és száz meg száz részletszépsége mögött mégis nagy bánat, sőt tragédia van: Firenze két dédelgetett ifja, Simonetta Vespucci és Giuliano Medici emléke. Szerették egymást. Simonetta, a „Szép Simonetta” — ahogy becézték — egész Felső-Itália tündöklő szépsége, meghalt, mielőtt a tizenkilencedik évét megérte volna, Giuliano — a Magnifico testvéröccse — a Pazzi-Bandini összeesküvésnek lett áldozata: meggyilkolták.

A *Primavera* exegétái szerint a balszéli Mercur-alak Giuliano portréja, jelképesen kifelé megy a képből, már nincs jelen! a Venus Simonettát ábrázolja, ő is jelképesen áll egyedül, bánatosan a kép közepén, kissé hátrább a főcselekménytől...

Igazi reneszánsz kontrasztok: szépség, gyilkosság, ifjúság, szerelem — halál, tragédia...

A *Venus születése* szintén jelképes: Venus itt is a Szép Simonetta, a genovai leány, s dédelgetésből azt mondták neki, hogy ő a tengerből született, kagylóhéjban, mint a Botticelli-képen, és a tenger hozta Firenzébe. Itt is van szomorúság: mikor a kép készült, Simonetta már nem volt életben. Innen van az, hogy ha a kép egésze után a részleteket kezdjük nézni, látjuk, Venus szép arcából a szinte nedves csillogású szemek elgondolkozóan révedeznek, ábrándoznak, de nem tekintenek sehova — senkire —, most jött e világra, de már virágzása elején távozik is belőle. Itt is igazi reneszánsz kontraszt: a gyönyörű, öröme rendelt ifjú test, rajta az elmúlásról gondolkozó fej.

Ez a Venus a toszkán női típus, ezt a szépségideáit éppen Botticelli festette bele a művészettörténetbe, öröm ránézni, finom vonalú tagjai bájosan mozdulnak, bal lábával könnyedén áll egy kagylóhéj szélén, karjait kedvesen tartja a Venus-szobroknál szo-

kásos helyzetben, hogy itt-ott takarjon egy kicsit. Az egész test gyöngéden, lágy vonalban hajlik. Bőrének rózsaszínjét kiemeli a mögötte levő zöld tenger és kékes ég, ezekre meg éles kontraszt a szél borzolta nagy, dús szőke haj.

Itáliában a legtöbb Venus szőke — ez volt a reneszánsz kánonja is —, tán azért, mert az olasz nők többsége fekete. A mi Venusunk fejről is hosszú, vastag fonat ér le, tán a térdéig is, de bal kezével felfogja.

A szőke nőről, hajról sok magasztaló vers készült, egy ilyenből lett később Monteverdi pompás canzonettája is:

*Chiotne d'oro, bel tesoro
Tu mi legghi 'n mille modi
Se t'annodi, se ti snodi...*

(Arany hajfonat, szép kincs, megkötözöl engem ezerféleképpen, hol összekötözöd — csomóra, göbre —, hol kioldod...) — s az így „rabszjira kötözött” szenvedő boldogan sóhajt fel:

*O, bel nodo, per cui godo...!
(ó, szép göcs, aminek én úgy örvendek...)*

Botticelli minden nőfigurája öröm, báj, finomság, költészet.

Firenzében még láttam Botticelli-rajzokat is, hasonló kiadásban: Illusztrációk Dante *Divina Commediájához*. Nagyon megörvendtem nekik, eszembe jutott Vasari megemlékezése, hogy „Sandro rendkívül szépen rajzolt”, s halála után még festők is tülekedtek, hogy szerezzenek belőle.

Nos, a rajzok csakugyan nagyon szépek, de én kizárólag csak annak örvendtem, hogy a Botticelli keze munkái. Az a régebbi érzésem, hogy a *Commediából* rajzolni csak külsőségeket szoktak, most is megmaradt. Botticelli rajzai zseniális Botticelli-rajzok, de Dante versével nem konzseniálisak! Egyre inkább az a meggyőződésem, hogy a *Commedia* nem is szorul rá az illusztrálok mutató pálcájára! A *Commedia* több rajzok nélkül! Az olvasó képzeletének is tágabb marad a tere, ha nem befolyásolja rajz, Dante átélésében is jobb, ha az olvasó csak Dantéval — és nem kívülről jött rajzolóval — kalauzoltatja magát! Még a Botticelli rajzai se mélyítik el bennem a költeményt, sőt, a rajzokat nézve — mint itt, a Botticelli esetében is — még el is terelik róla figyelmemet. A *Commedia* olvasásakor rajzoló nélkül is van, aki elkalauzoljon

a szövevényeiben. Egyébként, persze, rajzolni rajzolhat mindenki belőle, ha eszköze és ideje van hozzá...

Több Dante-kutató állítja, hogy igazán hiteles Dante-arcmásunk nincs is! Az állítólag róla készült halotti maszkot szakértők nem tartják valódinak, egyrészt mert a költő halálakor a maszkkészítés még nem is volt szokásban, másrészt azért is, hogy két különböző halotti maszk van forgalomban: egyik Ravennában, másik Firenzében, s mind a két város Dante körüli vetélkedésében a magáét tartja eredetinek. Egyesek szerint egyedüli pozitívum „il naso acquilino” — a sosorr —, mert ezt már életében is feljegyezték róla.

Lovak, szobrok, lovasszobrok

Már az ókor művészeit is foglalkoztatta az embernek békében és harcban egyaránt hűséges segítője, a ló. A nagy, hengerforma test négy ponton áll, egyensúlyoz vagy jár, közben rendkívül sok, érdekes mozdulatot végez, ezeknek megfigyelése, ábrázolása, művészi munkává formálása mai napig is csábító, izgalmas feladat, komponálási alkalom.

Teljes, korlátlan szabadsággal domborműveken lehet ábrázolni, itt nincs akadály, meggondolás, csak annyi, amennyi egy rajznál előfordulhat. Ezt már az ókori „kollégák” is felismerték, remeltek is vele.

Körszobor esetében már sokkal több gond adódik, hisz négy vékony lábra nagy súly jön. De sokan itt sem ismernek akadályt, mint az ókori szobrász is, aki négy szép lovat mintázott — életnagyságban —, és bronzból nagyon szépen megöntötte. Most a velencei San Marco bazilika középső kapuja fölött állanak. Később bearanyozták őket — nem lettek szebbek ugyan tőle, de eső, hó, a tenger sós köde így nem árthat nekik, sárgán csillognak a napon.

A lovak quadrigát — kétkerekű ókori díszkocsit — húztak, egymás mellé fogva; ezt diadalkapuk, díszes épületek ékesítésére használták.

Ez a négy szép ló időben is, térben is nagy területet ügetett be. Egyik verzió szerint a görög Lüszipposz műve, és később Nero hozatta őket Rómába. Sok mai szakértő azt állítja, hogy Rómában készültek, Nagy Konstantin császár Bizáncba vitette, itt voltak

hosszú ideig, míg 1204-ben egy doge Velencébe nem hozatta őket. Itt voltak, míg Napóleon Itália első lerohanása után sok rabolt műkincs között ezeket is Párizsba nem hurcoltatta.

Ebből az időből való a szellemes olasz csipkelődés: Rómában a két szobor beszélget:

—E vero, che tutti i francesi sono ladri? — Igaz, hogy minden francia tolvaj?

—Tutti no, ma Buonaparte! — Mind nem, de Buonaparte az...

A napóleoni háborúk végén a bécsi béke egyik feltétele volt, hogy a négy lovat küldjék vissza Velencébe.

Nagy körfutással így kerültek vissza mostani helyükre, érdemes a San Marco kópárkányzatára kimenni és antik szépségükben gyönyörködni.

Szintén az antik világ remeke a Marcus Aurelius császár lovas szobra is. A szobrása — a II. század végén — persze a görög minták légkörében élt és dolgozott. Szép testű ménje kényesen lép, nyírott sörénye formás, aránylag kis fejhez vezet, figyelő fülei, fúvó orrcimpái nemes állatot jellemeznek. Nyereg, kengyel, kantár — semmi sincs rajta, a császár szőrin üli meg, tógájának nagyon szép a redőzete, szakálla, bajusza gondozott, kinyújtott jobb kezével előremutat. Tartása egyszerű, közvetlen, minden felséges póz nélküli, vászonsarus lábai lelőgnak.

Bár nem kimondottan talál reá, mégis incselkedik velem Petőfi verse: „Megy a juhász számaron, / Földig ér a lába...” Egyszerűen poroszkál kifelé a tér ünnepélyes környezetéből, mintha nem idevalósi lenne, hanem a szomszédos kis utcák valamelyikében volna háza, felesége, s most odamegy, itt az ebéd ideje...

A régiek azt hitték, hogy e szobor Nagy Konstantint ábrázolja, ezért a lateráni bazilika előtti téren helyezték el, csak miután Michelangelo a Capitolium körüli teret megtervezte, került át a szobor ide, mai helyére, a tér közepére. Alacsony posztamensen, szinte természetes emberközélsben áll. Érdemes elidőzni körülötte, az 1800 éves remekmű azt is hirdeti, hogy milyen nagy művészek is éltek — már akkor!

Az ókornak ez a szinte legelső (fennmaradt) lovasszobra évszázadokon át mintául szolgált a hasonló témában fáradozóknak. Nélküle nehezen készült volna el a Reneszánsz két nagy mesterének: Donatellónak és Verrocchióknak főműve.

Mint Kolozsvár népe a Fadrusz Mátyás-szobra előtt, úgy jár Padova népe a Donatello *Gattamelata*-szobra körül.

A művész 1443 és 1453 közt dolgozott ott, és több fontos munkája mellett itt mintázta meg az újkori lovas szobrok e ki-tűnő, korai példáját. A természetes nagyságú mű egy híres zsoldos-vezért ábrázol, akit sima ravaszságáért „Pettyes macska” névre kereszteltek a kortársai (gatta = macska, melata = hízelgő).

A condottiere domború, széles homloka értelmet, előreugró álla energiát, összeszorított, keskeny ajka elszántságot sugároz, orra, két szeme fortélyos, eleven észjárású, igazi reneszánsz hadvezérre vall.

A bronzszobor a Főtér egyik nem központi oldalán — kár, hogy igen magas kőtalapzaton — áll, lova egyik lábával épp most készül lelépni róla. Egy nagy, fátlan tér egyetlen kiemelkedő pontja, és a környék rengeteg galambja csak erre szállhat rá, kedvenc pihenő-, ülő-, székelőhelyül. A székelőt tessék szó szerint venni: a szobor tele fehér fröccsentésekkel, amiket még a jó zápor-esők sem tudnak lemosni róla.

Padovától már rövid az út Velencéig, ezer meg ezer műremeke között ott van Verrocchio egyik legfontosabb munkája: Colleoni lovas szobra. Az érett reneszánsz e nagyszerű példája a San Giovanni e Paolo templom előtt áll, távolabb a megszokott turista látványosságok színhelyétől. A kis téren kellemesen pirít az október végi napsütés, a szobor patinás bronz-zöldje szépen kiválik a jó hétszáz éves falak érett téglavöröséből. Baj, hogy ez is igen magas posztamensen áll, aki közelebbről szeretné nézni, az a ló hasa alá lát, de szemből és bal oldalról mégis lehet nézőpontokat találni — ezeket keresséjük jó feleséggel.

A ló büszkén léptet, teste izmos, de könnyed, felületének hegy-völgyeit a szobrász hallatlan érzékenységgel mintázta meg. A kissé rövidre fogott kantárszíz miatt a fejét makrancosan hátraszegi, de szinte érezhetni nyakizmának remegését és most, mikor hirtelen egy madár szállt a jobb füle hegyére, félő, akkorát ránt a nyakán, hogy leesik. A sörénye szabadon omlik, csak a fülek között van kis csimbókba kötve, a farka szép, hullámos, mintha borbély ondo-lálta volna ki.

A kecses, szép, finom művű fej ideálja volt már a Parthenon szobrászának is, de ma is megnézük. Egy szatmári nagyvásárban hallottam: „Még ingyen se kell nekem egy ilyen nagy, dézsaféjú lú!” — pedig nem is parádés lovat kerestem.

A hadvezér alakjával kevesebb dolga volt a szobrásznak: páncélban van, sisakjából csak a harcedzett arc látszik ki, de nyugodtan tekint le ránk, dési látogatóira...

A szobor megmintázására az idős művész Velence Köztársas-

ságtól kapta a megbízást. Munka közben már sokat betegeskedett, és minden eshetőségre elkészülve megírta a végrendeletét. Ebben kérte a Republikát, hogy ha halála miatt befejezetlenül maradna a munka, azt bízva tanítványára és „suo esecutore testamentario” — végrendeletének végrehajtójára —, Lorenzo di Credire. A halál ugyan bekövetkezett, de a munkát egy protekciós mesterre bízták. A szobor bronzba öntését és felállítását ő végezte el, s milyen a kis kaliberű ember: a ló nyeregtartó szíjára a Verrocchio nevének említése nélkül ezt írta: Alexander Leopardus F. opus. Az F. a Fecit rövidítése, ebből így jön ki, hogy Leopardus készítette e művet... Minden jobb érzésű néző joggal haragudott ezért reá.

Akik tudták a való helyzetet, azok az F-et Fudit-nak olvasták, vagyis A. Leopardus öntötte e művet.

A feliratot az évszázadok rozsdája már rég megette, a mai nézőnek nincs semmi kételye a szobor szerzője felől.

A terecske kezd megelevenedni, gyerekek cicáznak körbe, ügyesen rohagnak a mély csatorna partján — kár aggódnom: egyik sem esik bele! Mosolygó szemű kismama két kicsit kocsikáztat, egyik nagyot tüszent, amint kiérnek a napra a templom sötét árnyékából. Kék gyolcsba tekert hindu asszony sétál el, barna petty a homlokán, ormótlan, elhízott hátsó részét lustán strófolja maga után...

Delet kongat egy harang, ijedt galambok repülnek szét a toronyból.

*

Szálljunk le a lovakról, de maradjunk még a szobroknál. Lehetetlen nem szólni Firenzéről, benne Michelangelóról, és egy másik végtelként ultramodern kollégájáról: Henry Moore-ról.

Firenze, Fiorenza! a virágok városa, nem lehet betelni a dicséretével!! Nemcsak én dicsérem: Dante is ezt tette, és egész életében nosztalgiával tele hontalan volt, mert száműzték onnan.

Firenze utcáin az élő művészettörténelemben jár az utas. Firenze a Reneszánsz bimbókorának és ki virágzásának városa. Fiorenza è una! — mondják lelkesen — és túlzás nélkül — az odavalók, *Firenze egy van.*

Óvárosrészének utcácskáiban sokat járt Michelangelo, itt lakott gyermekkorában, itt dolgozott teremtőképességének virágkorában, s itt van ma is, végső nyugvóhelyén, a Santa Croce templomban. Legtöbb szobra is Firenzében van, vagy húsz mű! közöttük

egy, ami emberi közvetlenségével, gyöngédségével, meleg szépségével talán mindenkire legközelebb állhat: *Anya a kisfiával*, vagy más nevén: *Medici Madonna*.

Szép fehér márvány ez is, kilenc fejhosszra komponálva. Az anya rendkívül szép mozdulattal ül, széleskés vállalai fokozzák meztelenül hagyott nyakának elegáns finomságát. Kissé fiús, finom művű arc, vékony, hosszú, szép orr, formás, keskeny ajkak. A nyak tengelye balra, az orra jobbra hajlik, ettől a fej mozdulata elevénné, kedvessé válik. Szokatlanul összefogott kendője alól jobb oldalán kilátszik a haj, s hátrafelé csavarodásával a néző tekintetét is oda vonzza. A fejről valami csodálatosan szelíd, komoly, befelé tekintő, boldogtalan boldogság árad, kedves kontraszt rá a bambino virgonc életrevalósága: mohó mozdulattal várja, hogy megszoptassa az édesanyja...

Külön élmény az anya gyönyörű bal keze, amellyel a fiúcskát gyöngéden, de határozottan maga mellett tartja, készen arra is, hogy tiszta ingecskét húzzon a meztelen, édes apróságra.

A buglyos fejű fiúcska bájos pucérsággal, otthonosan ül az édesanyja térdén, szemben a nézővel, törzse az édesanyjáéval ellenkező irányú tengelyben fordul el, feje is. Ezt a mozgalmasságot fokozzák még az anya ruhájának redői.

E szobor szépségének érzékeltetésére kevés a szó, a fénykép. Több helyt láthatni rajta megmunkálatlanul hagyott, éppen csak kijelölt részeket. Ha csak ruharánc, hajfonat vagy eldugottabb részek lennének, azt mondaná az ember, hogy nem tartotta fontosnak őket a mester, de csodálkozva láttam, hogy az anya szemei sincsenek kidolgozva, csak egy kis fésűszerű fogas vésővel finoman kikopácsolva ... Óriási!! Ha ezt nézi az ember, úgy látja, mintha ezzel még jobban árnyalná az édesanya merengő, fátyolozott tekintetét...

Ez a szobor nem nyílik meg első pillanatra a néző előtt — sokakat láttam közömbösen elhaladni előtte —, de pár percnyi ismerkedés elég hozzá, hogy többé soha el ne felejtse az, aki meg is nézte.

Ez a remekszép anya és kisfia 1559 óta a Medici-kápolnában lakik. Nem talapzaton nyugszik, hanem egy teljesen simára csiszolt, díszítés nélküli márvány szarkofágon, melyben Lorenzo, a Magnifico és meggyilkolt testvéröccse (Botticelli *Primavera* képénél már emlegettem), Giuliano hamvai pihennek. A terem padlójában márványtábla, felirata: „Nel 1559 furono trasportate qui, dalla Sagrestia vecchia della chiesa le ossa di Lorenzo il Magni-

fico e dél fratello Giuliano.” (Lorenzo Magnifico és testvére, Giuliano csontjait 1559-ben hozták ide a régi sekrestyéből.)

Itt vagyok a kápolnában már kora délelőtt óta. Van mit nézni, mert a Madonnán kívül még hat Michelangelo-szobor van benne.

Már zárórára csengetnek, menni kell. Még visszafordulok. Gyönyörűek, remekművek ezek a szobrok, hisz mind a „divino Maestro” munkái, de a szép édesanya meg a kis bambino az, ami olyan végtelen nehézzé teszi a küszöbön kilépésemet. Addio! — köszönök, ahogy az olaszok szoktak. A hatvan évem alatt nem igen volt hatvan ilyen boldog, szép óráim, mint itt. Ez már szinte súlytalansági állapot, amiből mégis visszacibál egy gond: vajon járok-e még itt valaha??

Firenzei kis utcában nagy meglepetés: szép plakát: Mostra di Henry Moore, Sculture e disegni, Fortezza di Belvedere — a nagy szobrász kiállítása —, ilyen szerencsém van!!

A Fortezza a régi Pitti palota tartozéka, középkori erődítmény, de ma már külön út vezet fel hozzá a hegytetőre. Belvedere, Belle-vue — ezt a nevet sok kastély, palota, hotel viseli, de ilyen szép, mint ez?! Mása nincs! Alattunk látszik az egész Firenze: a Dóm vörös kupolája, a Giotto fehérmárvány harangtomya, a Signoria, csipkés, karcsú tornyával, háztenger, a gyönyörű toszkán táj: fekete-zöld ciprusok, lilás fenyők, kékeszöld messzeség, hatalmas hegyek, opálosan vibráló sárgás-zöldes-fehéres ég...

Makacsul kúszik a kis utca fel a hegyre, egy ház kapuja fölött felirat: itt lakott Galilei, a tudós. A kapu mellett pici suszteráj, egy kis vigyorgó, füttyörésző csontváz-bácsi kiszól: Sempre a sinistra! — mind balra, ott a várkapu!

Végre helyben vagyok, az erőd udvarán: a kolozsvári Főtérrel egyenlő nagyságú dombtető, középkori kazamaták, kis bástyatorony, fantáziával megépített kiugrók, ezek közt fehér kőkeretbe foglalt üdezöld pázsitos térségek, a feljáró, amelyen jöttem, egy kis palotához vezet. Ez a kiállítás színhelye.

Az udvarra belépőt a művész nagyméretű térplasztikái fogadják, az utak, ösvények közelében részletesebben megmunkált kisebb figurák. Legelől egy bronz kompozíció: közös pádon férfira és nőre emlékeztető két alak. Egyiptomból már ismert állatfejekkel, közepükön egy nagy lyuk. Odébb, szerteszét, dülő, támaszkodó, fekvő, könyöklő, napozó emberi testekből elvont formák, csillogó nikkelezett lemezből vagy sárgarézből. A nagy pázsitok zöldjén három-öt méteres díszkapu vagy ház nagyságú plasztikák. Ezek majd mindenike valami hajlékony, de erős, jól alakítható

műanyagból készült, kopogtatásra kissé süketen konganak vissza. Matt, fehéresszürke színük nagyon szép a zöldben.

E plasztikák nem ábrázolnak semmi megnevezhetőt, de lobogó fantáziával, kiapadhatatlan formagazdagsággal, meglepő fordulatokkal, örvendező mintázókedvvel készült művek. Nagyon szépek, izgalmasak, sosem látott érdekességek! A domború-homorú részek: hegyek, dudorok, odvak, gödrök, lyukak rafinált ellentétei hallatlan belső dinamikát visznek a hatalmas tömbök kimozdíthatatlan biztonságába! Még érdekesebbek, ha belenézünk őket a környezet konkrét képébe, színeibe, pláne itt, ahol Firenze és Toscana a háttér! Együtt látja az ember, amit a természet az özönvíz óta formált, amit az ember a reneszánsz óta alkotott, és amit az ultramodern szobrász mintázott! Nagyszerű élmény!

Közben jó futózápor paskol át felettünk, egy eresz alatt várakozva eltűnődöm, milyen ismert formával hasonlíthatnám össze a szobrokat? Az egyik, valami kapuféle, néhány igen nagyra, három-négy méteresre megnövesztett emberi lábszárcsontból összeróva. Egy hosszú lábszár — velős csont —, jó nagy bütyökkel, szervesen nő hozzá egy másikhoz-harmadikhoz... A következő szobor mintha valami őszállat lomhán lépő csontváza volna, egy jó kis lakóház helyét foglalja el a dombtetőn... vagy tán egy eddig sosem látott óriási jegesmedve?... vagy más, fantasztikus állat?

Egy másik: fekete műkö hasábon nyugvó fényes nikkeltömeg, variáció két emberi figura formáira? — az esőcseppek gyönyözve peregnék le háromméteres testükről...

Nem szükséges folytatni! Akármit ábrázolnak is, itt a jó példa: nem az a fontos, hogy mit! A rendeltetésüket betöltik: nagyszerű térplasztikák! gyönyörűen megmintázott szobrok, izgatón érdekes új anyag, új formák. Itt nem kell semmit „megérteni”, ne is törje ezen a fejét a néző!

Dante *Commediájának* akármelyik fejezetéhez közeledünk az értelmünkkel, legfennebb mosolygunk, János vitéz sem lógatta le lábait a világ végétől, az *Ezeregyéjszaka* meséi sem az értelemhez szólnak elsősorban, mégis gyönyörködünk bennük.

Formátlan formában torlódnak a felhők — legfennebb ezeket megszoktuk —, akár az égen, akár Debussy muzsikájában; s ilyen a nyomasztó sötétség gomolygása Monteverdi *Orfeója* körül az alvilágban...

Henry Moore munkáiban mint a modern művészet legtöbb más szülőttében sem kell „a szobrász vésőjére méltó” valami magasztos gondolatot, témát megérteni, mert a sok új szobrászati forma, rit-

mus, aszimmetria az anyag, a megmunkálás-kifejezés szépségén kívül egyéb tartalmi, lírai, epikai, drámai elemet szándékosan nem hordoz.

A művész legtöbb térplasztikája tökéletes körszobor mintapéldány: bárhonnan nézik is, mindenütt izgalmas, meglepő látvány.

A palota termeiben sok rajza és kis méretű szobra látható. Szép természetim emberitest-tanulmányok, majd elvontabb rajzok és szobrok következnek. Egy vitrinben kavicsok, kövek, szikladarabok, madár-, állatsontok, kagylók, gyökerek, ágacskák, odébb egy állványon — nem szobor! — egy igazi elefántkoponya, szépen kipreparált fehér csonttömeg, tele a természet maga alkotta formáival.

A művész ezekkel szinte didaktikai úton mutatja be, honnan indult el, amíg eljutott e kiállításán látható formáig. Alapja a természet, ezenkívül ismerje meg a szobrász a barlanglakok rajzait, plasztikáit, kőkorszakbeli, azték, mexikói, mezopotám, egyiptomi, Húsvét-szigeti „kollégák” ránk hagyott munkáit, eméssze meg őket, teremtsen belőlük saját formavilágot, nyisson műhelyt, és kezdjen el szobrászkodni... Henry Moore ezt tette és teszi.

Nem csatlakozom az újságírók, műbírálok, filozófusok, esztéták ama népes csoportjához, akik elméleteikkel, fejtegetéseikkel agyonlihegik a Henry Moore művészetét. Ez nyugaton divat, könyvsiker, még pénzkérdés is, másrészt a felkapott emberekről írni avatottnak és kontárnak egyaránt érdemes, mert „megy”, és a célba vett művész nagysága pótolja a róla szóló írás gyengéit. Viszont tartozom az igazságnak: Henry Moore zseniális művész! A természet adta anyagból saját formavilágot teremtett, a természet eddig szinte észre sem vett, jelentéktelen formáit a magas művészet síkjára emelte, velük az emberiséget új formaélményekkel gazdagította. Zseniális akkor is, ha nem értjük, akkor is, ha nem szeretjük, akkor is, ha látjuk, nem minden munkája remekmű. Ezekkel együtt nagy, gazdag, élő valóság ő, még akkor is, ha nem akarjuk tudomásul venni. A munkái új teremtmények a teremtett világban. Reá igazán talál Madách megállapítása: akiben erő van, „vés, vagy dalol... Művéből fog készíteni új szabályt” az utókor számára...

Ezzel az idézettel már át is tértünk Henry Moore művészetének egy másik vonására: ő nem tehet róla, hogy ezekre megy követőinek, diszkrét utánczóinak vagy szemérmetlen majmolóinak a száma. Nyugaton korjelenség, errefelé nevetséges moderneskedés.

Kolumbusz tojása, amit Henry Moore mutatott meg, utána már más is meg tudja csinálni. Divattá lett, mint a miniszoknya.

... Még egész kezdő szobrásznak is csak egy-két szezonban bocsátható meg a viselése, ha nem akar Henry Moore-fióka lenni!

A közönség és én

Alapjában véve én magamnak festek, mert ahogy muszáj a harállyal kopácsolni, a kutyának ugatni, az egernek rágicsálni, a rigónak fütyülni — úgy muszáj nekem festeni.

Valami életem ez, úgy érzem, ezért vagyok — mit is tud egy életlen át csinálni az, aki nem fest?

Ejszen jobban van, mint én! Leteszi a kalapácsot, horgászni megy, kuglizik, a kocsiját mossa, se bú, se kár! Kezdjen csak el rajzolni, festeni — de étire-halálra —, attól fogva lesz gondja-baja, még éjszakára is!

Amíg a képpel viaskodom — ritkán megy simán! —, csak ket-tőnk ügye, de ha már a küldözköztetés elvágtam, elkövetkezik a kép másik élete — a hosszabbik — a közönséggel. Minthogy a kép én vagyok, csak most már kép formájában, megkezdődik egy új viszonylat: a közönség és én.

A piktúrának akkor normális a létezési formája, ha a közönséggel állandó kapcsolatban él, ha arcát mindig az embertársak felé fordítja.

Mit ér a szépséged, ha nincs reá tanú?! — kérdezi Ovidius egy szép ókori leánytól. Tárd ki szélesre az ajtódat, miután szépen felöltöztél, hogy sokan lássanak!

Ez a jó tanács a képekre is vonatkozik. Kitártam hát én is a kiállításom ajtaját.

Jöttek a nézők. Többen és többször vizsgálgatták a képeimet, s látva az egyenlőtlenül kent festékhúzásokat, pontos körülhatárolás nélküli foltjaimat — nem mondták, hogy ez így nem jó, hanem megkérdezték: ugye, ez persze még „ki jön dolgozva”?

Egy idősebb rendű biztosítási ügynök megkérdezte: ez a kép mennyibe kerül fele nagyságú méretben? Hosszabb diskurzus után sem tudunk egymással szót érteni, végül kisült, ő azt hitte, hogy a kiállításon mintadarabok vannak, amikből a vevő a neki tetszőket óhaja szerinti méretben megrendelheti. A kisebb olcsóbb, a nagyobb persze drágább...

Ehhez hasonló volt egy üzletember, aki egy képemből negyven darabot rendelt nagyobbacska levelezőlap méretben, újévi üdvözlőtül a fontosabb gyáros üzletfeleinek, hogy valami speciális kézi munka legyen, ne nyomdai köszöntő kártya. Ez nagyon jó reklám lenne nekem a festőnek is, ha külföldre visz az utam...

Egy agrárigazgató — egykori vadász — nagy derendóciával állít be hozzám, titokzatosan egy képet szed elő: *A vadász temetése*. Valami tiroli festő színnyomásos reprója, amit egy képes újság adott ajándécul azoknak, akik az előfizetési díjat az egész évre beküldték. Gyermekkoromban láttam a képet „jobb” családknál.

Az én agrárbátyám szenvedélyesen magyarázza, hogy nem a vadász ölte meg a medvét, hanem fordítva, s az állatok most boldogan temetik. A pap a medve, elől megy gyászmiseruhában, a róka viszi utána az evangéliomos könyvet, négy nyúl gyertyát tart a kezében, egy farkas a tömjénfüstölőt stb.

—Maga, tudom, jó festő, mennyiért festi le nekem vászonra, megnagyítva? De a medve legyen magasabb, a róka veresebb, a képen nem jó a szín. — Ő már sokszor vadászott rókát, tán tudja, milyen a színe!?

Egy gazdag mézáros drágállotta két nagyobb méretű képet. Én magyaráztam: ez nekem olyan, mint nála egy szép, felhizlalt export ökör. Válassza azt a másik kettőt, jók azok is, mondjuk, mint két jó szopóbornyú...

Kicsik!! A két nagyot se veheti meg, csak most jut eszébe: nem egyformák! Neki párjával kellene az ebédlőbe. Két egyforma nagy!

—Jaj, de jó, hogy látlak, János! Éppen fel akartalak hívni, kerestem a telefonszámodat! Nagyszerű ötleteket adok neked! — állít meg lelkendezve egy filozófus barátom.

Megfogja a kabátom gombját, cibálgatja, másik kezével mutogatva meséli, az éjjel milyen szimbolikusakat álmódott. — Ezeket fessd meg!!

—Hát igazán, maga... Hogy maga milyen jópofa!! Én régóta tudom, hogy nagyon jó festő, de mióta láttam a tévében is!?? Maga nagy színész is! Háromnegyed órán át milyen istenien beszélt! Hát hogy én azt mennyire tudtam élvezni!! Esküszöm magának! Én ismerem Sinkovitsot, Latinovitsot, fiatal koromban láttam Latabárt is a moziban, de maga! Tudja meg, Incze úr, maga is van olyan színész, mint azok! Büszke vagyok! Ó, ha sze-

gény megboldogult uram is láthatta volna... Büszke lehet az egész város! Mi az hogy!! Áz egész ország! Esküszöm!

—Elhoztam szegény uram fiatalkori fényképét, ugye, megnagyítja nekem olajban? Ilyen férj nem volt még a világon! Még a gondolatomat is kitalálta! Azért nem vittem máshoz, mert megérdemli, hogy egy ilyen nagy művész fesse le... Pénzért! Nem kívánom én ingyen! Esküszöm!!

—Szamosfalvi repülőtisztek nézegetik a képeimet. Mikor távoznak, a Kultúrpalota felelőse megkérdi tőlük, mi tetszett nekik, mik a hiányosságok, hogy a művész vegye figyelembe a nézők óhajait.

Szépek, szép minden! csak nagy kár, egyik kép sem ábrázol bombázó repülőgépet vagy légelhárító csatajelenetet...

—Csupa gyűrű, karkötő — rém előkelő nő jön be, a művészt keresi, és mondja, hogy autójuk már van, berendezték az új lakásukat is, most kellene két kép nekik, lehet erdőszéle, játszadózó özikék, virágos patakpart, bárányok közt furulyázó kucsmás pásztorgyerekek — olyan szépeket látott egy szamosújvári barátnőjénél — vagy virágzó orgonafák, esetleg csokor...

Kecses szájhúzogatóssal, csalódottan búcsúzik.

—Egy tanárnő az osztályának magyarázza egy képet: A kolozsvári piac forgatagában lengő szoknyás hóstáti asszony kosarat visz a fején, odébb régibb és mostanibb házak. Az asszony jelképezi a múltat, a kisebb háztól a nagyobbig — ez a fejlődés. A művész vásznát a nap mint nap előbbhaladó élet lüktetése tölti ki...

Feltehetjük ezek után a kérdés: Kit tükröz a kép?

A nézőt, aki elébe áll!!

*

Csepp híján negyven esztendő kellett ahhoz, hogy teljesen igazat adjak azoknak a kollégáknak, akik elvileg kimondták, hogy képet nem ajándékoznak senkinek! Akinek szüksége van rá, vegye meg!

Még 1939-ben ismertem meg egy csupa szív, csupa jóság családot, őszintén örvendtem neki. Férjhez ment egy leányuk, lehetetlen, hogy ne adjak emlékül egy képet neki. Egyik legjobb munkámat!

Az ifjú férj tanár, az asszonyka is az lett, színvonalas szellemi környezetben, egy nagyvárosban tanítottak.

Most, 1977 nyarán jött a leány anyja, hozza vissza a képet,

összegörbülve, penészesen, megkopva, mintha azóta pincében vagy nedves padlason, lomtárban állott, vagyis hányódott volna.

Én örömmel és szomorúan vettem vissza, örömmel, mert a több mint ezer képem közül ez a 66.! Szomorúan: egy tanár házaspár szellemi színvonalának láttán.

Egy barátomnak, aki nagyon sokszor segített rajtam, hálából szintén a legjobb képeim egyikét adtam emlékül. Ő szerette és meg is becsülte. Közben megnősült. Egyszer, amikor felkerestem őket, látom, hogy az én jó képeimet a nyitott tornác végén egy kis árnyékos szék közelében lógatja a szél, ritmikusan hozzáütögeti a ruhaszárító rúd végéhez, s az jókora lyukat vájt már bele. Persze az eső, por, hó is megtette rajta, ami tőle tellett... Bent a szobában a feleség pipacsos, kiscicás goblenjei díszes aranyrámákban, mellettük műtyűrök, olcsó lógantyúk...

Egy nem is távoli rokonunk ügyvédhez ment férjhez, autós, tekintélyes bírósági emberhez. Az én ajándék-képeim itt a szomszéddal közös senkiföldje-konyha tűzhelye fölött lóg, füsttől, gőztől összegörbülve... A szobában a férj hűgának gyatra virágcsendéletei cifra blondel keretekben...

Előfordul az is, hogy a rámazásomat nem találják elég szalonképesnek, több helyt láttam már képeimet cirádás, cimtermányos, kályhaezüsttel, bronz-arany patinával bevont díszkeretben.

Én a képeimet egyszerű fehér léccel szeretem körülvenni, ez beszéget, elkülöníti a környezettől és a képre tereli a néző tekintetét. Külföldet járt vendégek kérdezték többször, honnan tudom, hogy Párizsban épp az ilyen egyszerű, fehér keret a divat?

— Nálam látták! — mondtam, bár ezt az olvasó velem együtt sem fogja elhinni.

Kipróbáltam, de elegáns keretben az én képeim úgy hatnak, mintha jó ízléssel öltözött nő egyik lábán csizma, másikon félcipő lenne. Viszont van néhány kollégám, akinek finom színeihez, légiesen tiszta, pormentes piktorjához csakis a finom művű keret illik. Zenében is van ilyen képzetkapcsolódás: Mozarthoz talál a csilláros szalon, a rizsposz parókájú hölgy — más el sem képzelhető —, de a *Carmen*hez, *Bajazzók*hoz éppolyan baklövés lenne ilyen kosztüm és díszlet, mint az én képeimhez a díszes keret.

*

Minden festő számára „a közönség és én” kérdésévé válik az arcképfestés. Ez az a műfaj, amihez a közönség is „legjobban ért”.

A kolozsvári Céh, amely annak idején engem is a tagjai közé választott, a nagy „arcképfestész”, Barabás Miklós nevét viselte. Kolozsváron is láttam több képét, de az enyedi Bethlen Kollégium dísztermében levő Bethlen Gábor- és Mikó Imre-portré előtt nagyon sokszor el-elidőztem. Önként adódik, hogy belőlük leszűrje az ember a portréfestés „mint olyan” ars poeticáját. Férfi esetében a modellnél mindig jelentékenyebb, tekintélyesebb alaknak kell a képről letekintenie, nőknél mindig kell az a szépségtöbblet, ami mar hiányzik: toka, ráncok, pattanások eltüntetése stb.

Sok száz esetből a művész egy mulatságosat jegyez fel emlékiratában: báró Ledererné, egy osztrák katonai parancsnok felesége meglátott egy angyalfejet a művész albumában, „és ezen modorban kívánta magát lefestetni”. Ő nem vállalta szívesen, mert a nő hetvenöt-nyolcvan éves, ráncos teli arca csúnya volt. „Ifjítottam a lehetőségig, jóval túlmenve azon a korláton, melyet a hasonlatosság enged”, akik látták, túlzásnak nevezték, egy öregasszonynak tán felét is letagadni a korából...! Csak a modell „öexcellenciája” tette szóvá: Lieber Barabás, mindenki hasonlónak találja a képet, „aber alles findet, dass Sie mich zu alt gemalt haben” — de mindenki úgy találja, hogy ön nagyon öregnek festett engem...

Az én számomra az arcképfestés csupa önmegtartóztatás, úgy érzem, valami köti a kezemet, s minthogy én évtizedeken át a kenyérkereső foglalkozásom miatt üdöbajos voltam, azt is érzem, hogy csak nagyon ráérő festőnek juthat ideje hozzá, vagy olyan kutató szellemnek, mint László Gyula, olyan vállalkozónak, mint Mohi Sándor, hogy a műfajnak csak e két, Közép-Európában verhetetlen művelőjét említsem.

De az arcképekkel baj is van elég! Mohi Sándor, mikor Désre jött, jó fél tucat pazar arcképet festett itteni ismerőseiről. Ezt látván, egy érdemdús közéleti férfiú is lefestette magát vele. A sovány kis úr feje csupasz volt, mint egy vakart tők, jelentékeny fülekkel, lenge magyarban az egész ember nem lehetett több 45 kilónál...

Sándor élvezte a festést, nagyszerűen jellemezte a modelljét, és nagyon jó színekben tartotta a képet. Nekem igen tetszett egy részlet is: az egyik kéz, ahogy súlytalanul nyomja az írómappát az asztalon. A kész képnek nagy volt a sikere!

Aztán jött a festőhöz maga a modell: egy kicsit le kéne vegyél a fülemből... a lánya: egy kicsit nem vastagítaná meg a nyakát? nagyon kotyog a keménygallérjában... a feleség: nem lehetne kissé vállasabbnak feltüntetni, van hely a vásznon reá...

Szóval: jobb lenne, ha a festő az igazat is szebben mondaná ki...

Mohi Sándor most is festett egy kivételesen szép portrét egy közéleti emberünkről, érdekes: a modellt látni sem akarja, pedig nem hiszem, hogy az elmúlt tíz év alatt Közép-Európában festett még valaki hozzá foghatót. Ebből úgy tűnik, hogy a piktúrát ez a nagy férfiú is a kisember szemével látja...

Kit tükröz a kép? Azt, aki nézi!

Egy-egy jó fej nézegetése közben sokszor érzem, hogy nem tené ki az ablakába azt az arcképet, amit én festenék róla...

Érdekes, hogy a fej mindig csiklandozott, sőt, incselkedik velem ma is: Jagamas János érdekes feje, külön, magánéletet élő kezei, ujjai mindig föltűnnek előttem, valahányszor a jegyzeteim között lapozok, a zongorának hátat fordítva ül, keze az állán sárgállik, ebbe rózsaszínnel belerajzolódik az orra vége...

Ezzel a képpel még ma is adósa vagyok magamnak! Kár, kevés volt eddig az időm is ahhoz, hogy az utca portréjának a vonzása mellé az ember portréját is életcéloommá tegyem, amint azt Modigliani is tette — de ma már tartok attól is, hogy az emberportrét nem tudnám az utca-arc képeim szintjén tartani.

*

Kritikus, kritika, bíráló, bírálat — a mindenütt jelenlévő, nélküle nem lehet semmit létrehozni, nélküle nem lehet élni!

A kritika az az éles fegyver, amit másokkal szemben szigorúan, magával szemben elnézően szokott a jó kritikus alkalmazni... az előző oldalakon már maga az olvasó is sokszor beleütközött, mert művészeti produktum világrajötténél ő a szülőanya és a szülésznő egy személyben.

Le critique: a kritikus, de ha La critique: ez már a kritika, a jó franciák egyszerűen így jelölik a két fogalmat; ez talán is, amíg férfi a kritikus, de milyen név nevezi meg a női nemén lévő kritikust? — ezt még a párizsiak sem tudták megmondani.

A kritika sok épkezláb dolgot létrehozott már, kivált ott, ahol alkalmas összehasonlítási alap áll rendelkezésre: kilométer, kilowatt, hektár, tonna, de milyen nehéz ez a művészetekben, ahol ilyesmi nincs, a művet nem lehet konkrét mértékegységgel lemérni. Saját munkáimmal kapcsolatban is olvastam már olyan balkezes bírálatot, mintha a távolságot literrel, a folyadékot méterrel mérte volna meg a kritikus. Éppen a reá leginkább nem találó mértékegységgel.

A Louvre szalonjában a *Mona Lisa* kép festői erényeit, archaikus mosolyát magyarázta egy tárlatvezető, de hatást csak akkor ért el, mikor tudatta hallgatóival, hogy Leonardo négy évig dolgozott rajta, és saját szavai szerint tökéletlenül, befejezetlenül hagyta.

Ilyesfélét láttam Rómában: egy idegenvezető a Michelangelo kupolája alá hozta csoportját csodálkozni, de a nagyon telefestett kupolabelsőben nem érzékelhető a magasság, a felfelé menő távolság felbecslésére nincs begyakorolva a szemünk, közömbösen elhitték az adatokat, de nem győződtek meg róla. A várt és illő meghatódás csak akkor kezdett látszani az arcokon, mikor elmondta, hogy a kupola alatt látható oltár 29 méter magas — azaz felér egy tízemeletes házzal! és amikor mázsákban megadta a Pantheon fedeléről leszedett és idehordott fémanyag súlyát, amiből az oltár négy oszlopát megöntötték, meg az aranyét, amivel befuttatták. Megértették a jelenséget, mert ismert mértékegységgel fejezte ki. Ilyen adat volt még: a San Pietróban hatvanezer ember fér el.

Amint Arany János *Nagyidai cigányok* c. versében egyetlen mérték van: a cigány gyomra, úgy a műítészet területén is szintén csak egy a zsinórmérték: a bíráló egyéni felkészültsége. Felkészültsége, mert voltaképpen minden művészet egy-egy szakma is, százfelé elágazó gyökerekkel, s e szakmát ismernie kellene még annak a műbírálónak is, akinek vele született készsége van a meglátásra.

Képek festő lehetne legilletékesebb kritikus, de a valóságban ennek szinte az ellenkezőjét látjuk, mert legtöbbször nem tudják magukat annyira megüresíteni, hogy a másikat ne a saját énjükön keresztül lássák, érezzék. Pártatlan, tárgyilagos festőt alig-alig ismernek, legtöbbször olyan, mint a műveletlen szakácsné: jó ételt csak ő tud főzni, senki más.

A legtöbb képkritikus újságíró, piktúra mellékszakkal. Legrosszabb köztük az, aki csak a lapjának profilja szerint nézi, látja a képet; olyasféle, mint az egyszeri csizmadialegény, aki a bálban csak úgy tudott táncolni, ha a kályhától indult el.

Az újságíró még a festőnél is kétesebb egzisztencia: egyesek szerint elvetélt művész ő, vagy a jelen pillanat krónikása, de a másik véglet szerint ronda dög, akit még a pokolban is külön undorkezésben tartanak. Sokan ismerünk e cím alatt irodalmi kapcso-
betyárokat is, akik mikor már — nagy ritkán — önmaguk is meg-sokallják saját piszkoskodásaikat, álnév alá bújnak, és így folytatják, da capo... Ami még kellemetlen is: az ilyen alakok támadá-

sainak ki van téve festő, író, költő vagy bárki más, és még védekezni sincs alkalma az embernek.

A kritikusok közt van sok felelős, sok felelőtlen szerkesztő és kontár, hozzá nem értő riporter. Ez utóbbiak sokszor nagy szavakkal, tudóskodó bemondásokkal próbálják a hiányt takarni. Egy ilyen „műértő” az én piktúrámba is behatolt, azt is tudta, melyik a legjobb képem, meg hogy festői működésemben három korszakot lehet megkülönböztetni... Ez aztán a szakértelem! Ezt nevezik tudásnak!

Ilyenek és így tettek meg engem posztimpreszionistának, posztnagybányainak, német expresszionistának, neorealistának... Ilyenek, nem találván sem székelharisnyás, sem matyó vagy egyéb festői népviseletes figurát, rétet, parti füzet — mit akar ez az Incze János a témáival? —, egy időben megtettek kommunista-gyanúsnak, máskor meg — a világszemlélet megváltozásával — szememre vetették, hogy a realizmusommal kritizálok, kötekedem, kezdtek nonkonformistát csinálni belőlem...

Ami ebben érdekes, komikus, sőt bosszantó, az az, hogy én változatlanul, legelső képeimtől kezdve mindig csak egy voltam: lehetőleg a saját kis ösvényein járó Incze János-Dés...

— Ez így nagyon sziszifuszi munka! — mondta egyszer nekem egy tiszteletreméltó, jóézésű újságíró.

— Sem nem sziszi, sem nem fuszi, de így van! való igaz!

Tárgyilagos, megalapozott kritikára minden területen szükség van, én is örülnék neki — kár, hogy ez a mi környezetünk sajtójában eléggé fehér holló, helyette sok az akadémikus, személyeskedő, sőt mocskoló cikk. Több olyan „író” él itt, aki az alkotó munkával csak ritkán foglalkozik, de kiszemel valamit az újságból, és — mert nincs semmi, aminek az ellenkezőjét is ne lehetne állítani — ír egy „pár flekkes” cáfolatot, majd megjön utána a kis honorárium. Cáfolat a bírálatra — bírálat a cáfolatra, oktalan kötélműzés, terméketlen szalmacséplés, még jó, ha megmarad a jóízű keretei között, ahogy gyerekkoromban hallottam egy szenvedélyes vitatkozó miniszterrel, aki így szólt a másikhöz: — Állíts valamit, Nácikám, hogy cáfolhassalak!

Milyen piktúrát csinálnék én — képzelje el a T. Olvasó —, ha a fennebb leírt kritikai kisiparosok tanácsai szerint festenék? Még szerencsém, hogy csak nagyon kevés ember tanácsa érdekel, s ha a képpel „én és az eszem egyetértünk”, utána már nemigen izgat, ki hogyan fogadja.

Én éppen ott látom a kritika szerepét, hogy sok olyan ember-

társunk van, aki magától nem lát, tud vagy érez, aki nem hallja meg, amit a kép mond, de van benne valami — kíváncsiság, érdeklődés? szép iránti óhaj, vonzalom? Az ilyenek ha egy értelmes magyarázó félrehúzza a függőnyt és mutogatni kezd, nem lesz hiábavaló, örömet fog találni benne.

Örömet mondtam csak, mert egyébként nem hiszek a művészek emberszelídítő erejében; a kereszténység sok szentképe hiába hinti a magot kétezer éve már, a szocializmus is ma még csak a jövő reményességét építi, az olaszoknál a Művészet mellett az utcán folyik a mennyei malaszt, ott a pápa is, minden vasárnap áldással, mégis nagy a korrupció, nemcsak az én táskámat lopják el, hanem még a saját miniszterelnököket is — még meg is gyilkolják. A németeknél szólnak Bach úr jóra intő, gyönyörű kantátái, passiói, s lám, nemrég az egész emberiséget olyan veszedelembé sodorták, hogy még most is nyögünk bele...

A képeim első számú kritikusa én vagyok, de van más is a házban, aki az érdeklődő, művelt, sőt kiszámíthatatlan nagyközöniséget képviseli, igazán kitűnő hozzáértéssel: Bibi, jó feleségem! Sokszor meglep egy-egy váratlan meglátása, hozzászólása, sőt, jótanácsa...

Ha a festő a képét valahol kiakasztotta, már kell vállalnia érte a kockázatot és a következményeket. Kedves, ha valakinek tetszik, valami velem azonos hullámhosszon élő embertárs kell hogy legyen, de nem tör le a negatív vélekedés sem.

Türelmesen hallgasd meg a képeidről mondott véleményeket! — tanította Leonardo. — Én ezenkívül azt is megnézem, ki mondja. Lehet, számárordítás, ami nem hallatszik fel az égig. De le a kalappal a komoly, felkészült, látó kritikus véleménye előtt, ő a nyomdából megy fel a Parnasszusra! Az ilyen kritika teremtő munka, maga is műalkotás.

A kritika akár a földön jár, akár a felhők közt, kénytelen meghagyni magának alkalmas kiskapukat, vészkijáratokat. Mit is írhatna a rossz költőről, íróról, festőről, sok olyanról, akinek képességei nem érik fel a becsvágyait, de aktivál a társadalom szolgálatában, az ötven évet betöltötte, tehát illő, hogy valamivel megemlékezzünk róla? A szomorú valót nem lehet közölni, sem így üdvözölni, hogy „Akaszd fel fűzfára lantod mellé magad!” — vagy ha a nagy művész, aki már a hatvan évet is elrúgta, még mindig csak a kifejezési formák keresésénél tart, ilyenkor szedi elő a kritikus az ilyen mentőkötél-bemondásokat: A művész élénken reagált a kor változó irányzataira... A művész ujjait állandóan

a változó kor pulzusán tartotta... A művész kitartóan tökéletesítette valóságismeretét, hogy minél hiánytalanabban eleget tehessen a társadalom rendelésének... Mindig elevenen érzékelte a kor művészeti megnyilvánulásait, a modern kifejezés legújabb jelenségeit... Még ilyet is olvastam: A művész vásznai a lét keresztmetszetének illatától terhesek...

Ilyesféle szabványfrázisokkal a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad, a kritikus is mondott valamit, mert mozgott a szája...

Egy újságíró, amikor körülöttem többféleképp meg volt kötve a ceruza, megkérdezte tőlem:

— Mit tudjak írni rólad?

— Semmit, ha te a képekről nem látod, mit kellene írni!

Napjaink művészetének teljes káoszában a kritika sem igen tud eligazodni, legtöbbször már meg sem próbálja, mert nem is próbálhatja.

*

— Művész úrnak van felesége? — kérdezte egy látogató valamelyik székelyföldi kiállításon.

— Van, tartsa meg az Isten, nélküle nem tudnék meglegni...

— Gyermekei?

— Az is, Kati képzőművészetin, Jánoska a politechnikán tanul. De miért tetszik kérdezni?

— Azért, mert van egy festő barátom, aki mindig hangoztatja: ő nem nősül meg, hogy magát teljesen a festészetnek szentelhesse. Mit szól ehhez a művész úr?

— Engem emlékeztet a papi nőtlenségre, de sem a papot, sem a festőt nem szabad összetévesztenünk a fakírral... Gyakran mosolygok ezen az elvességen, mert legalább annyi jó nős művész van, mint nőtlen.

Sok kollégám esetét ismerve, az a tapasztalatom, hogy a nőtlenség fenntartása gyakran több energiát, idővesztést kíván tőle, több bosszúságot, bajt okoz, mint ha tisztességes felesége lenne.

Több olyan példám van, ahol nem is egy feleség vagy férj van készletben, mikor aztán érdekellentétek, tulajdonjog-kérdések merülnek fel, van veszekedés, válás, gyerektartás, cigányvásár! — ami éppen csak az alkotás nyugodt lehetőségét nem szolgálja...

Sok olyan esetet is ismerek, hogy a művész úr évtizedeken át köpi a markát: nem házasodom meg soha! — és élemedettebb korára mégiscsak odacsapódik egy nőhöz. Emlékszem, milyen csám-

csogás volt Bányán, mikor Thorma mester összeházasodott egy kis tanítványával: jól beleválasztott az öreg — mondogatta az egész város, mert a közönség nagy része nyilvántartja a művész magán-életét, privát megmozdulásait.

Több kollégám van, akinek nincs kenyérkereső foglalkozása, és azért nem nőülhetett meg, mert nem tudta volna eltartani a családját. A mai képzőművészek legtöbbször tanár, tervező, muzeológus, grafikai szerkesztő újságoknál — állásban vannak.

Az egyedül élésnek egy másik, elég gyakori oka — férfinál, nőnél egyaránt —, hogy köztünk sok bogaras, összeférhetetlen, nem egészen normális ember van. De nem lehet a teljesen normális emberre alkalmazható mértékkel mérni még az olyan igazán komoly művész életét sem, aki különben igyekszik a házasság adta keretek közt megférni. Ez vonatkozik reám is — bár ilyen jó férjet, mint én, keresni kell...

Ezt az igazságot én hangoztatom, mert jó feleségem sosem hangoztatja... de a válaszából csak kiderül valami a javamra is: még az ilyen minta férj kibírásához is megfelelő tüdő és nagy türelem kell!

A fentieket ismerve álljunk görbén, szóljunk egyenesen: különös tiszteletet, sokszor szánalmat, részvétet érdemel a művész kisan-gyal felvidítőja, vigasztalója, Múzsája, élettársa, felesége vagy özvegye, aki a „megszépítő messzeség” helyett éppen az ellenkező oldalról, túlságosan emberközelből látja, túri vagy szenvedni el a művészt. Ők segítették a gyakori nem-szeretem-napok idején, mellettük álltak, amikor jó szóra vagy támogatásra szorultak — gondoljunk csak a Derkovits feleségére! — , és nem egy közülük alkotó munkában részt vevő, névtelen társszerzőnek számít.

Igaz, vannak köztük kis huncutok is, többet ismerek magam is. Egy kedves feleség nem engedte férjét a saját kiállítására: ő, a feleség ült le az ajtóba, csókohatta a kezét, szedte fel a művész helyett a dicséretet, dicsőséget... Még az eladást is ő intézte. Ismerek olyat is, aki az elhunyt grafikus férj becsületes, de nem különleges képességeit már a jó ízlés határait is meghaladó magasságra fújta fel, nem a férj emlékéért, hanem hogy e magasság tetejébe ő ülhesse, ő, egy ilyen nagy művésznak a felesége...

A nőtlen, férjetlen állapot nem utolsósorban temperamentum kérdése is.

Kedves-epésen hangzik a súlyos nyomoréksága miatt feleséget nem talált festő, Toulouse-Lautrec megjegyzése: A házasság olyan vacsora, amelyik a csemegével kezdődik...

A publikum mindig kíváncsi a művész magánéletére: mit művel otthonában az az ember, akit ő hangversenyteremből, színpadról, versei, képei által ismer. Tudja, hogy ez iszik, az éppen most válik a harmadik férjétől, annak botrányai vannak egy táncosnővel, egy másikkal a felesége járogat félre...

Rómában a Trastevere utcácskáiban egy padon rajzoltam, és mellettem hagyta kiolvasott képes újságját egy úr. A nyitva hagyott oldalon szép színes felvétel: a híres olasz filmszínésznőt a fotóriporter Londonban is megleste, „lekapta”, éppen mikor elől erősen megrövidült alkalmi szoknyában a szülészeti klinika ajtója előtt kiszállt a taxiból, hogy egyik szuperprodukcióját világra hozza.

A magyarázó szöveg vigyorogva írta, hogy a művésznő Londonban rejtőzött el, nehogy otthon valaki meglássa pocakosán, de az újság riportere ott is megtalálta... Színésznő a szülésznőnél!

Van sok olyan nagy „művész” is, aki nem került még be a nép tudatába, de mindent elkövet, hogy bekerüljön. Ez a fajta feltűnősködik: nagy szakáll, barkó, bodor frizura, nagy keretes, dioptriás szemüveg, extravagáns öltözködés, kirakatos külsőségek, szokások, jópofa viselkedés, megfelelő nagyképűség és fontoskodás — megijedek: mekkora nagy művész lehet ez? — persze, ha a műve is olyan nagy, mint a szakálla, haja...

*

Magamtól sosem jutott volna eszembe, ha a nagyközönség sorraiból nem teszi szóvá egy tisztátalan szemüvegű „író” — reá jellemzőn kötekedve, megrovó értelmezéssel —, hogy a képeim méretére gondolni vagy róla beszélni is kell. Nem tudtam, hogy a képnek mérete is van! de ha szóba került, most foglalkoznom kell vele.

Előrebocsátom, hogy a nagyméretű kép is lehet jó — aki ezt szereti, fesse, nézze! —, de ugyanígy a kis méretű is. Nekem a legnagyobb méretű képem is kisebb az egy négyzetméternél — az én mondanivalóm kényelmesen ráfér. Eltekintve attól, hogy a nagy méreteket látva az az érzésem, mintha valami kellemetlen ordítás lenne körülöttem, egész kezdő korom óta a közepes vagy kis vásznakat szerettem és szoktam meg. Lélegzettel is jobban győzöm ezeket, de meg az én kis utcáim, kisembereim sem követelnek hatalmas eget maguknak.

A pályám kezdetén nem is gondoltam erre, csak egy pesti ki-

állításom lettem reá figyelmes: nagyon szép Aba-Novák-kiállítást láttam, kis és közepes méretű táblaképeket tele izgalommal, változatossággal, remek, ötletes színgazdagsággal — nagyméretű freskókartonjai ezekhez képest szimplábbak, eseménytelenebbek voltak az én szememben. Helyenként éreztem, hogy itt csupán térkitöltő rendeltetésű rész van, nélküle a kép jól megvolna, sőt tán több is lenne. Egyik kész freskóját látván, folytatódott ez az érzésem. Lehet, nem történik így, ha a kis méretű képeit előbb nem láttam volna. Találkoztam Szinyei Merse Pálnak a *Majális*hoz készült kis vázlatával, itt is úgy éreztem, üdőbb, izgalmasabb az utána megfestett nagynál, így jártam Barabás Miklós Lánchíd-alapköv letételével is: a kis terv mellett a nagy kép unalmas szorgalmi munkának hatott. Meglepetve pillantottam meg Csontváry *Ónarcképét* és *Festőlegényét*: alig közepes méretűek! Barsay Jenő vagy László Gyula kétféle méretű képei sok behemót képet is lehengetnek...

A Louvre termeiben meglepett: kicsi kép a *Mona Lisa*, Holbein pazar *Erasmusa*, Daumier *Mosónője*, Rómában több Raffael-arc-kép szintén! A Sistina nagy mennyezetére Michelangelo számos kis képet komponált, amelyeket díszítményes kerettel foglalt egységbe.

Jelen voltam Márkos András szép Petőfi-szobrának létrejötténél, születésétől kezdve a mű befejezéséig, a művész sokszor emlegette, hogy a nagyméretű felületekre milyen nehéz annyi izgalmat vinni, mint a kisebbekre!

Summa summárum: egyéni vonzódásom most sem húz a nagy méretek felé, de római, párizsi, bécsi tanulmányutaimon láttam, hogy napjaink modern képzőművészete sem kapkod rajtuk. Írók, költők a hosszú lére nyúló regény, poéma helyett szívesebben választják a kisebb terjedelmet, az én képeim is inkább rokonok a tíz-húsz perces concerto grosso méretekkel, mint a hosszú szimfóniákkal vagy operákkal.

*

— Figyeljétek meg — mutatott a képeimre László Gyula —, ez az Incze János tipikusan olyan művész, aki ritkán jut az állvány elé, hogy festhessen, s ilyenkor a munka hevében egyetlen képre rak fel mindent! Egy takarékos festő egy-egy képe témáiból hármát is megkomponálna! — és a tenyerével eltakart néhány ilyen részletet.

Érdekes az is, mikor a képet nem szakmabeli nézi, hanem más területen alkotó művész, aki azt látja meg, amit a képen látni

lehet, és engedi, hogy benne megmozdítsion érzéseket, hangulatokat, továbbrezgessen gondolatokat. Lírikus képemet lírikus művész szívével és szemével nézi a költő: Kádár János. Írásának címe:

NAPJAIM RÉSZE

Viszonylag friss kép. Idei termés. A címét elmulasztottam megkérdezni. Vagy elfelejtettem már, nem tudom. Azt viszont igen, hogy minden idegeskedés nélkül választottam Incze János műtermében. Egyszeri ránézés után. Nem mondom, egyszeri ránézéssel kettőn akadt meg a szemem, de...

A címét — inkább így mondanám: a nevét — nem tudom, de nekem ez a legszebb. Minden reggel a meredekké tett perspektíva fókuszában álló nő-, de nem is, leányalakra esik a tekintetem, aki már-már fölér a meredeken, s talán csak egy lépést kell tennie, és belelábál a jellegzetes — zölddel, kézzel, vörössel keveredő — égbe. De a lány nem teszi meg azt a lépést, legalábbis nem nélkülem. Vár, mindig megvár, hogy hangulatomtól, hangulatától függően lépjen valahova, lásson, vágyjon valahová, vagy csak egyszerűen elérjen, megérkezzen valahová.

Egyszóval: vár reám az a leány, mert én mindig minden reggel a meredek aljáról indulok, a mustárszínű úton, de nem találok sem szerencsepatkót, sem elrúgható követ — itt nem tud kikapaszkodni a ló, s a követ elgurítja a lefutó víz —, fölmegyek az érettszöld járdára, mely véget is ér egy — a szépapáinktól maradt ház sarkánál. A háznál időznöm kell, végigkövetem ujjaimmal ráncait, de hogy ezt megtehessem a homlokán is, fél kézzel megemelem a fejrevalóját. Aztán beletenyerelek az állán virító piros penészbe, és mert a piros emlékeztet valamire, átmegyek rézsút a kőfalhoz, és rátörölöm a tenyerem. Lépek az előrenéző után. De a kőfal mellett, hogy a lány baljára érjek, mert jobbról az égbe öklel az öles falú ház, és félek.

Fönn vagyok a tetőn, a várakozó balján, és csak néhány perc telt el a reggelből, a napból. És megesik, hogy ott fönn nem tudom, mit akarok: lépni, látni? Elérni valahova vagy megérkezni? Van úgy, hogy nem tudom sarkítani a vágyam. Aztán eltelik a nap, és este a zöld úton ismét a lány baljához kapaszkodom. És itt megértem, hogy újra csak zuhantam. Reggel újrakezdem. És ismét, addig, amíg megérkezem valahova. Ösztökém és napjaim része ez a kép.

Még egyszer hadd tegyem fel a kérdést: Kít tükröz a kép?

A nézőt!

Engem örvendeztet, hogy Kádár János bejött a műhelyembe, talált egy képet s ez egy még szebb képet csiholt ki belőle. Rokonom ő: egy húron pendülünk, valahol egy nem is létező, de mégis mindenütt jelenvaló kedves zenebonában...

*

Velencében ismerkedtem meg Girolamo de Stefani, nagyon rokonszenves, realista festőkollégával. Megnézte a képeimről magammal vitt színes diafilmeket, fényképreprókat. Találóan, tömören, érdekesen jellemezte őket: Una pittura non eloquente, antisimmetrica, anticanonica... azaz: szónokiasság nélküli piktúra, szimmetria- és szabályellenes. Nagy sikerem lenne egy velencei kiállításon ezekkel a képekkel, mert itt annyi vegyest, vadat, sőt bolondot is állítanak ki a párizsi pénzzel és nagydobbal világmárává trombitált nagyságok: Chagall, Matisse, Picasso kakukkfiókái és utánzóí...

Az én poézisom természetéről

— Hogy vagy, János bátyám? — kérdi a kedves újságíró.

— Ahogy a felőriek mondják: Köszönöm, mind úgy... Konkretábban: temetőn még innen, de sok mindenben — az élet java részét is ideértve — már túl...

Ez inkább gunyoros, semmint humoros válasz...

— Hogy lett belőled festő, ráadásul még jó is?? — vallat tovább.

— Hát ezt még magam sem tudom, mondtam is, írtam is erről sok mindent — tán ennek így kellett lenni! Másképp nem lehetett! Kétkézűs gyerek, rossz kertész, élhetetlen boltosinas, ügyetlen porcelántechnikus voltam, ilyen fiúból csoda, hogy ennyi is lett... Hol is vihette volna többre?

— Kik voltak a tanítómestereid?

— Hát... a már tudottakon kívül maga a Természet — erre már nagyon korán és magamtól rájöttem, hogy milyen kitűnő tanítómester; tanultam az alkonyattól, a bivalytól, a macskától, a kő alatt nőtt virágtól, az ősztől, téltől, tavasztól, aztán Leonardótól, Arany Jánostól, Giglitől... sokat az építészeketől is!

Az Alkony! Van szebb, mint a Tóth Árpád verse?:

*De még finom, halk sugárkoszorút
Font hajad, sötét lombjába az alkony:
Halvány, szelíd és komoly ragyogást,
Mely már alig volt fények földi mása,
S félig illattá s csenddé szűrte át
A dolgok esti lélekvándorlása.*

Amikor én ezt a gyönyörű strófát legelőször egy balatonszár-¹ szói tábortűznél meghallottam, meglepődtem, hisz ez az én eddigi festői megfigyelésem költői megfogalmazása! Az alkony megmásítja, átváltoztatja a dolgokat, ezt a másik nagy versíró: Baudelaire is észrevette, Tu charmés, comme le soir — te varázsolsz, mint az est! dicséri a kedvesét vele.

Most hagyjuk el e nagy művészeket, de ne tessenek holdsugár-
ra, kéz a kézben andalgásra meg hasonló limonádéra sem gondolni!
hanem figyeljük meg: csaknem minden napnak van húsz-harminc
perce — egész késő délután —, mikor a nap már nincs az égen,
de még mindent egészen jól láthatni. Észrevettem, hogy ilyenkor a
dolgok már nem a naptól kapják az árnyék-fényből szőtt színeiket,
hanem minden a maga saját színében jelenik meg. Lecsökken vagy
eltűnik a megszokott — sőt elcsépelet — kék-lila mint árnyék, vagy
a sárga, narancs mint fény, vagy ha van is még, egészen új ren-
deltetéssel vagy szereposztásban.

A nappal e késői szakának hangulatában hallatlan szingazdag-
ság van, a festő kedvére dúskálhat benne, csak győzze észrevenni,
megfigyelni, kikeverni egy-egy alaptónuson belül a sok — és gyor-
san illanó! — gyönyörűséget...

Akaratlanul is muzsikára kell gondolnom, hangszerek nemes,
szép középfekvéseire, az orgona pedálhangjaira. E hangulat szí-
nes gazdagságában még a disszonanciák is a harmóniákat emelik
ki vagy fokozzák fel.

Egy alkalommal Kovács Zoltánnal gyönyörködtünk a Kodor-
völgy egy ilyen alkonyati jelenségében, s ő elragadtatva kiáltott
fel:

— Nézd ezt a gyönyörű, egységes színességet! Sehol egy bántó
folt vagy kirívó pont nincs benne! Minden, még az az erős piros
házfedél is milyen jól beleilleszkedik a kép egységes harmóniájába!

Nos, én a kenyérkereső elfoglaltságaim miatt inkább csak az

ilyen, estére hajló órákban tudtam a falak közül kiszabadulni, egyet járkálni, nézdelődni, témát keresni, s nem csoda, ha ez a színes harmónia megfogott, meghatott, belém ivódott, bennem van, és naponta megújul. Ezért nem kell a „terepre” kijárnom festeni, és ezért van, hogy a színeket úgy megszerettem, hogy a piktúrának szinte kizárólagos alapja lett.

A fény—árnyékot mint természeti jelenséget tisztelem, mint festői feladatot tudomásul is veszem, s lehet, ha kétszáz évig élnek, még foglalkoznék is vele — egy ideig...

Már a hatvanadik évemet tapostam, mikor László Gyula pompás könyvében olvastam Rudnay kijelentését: „A fény és árnyék megöli a színt!” Lám, más okos ember is eljutott ide!? Én ugyan nem mondtam ki így tételesen, de mindig azokat a színeket kerestem, amelyek nem az árnyék—fény viszonyából keletkeztek.

Persze, az árnyék—fény jelenléte felől még lehet nagyon jó is egy kép! Rembrandtnak hány ilyen remekműve van! Grecót sem kérdezzük, honnan került olyan indokolatlanul az a fény a Szűzanya orrára. Ott van, jó helyen van, kinek mi köze hozzá?!

*

A természet egyik kiváló teremtménye a bivaly. Gyermekkorom óta szeretem, bár félek is tőle egy kicsit... Formája, színe, egész megjelenése méltó a festő ecsetjére. Tessék megnézni a fent említett alkonyati hangulat világításában: micsoda színek! Umbrák, sziénák, ultramarinok, zöldek, feketék, veresek!

Serdülőkorom idején Nagybánya körül: Miszt, Tótfalu, Mogyorós, Borpatak, Koltó felé — mindenütt nagyon kedvelt állat volt, de Szatmár környékén nem. Dés körül ma is elég sok van, a mi utcánkban szinte naponta láthatni — az én örömömré... Csoda hát, ha több képemnek bivaly a primadonnája? Nem kell neki válogatott takarmány, de ha a gazdája csak egy kicsit is megbecsüli, bízhat benne: nagy sár, kaptató, hegytető, zimankós idő — nem számít, a megrakott szekér lassan, biztosan célhoz ér...

Ha az élet terheinek zúgolódás, zokszó nélkül való igavonásáról van szó, róla veszek példát. Kész a segítségre, biztató szóra, botütésre komoly erőfeszítéseket is tesz, mindig lehet reá számítani! A bivaly az én szent állatom, még Rómában is kihúzott a sárból! Késedelmes a haragra, bár igaz, az ő idegei sincsenek kötélből! A bivaly jelenléte kész elvi magatartás...

Hányszor vagyok úgy, mint ő: egy nehéz napi igavonás után, ha leveszik a jármot a nyakából, szinte azt sem tudja, mihez fogjon, s másnap újra előlről kezd. Hja, az élet nem örök májusi kirándulás, rózsabimbózás, céklavirágzás!

A bivalytartással én mindig jól „kijöttem” — mindenütt híreszteltem a hasznát, és épp ezért még ma is csodálkozom, hogy Romocsa Jani, a váraljai szekeres mért tiltakozott ellenük:

— Nem kee nékem bivaly, még ha aranyat szarik is...!

*

A macska! Elnézem, milyen kitartó türelemmel ül az egérlyuk! előtt: kijön az, egész biztos! fő a nyugalom! Eljön mindennek a maga ideje! Nem szabad a reményt feladni... Ugyanígy a menyasszonya mellett, ha kell, órákig is. Ha az lép kettőt, ő is ugyanúgy. Hisz a sikerében, még ha várni is kell reá!

A macska magatartása jó példa a festő számára. Be kell val-lanom, neki vagyok a legkevésbé jó tanítványa! „Komolyság, áll-hatatosság, kitartás, türelem: ezekkel kezdődik és jut jó végre sok opus, kép, szobor vagy egyéb...” — olvastam, talán egy Tizian-ról szóló könyvben. Az első kettővel teljesen egyetértek, de a ki-tartás, pláne a türelem?! — messzire ordít a képről, nincs utá-latosabb, mint egy türelmi-szorgalmi munkával készült kép, rajz, metszet! Viszont szövés, fonás, szvetterkötés, keresztszemes, írásos kézimunka nem lehet meg nélküle.

*

A virágtól kaptam a természetnek egy másik fontos tanítását. Nem a viruló virágtól, hanem attól, amit néha a saját kertemben is szánakozva látok: kő gördült föléje, ami aztán gátolja a kibon-takozását, nem hagyja élni. De a virág iajszó nélkül megvív a ne-hézséggel: megható élniakarással kerülgeti az elnyomó követ, bú-jik ki alóla, mert virulni kell jóbán-rosszban, csüggedés nélkül, míg megjavul a sorsa...

*

Szeretem az őszt, a telet, a kora tavaszt, nem mint évszakot, hanem mint a belső koncentráció időszakát. A természet önként adja az alkalmat, hogy a festő nyugodtan bújjék meg tennivalói-

Nak tömegében. Ilyenkor jobban a műhelyére, a munkájára állítja be magát, összpontosíthatja figyelmét.

Az ősz nem is a különleges harsány színeivel fog meg, hanem azzal, hogy a lehullott lomb függőnye alól jobban előtűnik a valóság: csupa szerkezet lesz az egész világ. Ennek a szépsége még fokozódik kora tavaszra; a hangos színek télen meghalkultak, megfakultak, a nedvességtől kiszapulódtak, most egészen új színvilág tárulkozik a festő elé, választékos, redukált, fanyar, visszafajtott színsorozat.

Kettőjük közé ékelődik a tél — ez nekem a fehér színt és annak rendkívül gazdag variációit jelenti. Fehér alapon egészen másak a színviszonyok, hótakarítás közben figyelem, milyen érdekes a magnóliaágak szeszélyes vonalmozgása, a Spiraea vesszőinek finom hajbókolása, a Cotoneaster bogyóinak lakkozott címőberje; horizontális ágrendszerének rendhagyó szimmetriájánál a görög oszlopsorok sem rafináltabbak. Ezekből az ágacskákból szoktam törni, s egy gyönyörű Bandi Dezső-vázába teszem: mindenkinek megáll a szeme rajta!

A kerti hóseprés közben tartott festőlecke befejezése gyanánt az Ampelopsis csupasz ágainak fantáziás szövevénye lepi el a nagy, vörhenyes tűzfalat: kész vonalkompozíció, síkrajz, sík lapon!

A természet művészetét nem utánozni kell, sem lefesteni, de tanulni lehet és szabad belőle...

*

Leonardo könyvében rengeteg tanítás van, öröm olvasni! Néhány példa: „Az arcok szépségéről. A végtagok gráciájáról. Hogyan kell a haragos embert ábrázolni? A gyerekek és öregek nem mozogjanak fűgén a lábukkal. Az asszonyok és leányok nem szabad hogy terpeszben vagy túlságosan szétvetett lábakkal álljanak, mert ebben szégyentelenség mutatkozik! Az ember tagjai olyan kifejezően mozogjanak, hogy lelke szándékát tükrözzék! Tanulj kifejező mozdulatokat a némáktól! Festő barátom, a figuráid tagjai összhangban legyenek a testalkattal, a karcsúak végtagjai karcsúak, a kövéreké kövérek, a hájasoké hájasok legyenek... A festő ítélete saját képéről: észreveszed a mások apró hibáit, de magadban a nagyokat sem látod meg... Te pedig úgy igyekezz, festő, és úgy dolgozz, hogy műveid a szemlélőket magukhoz vonzzák és lebilincseljék őket...”

A sok részletkérdésen és gyakorlati jó tanácson kívül Leonardo könyvében utalás van arra, hogy a festés alapjában véve szellemi

folyamat: a festő az ecsetjével azt a képet festi, ami az ő értelmében már előzőleg létrejött.

Képzettársítással és jó ugrással ehhez a gondolathoz kapcsolható Arany János pompás költői figyelmeztetése is:

*Győzz meg, hogy ami látszik, AZ való!
Akkor neved költő lesz, nem csaló...*

— kis behelyettesítéssel ez képre és festőre is érvényes.

Ugyanígy közvetve festő számára is kitűnő jó tanácsnak vettem Beniamino Gigli egy szenzációs szólását. Boldog vagyok ma is, hogy 1942-ben, amikor ő művészetének még virágjában ragyogott, én meg már kész Incze János voltam — megnézhettem egy filmjét, amelyben ezt a csodálatos énekest csaknem két órán át láthattam, beszélni és énekelni hallottam. Valami efféle kérdésre: hogyan kell énekelni? — ezt válaszolta: Cantare?? — é come dipingere: Colori, colori, colori... Énekelni?? — olyan, mint festeni: színek, színek, színek... Fordítsuk meg: Festeni?? — olyan, mint énekelni: színek, színek, színek...

*

Tanultam az építészekről is: szerkeszteni! Egy „kiterített rajz”-ot nem lehet természet után, terepről lefesteni, így meglátni — erre az építész belülről, a tudása alapján képes. Én nem tehetem meg ugyanígy, amit én akarok? Keresztmetszet, hosszmet-szet, teljes ábrázolás... én nem festhetek így? Köt engem valami kaptafa? — legfennebb a saját korlátáim! Mért állítsak szabályokat magam elé, van nekem nélkülük is elég bajom a saját korlátaimmal! — „Pour être peintre, ayez du coeur et de la couleur...” — mondta Munkácsy valakinek — aki festő akar lenni, legyen szíve és festékje! — be jó volna, ha csakugyan ennyiből állana a piktúra...

*

— Hogyan dolgozol, János bátyám?

— Lábon állva az állvány előtt!...

— Igazán, viccen kívül!!

Nehéz dolog ez, nagyon érzékeny pontom, azért próbáltam tréfásan mellébeszélni... Az életem bármilyen tevékenységében gát-lásos, nehezen boldoguló alak vagyok. A gyakorlati élet sok és sokféle szétágazó tevékenységei nagyon sok erőt felemésztenek

belőlem, sok időmet veszik el, és átkozott természetem, hogy egyik dologból a másikba nehezen tudok átplántálódni. Ha tudom, hogy délelőtt valami elintéznivaló vár reám, hiába is kelek idejében, már nem állhat festésen az eszem, legfennebb valami csak szorgalmat igénylő munkát tudok végezni, kertben, udvaron, házban. Nem tudok festeni, ha feleségemet nehéz munkával látom küszködni — s ez elég gyakran megtörténik —, nem tudom nézni, hogy egyedül viaskodjék, s ilyenkor még jobban megzavar, ha nem engedi, hogy segítsék... S hiába is nyomok ki festéket a palettára: holnap Kolozsvárra kell mennem, holnapután egyebet kell elintéznem — futás! Józan dologra, friss tülekedésre...

Az sem megy, hogy hattól tízig festek — órára nem tudok más munkából festésre áttérni, még olvasni sem, innen is nehezen állok át az üzleti sorbaállásra. A gyakorlatban ilyenkor még maflább vagyok, hisz az olvasás foglalja le az eszemet. Nehéz koncentrálni! De előttem elintézésre váró feladatokat tudva, a könyv, a kép, a zene dolgaira sem tudok teljes szemmel figyelni, vagyis zavar itt is, ott is ...

Mivel alig akad nap, hogy több vagy kevesebb gyakorlati dologom ne legyen, évtizedek óta az este óráit tudom legjobban felhasználni. Ez tán onnan van, hogy egész életemben — üzlet, gyár, iskola, szolgálat miatt — teljesen magamé csak éjjel lehettem.

Este a sötétség befüggönyözi előttem a világot, magamra maradok; egy csomó minden ilyenkor világosodik meg bennem. Dolgozom, néha meg-megjárom, mint Kőműves Kelemen, amit éjjel rakok, nappalra leomlik... Boldogan fekszem le, mert azt hiszem, megfogtam a Művészet lábát, de másnap reggelre nagy a csalódás, szinte fejbe ver — ezt a munkámat is elhegedülte Szent Dávid... De a piktúrával ez is együtt jár, nem lehet minden vonásunk remekmű! Már Ovidius is megírta: a szántóföld sem fizet mindig gazdagon a robotunkért... Kezdek elölről a festést! De hát aki nem szereti a kormot, ne menjen kéménykotrónak... én akartam festő lenni, ez kellett nekem, most íme, itt van!

—Ezek a gyakorlati dolgok, amiket említettél, valami nehéz dolgok?

—Dehogyan! Legtöbbje más előtt is ott áll, lehet, te is megverekszel velük, csak kevesebb jajgatással, félsszel, mint én, aki sosem voltam bennük járatos. Egy nem is túl ügyes, rendes nyugdíjas (aki nem festő) boldogan és jól elvégezné, még örülne is, hogy van mit csinálnia, de számomra ezek mind kimozdító, gátló tényezők...

Ráadásul a képek vagy gondoljaik az utaimon is velem vannak, gondolatban lefoglalnak, töröm magam velük — menetközben még látok is képet —, megoldásokon spekulálok a festővel, emiatt van, hogy a gyakorlati élet sok dolgára nem tudok jól odafigyelni, mert egyebeken jár az eszem... Sokszor valami melódiát szolmizálok magamban... Sokszor az is megesik, hogy felébresztem Inczét, egy mantovai bank üvegajtóján látott szellemes felirattal: L'uomo distratto ingrassa i ladri... a szórakozott ember hizlalja a tolvajokat! — arra figyelj, amiből élsz!

Persze vannak nagyalok is, jók és rosszak. Néha futnom kellett valahová, de egy jó ötletemet, nehogy kifüstölődjek a fejemből, mire visszajövök, hirtelen egy lemezre festettem, s feltűnően jól sikerült. Ezt aztán sokáig kerülgetem, mint a macska a forró kását — nehogy elrontsam egy új hozzányúláskor.

Sokszor meg éppen kerti munka közben, paradicsomért sorbaálláskor, álmatlan éjszakákon, kisunokánk pesztrálásakor, piacról cipekedés közben jön egy-egy jó gondolat, ötlet, téma. A múlt ősztendő délutánján elküldött jó feleségem, kerítsek valami virslit. Hosszú sor végére kerültem. A szomszéd utca szájában a gyalogjáró-átkelön nagyon jó témákat láttam, ceruzám volt, papírt kértem az elárusítótól, és míg a tett színhelyén időztem, rajzoltam. Ezekből nemsokára két jó képem lett, egyiket a kolozsvári kiállításról megvette a vásárló bizottság, a másikat eldugtam a díványba, mert nagyon szeretem... Hát így dolgozom én, látod, magam sem tudom, mikor, hogy lesz a kép...

—Most látom, ahogy mondtad, János bátyám, egy kicsit csakugyan rosszféle menyasszony ez a piktúra!

—Kicsit?? Nem akarok semmit sem hozzáfűzni: ne szólj szám, nem fáj fejem...

A piktúrát már mindjárt fél százada zaklatom reménytelen szerelmemmel, de még most is szeretem: ő a leghumánusabb a művészetek között. Nem kell egy recsegő zsöllyében kucorognod, feszengened nyakkendősen három felvonáson keresztül, nem kell hosszú oldalak elolvasásával lopnod az idődet, rontanod a szemedet, hogy kijelentsd: ezért kár volt, nem érte meg! Egy kép ha nem tetszik, elfordítod róla a tekintetedet, és már meg is szabadultál tőle... Sokszor menekülök valami üvöltő, dörömbölő könynyüzenétől, de nincs menekvés: a következő ablakból ugyanez bömböl a fülemből!

A piktúrát még könnyű szerszámokkal: ecsettel és vakarókéssel is nehéz csinálni, sokszor meg rosszabb a sakkozásnál is: a piro-

sakat már kiéltem, barnából van már elég, a sárgából sok is, zölddel nem léphetek sehová... Sokszor ilyesmiken vérzek el. Matt!! — megáll a tudomány: „Elakadt sorok, társtalan rímek...” — írja Tóth Árpád — tehát neki sem ment simán, nemcsak nekem! Nagy öröm, amikor ezeket a képeimet magam elé sorakoztatom, és valamelyiken felfedezem azt a pontot, ahonnan a rendbe hozását megpróbálhatom.

Ezen a ponton látom, hogy a kitartás, a türelem, a szorgalom az én képeimhez nem talál, alig van néhány, ami ezekkel a receptekkel sikerült volna! Ha már csak ezekre van szükség, unom, nem érdekel, nem feszít, megszűnt a „tenzió”, nem találok benne izgalmat, nem is tartom becsületesnek, hogy ilyen képet kiadjak a kezemből!

Korholtam érte magamat, bevádoltam Inczét a feleségemnek, ő is csatlakozott hozzám, nem javult a helyzet. Példákat hoztam fel, köztük a nagy zenész Telemant, akit az utókor mint szorgalmas zsenit is nagyra becsül. Nem segített ez sem, elvégre sem egyik, sem másik nem vagyok... Csak nemrég bocsátottam meg magamnak: Itáliában láttam, hogy Michelangelónak mennyi félbehagyott, befejezetlen szobra van! Ő sem tudott szorgalmas lenni! Nos, ha még ő sem??!

Ha a próbálkozások nem használnak, s már érzem, hogy fokhagymaszag jön ki belőle, festek a képre egy másik témát. Van némelyik alatt kettő, három is.

— Ezek szerint az utókor kutatójának lesz mit keresni?

— Remélem, talál ennél okosabbat is! Kár a benzinért! Az én képeimet nem lehet levakarni, vékony rajtuk a festék! Kezdetben vastagabb réteget kentem, de leszoktam róla. A Simuban láttam nagyon összeropedezett Grigorescu-képeket, később a Szépművészetiben — egész biztos, a tanulság okából állították egymás mellé — Ferenczy két munkáját, egyiken a vastag csimbókokban festett felület erősen repedezni kezdett, ezt látva, a művész áttért az egész vékony kezelési módra. A mellé állított szép aktképen már a vászon textúrája is kilátszott. E példából én is tanultam, de érdekes, hogy nyugodtan festeni csak akkor tudok, ha a szekrényben sok festékem van. Nagyanyámra hasonlítok: ő akkor volt boldog, ha nyár végén még volt megkezdetlen bődön zsírja...

Festés vagy írás közben sokat mászkálok „elé-hátra”, a dolgaim fölött töprekdeni, gondolkozni kell, és ezt csak járás-kelés közben tudom. Valami motorikus szükséglet hajt, tanulni sosem tudok ülni, a katonaságnál is örültem a hosszú őrségben állásnak,

most is szívesen gyalogolok. Merem mondani: a festő akkor is fest, mikor nem fest... (Ez ha nem is fogható rá minden festőre, reám vonatkoztatva érvényes!) Sokszor a feleségem meg is kérdezi: bántja valami a testemet vagy lelkemet? olyan gondbamerülten mászkállok le s fel...

Ilyen esetekben majdnem mindig festek, s a képet az állvány elé állva szinte csak „felmondom”, mint a verset. Van sokszor, hogy jó az ecsetjárás, a palettámon nagy pocsolyák keletkeznek, s gátlás nélkül mázsgálhatok. Nem tudnék festeni az Andorka (Fülöp Antal) makulátlan palettájáról, nehogy bepiszkoljam!

„Sokat kell sétálni, mert közben tisztulnak a gondolatok, és állandóan kritizálni kell saját megállapításainkat!” — mondta nemrég a rádióban egy Nobel-díjas tudós, mikor megkérdezték, miképp jutott el tudományos eredményeihez. — Lám, más okos ember is sétál? Én is sétálok eleget, s bár a Nobel-díjra nem pályáztam vele, magánhasználatra nélkülözhetetlen.

— Kint sosem dolgozol?

— Sokat rajzolok, jegyzek, de ezenkívül mindenem bent van. Mikor festek, a témámat legjobban behunyttal szemmel látom. Ifjúkoromban megtörtént velem, hogy egy elkezdett témámhoz kimentem, újra megnéztem, hogy segítek magamon vele, de az már egészen más volt, s rájöttem, hogy a képet csak belülről, magamból folytathatom tovább. Persze, nyitott szemmel is kell látni, a látásról nagyszerűen írt Áprily Lajos 1932. január 24-én Varró Dezsőnek:

„Minden madár úgy énekel, ahogy tud, csak a szajkó utánozza másoknak a hangját...”

Vagy Veres Péter: „Az ember saját szemével látja meg a világban azt is, ami közös mindenkivel.”

Vagy Ziffer: „... a festő akárhova megy, a szemét magával kell vinnie!”

Az meg általánosság, hogy a festőnek nem úgy és nem azt kell festenie, amit más lát, hanem azt, amit saját maga lát meg! — s a piktúrát a többféle látás teszi igazán színessé, változatossá!

— A látáshoz önként kapcsolódik a lelátás! Annyit hangoztatják veled kapcsolatban még ma is, sőt, tudom, írásodnak még a címébe is belevetted! Hogy vagyunk ezzel??

— Nem gondolom, hogy a felülről látás valami különlegesség volna, aki hegyen vagy emeleten jár, mindenki lelát róla. Ide legfennebb annyi belátás kell, hogy képeket nem mindenki festett belőle, nem használta fel mint kifejezési formát. Valamit felülről

látni jelképes is lehet, a címbe így került be, hiszen aki a hatodik évtized tetején áll, innen is lelát, ráadásul sok mindenre, ami bekerül látása körébe.

— Mi a művészi hitvallásod?

— Na, ez igazán ünnepi típuskérdés!

Annyi magasztos blöfföt, puffanó frázist tán semmilyen más kérdésre nem kaphat az újságíró, mint erre. A választ adók alkalmi alsóneműt húznak, erőltetik a hasizmaikat, nagy ígéret circalmaznak körül, köszörülnek a torkukat, és... hetet-havat összeizélnek... Sajnos, erre így nincs válaszom, viszont ami tisztességes mag ebben a nagyotmondó kérdésben benne van, az a képeimről mind kiolvasható.

Ismerek nagy teoretikus, hevesen vitatkozó kollégákat, akik hangos ékesszólással nyilatkoznak, fennen lobogtatják a lobogót, de négy évtized óta még mindig adósok azokkal a nagy művekkel, amelyek a hitvallásuk alapján már rég meg kellett volna hogy szülessenek. Helyettük szokványos, középszerű vagy egészen lapos dolgok születnek. „Két ösvényen halad az emberi élet, / Egyik a gyakorlat, másik az elmélet” — mondja a nagyidai cigány Arany János versében...

Nem teszed fel a másik típuskérdést: mik a terveid?

— Várj még egy kicsit, majd a végén! Az eddigieket összefoglalva úgy látom, kissé érzékeny természetű festő vagy!

— Igen, afféle mimózálelek — ígézet ne fogja! —, és mint-hogy állandóan képeket hordok magamban, bizonyos mértékig az állapotos nőhöz is hasonlítok!

— Ha már ideértünk, a festés körüli nehézségeidet tán szülősi fájdalomnak is nevezhetnénk, ugye?

— Sőt, a kész kép aláírását évtizedek óta a köldökszinór elvágásának szoktam nevezni! A kisbaba világra jött, megkezdheti a saját életét, én pedig folytathatom a vajúdást a következővel...

— Most ugorjunk innen egy nagyot, meggyújtottad a neont, ennek a fényénél dolgozol esténként?

— Igen, ez kellemes, sem kék, sem sárga fényű, szinte nappali világítást ad. Jó, egyenletes, nyugodt fény, alig fordul elő, hogy reggel változtatnom kell valamelyik éjjel felrakott színemen. Még szinte jobb a nappali fénynél, különösen átmeneti időben; a most beboruló, majd kiderülő, szeszélyesen változó világítás szemrontó, idegesítő, bosszantó tud lenni. Olvasni is jól lehet mellette, mikor fáradt vagyok, ide jövök, nagyon jól megpihentet, ha újabban a Szabó T. Attila szótörténeti tárában keresgélek, különösen a mi

cinquecentónk: az 1500-as évek szavaira vadászom, vagy az olasz szótárt bújom, egy-egy szóbokor, kifejezéssor szellemessége felűdít, megörvendeztet. Izgalmas nyelvi élmények!

—Úgy érzem, János bátyám, elégedett lehetsz a munkáddal, teljesítményeddel!

—Erről szó sincs! — bár kétségtelenül sok öröm is van benne, mégis, már látom: dolgomvégezetlenül, elégedetlenül fogok meghalni. Sem művész, sem tudós nem teremthet annyi szépet, jót, hogy nyugodt mozdulattal húzza maga fölé a koporsófedelet: min-dent elrendeztem, jöhet a temetés...

*

Meghatározott munkaidőben fessen-e a festő? Kulcslyukon lesse-e műzsáját? Várja-e az inspiráció, a nagy sugallat rászállását? — gyakorta feltett, érdekes kérdések, amikre még törvényerejű válasz eddig nem született. Nem is fog, mert ahány ház, annyi szokás, és végeredményben alkat dolga is.

En festőembrió koromban hallottam ezt a kérdést legelőször, a Ferenczy Károly válaszával együtt.

Mikor a művész még Bányán élt, nagy divat volt a reggelig tartó mulatozás. Ahogy a reggeli hetet elharangozták, a mester szedelőzködött, búcsúzott. Marasztalták, unszolták, de hasztalan: „mennem kell, a modellem is jön, a múzsa pedig csak akkor csókolja meg itt-ott a festőt, ha az állványa előtt áll és tisztességesen dolgozik...”

Ezt a kádenciát én a saját tapasztalatomból ki szoktam bővíteni: múzsa ide, múzsa oda, de a festő még rossz képet is csak akkor festhet, ha komolyan dolgozik! — különben erről nincs semmi más doktrínám.

Sokszor megtörténik velem az is, hogy festek, nem megy, de a képnek van egy-egy részlete, ami különkívánkozik. Megfestem! s így a melléktermékből keletkezik egy jó főtéma. Az is gyakori, hogy munka közben valami jó megoldást, ötletet vet fel az ecset, amit egy másik képen értékesíthetek. Van kollégám, aki bizonyos órától óráig rendszeresen dolgozik, néha egy megkezdett képen folyamatosan, addig, amíg teljesen befejezi, néha úgy is, hogy egyiket félbehagyja és egy másikhoz fog. Én nem tudok egy képemem egy ülésre két óránál többet dolgozni, sokszor még annyit sem, mert érzem, hogy lohad bennem az izgalom, és ilyenkor kár is nógatni magamat — biztatásra nem lehet jobban csinálni, mert az igyekezet ritkán adja meg azt a hőfokot — pláne: gyúlási hő-

mérsékletet —, ami fölött jó kép főhet az állványon. Ilyenkor egy másik képre megyek át — mindig sok félíg kész képem van, e percben, 1979. január 7-én délután — hogy pontosan írhasam, megszámláltam — 54 várja a befejezést... De festés közben jó ötletek is ötlenek fel — evés közben jön meg az étvágy, és még nem jöttem rá, mitől? — vannak napok, mikor színesebben látok, akár utcán, akár a műhelyemben.

A kitűnő festő: Nagy Albert többször mondta nekem, hogy „ma egész nap festettem, de nem csináltam két krajcár ért... Ha jön a depresszió, nem megy a munka...” Nagy Imre többször emlegette, hogy „dolgozni kell, de nem lehet napszámba”!

Jellegzetes és nagyon kedves történetet jegyez fel Vasari a szerzetes festő, Fra Filippo Lippiről. A művész nagyon szerelmes természetű lévén, „mikor elfogta e szenvedélye, a munkával keveset vagy semmit sem törődött... Egyszer Cosimo de' Medici palotájában festett, a herceg türelmetlenül várta a képek befejezését, ezért rázárta az ajtókat, hogy ki ne mehessen. De Filippo az ágylepedőkből kötelet készített, és az ablakon leereszkedett az emletről. Mikor újra előkerült, azt mondta Cosimónak, hogy „a kivételes szellemek képessége mennyei jelenség és nem talyigás szamar...”

*

Ki a jó rajzoló? Hogy kell jól rajzolni? Mikor jó egy rajz? Hol a határ, ahol már rossz? — vagy fordítva. Ezekre nincs még általános érvényű felelet, meghatározatlan, sőt meghatározhatatlan dolgok! A megítélés kinek-kinek a saját egyéni tetszésétől függ. Egy kiváló művészeti író nagyon jól megírt Rembrandt-könyvében így vélekedik: „Rembrandtot nem értékelhetjük jó rajzolóként...” Tűnődöm, kit értékelhet az író jó rajzolóként, ha Rembrandtot nem?? Nagy világcégek vastag kötetekben adták ki a rajzait, rézmetszeteit, *Nagy mesterek művei* címen!!

A másik eset még érdekesebb:

A velencei mester, Tizian, művészi nagyságának, hírnevének tőpontján volt, III. Pál, a Farnese-pápa szerette volna, hogy „egy arcképe legyen a kezétől”, és meghívta a Vatikánba. A kép „Tizian portréfestő művészetének minden ékességével teljes”, a műfaj egyik világraszóló remekműve, a nápolyi Museo Capo di Monte egyik fő büszkesége, boldog vagyok, hogy én is láthattam! Egyik életrajzírójától olvastam, hogy amikor a portré elkészült és a mű-

vész a pápai palota egyik erkélyére kitette száradni, az arra elmenők felköszöntek neki, azt hitték, hogy a pápa üldögél ott...

Egy bíboros, Michelangelo jóbarátja, titokban elhívta a mestert, mondjon véleményt az arcképről. Michelangelo nézegette, és megszólalt:

— Különös, hogy *ezek a velenceiek* nem tudnak rajzolni...

Tudott-e rajzolni Rembrandt vagy Tizian? — Ugye nem? Így hát én sem csodálkozom, ha az én terhemre is írtak rajzbeli fogyatékoságokat.

A fenti példákra emlékezve — vagyis hogy egy festőnek jó vagy nem jó rajzolóvá minősítése a minősítő egyéni gusztusától függ — mondom, hogy ezerszámra van festő, aki sokkal jobban rajzol, mint én, de én nem is vertem vele soha a fejem, mert én csak annyira törekedtem, amennyi a magam kifejezésére elegendő, amennyi az én képeim festéséhez szükséges.

A rajzolni tanulás arany szabályát — érdekes! — nem festőtől, hanem muzsikustól hallottam. Gigli adta egy énekes kollégájának ezt a tanácsot: Igyekezz az adottságokat fejleszteni, amelyeket a természet neked adott! — *che la natura t e ha donato!* a hangsúly a „neked”-en van! Példának hozta fel, hogy milyen kitűnő énekesnő Mercedes Capsir, akiről tudják és látják, hogy egy sor gyönyörű hangját kissé jobbra fordított ajkakkal képezi. Balgaság lenne Capsirt erről lebeszélni, vagy ettől eltiltani, hisz a természet neki ezt így adta, de ugyancsak balgaság lenne másokat így tanítani, mert ez az éneklésmód csak Capsir esetében tökéletes, másokéban nem.

Ez az elv a rajzolásra is vonatkoztatható: én a másféle adottságaimmal utánozzam Benczúrt vagy Barabást? Hiába is erőltetném magamat, de szükségtelen is, kár is a más madár tollával ékeskedni.

Most, ahogy jó harmincöt évem több mint ezer képére visszanézek, még mulatok is: ez az a piktúra, amit jó svádájú, fölényes rajzok nélkül is meg lehetett csinálni... Igaz, nem vagyok vele sem Raffael, sem Rembrandt, sem Cézanne — de Incze János-Dés mégiscsak vagyok!

Az évtizedek még arról is meggyőztek, hogy sokan, akik a rajztudásomat hiányolták, ez idő alatt nem csináltak értékeőbb piktúrát, mint én...

Persze, érvényes az én esetem fordítottja is: más festő éppen a virtuozitással, kisportolt — akár a rutinmunkáig menő — tudásával operálhat, kinek mi áll jól! A piktúrában minden lehetőség

benne van, ki-ki tetszése — jobban mondva képességei — szerint kalandozhat, játszhat vagy harcolhat-viaskodhat benne. A piktúra engedi, hagyja!

Különben a festő ha holtig fest, holtig tanul is!

*

— Milyen módszert alkalmaz a festészetben, Incze úr? — kérdezte egy kissé fontoskodó, tudományoskodó látogató.

Érdekes: én kamaszkorom óta festek, de valamilyen módszer és alkalmazása a festészetben — soha nem jutott eszembe! Hallottam a cukorgyártás, a fémmaratás, az angol nyelvtanulás módszeréről. Egyszer nálam jártában Huber István megajándékozott egy kis dolgozatával: *A festői módszer kérdéseiről*. Most is megvan mint kedves emlék, de különös hasznát nem vettem, mert az én képeimhez, ha egyáltalán valami „módszer” receptje szerint festeném őket, csak a saját módszerem lenne alkalmas. Ahhoz, hogy jó Incze János-képet festhessek, egyedül csak egy jó Incze Jánosra lenne szükségem.

Ha volna valamilyen módszer arra, hogy s mint lehet művészi magasságba emelni egy képet, szobrot, muzsikát vagy verset, akkor csak egyszerűen el kellene sajátítani, mint a gyufagyártás technológiáját... Ennek azonban híjával vagyunk, s ki-ki maga kell hogy kitapossa a saját útját.

*

Ha nekem kellene a saját piktúrámat röviden valamilyen találó névre keresztelnem, azt mondhatnám, hogy csaknem negyven évem össztermése az utca portréja.

Ez lehet vagy kilencszáz kép, szemben azzal a kétszázzal, ami víz, arckép, csendélet vagy más nem utca-téma.

Utcaélményeim még kisfiú koromban kezdődtek, amikor Bánnyán a Fazekas utcában, Patkó utcában, a Szombat vagy a Földész utcában járkáltam, olyan érdekesek voltak ezek, egész mások, mint otthon Váralján. Ezeknek valami különös — ma már tudom — hangulatuk volt.

Ezek a hangulatok el-elhalványodtak, újra felbukkantak, de valami hamu alatt lappangó állapotban mindig bennem maradtak, és a legelső, de önállóan választott gyatraságaim, vagy később, a már jobbacsák is, mind ezekből bújtak elő.

Később bárhová mentem is — Kolozsvár, Dés, Segesvár, Párizs,

Arezzo, Róma, Verona vagy Salzburg — elsősorban az utca arc-
képe fogott meg.

A nagybányai kis mellékutcáknak az arcát legtöbbször a dol-
gos hétköznapiakon láttam, és nem hiszem, hogy más is ne látná,
mennyi poézis, mennyi derű, rokonszenves vonás, groteszk kedves-
ség van sokszor egész jelentéktelennek tűnő ábrázatukon. Még
nagyvárosokban is szívesen járom a kis, félreeső utcákat, kültelki
részeket, nézegetem az elkopott férfiak, elnyűtt nénik odaadó, ko-
moly sürgölődését. A hétköznapiok harcainak névtelen hősei, ismer-
etlen katonái ők, nem emel nekik szobrot senki — az asszony
még temetése után is csak ennyit kap: jó asszony volt a komá-
né —, legalább én vegyem fel a képeimre őket: kis dolgok, kis
sorsok, kis emberek kis figuráit, hiszen az eseménytelen hétköz-
napok világában is lehet hős valaki, nemcsak a csata- vagy fut-
ball téren...

A prózai dolgok költészetét, dolgos hétköznapiok poézisét har-
monióival, érdekességeivel, vagy kiseded trágárságaival együtt ma is
nagyon szeretem. Nekem kell az utca, kell a reányított ablak, kell
az ember, a mozgás, ami rajta naponta végbemegy. Az utca maga
az élet, a ki nem fogyó témasokaság. Ebben — de csakis ebben —
az értelemben tekintem igaznak az utóbbi évek nagyhangú francia
jelszavát: „A művészet az utcán van, ne is menj a múzeumba!”
(de megyek, hogyne mennék!!) Szeretem Szabó Lőrinc ide találó,
lírikus es jóízűen drasztikus bölcselő strófáját:

*Ember vagyok, hát kell a csorda,
Oda kell bújni melegért,
Kell a meggyűlölt rokon állat,
Mely valahogy mégis megért...*

Lám csak, a költőnek is kell a valóság, lába alá a járható,
biztos talaj, én sem szállók a fellegekbe vagy az éterbe témáért.
A valóságban meglévő sok szín, forma bennem valami átfőmáló
eljáráson megy át, mint a méh testében: nektárt, pollent, nedveket,
illatokat, virágporokat összeeszik, magába gyűr — forgatja, ala-
kítja, és egy új valóság: méz lesz belőle.

Az én esetemben a létrejött új termék — önkényes, hűtlen
hívségű, tücsköt-bogarat és sok más egyebet kihagyó termék —
a saját magam festette kép. A felsorolt (és meg sem említett) furcsa
tulajdonságai ellenére is igyekszem úgy festeni, hogy a képem va-
lahogy, mégis, lehetőleg érthető legyen — annyiban, hogy a rajta

lévő dolgokat fel lehessen ismerni. Ezenkívül aztán egyik sem az értelemhez szóló kép — ezt hangsúlyozom: sulykot elhajt! Mindig!!

Az én képeimben nincsen filozófia — ez a hivatásos filozófusok dolga! „Soyez peintre, pas philosophe ou écrivain!” — mondta valamelyik jó francia festő. Tizian is, Rembrandt is csak festő volt. Nem festek olyasmit, ami festéssel nehezen fejezhető ki, ezekről beszéljen a próza, a vers, a szaktudomány, nem festek pszichoanalízist, metafizikát, ezekhez sem szakértelmem, sem tudóm, sem tudóm! A nehezen kihámozható szimbolikus, enigmatikus, találókérdés-szerű képet sem találgatni, sem festeni nem szeretem, rejtvényt is ritkán fejtek meg, újságcikkigazságok inkább a grafikus ceruzája végére kíváncsoznak, s az irodalom sem az a birodalom, amelyikbe én az ecsetemmel belekalamistráljak!

A folklórból, a „tisztá forrásból” meríteni divatos, még tán hasznos is, de póruljár vele festő, szobrász egyaránt. Attól a pillanattól kezdve, ahogy a néző a címét megtudja, gondolatban csapot-papot, festőt, szobrászt elfelejt, és már csak azon töri a fejét, vajon a balladának melyik jelenetét látja maga előtt? A jó kép, jó szobor Kőműves Kelemen, Sobri Jóska, Molnár Anna másodrangú kísérlőjévé csúszik le, a kép festői erényeit még a képzetesebb néző is ritkán veszi észre — de a művész maga a hibás: félretolta saját magát, már az ilyen téma kiválasztásakor.

Persze, amit én nem festek, azt más festheti! még jól is! Annak is megvan a maga igaza és a maga közönsége! Említettem már, a piktúra úgy szép, gazdag és teljes, ha a sokféle szem sokféle látása gazdagítja, színezi.

„A valóság egész életemen át nem hagyott nyugodni!” — mondta a jó szobrász, Giacometti. „Ha előbbre akarunk jutni, egyedül csak a valóságtól kérhetünk tanácsot!” — írta a jó festő, Cézanne. Kettejükéről meg így beszél egy méltatójuk: „Mindketten bátran követtek szubjektív benyomásait, amiket teremtő képzeletük és szerkesztőképességük teljes egészé formált...”

Ezt a magatartást hatvannyolc éves koromban olvastam. Hm! Más okos ember is ezt tette!

Hunyjam be a szemem, és ne lássam, hogy a valóságon kívül van egy sereg más irány is?? Kozmikus, szürrealista, spirituális, konstruktív, destruktív, op-art, pop-art, kubizmus és még sok más! Van olyan, aki felnőtt léte a gyerekek, eszes léte a bolondok festését utánozza: naivok és nabik. Persze, ezek szerint a mások

szemével meglátott festésről van szó. Tehetik: sem a gyerekek, sem a bolondok nem perelhetik be őket érte!

Ezeket az irányzatokat én is tudom és ismerem, hogy mellőzhessem. Kicsit haragosan, szokták őket kiagyalt teóriáknak, lombik-gyerekeknek, retorta-csecsemőknek is csúfolni, mert csakugyan, kispukulált formajátékok.

De vannak a piktúrának fontos elméleti kérdései is: szerkesztés, távlat, azaz perspektíva, téralkotás, képkivágás, színek, tömegek egyensúlya, színkezelés, környezetábrázolás, jellemzés, harmónia, diszsonancia, ritmus, szimmetria és ezeknek ellenkezője, ember, élet és ezek szeretete. Ezeket is mind ismerem, és ez a sok minden meg is van a képeimen, csak elbújtatva a sikátorok, házak, ketrecek, emberek, állatok közé és mögé, a természet valósága helyébe egy saját, szubjektív valóságként. Hazaszeretet is van, a magam módján, egész másképpen, mint azoknál, „akik a hazát ordítva szeretik” — ahogy Arany János megfogalmazta.

A tanulmányutaimon láttam, hogy Párizsban — ahol nincs olyan hóbort, amiből nagy hallelujázással kultuszt ne tudnának csinálni — már egy egészségesebb megmozdulás is kezd lábra kapni, és megeshet, ez is divattá válik, mint a miniszoknyának hosszúszoknyára való átcserélése: Réhabilitation du concret; a valóság „rehabilitálása”, újra az őt megillető helyre állítása. Egy kiállítás megnyitóján a művészetügyi államtitkár ilyen kérdést pendített meg: A festészet a maga természeténél fogva lehet-e más, mint figuratív?? A festészet kell hogy ábrázoljon valami valóságot! Alapjában véve a konkrét valóságnak sosem fogytak ki Párizsban sem a hívei.

Az én poézisom természetéhez hozzátartozik az is, hogy sosem akartam lepipálni vele senkit, mindig versengési indulat nélkül dolgoztam, még gyermekkoromban sem versengésből akartam nagyobb ugrani, messzibbre hajítani, mint a másik. Festeni szeretek a festés örömeért, de nem azért, hogy piros csizmát nyerjek vele.

A poézisom természetéhez tartozik az is, hogy nincsenek korszakaim. Ezt itt külön hangsúlyoznom kell, mert piktúra tekintetében néhányan már állítottak fel korszakolást is a képeimről. E korszakhiány zavarba hozza a betanult újságírók egy részét, mert nincs mit felhúzniok a szokott kaptafára. Másnál van kék, fekete és még több más ilyenféle... Én régen is úgy festettem, mint most, képeim közt jók és gyengébbek éppen úgy voltak régen is, mint most. Talán úgy is mondhatnám, hogy minden képemen van

nak erények és fogyatkozások — ezeket senki sem látja jobban, mint én, aki viaskodom velük.

Mohi Sándor pár évvel ezelőtt: „... egyik-másik képedhez alig kellene egy kicsi, hogy igazi remekmű legyen belőle...” Ez a kicsi vagy tán pirinyó azonban hiányzik, és a képeimnek a fogyatékos-ságai is hozzátartoznak a természetükhöz, akárcsak az erényei.

Gyengébb kép?? — Akinek nincs, az dobja rám az első követ! Makulátlan ember nincs is, csak Allah tökéletes! — mondják a perzsa mesékben... Így az én legjobb képemnek is van hibája!

A fentiek alapján érthető, hogy a munkáimat nem fogadják osztatlan elismeréssel, még ráadásul nehezen körülírhatók is, és ha skatulyázni akarja, maga a néző kell hozzájuk külön új skatulyákat készítsen — és ez már nehezebb, mert a saját szemével kell megnéznie őket, másképp nem nyílnak meg... Az évtizedek tetejéről letekintve láthatom, hogy a megtett utamat kézzelfogható sikerek és zajos botrányok tarkítják.

Az pedig már különös — nehéz is, szomorú is —, hogy velem mint festővel, mint élőlényvel semmi nem úgy történt meg, mint más, tisztességes emberrel történni szokott! Allandóan rendhagyó eseményekkel kellett küzdenem, olyanokkal, amik négy bivalynak is nehezek lettek volna. Sosem fértem be a meghúzott rubrikákba, egy csomó életséma nem talál reám még azon kívül, hogy az első világháború éveiben voltam kisgyermek, serdülőkorom az utána jövő nyomorúság éveire esett, meglettkorom a második világháborúra készülődés zavarai idején kezdődött, aztán maga a világegés, gettók, lágerek, tömlőcök, pusztulás, az egész földgömb térképének átrajzolása... „nem célom e lapokon történelmet írni” — írja Barabás Miklós *Önéletírásában* — és ismétlem én is, a sok baj, ami engemet ért, több kötetre terjedne ki, ha részletezni akarnám.

A végleges elkeseredéstől azonban megóvott és a bajokon átsegített a kedves piktúra, mert a festéstől felvidulok, ezért érdemes még bajokat is vállalni, nem haragszom rá, ha — elég gyakran! — rám is mutat: Látod, itt a korlátod!

Mindig kiemel a bajokból a muzsika! nem úgy, hogy nemtörődömmé tesz — a bajok mind megmaradnak, még szaporodnak is —, de jobban állom a sarat, ha valami szép zenét hallottam vagy magam muzsikálhattam.

Nagy dolog az is, hogy a sok rossz mellett mennyi jó ember is van körülöttünk, közülük sokat e lapokról is megismerhetett a T. Olvasó. Nagy dolog az is, hogy kedves családban élek, s

az is, hogy nehéz időkben jó feleségem és szülei mellettünk voltak a segítségükkel, Erzszi mama, ha egy tyúkot vág, a java részét annak is behozza nekünk ...

*

Nem én találtam fel, de a valóság elibém találta a groteszket. Eszem ágában sem volt ezt a képeim festői programjává tenni, de ha előttem megy vagy jön az utcán?? — az utca portréjából nem lehet ás nem is szabad kihagyni. Meg-megmosolyogtam, meg-megbámultam, de — ennek a jó figurának muszáj valahol helyet csinálni! — képre került. Aztán egy másik képre is, aztán a tizedikre, a huszadikra is, — lassan az én poézisom egyik jellegzetességévé vált.

De hát hogyan vált volna? Nem kellett hozzá semmi túlzás: ha már liba, legyen kövér! — ilyen az egész világ, ilyen az élet! sőt tán az lenne groteszk, ha nem ilyen volna!

Egy darabig azt hittem, Leonardo jó tanácsát követem: „Festő, a szemed, a lelked legyen olyan, mint a tükör, amely mindent meglát, mindenre reagál, de ő maga mindig hideg, mozdulatlan marad...” Mondom, én e világon kívül, felül álló lénynek hittem magamat, míg évek múltán egy-egy kirakat tükrében meg nem pillantottam a saját képemet: János, te is hasonlítasz a figuráidhoz! — de Firenzébe kellett mennem, hogy meglássam: magam is groteszk vagyok!

Az Uffiziban, valószínűleg biztonsági okokból, képernyőre veszik a látogatókat. Egy terem ajtója felett a képernyőn saját magamat látom! jó köpcös figura, görbe a háta (apámtól kezdve mostanig állandóan van mit hallanom a hanyag, púpos hátamért), bejön a kapun, tétován szétnéz, a jegypénztár felé fordul — hátulról most láttam magamat először életemben: a bal lábamat éppolyan furcsán emelem, mint apám — a bal válláról lelógó tarisznyán igazít egyet, jobb lábra állva valami könyvre hajol egy asztal fölé, a tarisznyája újra lecsúszik... gépiesen rántja vissza, aztán furcsán kezd kettesével lüktetni fölfelé a lépcsőkön... Groteszk!

Nemcsak az ember groteszk, van ilyen helyzet, hős, utca, ház, állat, köztük az én barátom, a ló is. Kisgyermek korom óta őt is respektálok, mert lehet rúgós, harapós, hamis is — de mégis jó! Szeretem, nem a dicső őseiért, az Ady Illés-szekerébe fogott tüzes táltosokért vagy a Pegazusért, sem a Parthenon daliás csődöreiert, nem is a Berzsenyi fúvó paripáiert, hanem a mai lovakért, hét-

köznapi életünk soha észre nem vett társaiért. A lónak is van egyénisége: van kényesen lépkedő, mint egy kisasszony, s ettől a típustól lefelé, a szakasztókosár-fejű kehes, pókos, reménytelen ganéhordó gebékig. Az én unottan álldogáló, fejüket lógató strafszerkerlovaim a deszkaraktárak, piacszéli kocsmák közelében vesztegelnek, ha esik, ha fúj. Aránylag elég sok képem van róluk.

Szatmárban szeretik emberrel kapcsolatba hozni a lovat: „Vín lónak veres hám!” — mondják a cifrán öltözködő idősebb nőre. „Úgy nyihog, mint egy kanca!” — a hangosan kacarászó, vihogó fehémépre.

Visszatérve rá: az én groteszkem az életnek és valóságnak teljes komolysággal való szemléletét jelenti, távol áll tőlem az, hogy mulattassam vele a nézőt, kigúnyoljam a szereplőket: saját magammal tennék csúfot! — de semmi tragédiát nem látok abban, hogy az étellel való marakodásunk közben elhízunk, itt-ott meggömbülünk, jövőt építő munkánk közben elszívunk egy szivart, vagy az asszonyok úgy beszélgetnek, hogy közben kifut a tej, odakozmál a rántás. Tudomásul vesszük: az élet oly nehéz, hogy mióta a földön vagyunk, már milliárdszámra belehaltunk. Ez a megszbott rend! — hisz örökké még a világ sem áll!

*

Többen kérdezték már tőlem, miért festek kis figurákat?

— Hát... ez is hozzátartozik az én poézisom természetéhez. Ezek a figurák mind az utca portréjának fontos alkatrészei — szándékosan nevezem őket így, mert szerepük, formájuk, színük, elhelyezésük egy kép egyensúlyának, kompozíciójának ügyétől függ. Az utca együttesében az alakok kicsik, mert tulajdonképpen nem is róluk, hanem az egész képről van szó.

Már említettem, hogy a képeimet szétkomponálom, azaz nincs a központban valami nagy esemény, egy főalak és az őt szolgáló statiszták, nekem fontos a kép legszélső kis részlete is, és szeretem, ha rajta több izgalmas pont, kisebb-nagyobb fókusz van. Az alakok így, mint az egész képnek a részei, növelik a kép feszültségét, dinamikáját, de nem vonják magukra a néző figyelmét a kép egészének rovására. A kép fő eseményei nem a konvencionális középpontban vannak, inkább mint a modern asztalterítésnél: a főhely az, ahová a háziasszony éppen leül.

A fentiekből következik az is, hogy figuráimnak az arcát nem részletezem. Ha bárki az utcán jár, csupán figurákat lát a kép összességében, csak ha valamelyiket jobban szemügyre veszi, kezdi

az arcát is észrevenni, de ekkor már az utca egésze esik ki a tekintetéből. Nálam az egész kép egyszerre épül, s ha nem célozom egy-egy figura hangsúlyozása, akkor nem is emelem ki különlegesen. Persze, ha azt festeném meg, hogy a költő sétál, akkor kihangsúlyoznám az arcát, hogy a néző ismerje meg — mondjuk, Kányádit.

A figuráimmal kapcsolatban egyesek megkérdezték: miért állítom őket hátul a nézőnek?

Nem udvariatságból! — bár lehet, közülük sok nem járt tánc- és illemtanár elé... Soha nem jutott eszembe, hogy a háttal állás a nézőt zavarhatja, a kérdés feltevését mégis érdekesnek tartottam. A magyarázat az, hogy a valóságból rajzolom őket, s ha az utcán feljegyezni való alakot látok, utána megyek, és közben hosszabb ideig megfigyelhetem, akár egy kilométer távon át is, de ha szembe jön, rövid ideig láthatom, mert mindjárt el is halad mellettem. Különben a műhelyem falain lévő képeken most végignézve, úgy látom, hogy szemből ábrázolt alak is van legalább annyi rajtuk, mint háttal álló.

Embertársaimat rajzolni úgy jó, ha nem tudják. Kivált ha nő, rögtön színpadon, kirakatban érzi magát, ha csak ránéz valaki. Póz nélkül csak saját magának áll meg. Lám, az az ezüstparókás alak, „kidüvesztett” pocakjával! — kerek elejét mintha nem is Incze, hanem Mohi Sándor szabdalta volna síkokra —, azt hiszi, most senki sem látja (de én, az ablak függőnye mögül, igen), azért vakarózik olyan önfeledten, őszintén, a másik annyi odaadással piszkálja az orrát, hogy öröm nézni a természetességét... Kövér asszony jön velem szembe, a kezében két percc, a harmadikat eszi. Amint közeledem, megállítja a rágicskálást, teszi magát, hogy nem eszik, csak akkor folytatja, ha elhaladt mellettem.

Kénytelen vagyok nyilvános csodálkozásra ragadtatni magam: Ó, asszony, asszony! kedves koronája a teremtésnek...

Különben a figuráim legtöbbször kirívó, jellegzetes típusok, a hétköznapi átlagemberének képviselői, noha akad köztük kivételesen szép formájú is.

— Miért nincs, vagy ha van is, miért kicsi az ég a képeimen? — kérdezte egy barátom.

Mert a földön lévő szépségeket sem győzöm megfesteni! és a kép kis felületét szívesebben tartogatom, hogy a földi dolgoknak adjak rajta helyet. Azért kicsi az ég, mert az utca nagy, az a fontos! s ha van a képemen, inkább arra jó, hogy a néző figyelmét a földi látnivalók irányába terelje.

Az égbolt különben minden más tárggyal egyenlő fontosságú

téma lehet, ha a festő „ebben lát képet”. Nagyon szép példáit alföldi festők munkám láttam: kis barna tér fölött magasra feszülő, színes égbolt, ágas fa vagy „ösztövé kétágas” benne.

Az ilyenforma ég már a szabad természet idillikus mezei hangulatait idézi fel bennem. Sokszor elgondolkozom rajta: az én szülőföldem egy része már a síkság, az alföld kezdete, csak északi, keleti oldala hegyvidék, s bár Váralja jó része falusias jellegű, ebben nőttem fel, a nyitott természet „kebelén”, és ennek ellenére nem vágytam sosem az „áldott falusi csönd, az akáclombos falucska, a zöld erdő lombja” felé, sőt a bukolikus hangulatok helyett mindig az utca hívott magához.

Képeimmel nem vagyok úttörő, inkább csak a saját kis ösvényén haladó vándor, de erről az ösvényről a magam hangján, módján a saját mondanivalómat közölhetem embertársaimmal. Ez és ilyen az én világom.

A stílus

Fogalmát a lexikonok pontosan meghatározták, én így érzem: a mód, ahogy a sportoló a diszkoszt, gerelyt eldobja, ahogy átperdül az ugróméőén, a mód, ahogy az ember él, a mód, ahogy színész, próza-, vagy versíró, festő a maga mondanivalóját a maga módján, a maga hangján közli: ez a stílus.

Az ókori Róma iskolásainak ez a kis karmoló-törlő szerszáma, a „stílus” fenti értelemben történt fogalomváltozása a ma emberének állandóan vitatott kérdésévé vált: van-e szükség rá? kell-e a saját stílus, a saját hang? Idézzem újra Áprily sorait? „Minden madár úgy énekel, ahogy ő tud, csak a szajkó utánozza a másokét...” Akinek van, egyik sem kíván megválni tőle: Rembrandt, Gauguin, Lautrec, közelebről: Rudnay, Szonyi, Egry, vagy a saját környezetünkből: Nagy Albert, Mohi, Ciupe, Füiop A. Andor és társaik... Akinek nincs, az meg kézzel-lábbal magyaráz: nincs rá szükség, hevesen igazolja, miért nem is kell... lehet, igaza is van!

Persze könnyebb egy-egy kész divatirányzatra ráállni, egy idő múlva mint az elviselt nadrágot elhagyni, ószeren eladni, nem kár érte! Választ egy másikat az ember, amivel egy idő múlva ugyanígy tesz. Divatok után menni nem alkotás, csak epigonizmus lehet. Példának veszem a Henry Moore esetét: ő elindult a

természet formáiból, dolgozott, míg megtalálta a saját hangját, epigonjainak száza pedig csak egyszerűen utánozzák őt. Ez még akkor is csak utánzás, ha egyébként rutinosan végzik.

Ugyanígy majmolók serege jár Picasso után. A stílusok változtatására ő maga ad példákat, csakhogy itt saját maga kreál új divatokat saját maga elé... Nem is tehet mást, de Párizsban vagyunk, s azért is teszi, hogy „a bolondok csodálkozzanak rajta”, na meg hogy a körülötte síppal-dobbal zajongó reklám zaját tovább táplálja. Érdekesen ír erről Bernáth Aurél, a kortárs, a Picassónál 14 évvel fiatalabb festőművész, akit elfogulatlansága, kultúrája, ízlése, választékos esztétikai érzéke illetékessé tesz a véleményalkotásra. Idézem sorait a Magyar Művészet 1948/3. számából, amelyek *Jegyzetek a művészetről* címen jelentek meg.

„Picasso változásairól. Miért változtat Picasso oly gyakran stílust? — Nagyon egyszerű a magyarázat. Vegyük a legújabb stílusát. Ennek legfőbb ismertetőjele, hogy több nézetből rak össze egy-egy figurát: orr profilban, szem en face, fül közlelről, kalap hátulról. Vagy ha egy akt a tárgy, a mellék a hátból jönnek és így tovább... — Meddig mehet egy ilyen mesterkelt vállalkozás? — Csak addig, amíg ő vagy a világ meg nem unja. — Amíg egy képen az orr a fülből jön ki, addig fennáll a lehetősége annak, hogy a néző megkérdezi, miért nem a szemből vagy a szájból nő ki az orr. A néző végül is átlát az ilyen mesterkedéseken, melyeket első ízben talán érdekesnek talál, másodsorra azonban már közönnnyel nézi, s harmadszorra... — Nos, eddig sose hagy jutni bennünket Picasso. Mire mi átrágjuk magunkat új találmánya furfangos szerkezetén, ő már mást kezd, s kezdődik a dolog előlről. — Dacára, hogy vállalkozásaiban óriási leleményesség van, ha egyszer már telítődünk furfangja ízeivel, ez a leleményesség is beporosodik. Micsoda gazdag formavariációk vannak kubista képeiben, s ki nézi, ki beszél ma a kubista Picassóról? Nemrég jelent meg a Picasso életműve három hatalmas kötetben. Egyik majdnem teljesen a kubista periódust foglalja magában. A 10. oldalnál már oly álmosító unalom fog el, hogy a lapokat csak tízesével tudom forgatni. — Micsoda hajsza lehet az élete! Mindig valami újat kell kitalálnia! Mint a divattervezők! — Rembrandt csak egyet talált ki, s mégis mindén képe új felfedezés!”

Persze, amint már többször említettem: ámbár én nem álltam be semmi divatirányzatba, azért más, ha akar, vagy ha szereti, nyugodtan beállhat! — lám, Picasso milyen feltűnést keltett, sőt:

bombaüzletet is csinált vele! Neki ez állít jól, és Párizsban ehhez voltak meg a feltételei!

Dürerrel kapcsolatban olvastam egy nagyon találó német szólóigét: „Die Mode wechseln, die Kunst bleibt!” — A divatok változnak, a művészet marad...

A divat kérdése a modern vagy nem modern körül forog. Modern művészet, modern piktúra cím alatt általában a kortárs művészetet értjük, de kevés fogalom van ennyire folyékony, meghatározhatatlan, megfoghatatlan állapotban, mint ez! Nincs ennek semmi körvonala, ismertetőjegye, minden belefér, a jól festett képtől kezdve elaggott gumisárcipőig, a jó szobortól kezdve az odvas faágakig. Párizsban még elgazdátlanodott műfogsort is láttam. — Nem mondom, ezek is jó témák! A velencei 36. Biennálén modern szobornak volt kiállítva egy fehérre festett deszka konyhaszék, a kiállítás területén átfolyó tengerecsatorna fölé egy lécen belógatva.

Közismert a modern, sőt ultramodern kép kifigurázása, az a „mű”, amelyet francia művész a festékbe mártott tehénfarkának a vászonra csapkodtatásával „festett” meg. Az ilyen képek „szakértőit”, csodálóit fricskázza meg a szintén francia tréfa: „Ah, Mester! Ilyen hatalmas kifejezőerő!! Micsoda színek! Micsa egy vászon!!! — Ó, kérem, ez csak az a vászon, amibe az ecseteimet törölöm... Jöjjön, nézze meg a többieket!”

Pár évvel ezelőtt egy képes hetilapban véletlenül fejével lefele jelent meg egy képem reprója. Egy szőnyegporoló ágas oszlopvége úgy tűnt rajta, hogy gyökereivel az eget keresi. Jellemző és érdekes: senki sem azzal jött hozzám, hogy azok a marhák mit csináltak a nyomdában, hanem mindenki engem szidott:

„Mi az, már te is ultramodernkedsz?? Te is kezded azt az idióta non-figurát??”

Modern kép ürügyén sok minden készült már, köztük nem is mindig modern, csak hóbortikus, üresen zakatoló formákkal és színekkel. A piktúra korábbi kereteinek lebontásával azonban gyakran együtt jár az etikai, esztétikai, művészi mérce leszállítása, sőt elvetése is. A képzőművészet kísérletező, kalandozó kedve már túljutott a legvégső határokon, így érthető, hogy a produktumban is sok a selejt, az üres, az értéktelen.

A saját korom hangjait én is figyelemmel kísérem, s bár a magam útjáról letérni, hangot váltani nem tartom érdemesnek, annyi tanulságot mégis kiszűrök belőlük: ne így!

Távol áll tőlem a modern művészet igazi értékeinek lekicsiny-

lése vagy lebecsülése! Hangoztatom: szabadságot az ellenvéleményeknek is! A mi napjaink művészete éppolyan nyugtalan, gyorsan változó, vegyes, zajos, sokszor kétes értékkel megtűzdelt, mint maga a mindennapi élet. Sokszor hasonlítom a mammut szupermarket üzletekhez, ahol minden megtalálható, svábbogárrító portól színes televízióig. Az áruház minden portékájára senkinek sincs szüksége, mindenki csak azt választja belőle, ami az ő testére van szabva. Válogatni lehet és kell is benne: értékes és talmi holmi van a polcokon egymás mellett! Van, ami még ingyen sem kell!

A modern művészet jövőre való hivatottságát, ahol megvan: magas színvonalát mindenkinek el kell ismernie, de minden művelőjének, kedvelőjének résen kell lennie a cégére alatt betolakodó vagy már elburjázott sarlatánság ellen.

Úgy örvendek, hogy a művészet olyan szép, nagy, tág, sokoldalú, milyen jó, hogy a régiektől annyi minden maradt ránk, és milyen érdekes a ma forrongása, keresése. Ellentmondásokkal, eltévelyedésekkel együtt is érdekes: új szépség lesz a vajúdásokból, mert ez a sok minden belekerül az idő rostájába! Úgy látom, hogy ő a legtárgyilagosabb zsüri, ő, az Idő. Ezt a zsürit nem lehet irányítani, befolyásolni, kompromisszumos megoldásokra bírni — csak az a kár, hogy munkáját az ő időtlen idejéhez méri, és a kis emberi élet kurtaságára nincs tekintettel... Gürcölő Derkovitsokat, megszállott, éhező Modiglianikat, Van Goghokat és Csontváryakat, elfelejtett igaz embereket: Bachot, Rembrandtot és társait az Idő zsürije rehabilitál. Megrostálja viszont azokat, akik a hatalmasságok magasztalásáért, a pénzeszsákhoz dörgölődzésükért lettek „nagyok” már életükben, akiknek jól eresztett a kapta... Megrostálja a húsfazakak mellé könyöklők, a tűz körül vígan melegedők munkáit is. Néha egy kis szerencsét is cseppent, mint Nagy Istvánra, Egryre vagy Medgyessyre, akik még életük során megláthatták, hogyan marakodik-veszekedik a nép rajtuk: érnek-e, tudnak-e valamit? vagy nem!

Minden modern irányzatnak egyik fő törekvése, hogy újat adjon. Én a nyugati utaimon tapasztaltam, nincs semmi olyan, amit már meg ne festettek volna előttünk, még szebben is, jobban is, mint mi. Abba kell hát hagyni a festést, mert már nincs új a nap alatt?

Szó sincs róla!

Még ma is adhatunk újat, amint már érintettem is, ha egész őszintén, a magunk látása szerint szólunk a festéssel! Több ilyen

festő van körülöttünk is, erre törekszem magam is, helyettem még nem festett senki, az én ösvényemen csak én járhatok!

Egy tipikus példa, nem is túl messziről: a Munkácsy piktúrája. Ő egy — a saját szeme előtt — idejét múlt irányt, a történelmi és zsánerkép műfaját elevenítette fel újra, melegítette fel soha nem tapasztalt hőfokra, azáltal, hogy a műfaj dogmáit a saját szenvedélyesen lobogó temperamentumával, sajátosságos, egyedülállóan egyéni színeivel fejezte ki, úgy, ahogy csak ő maga tehette, rajta kívül senki más őszintén, a saját szemével, saját szívével látott világot teremtett. Hol állott már az új piktúra Párizsban, az impresszionisták kezén, akkor, 1890 táján? Az impresszionizmus méltán hódított, Munkácsy meg méltán volt legalább európai nagyság, és messze elvetette a sulykot, mikor az impresszionistákat mázolóknak titulálta...

Mindenből lehet újat, nagyot csinálni — csak bicska kell hozzá...

Meggyőző a zenei példa is: nincs az az utcai ripacs énekesektől elcsépelet olasz canzonetta, megunt, lejáratott operaária, amiből Gigli előadásában ne lett volna ragyogó énekművészeti teljesítmény! Nem hallották tőle az „O, Sole mio”-t, a „Funiculi, funicula”-t?

A modern irányzatok általában szégyellik a naturát, a természetet. Van is okuk reá: öt-hatszáz esztendeje egyebet sem hallani, így természet, úgy natúra, és már az ember könyökén jön ki a sok megunt, agyoncsépelet forma, szín, kompozíció. Ne is lássam már! — mondja sokszor nem is ok nélkül a ma embere...

A most induló ifjak, de a középidéjük legtöbbje is, a fentiek tudván, nehogy a maradiság vádja érhesse őket, az absztrakt törekvéseket látják illő vagy kötelező viseletnek: elegáns művész csak ilyenben jár! Ebben még menetkönnyítés is van: nem kell a saját maguk kialakításán fáradozniok, csak példaképet kell választani. Itt az a baj merül fel, hogy a példaképek csaknem mind nemzetközi sablonok már, csak vidéken újak, és mögöttük leskelődik az újabb baj: minél többet időzik valaki az ilyen ideáloknál, annál később juthat el saját magáig. A művésznevelés régebbi eljárása is az volt, hogy az ifjú ideált válasszon s annak mankójával próbálja a saját útját megtalálni. Persze, régen sem talált mindenki, ma sem fog, mert nincs is mindenkinek saját útja...

Absztraktul nem nagy kunszt festeni, tán ez a legfőbb vonzóereje, ezért is szaporodott úgy meg az ilyen festők száma. E szaporodásból következik a nagy termelés, az, hogy néhány évtized alatt e műfaj több festményt, grafikát, szobrot, tárgyat hozott

létre, mint századok öelötte. Ez a tömkeleg Nyugat felől Keletre vándorol, előntötte már a fél Balkánt is, mint a sáskajárás. E képek, szobrok közös vonása csak az, hogy többé-kevésbé üresek, unalmasak, maguk sem tudják, mit akarnak. Egy nagy kiállításon vagy négyszáz munkát láttam — alig történt meg, hogy valamelyik előtt muszáj volt megállanom, húsz perc alatt már túl is estem az egész látogatáson.

Én mint festő tudom, hol járok, de mint szemlélő két szék között a pad alatt maradtam. Mindkét oldalról egy helyre lyukadtam ki: a természetelvű irány jó része megunt, az absztrakt elcsépelet lett! És amennyire undorodom az elkoptatott sematikus naturalizmustól, éppúgy elfog a csömör az absztraktok jó részének eseménytelen, csak azért is jelszavú, nagy hangú semmitmondásától.

A modern irányzatok általában szégyellik a természetet. Nincs okuk rá!

A natúrát is lehet modernül csinálni, annak, aki tudja! Igazán modern festő Kokoschka! Őtöle származik a mondás:

„A festő számára csak a természet témái kifogyhatatlanok, örökké megújítók, meg nem ismétlődők! A világról, emberről, állatról, tárgyról mondjuk meg őszintén, »spontánul« az igazat, eleve elgondolt formák nélkül!”

A natúrát is, mint a harcra a vízben, olyan szabadsággal, olyan gátlástalanul alakíthatja bárki!

A kettő közül most már melyiket szeressem?

Embere, képe, szobra válogatja! Festő és néző egyaránt azt, ami hozzá közelebb áll. Szakértő számára talán Cézanne vágta jól szét a csomót: „Il existe seulement une peinture bonne, et une peinture mauvaise!” Vagyis: Csak jó és rossz piktúra van!

A sok összegabalyodott izmusban ez a mondás csakugyan egyes utat vág, de még olvassuk el egy másik kitűnő modern művész: Barcsay Jenő komoly felelősséggel írt megállapítását is:

„A természettől hol eltávolodik a festészet, hol pedig hozzátapad. — Néha már-már az a vélemény kezd kialakulni bennem, hogy a legújabb kísérletezések a festészetet eltérítik igazi útjáról. — Ha a művészet nagyon hozzátapad a természethez, éppen annyit veszíthet, mint ha elszakad tőle. E két véglet közti megállás a legkényesebb és legnehezebb kérdése korunk művészetének.”

A magam részéről a többit rábízom az Idő zsűrijére — egyebet ugyan más sem tehet. Addig örvendjünk annak, hogy sok jó festő van ma is, aki nem utánoz sem irányzatokat, sem természetet, hanem saját útját járva fest — még jó képeket is.

A modern irányzatok friss levegőt hoztak az iparművészet egyes ágaiba is: meggazdagították az ipari formatervezést, a kerámiát, az üveg művészetét. Itt a művészetnek fél lábbal a földön kellett maradnia a művészi elgondolású tárgy valamilyen gyakorlati rendeltetése miatt.

Rendkívül szerencsésen esett egybe az absztrakt művészi fantázia és a különböző műanyagok megjelenése, itt igazán soha nem látott újat sikerült előállítania. Valóban új teremtmények lettek a teremtett világban. Színekben, formákban eddig nem is álmodott térplasztikák, figurák, játékok, edények, egyéb használati tárgyak, magas művészi szinten, amikről néhány évtizeddel ezelőtt még sejtelve sem: volt a világnak.

A textilművészet területén egész új korszakot nyitott a műszál. Majdnem korlátlan festhetősége majdnem korlátlan kombinációs lehetőségekhez juttatja a textilművészt, bár ő sem szállhat fel egészen a fellegekbe: a szőnyegnek padlóra, falra alkalmazhatónak kell maradnia, s bár az öltözködést szolgáló textíliák anyaga, színezése változtatható ad infinitum, de a nadrágnak két szára van, a szoknya sem lehet más, mint bár egyik végén feneketlen, másik végén lyukas zsák.

A műfonalat és az absztrakt formát a saját kedvtelésükre kézimunkázók is szeretik. Egy helyen kellemes kis faliszőnyeget láttam a most felkapott fürtös-suba-guba-cserge technikával, műkedvelőtől nem is vart síkformákkal. Mikor megkérdeztem, honnan rajzolta őket, az asszonyka egy kínai fogpasztástubust hozott be, annak két abrakadabra jelére mutatott: ezeket nagyítottam fel és szőttem bele...

Én úgy találom, hogy a modern művészet az építészet területén tett legnagyobb előhaladást, maradandó, eddig soha nem látott alkotásaival sok elképesztően szépet teremtett. Ezek a XX. század legbecsesebb kultúrjavai. Közülük sokat csak művészeti szakkönyvekből ismerek — Frank L. Wright híres Guggenheim Múzeum épületét, a Niagara fölé épített Vizesés-palotát, nagy francia, német, finn, japán építőművészek alkotásait —, de utaimon sok világhírességet a saját szememmel is láthattam: a Rádió Házát Párizsban, a Termini Pályaudvart Rómában. Kitűnő a Napoli Centrale állomás is. Nagy műsorszámom volt Róma ultramodern városrésze az EUR (Esposizione Universale Roma), a hagyományos építészeti anyagok mellett az üveg, a műkövek, a műmárványok, a vasbeton, az alumínium, a műanyagok alkalmazásának szép példája. Maradandó emlékem itt, egy terjedelmes műtő partján az a

húszemeletes, zöld üvegből, műanyagokból épített gyönyörű doboz, melynek tükörképe a tó vizén borzolódik, a körülötte húzódó sétatávokon délszaki növények.

Utaim legnagyobb ultramodern építészeti látnivalója Milánóban van, szakirodalomból már 1961-ből ismerem: a Grattacielo Pirelli — a nagy autógumi világcég: Pirelli székháza. Két olasz építész, Gio Ponti és Pier Luigi Nervi műve. Értékét még a saját művészetüket mindig nagyon reklámozó francia szakmunkák is elismerik, és a fényképét ilyen felirattal közük: *Le plus beau grattaciel d'Europe!* Európa legszebb felhőkarcolója. Mint egy óriási könyv, a keskenyebbek oldalán magasra állítva, üveg, többféle szürke műanyag, egy lapos vasbeton hasáb, 33 emelet ablaksorral, fölötté még négyemeletnyi építkezés; az egész 127 méter magas. A palotának a föld alatt több emeletet kitevő, teljesen tömör vasbetontömb alapja van, hogyha a jó lombardiai szél az irdatlan nagy felületre ránehezedik, nyugodtan ellenállhasson neki. E tömör réteg fölött a földszintig még néhány emelet van, garázsok, gépházak, raktárak.

A lenyűgöző épületről csak szuperlatívuszokban lehet beszélni: nyugalom, optimizmus, modern nagyvonalúság, szépség, célszerűség, meghökkenítő egyszerűség, az óriási felületű homlokzat és a valószínűtlenül keskeny oldalfalak kontrasztja... Ezt a házat látni kell és elfelejteni nem lehet! Mellette apróságnak tűnnek a nyolctízemeletes blokkok, kicsinek az előtte lévő tér, amelyen nem túl nagy a forgalom, autóbuszmegálló, virágágyak, padok. Mindennap kiültünk ide jó feleséggel, külön műélvezetünk volt egy bódében a gyümölcsárus: kitűnő és olcsó banánt vettünk tőle...

Milánó olasz beceneve: *La ricca* — a gazdag; itt van a pompás Dóm, a Brera képtár, a Scala operaház, Leonardo *Utolsó vacsorája*: *La Cena*, ha csak romjaiban is, a Castello Sforzesco, és velük egyenrangú látványosság — ingyen! — az ultramodern művészet remeke, a Pirelli-ház...

Szeretnék még a kis padon benne gyönyörködni!

Az ántiját neki!

Hogy mennyi ánti van ebben a nagyvilágban!

A középkorból maradt ránk az Antikrisztus, aki éppen ellenkező, mint az igazi, az antipasszát, a rossz szél, éppen oda ragadja

a hajót, ahova nem szeretne menni, az antitalentum amit főz, ehetetlen, rossz, számolásban, gyakorlatiasságban meg olyan, mint az antialkoholista, antinikotinista épp ellenkezőleg tesz, mint az italosok, szivarosok, a feleségem szülőfalujában sok mindent csak az ántiisten tud, a konyhában lábadankodó férjet meg az ánti lovába küldi az asszony, és van ánti az orvosságban: a tipikusan mai anti-bébi pirula, s van a művészetben is: antiart!

Az antiart valami ellenkező a művészettel, művészietlen művészet, művészet, de mégsem az, olyasvalami, mint a nőietlen nő, férfiatlan férfi, sötét világosság, csúnya szépség, rendetlen rendesség, ízléstelen ízlés, stílustalan stílus, sóatlan só — és így tovább. A művészetek területére alkalmazva: ne legyen zene a muzsika, ne, legyen vers a költemény, ne legyen festmény a kép, vagy akár fordítva is: ne legyen kép a festmény.

Az antiart nem különb irányzat, mint a többi, aminek lába alól az idő már ki is húzta a szőnyeget, s múlt idők tévedése, lomtárak kacatja lett belőle, de társainál erősebben behatolt az öltözködés művészetébe, a világ nőinek a kezébe került — jó kezekbe! —, itt jól érzi magát, még marad, míg a kezek el nem dobják.

Divat kérdésében az antiart abból indul ki, hogy nagyon sok a nő és kevés köztük a szép. A divat, mint szépségpótló, inkább a sok csúfnak szükséges, a nagy tömegnek, a szépekkel nem foglalkozik külön, inkább besorolja őket is a többi közé. Szép nőnek elég, ha megfürdik, lábán, kezén rendbe szedi a körmöket, mezítlábra húz egy szandált, magára vesz valami kis rongyot, és már mehet is a kirakatba! Fiatalnak szükségtelen a festék, öregnek meg hatástalan: egy ráncos néni még rúzsos ajkakkal sem fog döntő csatát nyerni, ezért jobb, ha fiatal is, idős is — fessd magát! Menynyit panaszkodnak a nők: milyen fáradt, „zöd” az arcom! Milyen álmatlan, karikás a szemem! Már megint milyen sápadt ábrázatom van!

Az antiart szerint fesse magát mindig ilyenre, legyen állandóan sárga, akkor nem lesz feltűnő! A szeme köré ezért húz fekete csíkot, alá, fölé kék, zöld színeket; az egészséges nő, aki inkább piros almára emlékeztetne, az antiart kedvéért festi át magát olyanra, mint a kifacsart citrom...

Bár mióta a divat történetét ismerjük, a haj rendbe hozása mindig ügye volt a nőnek, most fésültesse mindenki borzasra, rendetlenre! csak bolond vagy bolondabb frizura lehetséges. Ruhák kérdésében nem diós ugyan a jó anyag, de szabassa a nő csúnyára, hanyagra, rosszul állóra, lógjon, lifisteljen! Ez a slampos divat.

A farmernadrág is minél rosszabb, annál jobb, térdére, hátuljára még foltot is varrnak, nehogy újnak nézze valaki. Lábbeliknél a népdalbeli „lagos szárú kiscsizma” helyett ormótlan, nagy, térdkalácsig érő, tengerlépő jármű — padlásról beleugorhatni —, gólyaláb sarokkal. Az 1977-es őszi divat ilyen csizmákat kreált a német nőknek. Végre! — valami testhezálló holmi: a német nők majdnem mind szárazak, csontosak, nagylábúak, az ormótlan csizmák találnak rájuk, ott náluk hamar hidegre fordul az ősz, viseletük megfelel az évszaknak is.

Mikor ez év októberében Rómában voltunk, a jobb szaküzletek ilyen német csizmákat árultak. Feleségemmel mulattunk a divatos olasz nőkön: nagy átlaguk alig valamivel magasabb a középtermetűnél. Kis nők nagy csizmában, és mert itt októberben még egész meleg van — meztelen karral, ujjatlan zsákruhában. Olyanok voltak, mintha hálóingben, csizmában jöttek volna ki a korzóra, a kellemetlenül magas sarkok miatt a lejtős-dombos utcákon kínosan vándorogtak...

Sem nem szép, sem nem jó! Antiart, de ez a divat! Akad nő, akinek talál az egyéniségéhez, de divatlapokban is van ellenvélemény: a slamos divat öregít, színésznők, balerinák nyilatkoznak: nem szeretem a slamos divatot! Még az is csúf benne, aki különben nem az!

A férfidivatba az antiart nem szólt bele, inkább hátravitte a múlt századvég romantikájához: a bajusz, a haj, a szakállviselet ezt eleveníti fel, változatos, egyéni, sokszor szép! — bár nem ritka egy-egy görbe lábú, toprongyos romantikus orangután sem, még negatívabb jelenség Nyugaton a sok hippifiatal. Sajnos, nagyon csúnya lett az emberek viselkedése is: sok a jóízlés nélküli, hányaveti, pökhendi szertelenkedő. A konvenciókkal keveset törődő, felszabadult, természetes viselkedést, a nyűgök felrúgását én is szeretem, de kirívóan eltúlozni: antiart! Szemléltetésül és példaképp egy kis eset:

Egy olasz képes újság kissé eldugottabb oldalán egy cingár, pipaszár lábú fürdőköpenyes maszk ura hadonászik. Jobban megnéztem: Picasso és egy vele kapcsolatos tudósítás. Írja, hogy a művész éveken át nem jelent meg sehol, de íme, most autóba ült, és elment egy párizsi galériába, megnézte a saját kiállítását. Fürdőnadrágban jött, sárga zokniban, papucsban, nagy, térden alul érő flanelkaftánban, derékban madzaggal átkötve. Ezt fényképezte le a lap riportere.

Szertelen hepciáskodás! — én is utálom, nevetséges, ha valaki

feketében, rendjelekkel, nyakkendősen kinyalja magát színházba, kiállításra menet, de előltözni csak azért, hogy ne olyan legyen, mint a normális emberek, fiatalnál még hóbort, nyegleség, de egy olyan öregnél inkább már több a méz, mint az ész...

Párizsban ez megy, áhítattal csodálják: „Nahát! Micsoda non-konformizmus!” — de másutt inkább vén bohócnak mondanák. Antiart!

Az újságot most is őrzöm, a riportot bárkinek szívesen megmutathatom.

*

A festészet, szobrászat antiartját megnézni jöjjön velem a T. Olvasó egy igazán híres és, jó lelőhelyre, a modern művészet nemzetközi kiállítására, a velencei Biennáléra. Egyszerű a megjelenés, a rendes utcai, legfennebb kényelmes strapacipőt húzzon: a Giardini pubblici — a városi sétatér — útjait apró kavicssal terítették be, és kínos benne tapickolni egyik ország pavilonjától a másikig. Bár a kiállítás itt nagy területet foglal el, mégsem fér el, a szobrok egy része (inkább a hagyományos stílus) a Doge palota udvarán van, a grafikából pedig a szép barokk Pesaro-palota emeleti nagytermében is állítottak ki, lehet, azért is, mert az irányzat egyik elve — „függetleníteni a képet a faltól” — itt keresztülvihetőbb: a nagyméretű grafikai lapok a mennyezetről meg a fémrudakból készült állványokról lógnak le.

A Biennáléra a földgömb egyik legszebb és felkapottabb sétatéréről: a San Marcóról indulunk, a Doge palota tengerre néző oldaláról. Elhaladunk a Sóhajok hídja, Vittorio Emmanuele lovas szobra előtt és a Riva degli Schiavonin, a Rabszolgaparton megyünk végig. Bal oldalunkon Velence elegáns, drága szállodái sorakoznak, a tengerre néző ablakos szobákat csak igen nagypénzű emberek tudják megfizetni, a jobb oldalunkon a kék Adria luxushajóinak zsúfolt kikötője. Nyugodtan himbálóznak a köteleiken, motorosok cikáznak, gondolák siklanak feketén, előkelően — szűk kilométernyi séta, és előttünk a részt vevő nemzetek lobogóival feldíszített Biennále bejárata.

Belépődíj is van: 500 líra. Nem olyan borzasztó! Akkor, 1970-ben, a 35. Biennále évében a Café do Brasil automatája 50 líráért adott egy fél borospohámyi finom feketekávé, vagy Rómában 800 líráért kaptam szállást. A jeggyel egy kis útmutató térképet is adnak.

A Biennálét az olasz kormány azért szervezte; hogy a világ képzőművészetének legjáva természetét, újabb irányzatait mutassa be, és én már jó előre megilletődötten indultam el a sok jó kép és szobor látásának reményében... Nos, lépünk hát be!

Egyik ország nagy, sötétes termében 2—3 méteres gyufásdoboszerű fehér hasábok, olyan ügyes útvesztővé formálva, hogy a jeteremőr nélkül bajosan jöttünk volna ki belőle. Tán ez az élet útvesztője?

Egy másik pavilon előtt vastag gumi- és műanyagtömlők, csövek hevernek, azt hittem, szerelőmunka folyik, vagy tűzoltók? — Nem! Ezek a kiállított műtárgyak!

A következő teremben egy beállított kis helyiség: sötét van benne, néha itt-ott felvillan egy fény, hol a padlóban, hol valamelyik falon, hol a mennyezeten. Furcsa bizsergés, valami gépzakatolás. Nem mertem belépni, igaz, nem is lett volna miért... Más ország: kis homályos, műanyaggal bélelt szoba, benne akváriumszerű üvegmedencék pár sorban. Egyik homályos — üres? —, másik neonnal átvilágítva, de aranyhalak helyett méhek zsbongónak benne... tán az Élet titkos műhelye ez? Más ország: az épület elé kis előcsarnokot hevenyésztek, néhány dór oszloputáncat, deszkából, de négyszög alappal és tele-televerve különböző típusú és méretű szegekkel... Bent a képek a falon: különböző színű laskagyúrótábla-szerű deszkalapokba bevert patkószeg, zszindelyszeg, collos vagy gerendába való... Ez az ország verte tele Európa testét szeges fájdalommal... Ilyesféle szeges alkalmatosság nálunk a kenderfészülő gereben.

Másik teremben bádog-, vasdarabok, pucér és burkolt villanydrótokból összekötött, hegesztett tárgyak szobrászállványra téve. Erről emlékem is van: szép, színes katalógus, címlapján nagy szakállas, elöltözött szobrász, felesége, két gyermeke, kiskutyája, a hátsó lapon ugyanez a kép, csak hátulról fényképezve.

Egy balkáni ország termékének közepén közepes szénaboglya nagyságú, juhgyapjúból készült csomó, nem szobor, nem szőnyeg, nem falikárpit — mi lehet? Annyi bizonyos, sem az idő vasfoga, sem a rozsdá nem fogja megemészteni, de ha ebbe egyszer beleköt a moly, lesz mit sepregetni a nyomában...

— Entrez, entrez, Monsieur! — biztat barátságosan egy szakállas fiatalember... Egy nagy, rendetlen padlástér kezdődik az ajtóban, deszkából összetákolva, meredek lejtő, ferde síkok, csuszamlós, nyaktörő völgyek, veszélyes hajlatok, itt-ott lécdarabok felszegezve, hogy ha a vállalkozó szellemű néző mégis belép, le-

gyen hol a lábát megvetnie... E teret építész, szobrász, festő és műkritikus munkacsoport tervezte, és ügyes asztalosok készítették el. Én, aki az élet veszélyes meredélyeit, bizonytalan, csúszós lejtőit amúgy is ügyetlenül és kevés sikerrel járom, csak pár lépést tettem a műben, lemondtam a további botladozásról, egyensúlyozásokról. A nagy hajú párizsi fiú egy katalógust adott emlékül: szép papíron a mű leírása, megfejtése, de a papír nem rendesen négyrét hajtván áll, hanem a gyerekek papírsákójához hasonló tőréskekkel. A nyomtatott szöveg és a képek a tőrések mentében helyezkednek el. Ha Désen jár a T. Olvasó, nálam megnézheti...

Másutt egy nagy terem padlója és mennyezete közt szeszélyes szabálytalansággal, összevissza kifeszített zsinórokra fűzve papírmaséból összeragasztott emberi aktok, ki fejjel lefelé zuhan, ki úszik, ki guggol, ki felfelé repül. Lépő, futó, kitért karú mozdulatok. A figurák természetes nagyságúak, sárgás, szennyes, csirizelt papírból, a madzagok könnyen viselik őket. Emberek az űrben? Űrban a Hold vagy tán a menny felé? vagy onnan?

A terem egész térségében vagy húsz ilyen alak van, férfi vagy nő, nem)tudni, csak ember forma.

Egy arab ország festője Kandó bácsit, kicsikorom kecskeszakállas borbély-fodrászát (foghúzás, érvágás, köpölyözés eszközöltetik...) juttatta eszembe, aki unalmába a lenyírt vendégek különböző színű és hosszúságú hajszálaiból képeket ragasztott össze. Ez az arab kolléga is ilyesmiket csinált teveszörből meg más, színezett gyapjúszálakból. Szép, ízléses, mély színek, sötét zsákvászonra ragasztva. Semmi sem új a nap alatt!

Több helyt láttam mobile plasztikát, amit emberkéz, szél vagy víz hoz mozgásba. Egy fajtáját sok háziasszony nálunk is megcsinálja: kánikulában nem zárja be a szobaajtót, de a betolakodó legyek ellen spárgára parafadugókat, kis rongycsimbókokat fűz, mint a gyöngyöt, és ebből készíti fírbangot az ajtóba. Ilyet láttam egy teremben, könnyű, színes műanyagokból. Nem átjáróajtón volt, hanem ajtóutánaton. Aki megkerülte: fantáziátlan alak, de aki bátran belevágott és átment rajta: ez az! Ő maga is bekapcsolódik a művészi munkájába!

Voltak padlóba rögzített, tengelyen forgó furcsa, kerék vagy diszkosz formájú testek, fém, fából. Aki elment mellettük: érzékenyen a művészet iránt. Aki megrúgta vagy kézzel egyet lökött rajta: igazi műélvező! Ez is tevékeny részese a művészi alkotó munkának...

Ócska szőnyegen kopott festőállvány, nincs rajta kép, csak rajzszeeggel rászórt újságdarabok, valami latin betűs szláv nyelvű szöveg. A néző — ha egyáltalán figyelemre méltatja — azt gondol róla, amit ő akar. Eladó állvány? Valaki itt felejtette? Szándékosan tették ide? Tán egy meghalt festőé lehetett? Sajnálkozni kell rajta? — mert a néző nem tudhatja, mit kezdjen vele.

Voltak országok, amelyek néhány kiváló alkotójuk munkáit küldték el, itt még akadt kép is, de az egész kiállításhoz viszonyítva számszerűleg jelentéktelen.

Az elmondottakból látszik, hogy nem sok gyönyörködni való volt, mégis egy teljes délelőttöt igénybe vett ez a Biennále. Fel-tűnő, hogy az egész területen alig volt 15—20 látogató.

Nagyon sokat tűnődtem a Biennálén látottakon, alapjában véve összegezésül így nevezném: ez a gondolat búcsúzása a piktúrától, grafikától, szobrászattól, a gondolaté, mely más anyagokban akar testet ölteni. Tegye, teheti, nem kötelezi semmi, hogy a palettán maradjon, én a festő, atyai áldással bocsátom le, de a palettával továbbra is együtt maradok! én festeni kívánok!

Engem nem elégit ki, hogy egy pár ócska bakancsot állítsak a kiállítótermem sarkába, bár *A titokzatos szögesbakancs, Vadászbakancs a Szerelem mezején* címmel társadalmi, lírai vagy akár krimi elbeszélést is tudnék róla írni... Én mégiscsak azt a gondolatot keresem, amit festékekkel tudok kifejezni.

Volt alkalmam látni a 36. Biennálét is, és úgy látom, az egyes országok úgy készülnek a következőre, mint a nemzetközi bajnokságok futballmérkőzéseire szokás: szakértőket küldenek ki, akik látják a küzdő csapatokat, hibáikat, taktikájukat — nos, itt is: mi most a divat, ki mivel jött ki? —, és ennek alapján készítik elő a következő fellépést: mit kell kitalálni az előbbi túllícitálására, és mivel lehetne lepipálni a másik országot?

Így a Biennále nem a művészetek élenjáróit mutatja be, nem a valóban egyéni vagy új hangot adja, hanem az ötletek bazárjává válik, s a kiállított anyag minőség tekintetében inkább korjelenség-magazinnak hat.

Nagy a kétkedés és sok a kérdőjel: lehet-e ezt egyáltalán művészetnek nevezni? Különbösen is a „művészet” fogalma még ma is egészen folyékony, körülhatárolatlan állapotú valami.

Sietek megjegyezni, hogy az antiart művelői között nagyon sok antitalentum is van, nagyképű, meg nem értett zseni, pöffeszkedő, duzzogó „nagyság”, akire nem méltó e világ...

Az antiart persze Párizsban is nagyon otthonos, műkereskedésekben, galériákban meg a Tertre téren nyilvánosan festő kollégák állványain sokat láttam, de igazában a divat területén élte ki magát.

Mikor 1973-ban ott jártam, sláger volt az egy-két tenyérynki tarka foltokból összevarrt férfiing, a nőknek pedig a sokféle olcsó anyagból rézsútosan csíkokba vágott és összevarrt, bokáig érő slampos szoknya. A csíkok a testet körbecsavarva vették körül — minél szertelenebb sötét színek, annál jobb, divatosabb. A borsos árú modell minden viselőjét elcsúfította, de mindenki tüntetőleg viselte, azzal a meggyőződéssel, hogy ő nagyon szép, csak most azért is csúnyának akar látszani.

Már többször érintettem, Párizs a szertelenségek városa, itt minden lehetséges, csak nehogy normális legyen! — és ebből a párizsinak az a jó, hogy sokkal kevesebb gátlással él, mint mi.

Szaladjunk el Párizsba

Csak negyven perc múlva indul a Budapest—Bécs—Zürich—Párizs expressz, mégis úgy tűnik, már későn érkezünk. A szerelvény rég ott hévül az első vágányon, s már látom is a napsugaras jövőnket: az egész vonat öt kocsiból áll, ebből egyik étterem és első osztály, kettő hálókocsi, a többiből lehetne választani... de már a folyosó is dugásig tele!

Bődület! Mindenkiről csorog a víz! A Keleti Pályaudvar járdája éppúgy, mint a szerelvény minden porcikája: éget! Folyik az aszfalt!

Ülj mellém a villamosba!

Föl van szítva melege...

mormolom bosszankodva Tóth Árpád ragyogó szatírácskáját — *Kánikula a debreceni villamosban* —, de hát engem Párizsba nem kényszerített senki, az útlevelet én magam kértem, s ha kellett a csokoládé — mondja jó feleségem —, hát most íme, itt van!

Jól megy a fagyaltosnak, valami rózsaszínű moslékba sűrűn öblögeti a kanalát... méri a gömböket, s meg-megnyalja az ujját...

Valahogy nagy keservesen mégiscsak kapunk két ülőhelyet, mellettünk kócos hajú hippiféle, kutya gumit csumiszkál a szájában.

Végre zöldre vált a szemafor, zsebkendők lobognak, a peron végén egy fehér hajú édesanya sírva integet — a vonatunk neki-vág a nagy útnak. Minden ablakot kinyitottak, valamicskét alább-hagy a fullasztó hőség, a helykereső hajsza csillapodik, az utasok kezdenek összegyululódni, tapogatózó kérdések, óvatos válaszok... Kicsi a világ: velünk átellenben két Szeben-vidéki szász asszony, Bonnba mennek...

Kilépek a folyosóra, az ablak előtt okos arcú, fekete szakállú fiatalember áll, udvariasan szorít nekem is helyet, eloltja a hosszú cigarettáját, amikor látja, hogy köhögök a kéretlenül benyelt füsttől. Fekete bársonynadrágban van, az inge a legújabb nyugati divat: vagy negyven, mindenféle színű, kisebb-nagyobb foltból van összevarrva. Beszélni kezd, erősen angolos kiejtéssel: theizenkétth éves volt, mikor a szülei Londonba költöztek, s azóta most, huszonhárom éves korában járt először itthon.

— Hogy hívják ezeket magyarul? — s mutat ki az ablakon.

— Az a faágasokra száradni rakott lucerna: üsztürü, a sok kis csomó: mereklye, az a nagy: boglya, az a nagyobb: kazal. Az egész hely: rét, kaszáló, a megszáritott fünek széna a neve. Odébb, azok búzaföldek, most volt az aratás, a búzát kévékbe kötik s összerakják: búzakereszt lesz. Ezeket egy helyre nagy csomókba összehordják, nem boglyának, hanem asztagnak hívják. A sok asztag már szérű, ide jön ki a cséplőgép, kicsépele belőle a magot, és megmarad az üres szalma. A learatott búzaföld: tarló, ezt felsántják.

— Londonban nagyon olcsó a tej, hízom thőle, mégis eszem... Igaz, ott thül már cseh határ?

— Igen, ez a Duna, a város Komárom, itt született Jókai Mór.

— Igazán? a bécsi Opemhauszban láttam Maurus Jokáj: Dér Zigeunerbaron, Szaffi zoprán, Párinkáj pássz...

— Szaffi csakugyan szoprán, de Barinkay nem basszus, hanem tenor!

*

Nem dicsekszem ezzel a heringshordóba összezsúfolt éjszakai utazással! Bécszet bú nélkül hagytuk el, de fájt a szívem, mikor Salzburg állomásából kifutottunk. Mire hajnalodott, óriási sziklák közt jártunk, tövükön kövér, üdezöld pázsit, egy elkerített legelőn csupa fehér-piros, a másikon csak barna színű tehéncsordák legel-

tek, szétszórta jellegzetes svájci házak, az erkélyekről, manzárdablakokból buján lecsorgó, színes pelargóniaözön — muskátlis ablakok —, majd nagy hegyi tó oldalához fáról a vonatunk, széles, friss kékség, el egészen a komor sziklák recés lábáig, tele vidám, fehér vitorlákkal, cikázó motorcsónakkal, vízimadarak repkedő seregeivel.

Jó negyven kilométernyi tóparti rohanás után fehér pöfögéssel, éles nyiszogással fékezünk, s mint aki az útját eddig jól megfutotta, megállunk Zürich peronfedelei alatt.

Utazzék T. Olvasó Ön is a feleségével, ő mindig ellátja jó tanácsokkal!

— Szálljunk ki itt! — mondja Bibi —, éjfélkor van jó vonatunk, azon éppen alkalmas időben: reggel érünk Párizsba!

Zürich állomása szép, tiszta, kellemes épület. Gumikesztyűs takarítónők ügyelnek, az egyik váróteremből úriember kinézésű rendőr udvariasan tessékel kifelé két jól öltözött, nem szesztől, inkább valami kábítószerrel bódult arcú alakot. Aludtak a kánapén. A nagy órán fél nyolc, egy bankhivatal most nyitja fel a redőnyeit. Mindenütt háromnyelvű felirat, itt német, francia, olasz sorrendben, a kifüggesztett tőzsdei árfolyamjegyzéken tegnap „1000 fiorini ungheresi” nyolcvan svájci frank volt. Odébb a turisztikai hivatal, jelentkezünk, nagyon jó, részletes Zürich-térképet ad a kisasszony, ingyen. Erről láttuk, hogy az állomás küszöbétől egyenes sugárút vezet ki a tóparti nagy térig. A tó, a városban!

Ragyogó, augusztus eleji vasárnap, ünnepi reggel, az üzletek zárva, előkelő csönd, nyugodtság, felsúrolt járdák, kocsutak: ilyen tisztaságot még sehol nem láttunk! Itt a leejtett vajás kenyeret nyugodtan felveheti és tovább eheti az ember! — mondja a tisztaságra kényes és a rendet nagyon értékelő feleségem... — ha ugyan van olyan ember, aki itt az utcán is enni szokott... Csillogó kirakatüvegek mögött elegáns, nagyon szép textíliák, gyönyörű műszerek, finom gépek. Egy kis terecskén kedves, régi ismerősöm szobra: Pestalozzi, a nagy nevelő, féltő gondossággal most is egy fiúcskát vezet egy jobb, emberségesebb jövő felé... Pestalozzi, a munka iskolájának apostola.

Friss szelecske jelzi, hogy közel vagyunk a tóhoz, az utca tágas térré szélesedik, szépen gondozott fák, cserjék, virágok, kellemes pihenőhelyek, padok, jól öltözött közönség, futkározó gyerekek, sehol egy eldobott cigarettavég, papír vagy más szemét. A tér túlsó oldala már víz, nyüzsög rajta az élet. A partról hosszú, korláttal ellátott móló vezet a tó fölé, egy helyen evezős, vitorlás,

motoros csónakot lehet bérelni vagy hosszabb tavi sétára hajójeget váltani.

A sűrű, apró hullámokkal borzongó vízfelületet a napfény csillogtatja, a tiszta magaslati levegőben messze ellátni, amíg a szép alpesi tájat a felszálló pára elfüggönyözi előlünk.

A tóból széles csatorna megy be a városba, alkalmas és kedvelt közlekedőhely a vízimadarak számára: feljönnek rajta Zürichbe! Meghökkenítő (és kedves) látvány: vadrucák, vadlibák a forgalmas belváros kellős közepén! Nyugodtan rákuporodnak a kikötött csónak orrára vagy evezőjére. Filozofálhatok: ez itt a természet, a történelem, az ultramodern technika és az ember harmonikus együttéléte. Több száz éves házsorok, motorcsónakok, tévéantennák, elektronikus berendezések, a hegytetőn rádióadótorony, vadrucák, sirályok, zürichi polgárok, angol misszek, francia mőszejők, s mi ker-ten, erre a szép délelőttre idecseppent dési házaspár... Ne restelljük, se ne tagadjuk: megkapó jelenség, ami okot adhat arra, hogy kicsit érzékenyülve nézzünk egymásra.

Egy tekintélyes, szép hídon át középkor eleji kőtemplom elé érünk. Bemegyünk. Látogató csoportnak franciául magyaráz egy hölgy.

— Katolikus templom ez, Madame? — kérdezem.

— Non, Monsieur! Ez Zwingli temploma, èglise protestante! — és volt egy kis olyan árnyalat a hangjában, hogy ezt még egy idegennek is illenék tudni. A becsületem a hölgy előtt csak később jött meg, miután a nagyon szép belsejű templomban szétnéztem. Egy hosszú, keskeny gótikus ablak üvegén mintha kellemes, tömör azúrkék timtalevet öntöttek volna végig, s a kékségben fehér galambok röpködnek.

— Ugye, Madame, ezt Chagall festette?

S az egyik oldalablak nagy kerek rozettáját látva:

— Madame, ez nem a Giacometti munkája??

— Mais oui, Monsieur — de igen, uram, de ezeket már csak nagyon kevés látogató tudja megmondani...

Az éneklőkarzat mutatótáblájáról még nem vették le a délelőtti templomozás utolsó énekét: a 133. zsoltár volt, amit „az jó Szeneci Molnár Albert atyánkfia” így írt át magyar verszetre:

*Imé, mely jó és mely nagy gyönyörűség
Az atyafiak közt az egyenesség,
Ha békével együtt laknak!
Mint a balzsamolaj, ők olyanak...*

Békével együtt lakni, békében, még a vadrucákkal is! Ez Svájc állami és magánéletének a fundamentuma...

*

Ez a kis zürichi kódorgás felüdített minket, különösen örvendtem, hogy Bibinek megszűnt az éjszakai rossz utazás utáni fáradtsága és fejfájása. Nyugtató hatású itt az is, hogy vasárnap mindenki ünnepel, az utcákon alig van zaj, alig van idegesítő vagy ünneprontó tényező.

Éppen kapóra jött a Zürich—Bázel közti helyi járat pár perc múlva induló vonata: megpihenünk, ebédelünk, és nemsokára ott is vagyunk. A kis luxusköcsi fürge futásba kezd. Napsütötte tájak: fenyvesek, legelők, sziklák, vizek, viaduktok, kétoldalt ízléssel, jómóddal, szeretettel épített házak, lakótelepek. Itt tán a természet készen tállt szépsége, pormentes tisztasága tanítja régóta a lakókat, hogy utálják, ami nem szép, ami nem jó, ami nem talál az ember emberi méltóságához és ami nekem hátrányos, az ember-társamnak is az...

Ki a svájciak királya, elnöke, kancellárja, külügyminisztere? soha nem hallom rádióban, nem látom újságban, pedig háromféle ember, háromféle nyelv és szokás! — nehéz lehet kormányozni... Vagy tán épp ezért könnyű?? Itt a szállóige pozitívrá változtatott formája van érvényben: azt tedd másnak is, amit magadnak szívesen teszel! — és csak azután jön a másik: amit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt embertársadnak! Másutt a különféle nyelvű népek rangsorolása, előbbvalósága felett marakodnak nyíltan vagy titokban, diszkrét fogvicsorgatással, itt nem súrlódnak, hanem békével együtt laknak.

Bázel — franciásan Bâle, németesen Basel — a másik nagy nevű és nagyszerű svájci város, jóval kisebb, mint Zürich, és alkalom arra is, hogy szekundát kapjak érte földrajzból: nem is sejtettem, hogy a Rajna Svájcban is folyik, éppen Bázelen keresztül... Nagy, mély víz a hegyek alján, sodorva hömpölyög. Ugyancsak megerősített hidakat építettek fölébe, nehogy az esős tavaszon valamelyiket magával vigye. Jellegzetes, fedeles csónakok járnak rajta: évszázados népi formák, mai kivitelezésben.

Közvetlen a híd jobb oldalán az utca egy kis terecskével kezdődik, a bejáratánál szép kis szobor, fehér műkö talpazatról felfelé tekergőző fényes sárgaréz kígyó. Árnyas bokrok mellett néhány lóca, mi arra ülünk, amelyikről nagyon szép lelátás van a Rajnára, velünk szemben egy délutáni kimenős párocska ül le,

ha foglalkozásukat kutatnám, tán kerékgyártó vagy kovácssegédnek és háztartási alkalmazottnak tekinteném őket — a tisztesség határain belül szemmel láthatólag örülnek, hogy ezen a csendesebb helyen egymás mellé ülhetnek, s a kurta kis pad is az ő malmukra hajtja a vizet...

Szerte a városban vasárnap délutáni közönség korzózik, kocsmát, sörözőt, mulatóhelyet sehol nem látunk, a tarka zsbongásban nincs semmi, ami a normális, egészséges jókedvvel és jó ízléssel ne férne össze.

Nem örülünk neki, de tán mégis így jobb: a múzeumok zárva vannak, így az éjféλι vonatindulásig rendelkezésünkre álló időt a város megismerésére fordíthatjuk.

Bázel nekem az északi reneszánszért, az itteni szép Qattro- és Cinquecentóért kedves. Sokat dolgozott itt és munkáinak nyomtatása közben itt is halt meg Erasmus, a kor híres humanistája, és miután apjánál az inaséveit eltöltötte, ide költözött az ifjú Hans Holbein is.

Az értékelő szökat milligrammra lemérő szakértők is azt írják róla, hogy „minden idők egyik legjelentősebb arcképfestője, munkásságának jó része Bázelhez fűződik, rajzolóként korának kimagasló tehetsége”.

Az akkori világ egyik legnagyobb nyomdája Bázelben volt, ennek a számára Holbein sokat rajzolt, híres Biblia-kiadását is a Holbein illusztrációi ékesítették.

Az 1500-as évek első negyedében a vallásos forrongások, az egyház megreformálása idején levegőben lógott a világvége — finimondo —, az utolsó ítélet gondolata. E tájban készült Signorelli mester *Utolsó ítélet* c. freskója az orvietói Dómban, kicsit később a Michelangelóé a Gappella Sistinában és az északi festők munkái is gyakran ábrázolnak gyönyörű húsú aktokat, amint a halál „fagyos, zord keze” már virágzásuk elején pokolra ragadja őket...

Ez a „danse macabre” hangulat Holbeint is el-elfogta, és világhírű, pompás *Haláltánc* rézmetszet-sorozatát is itt Bázelben rajzolta meg. Ennek magyar versekkel kísért kiadását egy pesti antikváriusnál sikerült megvennem 1941-ben.

Holbein, Michelangelo, Tizian, Cellini, Raffael, nálunk Tinódi Lantos, Erdősi Sylvester, a nyomdász Heltai kortársa volt. Nekem jó ismerősöm száznál több rajza, majdnem minden festménye, egy római utamon eredetiben láttam VIII. Henrik angol király portróját — meglepett, hogy a festő nem szépített, nem hízelgett: a vesébe néz, olvas belőlük, és kertelés nélkül elibénk tárja Kékszakáll

őfelségét! gyöngyös brokátokban egy köpcös, buta, pocakjának élő buftit, mintha egy elhízott, veres kandúr vagy asszonya ágyán elpuhult daxlikutya volna. Bécsben láttam harmadik feleségének: Jane Seymournak szép képét is: az elgondolkozó, hosszú orrú, ösz-szeszorított szájú, angolosan nagy, hegyes állú királyné az öve táján kedvesen fonja össze finom ujjait.

Evés közben jön meg az étvágy: ez az utam már most kitüzi a célt: Bázélbe még egyszer el kell jönnöm, hogy e nagy művészek itt őrzött sok szép és fontos munkáját az Öffentliche Kunstsammlungban és a Kupferstich Kabinetben megláthassam. Hozom a feleségemet is! És előre fenem a fogam, mert tán már holnapután a Louvre gyűjteményében is fogom vagy négy nagy művét látni.

Jól beesteledett, mire az állomásba visszaérkeztünk. A központi nagy csarnok egyik oldalában elegáns üvegfólia falakon feliratok: Swissair, a svájci légitársaság váróterme. Benn szép, nikkelezett fémvázás, felfújt plasztikanyagtömlős bútorok. Közelebb megyünk, hogy jobban megnézzük: az üvegfal kétfelé nyílik előttünk — bemehetünk, megpihenhetünk! Később szétnézünk az állomásban, egy folyosón tiszta vendéglőben valami kávé és vacsora melege száll, bent kevés ember.

— Igyunk egy kávé! — javasolja Bibi, és könnyű Julit táncra vinni, ha maga is úgy akarja. Leülünk. A szomszéd asztalhoz most hoznak paradicsommártást makarónival. A vendég beleszúrja villáját a csomóba, többször megemelinti, rázogatja, majd a bal kezében befelé fordított kanál belsejében nagy hozzáértéssel felgombolyítja, és hamm!!!

Megjön a mi kávénk is: jókora ibrikben forró, vékony lé, se íze, se büze... Bibi látja elkeseredett csalódását, biztat:

— Igyad csak, ez a kis édes folyadék tán a melegéért is jól fog...

Én ki akartam önteni, de végül mégis... Tán soha életemben nem ittam ilyen moslékot, sárgát, hígat — mintha a fazékmosó levet öntötték volna vécé helyett az én csupromba. Egész utunk legszomorúbb emléke ez a kávé a bázeli restiben.

Már imponálóan telik az idő, de a párizsi gyors még sehol. Kicsit izgulva keresgélek szerte, s íme egy ajtó fölött „Salle d’attente française” felirat, ide kell jönnünk, lehet beszállni! Illendően készítjük a jegyeket, útleveleket, de a vasúti tiszt nem kéri, kinyit egy ajtót, megmutatja a vonatot: — Bon voyage! — Párizsig kipihenhetjük magunkat.

Ez volt a vám-, az útlevel- és a jegyvizsgálat egy személyben.

Az egész nagy vasúti kocsiban alig volt harminc ember, egy fülkében magunkra húztuk az ajtót, nem kell ide cuccetta sem, s mint a hálókocsiban, lefeküdtünk. Halványan derengett, mikor arra ébredtem, hogy megálltunk: Troyes, már rég francia területen járunk, sőt Párizistól sem messze. Kezdtünk gyakrabban megállni. Szép, napsütéses a reggel. Párizsba igyekvő utasok szállnak fel. Egy idő múlva házak közé megyünk be, a házak egyre sűrűbben sorakoznak, külvárosi tájak, rendezett városi utcák. Váltók sokaságára érve lassít a mozdonyunk, kicsit vesztegelünk kell, míg megadják a zöld utat, be a Gare du Nord sínpárjaira. Nyiszorogva megállunk. Végállomás! Tout le monde descend...

*

Párizs az én Bakonyom is — nemcsak az Adyé! Bár nem betyárkodtam a sűrűjében, kimondottan jól sem éreztem magam benne, mégis szeretem. A fontos utcáit, helyeit már itthon megtanultam térképről, kérdezősködés nélkül értünk a Pont Neuf túlsó oldalából nyíló kis utcára, ahol Gáli Feri régi műtermében a szállásunk volt. Igaz, időnkbe került, míg az ottani gyakorlati életbe beleszoktunk, de végül ez is sikerült. Párizs nemcsak sok világraszóló művészeti látnivaló színhelye, hanem óriási hangyaboly is: több mint hétmillió ember lakóhelye.

Párizs meglehetősen utálatosan viselkedik az idegen látogatóval: fejletlen, hanyag a turisztikai felkészültsége, a Gare du Nord épületében van ugyan egy kis bódé, a turisztikai hivatal paródiája, de a kilincse rozsdás, az ablaka betört, Párizs-térképet sok utánjárással lehet — elég drágán — kapni (egészen kicsi olasz városok is ingyen osztják, már a vasútállomásból kilépő látogatónak). A francia nagyon barátságtalan útbaigazító, foghegyről veti oda az érdeklődőnek: en avant! — előre — és otthagyja tanácstalanul. Néhol — egy-egy téren — van ugyan üveg alatt kifüggesztett városnegyed-térkép, ami eligazíthat a környéken, de ez aránylag ritka és véletlenül kerül az utas elébe. Az ilyen térképen — jó ötlet — piros karikába foglalva a felirat: vous êtes ici! Ön itt van!

A nagy hangyaboly utcáin aránylag kevés a pad, ülőhely. Érdekes ötlet: a Champs Élysées egy zugában van néhány tucat fehérre festett vasszék, amiből a fáradt utas elvehet egyet, és a tetszése szerint kiválasztott fa árnyékába viheti megpihenni. Aránylag ritka a közcéce is, de ahol van, nagy diadallal írják ki a nevét... Néhol az utcai vezeték csapján jó ivóvíz folyik. Bosszantó, hogy középületeken — ahelyett hogy kiírnák, milyen intézmény szék-

helye — a már banálissá csépett „Liberté, Égalité, Fraternité” szó-lama olvasható. Az idegen lesheti, míg egy jótét lélek akad, aki megmondja, miről is van itt szó...

Ebben az irdatlan nagyvárosban nem kis dolog rendet tartani. A rendőrök itt nem dísznek vannak, csakugyan a rend őrei. Sokat láttam belőlük, jóképű, nagy hajú, vállas-izmos fiúk, inkább fiatalok. Lomhán mozgó mackó, mihaszna Andris egy sincs köztük, külsejükön látszik, hogy dzsiu-dzsicuzásban meg bokszolásban járatosak. Mindig haton-nyolcan járnak, autójukhoz jól berácsozott, fűgén futó fogházkocsi van csatolva. Több helyt láttam munkában őket, utcai csetepaték alkalmával, a szájalókkal, vonakodókkal nem sokat vitáznak, a pali csak azon veszi észre magát, hogy valaki hátrafacsarta a karját, és már karperec is van rajta... A rendőrök segítségét utcai mikrofonokba bekiáltással lehet kérni, pár perc múlva már a helyszínen is vannak.

Nagy a rend a vasútállomásokon is: a peronok kijárait szigorú őrok, sokszor női zsaruk is vigyázzák.

Párizsban a keletről jött vendégekért nem nagyon lelkesednek. Csomagjaim mellett álldogálok.

— Voulez vous taxi? — kérdi tőlem egy úrféle.

Kérdzősködni kezd, de amikor hallja, honnan jöttem, jókorát köp, szerencsémre nem rám, csak az aszfaltra, és mérgesen ott-hagy.

A metró egyik állomásában két emelettel a föld alatt nem találok a feljáratot. Egy csoport ott ténfergő szakállastól kérdezem. Először reám néznek, azután egymásra, összeröhögnek és odébb-mennek, anélkül hogy egy szót szólnának. Meg kellett várnom, míg az utánam következő vonatokból valaki kiszáll és vele fel-mehetek.

Szerencsém, hogy Párizsban nem csupán franciák élnek. Egy házszámot kerestem, a 12-est, olyan utcában, ahol a páros oldal legelső házán már 18 volt... Tanácsalanságomban egy kis üzlet-be nyitottam be. Sötét berendezés, lampionos hangulatvilágítás, értékes keleti műtárgyak, selyemre festett képek. Bájos kis japán nő jött elán, az istenadta alig lehetett több harmincnyolc-negyvenhét kilónál, de miniatűrben minden megvolt rajta, ami egy nőnek kell. Apró kis porcelán fogai világítottak, ahogy az utcai világításához közel jött, érdekes akcentussal beszélte a franciát. Bekulesolta a boltja ajtaját és eljött velem keresgélni! Mondom, szerencsém volt vele, keresgélés közben kapukon mentünk be, amik mögöttünk automatikusan becsappantak, de a kis nő tudta, hol

kell megnyomni a gombot, hogy kimehessünk. Őszintén örvendett, mikor végre célhoz értünk...

Sok bajunk volt a haza írt levelekkel: sehol nem találtunk levélborítékot! Jó fél délután kerestük hiába, végül egy könyvkereskedő kisasszony adott üzletük cégjeles borítékjaiból egy csomót: Librairie Jouvenet... Az újjairól láttam, hogy a Mlle dohányos, egy csomag hazai cigarettát adtam neki.

— Vous êtes très gentil — dicsért meg...

Kedves volt a szomszédunkban lakó angol lady is, figyelmeztetett: — Holnap nagy egyházi ünnep: l'assomption — minden zárva ma délutántól holnapután délutánig, vásároljunk most, ami kell!

Párizsban is sokat jártam az utcákat, órarend szerint rajzoltam. Nagyon érdekes itt, kivált a régiebb városrészekben a jellegzetes — eddig csak normandiai fényképeken látott — oromfal. Túlemelkedik az épületek tetején, teletűzdelik kéménycsővekkel, érdekes mozgalmasságot ad a fölötte lévő égnek, mintha szegekkel volna megtűzdelve. A tájba gyakran belevisít a mentőkocsi fűtölője.

A nagy forgalom ellenére Párizsban kevés az utcai jelzőlámpa, de ahol van is, a járókelők nem álldogálnak négy-öt percig egy helyben, a piros lámpát strázsálván akkor is, ha semmi autó nincs a látóhatáron. Túlzsúfolt helyeken fotocellás berendezés van, ez annak az oldalnak mutat zöldet, amelyiken több a nép.

A párizsinak — mint a pestinek — gyermeke, unokája nem lévén — vagy már felnőtt —, kutya, macska az unokája. Reggelként, kivált a kisebb mellékutcákban, nagyban megy az aszfalti kutya-macska legeltetés, pórázon vagy anélkül. A vililanypóznák, kapuk, falak töve végigcsorgatva, nedves, ködös napokon száll a beszorult szag... megváltás, ha egy autó benzinfüstjével felfrissíti a levegőt! Déli tizenegy óra felé az utcába került járókelő halkán szétnyomott kutyagumikon (nem narancshéjon) csúszhat el. Ez az anyag száraz időben az utca porának fontos alkotóelemévé válik, s mikor a szél felkapja, száll, száll, mindenre, nyelheti a nép, hogy fogyjon...

A kutyáról sok szép könyv jelenik meg, ipar, kereskedelem foglalkozik vele, van külön kutyakozmetikai szalon, kutyaruha, -eledel, -orvosság — minden, ami ehhez kell, jó drága áron.

Nekem orvosok mondták, figyeljem meg, a régi francia betegség, a szifilisz ma már nem népbetegség, de a maradványai még a mai ötvenöt-hetven éveseken is elég gyakran megjelennek, ezek

bediliznek, kicsit meghibbannak, abnormisokká válnak. Csakugyan találni ilyen alakokat!

A szép Notre-Dame előtt állandóan sok a külföldi meg helyi látogató. Egy kondicionált levegős, fényes brüsszeli autóbusz áll meg előttem, az utasok rendre kiszállnak belőle. Egy idős, nagyon elegáns úr a hosszú pórázon tartott fajkutyáját a templom kerítéséhez köti, hátul a derekára tett kezekkel ügyetlenül nézeget széjel és — magában, hangosan beszélget...

*Szifilisz a garancia,
Hogy a belga is francia!*

Baudelaire, ahol tehetete, csúfolta, csipkedte a belgákat.

Arra is figyelmeztettek, ne ábránduljak ki Párizs piszkos voltát látván... Nos, Párizs nem piszkos! Perssze, tisztának nem olyan, mint Zürich, de aránylag — nincs szembeszökő rendetlenség. Előfordul, hogy az úttest szebb, mint a „trottoir”, mert az autók azt lilás-kékessé súrolják, és a felkavart szélhoröta anyag a járdán talál nyugvóhelyet. A metró állomásai nem ragyognak úgy, mint Pesten, de tiszták, a tram- és buszmegállóknál nem röpköd a sok eldobott papír, tökmag, napraforgómag, cigaretta-csutka, mint nálunk, banán- és narancshéjat sem láttam ledobva. Párizs nem is borzasztóan zajos, hangos rádióval utcán, vonaton járni tilos, de túl is vannak már azon, hogy táskarádiót bögesse- nek vagy cipeljenek. Utcán énekelni, kiabálni nem szabad, de nem is szokás. A hippik java része is — szerte a Szajna-parton — inkább a külsejével feltűnő, egyébként normálisan viselkednek. Párizsból Milánóba menet ült be a fülkénkbe egy, zsebrádiójából fülhallgatót dugott a fülébe, egy mukk sem volt, cigarettázni átment a dohányzóba.

A divatról már az antiart kapcsán szölktem, itt még csak annyit, hogy Párizsban (de Nyugaton általában) idős nő vagy vénasszony nincs! Láttunk öreg mamust arany szöke parókával, világos ciklámen-rózsaszín komplében, fülében fehér klipsz, lábán fehér szandál, karjáról, nyakáról aranyláncok lögtak le. Olyan volt, mint egy felékesített nöstényorangután, szalagon fekete bakmacskát vezetett... Persze, nem minden idős nő ilyen kirívó eset, és mindenki tudja, hogy ifjúságot a parókába, keménységet a nadrágba még Párizsban sem tudnak tenni, ahogy ezt maguk a párizsiak is emlegetik... A tűnő ifjúság rózsáit az arcra festhetik, de vissza nem varázsolják, akármilyen kis rongy jól áll, még a fekete

is, ha alatta a test új, de hiába bármilyen szép holmi — egy időn túl már csak a test ócskaságát emeli ki.

— Odalett a virágos nyár, te Zsuzsi! — kiáltotta egy öreg bácsi a nagyszalontai baromvásárban, fülem hallatára egy nőnek...

Párizsban kivételesen sok a paszulykaróvá lecizellált figura, akiről nehezen lehet felismerni: vajon fiúnak öltözött nő-e, vagy nőiesen öltözött fiú?

A Szajna-part fantáziával, ízléssel, hozzáértéssel és pénzzel kiépített szép hely, végig Párizs hosszán. Igaz, ajánlatos is volt kiépíteni, mert a magas vízállás, áradás sok galibát okozhat a nagy városnak. Partjain kellemes sétányok, árnyas helyek, fásított területek vannak. Sok jó híd épült reá — különösen szépek a Sziget körüliek —, legrégebb az Új híd, a Pont Neuf, amit az 1500-as évek végén építettek, szellemesen gúnyolják vele a már szirmát hagyogató nő életkorát: fiatal, mint a Pont Neuf...

A hidakat úgy építették, hogy alattuk hajók is közlekedhesse-
nek, a Szajnában nagy a hajóforgalom. Nyáron eleven a strandélet,
a nagyobb cégek reklámjai kürtölik: a fürdővíz nem a Szajnából
van, városi, tiszta, fertőtlenített vezetékvíz!

A Szajna-part mellvédjei hosszán sok kis bódé sorakozik egymás
mellett vagy szétszórtan, legtöbbszörben ócska könyveket árulnak,
de néhol metszetek, litográfiák, rajzok, csudabogár-dolgok, esetleg
virágok kaphatók. A Párizst ismertető nyomtatványok ezeket a
bódékat mint különlegességet említik — én nem láttam bennük
ilyesmit, egyik-másikban annyi érték sem volt, amennyi a körü-
löttük üldögélő két-három ember napi kosztját fedezhetné.

Sok *Mona Lisa* képet árulnak, színes reprókat, levelezőlap
nagyságtól kezdve az eredeti kép két-háromszorosát is meghaladó
méretig.

Az egész bódésort ellepi a régi pornográf képeknek egy mai,
„très joli” változata. A francia polgár már majdnem betelt a mez-
telen nők pikáns képeivel, a szexjelenetekkel, nyilvános árusításu-
kat a hatóság is tiltja, így a megjavult közerkölcs, a közkedvelés
most a gyerekeket vette célba. Persze, a pornó, a pikantéria ide
nem való, így a pipiló, kakáló gyerek lett a főhős. A pipiló fi-
úcska arcán nagy ijedelem: egy liba jön feléje — jaj, isten őrizz,
nehogy lecsípjel! gügyög a polgár, és megveszi a művet.

Kisleányka most áll fel az edényről, hátul a bugyija még
nincs a helyén, a ruhácska fennakadt — a másik polgár ezt tartja

oly bájosnak, hogy igazán... De édes!! N'est ce pas?? és borzasztóan odavan a jelenettől.

Ezek a képek milliószámra kerülnek a Szajna-partra, és mint párizsi specialitás, már Kolozsvárra is elértek. Egy pénzes üzemigazgató ismerősöm szalonjában is láttam belőle, a „kocsijukkal” jártak ott, és emlékül vásárolták... Párizsból, épp ezt!

A kép árván lógott a falon, mert a jól kereső pár házában más kép, vagy egy könyv, vagy a műveltségnek valami más, bár legcsekélyebb jele nincs...

Párizsban nagyon sok a fekete és sárga bőrű polgár. Sok vendéglő készíti az ételeiket, algéri specialitásokat sütő cukrászdából még vettünk is valami fűszeres édességet. Sok kínai teaház, japán kifőzde működik.

Bementünk egy szupermarket helyiségbe is, a föld alatt két, fölötté ötemeletes mammutüzlet. Feliratok mondják, hogy megjutalmazták azt a vevőt, aki olyan árut kér, amit itt ne tudnának neki adni. A kertészeti részlegől meglepett egy ötlet: kisebb, nagyobb kerti tó! Szabálytalan alakú műanyag tepsik, bárhová besüllyeszthetők, a széleket virággal, kövekkel elfedik, pár veder víz belé, s kész is a mini víztükör... Téltre a kis tavat a falhoz támasztják. Más helyt különféle márkájú olajfestékeket láttam, odébb „herbes provençales”, a konyhaművészet párolt húsaihoz összeőrölt fűszernövények: kakukkfű, bazsalikom, majoránna, rozmarin...

A szállásunkhoz közel nagy zöldség- és gyümölcsárus üzletek sora. Reggel mindent nagyon ízlésesen kiraknak, és vigyáznak egymásra, ne áruljon senki nyolc óra előtt. Akkor aztán megkezdődik. A megszokott zöldségeken kívül sok gombafajtát, árticsókát, karfiolt, kelkáposztafajtát, érdekes formájú salátákat, paprikákat árulnak. Drágább a paradicsom, mint a narancs, egy nem egészen másfél literes üveg ásványvíz, mint egy liter jó bor, az alma ára a banán, az őszibarack ára körül mozog.

Sok a virág, ahol üzletben árulják, ott teknősbéka, rendes béka, fehérégér, sokféle madár is kapható. A virágáru (kerekekre szerelt állványokon van, reggel kigurítják az üzlet elé, este vissza.

Városnézés közben egyszer kikeveredtünk az Avernue Montparnasse végére. Nagy zsidóvásár volt: motorbiciklik, prémek, bundák, minden! Az ószer végén volt a legbájosabb: egy asztalon nagy csomóba rakva egy halom műfogsor — protézis —, lehet próbálni, akárcsak a mellette lévő szemüvegrakásból! Akinek megfelel, megfiatalodik, jól fog rágni, látni vele...

Ahogy az Avenue végén egy vasúti aluljárón is átmertünk, már egyre gyanúsabbak voltak a házak, a görbén ránk figyelő alakok — jobb lesz visszafordulni, itt nem szeretnék este sétálni!

Adyra emlékezve, végigjártuk a Szent Mihály útját és a környékét. Sok a snack bár, shop bár, a kirakatokban apró üvegecskék, coca, orange, citrom. A fagyalt drága. Még antialkohol bár is sok van. Egy előkelő szórakozóhely dobogóján rekedten acsarkodik egy dizőz, csúnya, sovány, éneklés közben kidüllednek nyakán az ütőerek, a nagy dekoltázs nem előnyös neki, hegyes kulcsontjai kopaszon merednek elő, s alattuk már nincs esemény...

Áll a déli korzó a „bulvár napsugarán”. Az idén divatos ormóttan tengerlépő cipők bután kopognak, s bennük a lány — pláne a csontos, pipaszár lábú — inkább kínosan kutyaol, nem kecsesen libben, ahogy tőle a párizsi sikk régebben megkívánta...

Szelíden bugyborékol a tó vize a Luxembourg-parkban, tűz a nap, zsibong a nép szerteszét. Itt bicikliznek, ott teniszeznek, gyerekek cicáznak a tó körül, amely mellett néhány fa árnyékát babakocsis mamák szállták meg, tőlük odébb, a tó beton partszegélyén Buddha-szobrokról ismert lótuszülésben sötétvörös hajú hindu. Hátat fordít a zajnak, arccal a víztükör felé fordul. Nehéz lehet így ülni a keskeny kőpárkányon, fakír önsanyargatás ez — én szédülnék is az ő helyében. Fiatal, harminc év körül lehet, valami rosszaság nélküli, szép tiszta arc, nagy, barna szemeivel elmerengve szemléli a sötét vizet, súlyos, hosszú haját lebegteti a szél. Most úgy tesz, mintha az előírások szerint a nyelvét tornáztatná, s közben arra is kell gondolnia, hogy ha rossz a nyelvünk, mennyi sok bajt, kárt okozhatunk vele embertársainknak... Kedves látvány itt ez a hindu: világvárosi zajban a nyugalom, tülekedésben a szemlélődés. Őt nem bántja, nekünk pedig nagy bosszúság, hogy messze földről jöttünk ide és a Luxembourg-múzeum zárva van, nem is nyitják meg ebben az évben.

Rajzolás, mászkálás közben érdekes helyekre is bukkantunk: Place de Tertre — a tér nem nagyobb Kolozsvár Fő terénél, és festőállványokkal, festőkkel és sétáló báméskodókkal van tele. Az állványok előtt művészjelmezbe öltözött alakok, legtöbbször színpadias gesztusokkal nyilvánosan „alkot”, világot megvető pózosan. Ifjak, idősek, némelyik mellett ott ül a műzsája, menedzsere is, mert a kép eladó, s ha valaki érdeklődik, ez tárgy. Az állványok mellett kész képek is vannak. A piacon megtalálható minden irány, hóbort, „stílus”, és minden festő a magáét tartja egyedül helyesnek, nagynak, a többi egy nagy... gané.

Bőven vannak utánczók is, egyik dicsekedett, hogy ilyen képet, mint ő, csak Bernard Buffet tud festeni...

Egy kis szerény, élheterlen bácsi a nyakába — mint felénk a tarisznya-átalvetőt szokták — két szép önarcképet akasztotta: hátán egy szembekép, hasán egy profilban, reklám, hogy ilyen jó portrét rajzol bárkiről, olcsón, félóra-óra alatt. Úgy láttam, az én rokonom ő: szerénységével nem vitte sokra! Elszomorított. Én a szomszéd utcába mentem rajzolni, s hát délben látom a kollégát, zsemlével és félliteres flakon tejjel jön be mellettem egy kapu alá, leül és megeszi... Nem csapja el a hasát vele! Kis idő múlva újra kiáll a térre. Szomorú az ilyen öregség!

A tér sarkán nagy bámész sereg: alacsony dobogón egy feltűnően szép, színes ruhás néger nő (különben általában csúfak szoktak lenni), szépsége tudatában biggyeszkedik a kíváncsi tömeg előtt, tetszik neki, hogy bámulják. Az oldalánál két lépésre egy középkorú, zsonglörködő-kiabáló művész, tenyéryi fekete papír és kis görbe olló van a kezében. Tíz perc alatt kivágja a nő érdekes árnyképét profilban, fehér papírra ragasztja, színpadias mozdulatokkal körbe mutogatja, és finomkodó ceremóniával átnyújtja.

A jelenet, a csődület úgy megtetszett jó feleségemnek, hogy le is fényképezte — még most is megvan.

Ez a festőpiac hozzátartozik Párizs romantikájához, idegenforgalmi csodálnivalóihoz: a képeknek is van zsebvasára. Itt minden megtalálható, a szegény, becsületes alaktól a jóhiszemű megszállottig, az öntudatlan tévelygőig vagy hetvenkedő sarlatánig. Pali is akad mindenkinek, hisz az esélyek mind egyformák. A vevő — lehet, otthon jobbat is vehetne, de ez itt igazi párizsi emlék, souvenir, sőt! Szenzáció...

Firenzében is láttam egy szombat délután, szűk, hosszú kis utcákban lázas, sietős villanyszerelés: fényszórókat, lámpákat akasztanak, a házfalakat teleaggatják képekkel — kontármunkáktól egész jó dolgokig, itt-ott felirat: Pittori maltrata... Nagyvásári közönség árad itt is, alig lehet előbbre jutni — a zsebekre, egyéb értékekre jó lesz vigyázni!

Nápolyi utcasarkon hippinek öltözött kolléga színes krétákkal Doki közismert *Madonnáját* keni az aszfaltra, a másik Bécsben a Kärtner egyik járdaszegletén Rubensnek egy apostolfejét másolja. Mellette tányér, adományokat kér bele... Megalázó, szomorú kenyérkereset ez így, én inkább elmennék akármilyen munkára, mintsem utcai, kolduló festő legyek, nem vállalnám az ilyen asz-

falton ciripelő tücsök művészethez méltatlan életformáját. Ez rosszabb a kéregető koldusságnál!

Viszont ezek szeretik ezt a könnyű, felszínes, cirkuszos bohéméletet, egynek sincs semmi oka, hogy tíz körmét a szívébe ássa, vagy hogy magát agyonmarcangolja nagy művekkel. Lehet ugyan, hogy int is megvan az önemésztés, megfeszített munka, az éjjelnappali törődés, amivel minden komoly alkotó tevékenység jár — semmi nyomát nem láttam.

Párizsban a jó művészet is, a rossz is a Pénz kezébe kerül, a Pénz a sajtó, a reklám, a síppal-dobbal harsogó brummadratta. A műkereskedők, galériatulajdonosok serege valóságos maffiát alkot, tetszése szerint csinál senkiből is nagy művészt, vagy tesz tönkre kiváló tehetséget. Akit nem vesz fel a „hír szárnyára”, akit nincs ki „vigyen”, azt meg sem ismerheti a nagyközönség (legfennebb a Tertre térről), vagy ha ismerte is, a mai zakatoló élet ütemében — pláne Párizsban! — hamar elfelejti.

Feltűnt nekem, hogy Párizsban, de Nyugaton általában — a nagyközönség nem törí magát a kiállításokért. Elegáns párizsi, bécsi, római, firenzei szalonokban alig lézeng néhány néző. Velenében a Rialto oldalán — tehát a világ találkozóhelyén! — szép galéria, benne jó franciák, Marquet, Matisse, Derain és hasonlók — egyedüli látogató voltam, kint ragyogó délelőtt.

Mondták nekem, hogy a párizsi galériások leghatásosabb trükkje az árverés. Valakinek a képét, szobrát „vinni akarják”, beavattott cinkostárs licitálók felverik bizonyos összegre, a hivatalnak kifizetik a neki járó százalékot, s világgá kürtölik, hogy a nagy művész képe negyvenezer frankért kelt el. — pedig a valóságban el sem adták! Olvastam olyan trükköt is, hogy a névtelen kis festőt egy nagy mellett említik meg: „Chagall után újabban nagyon keresik a Vitry képeit, egyik éppen e napokban ért el egy húszezer frankos árat...”

Persze a pénzember vagy laikus a lemérhető értéket figyeli: mennyit ért? — a nagyságot eszerint méri, a művészet ennyit ér, és azt hiszi, ez az igaz...

A műkereskedők mesterkedéseikkel így viszik keresztül, hogy egy kép feltomáztatott anyagi sikere messze felülhaladja a művészi értékét.

Valószínű, hogy a Tertre színes (és felszínes) festőseregében az ilyen galériákba beugrani készülő vagy már belőlük kiszorult emberek vannak.

Feltűnt nekünk, hogy bivalyát, csacsit egész svájci, sőt francia

utunk alatt nem láttunk, de még lovat sem egész Párizsban, csak itt, a Tertre egyik festőjének az állványán... Igaz, itt sem ismerhető fel, öszvér? szamár? kis fehér csacsi vagy zebra? sőt talán éppen Pegazus? Addig repült valaki alatt, amíg egészen lerongyolódott, kehesen szuszog, alig tudja fenni a lábait...

*

A műkereskedői üzérkedések, a pénz hatalmán, a Tertre-en vagy a firenzei kis utcában kiállító „maltratati” festők helyzetén sokat gondolkoztam — persze nem úgy, hogy minden festegető vagy a dolog elől festőállvány mögé búvó embernek államsegélyt utaltassak ki. De százesztendőök óta visszajáró jelenség, hogy embereket vagy műveket sokszor érdemükön felül vagy mások rovására túlértékel a saját jelenük vagy az utókor. Jellegzetes eset a Raffaelé: kétségtelen értékei ma is élénken benne vannak a köztudatban. Ezt nem irigylem tőle, megérdemli! de legalább egy tucat olyan nagy művész van körülötte, mint ő, köztük több 1500—1520 között még kortársa is: Signorelli, Perugino, Mantegna, Cellini — hogy csak egész nagy neveket említsek —, akikről ma már inkább csak a szakemberek tudnak. Mi több: mellette Leonardo homályban lévő művésznek számított... Rembrandtot, Bachot is ki kellett ásni! Mennyi jó zeneművet írtak, amiket csak lelkes kutatók vájtak ki, adattak elő. És milyen szép, hogy rádiók — köztük a bukaresti is — ma rovatot nyitottak elfelejtett műveiknek. Leclair, Devienne, Hummel és sok más — csak tanult zenészek hallottak róluk! Bezzeg Strauss és a valcerei!

Nos, Párizsban (s tán még másutt is) a pénz sokat tesz: akinek van, nem felejtik el olyan hamar! Mulatok: „Büdös úr-szag, pénzszagé — írta Ady. Ő is sokkal nagyobb művész volt, mint az a néhány vers, ami a középiskolás könyvekben olvasható tőle, s épp jól jött, sőt már kellett is a száz esztendő, hogy a világnak eszébe jusson: ő is volt és mennyi nagyot, szépet adott-hagyott önmagán túlról nekünk.

*

A párizsinak nagy szerencséje van a metróval: hosszú gyaloglás helyett akadálytalanul rohángálhat a föld alatt vele harminc-nyolcvan percig is, és amikor utána a felszínre jut, újra csak nagyvárosi zakatában találja magát. Bent a kocsikban még csúcsforgalom idején sem láttam tolongást, zsúfolódást vagy tülekedést — itt le a kalapot Párizs utazóközönsége előtt, igaz, nincs is miért meg-

rohanni a kocsikat, mert sűrűn járnak és pontosan. A megállóhelyek egymásutánja az ajtók fölötti tábláról leolvasható. Sokan így, útközben nézik át az újsághíreket, és itt is sok az ülőhelyeken hagyott lap, akárcsak az olaszoknál.

A metróállomásokban sok a plakát. A plakátnak itt — mint szerte Nyugaton — fontos gazdasági, közéleti rendeltetése van. A szabad kereskedelem tízparancsolatának egyike: „Tudasd a világgal üzletedet, / Véka alá ne rejtse mécsedet!” A plakátnak ezt kell tudatnia még azokkal is, akiket nem érdekel! A jó plakát legfőbb kelléke tehát az, hogy még a metróban bóbiskoló, unatkozó utas is elolvassa — elolvashassa —, akkor is, ha nem akarja, szemébe szúrjon azalatt, míg véletlenül kitekint a száguldó vonat ablakán, ezért legyen szembeszökő, frappáns, pillanat alatt megérthető, olvasható, világos. Minden más szempont: komponálás, kép és betű viszonya, színek, ízlés, művészet csak e fő követelmény után következik.

A jó plakát egyik iskolapéldáját a napokban ragasztották ki a Szajna-partra, a metró falaira. Több mint két méter hosszú és csaknem ilyen széles — tehát már méreteiben is jelentékeny mű. A kékeszöld színű négyszög felső bal sarkából egy tekeres rózsaszínű toalettpapír gördül le játékos hullámzással a jobb alsó sarokba, ahol egy valóban bájos, szőke fürtös kisbaba ül a bilin, és meztelen karocskáival a papírhullám felé kap. Ez a kép az árucikkről mindent elmond, ráadásul kedvesen, rokonszenvesen! tehát szöveget írni hozzá fölösleges — a tervező csak a gyártó cég nevét tüntette fel, félméteres betűkkel...

E plakátra valóban elég egy pillantás, hogy a néző, aki véletlenül ránézett, mindennel tisztában legyen, ráadásul egy kilométernyi szakaszon öt-hat példányban ötlük a szemébe, így, aki ennyit utazott, el nem felejtheti, s ha bevásárlásra kerül a sor, már csak kíváncsiságból is vesz egy tekerest.

Egyik-másik metróállomás különlegesen ki van díszítve, ilyen a Louvre állomása is. A belső tér egy szép múzeumtermet ábrázol. Ünnepeles félhomály. A falakba vágott mélyedések mindenikében a múzeum valamelyik szobor-remekművének kicsinyített makettje áll, kis fényszórókkal megvilágítva. Fő helyen, a kijárat táján, a szamothrakéi *Niké*, az a szobor, amely a Louvre lépcsőházcsarnokában áll, és amely mellett minden látogatónak el kell haladnia. Én is elhaladtam, meghatódtam, kíváncsisággal tele — milyen lehet a Louvre belülről? —, de azzal az elhatározással is, hogy kifele jövet megállok mellette.

Érdeemes volt: a kétezer-kétszáz éves Niké — bár nincs meg a feje — csodálatos lény, a természetes embernagyságnál kétszer is magasabb, tiszta fehér márvány, a győzelem istenasszonya, egy hadihajó orrán áll, és nagy sebességgel fut a „kivívott diadalra”... Földig érő, bő redőzetű ruháját a szemből jövő szél és a friss lendület fodrozza, bal lábánál, jobb térdénél erősen hátraveti, csomóba, bal csípőjén, mellén hozzászorítja a szárnyas istennő gyönyörű testéhez, és annak formáit követi tovább. A meztelen test sehol sem látszik, de a redők vetődése szépen érzékelteti, s emellett az előre rohanás gyorsaságát is sugallja.

Töprenkedem: vajon a szobrász tudását csodáljam, vagy a létrehozott művében gyönyörködjem? Nem lehet választani!

Az ilyen ókori nagy művek láttán borzongva és szeretettel gondolok a művészre, az időre: kétezer év! mennyi mindent betemetett, de ez a gyönyörű szobor még így csonkán is, ahogy ránk maradt — egy kicsi ablak, ahol visszanézhetek az irtatlan távolságba és láthatom az akkori embertársakat, akik már akkor elérték a Szépség, a Tökéletesség, a Harmónia, a művészi kifejezőképesség utólérhetetlen magasságát.

Ki lehet ez a szobrász?

Nincs meg a neve! — bár sokkal okosabbak így sem lennénk, akárcsak a Démétér esetében. A múzeum egy másik szobrán ugyanis görög felirat van, amit a rendezőség franciául is közöl: „A szobrász én vagyok, Démétér! Mondj egy imádságot értem!...”

A Louvre olyan ritka látogatója, mint én — hatvanhárom év alatt egyszer —, kiváltképpen a szerencséjére van utalva: vajon melyik osztályát találja nyitva?

Nos, nekem volt egy kis szerencsém: a Leonardo-képek szalonja nyitva volt. Primadonnája, a *Mona Lisa* előtt már álldogáltak csoportok. A kép közelében állandóan több ór tartózkodik, előtte a padlón elektronikus berendezések őrködnek, csak tisztes távolból lehet és szabad nézni, ezért állandóan sárgás fénysugárral világítják meg. Én úgy hiszem, az igazi *Mona Lisa* jó helyt, biztonságban van, és itt a falon egy másolatát sugarazzák éveken át.

A *Mona Lisa* „l’opera d’arte piú famosa del mondo” — a világ leghíresebb műve, írja róla egy mostanában kiadott olasz könyv —, nagy becsben és szigorú őrizet alatt van, már csak azért is, mert 1911-ben nagyon megjárták vele. A történetét én kisfiú koromban még Póli néném Érdekes Újságjában olvastam. A nem nagy kép — 77X53 cm; különösebb feltűnés nélkül elfér egy ma-

laclopó köpenyeg alatt — egyszer eltűnt a helyéről. Eleinte senkit sem érintett különösen, azt hitték, valaki bevitte a laboratóriumba, ahogy karbantartási munkák miatt annyi más képpel is megtörténik, de a hosszú távolléte mégis feltűnt valakinek. Kezdték utánanézni, de senki sem tudta, hová lett el. Keresték, de sehol nem találták. Fellármázták érte az egész Párizst, egész Franciaországot — hiába! Blamázs a múzeumra, a rendőrségre nézve: fényes nappal ellopták a *Mona Lisát*! A kínos és eredménytelen hajszája kezdett lelohadni, esztendő múltán kezdtek belenyugodni, hogy végképp elveszett, míg végre, 1913 őszén...

Egy külvárosi bércszárnya padlásszobájának valami furcsa, agglegény bérlője hónapok óta nem fizette ki a lakbérét, végül megszökött, fizetetlenül. A házigazda felnyitotta az ajtót, s a dohos, penészes ágy alatt: a *Mona Lisa* kép... Két évig ott volt!

Mondom, azóta jobban vigyáznak reá: múzeumi törvény, hogy a levett kép helyébe írást ragasztanak: ki vitte el, mikor, mi célból, hová.

A *Mona Lisa* képről már regényeket írtak, kezeiről, mosolyáról költők zengtek, és (méltán!) zengnek ma is, körülötte a messzeség illatos, rózsaszín köde éppolyan kedvesen gomolyog, mint száz évvel ezelőtt. Száz évvel! mert — ez már nem mese — mai formáját 1506-ban kapta, „négyévi munka után tökéletlenül és befejezetlenül” hagyta saját szavai szerint Leonardo. A művész ekkor ötvennégy éves volt, és még szigorú, hideg, tárgyilagos, realista szemléletével hencegő műtörténész is beletéved a feltevésbe, hogy *Mona Lisa* volt Leonardónak „az Asszony, a Talány”.

Lisa Asszonyt mi nem ismerhettük, de a képét nézve bennem is újra felmerül a kérdés: mitől olyan szép ez a kép? mert ez a nő — a modell — nem mondható szépségnek: jókora homloka, arca van, a reneszánsz divatja szerint leborotvált (kitépett) szemöldökökkel. Az arányai nagyon szépek, de ezt már lehet, a festő adta bele...

Az arányok...

Tán közeledem a felelethez?! Attól szép a kép, amit a festő ad bele, amit a festő lát bele!? A Van Gogh bakancsa, a Cézanne vizeskancsója, a Mohi Sándor döblőcszelete sem olyan szép a valóságban, mint a képe! Csúnya muzsikusi házaspár megy az utcán, kutyástól, a róluk festett képemért állami vásárló bizottság még pénzt is adott, és a múzeumba tette... A képnek a festőben kell először meglennie!

A *Mona Lisáról* még hiteles tárgyi adat, hogy Lisa Gherar-

dininek hívták, és mikor Leonardo festette, Lisa a harmadik felesége volt egy nagyon gazdag firenzei úrnak, Francesco del Giocondónak. A nevet franciásan Joconde-nak mondják, s innen a képet *La Joconde*-nak, a franciák ezen a néven ismerik. Szájhagyomány szerint a kedves asszonyt az útjaira mindig egy apáca vagy társalkodónő kísérte.

A kép ma már erősen megbámult, s amint említettem, közelről nem is lehet megnézni. Egy komoly műtörténész 1965 táján tüzetesen megvizsgálta. A ruháján, a fátyolán, kezein átfestések nyomait találta, s úgy hiszi, hogy a ruhája eredetileg zöldes, kézelői pedig sárgák voltak.

A *Mona Lisától* pár méterrel jobbra van egy rokona: *Milánói hölgy arcképe*, franciául *La belle feronnière*. Ez a „feronnière” a reneszánsz idején Lombardiában (fővárosa Milano) divatos női ékszer volt: legfennebb két centi átmérőjű, többnyire drágakövekkel díszített arany- vagy ezüstgomb, amit vékony karikára erősítve — mint egy koszorút — tettek a fejre, úgy, hogy a dísz a nő homlokára jöjjön, inkább a haj kezdetéhez, semmint a szemöldökhöz közelebb. Ehhez csak a közepén kétfelé fésült hajviselet illet, a szép ékszer így a választék barázdája elé került. Fiatal nők viselheték, mert egy ráncos-gödrös homlokon biza nem lehetett ékesség...

Ezen a festményen is viruló szépségű lombardiai virágszál hordja: Lucrezia Crivelli. Kora ifjúságom óta kedves képem, most itt állok előtte — kissé csalódottan. Telik az idő, ez a szép kép is sokat sötétedett azóta... Leonardo felséges gazdája: Lodovico Sforza herceg kérésére festette, akinek ez a bájos kis nő kedvese volt... Tojásdad arcához illő finom vonalú, hosszúkas orr, formás ajkak, mélyről világító nagy szemek, érdeklődő, komoly, szép, szelíd tekintet, simára fésült haj, választékos, előkelő egyszerűséggel, sötét pompeji-vörös ruhában, természetes nagyságú mellkép. Érettségiző lányok, végzős, „ballagási” fényképei közt ma is találni néha egy-egy ilyen szép tiszta fejet, nyílt, kedves, gyanútlanul jövőbe néző arcot, életének minden baja-búja még ezután zúdul a nyakába.

Egy apró kínai kolléganő jön a kép elé, felállítja festőállványát, folytatni akarja Lucrezia képének másolását, ő maga is látja, van itt bizony még sok festenivaló, amíg valahogy megközelíti az eredetit...

Továbbmenet valami huszár-mundéros hadfi portréja előtt haladunk el, rézpitykéit, bajuszának szálait ugyancsak kivikszolta a festő.

Nagy terembe értünk: Rubens festő-nagyüzemének több mint húsz igen nagy méretű képe van itt, 1621-ben „vállalta fel” a francia királyi udvartól a Medici Mária uralkodását magasztaló képsorozatot. Rubens tudta, hogyan kell az ilyesfajta felfuvalkodott hatalmasságoknak dicséretet zengeni, amiktől majd ömleni fog festőköpenyeye zsebébe a kincstár aránya... Mozgósította tanítványait, és szinte látom a szorgos „kollektívát” az állványokon, lajtorjákon, seprűnyi ecsetekkel, mert a munka sürgős.

Medici Mária nem nagyon dicső életét Rubens hatalmas, kozmikus tündérmesékké cirádázta ki, istenek, félistenek serege, angyalok kara, szatírok, najádok, tritonok, a mitológia egész kellék-tára, az Olümposz minden lakója emeli a kövér királynét és az ikszlábú lóginya királyt égi nagysággá... Meg kell adni: hallatlan fantázia, tobzódó, nagyszerű pompa, ragyogás, szédítő színek, a király itt Jupiter, amott Apolló, felesége Juno, Venus, első pillanatra minden csodás! Kápráztató...

Persze, ez az egész nagy dicsőség kitűnő műhelymunka, a „fiúk” kitétek magukért, el kell ismerni!

— Na, mi az, mi történt veled? — kérdi jó feleségem, csalódott, kiábrándult arcomon csodálkozva.

— Utálom ezt a csúszó-mászó hízelgést, még jobban azt, aki elhiszi vagy igényli ezt a buta dicshimnuszt, és ilyen talpnyalok-dalnak nem lennék semmi pénzéért a világnak!

— Hagyd csak el, János! jól jött az Rubensnek! Bécsben láthatad, milyen pazar bundát vett belőle a feleségének! Pedig az nagy költség lehetett: bundát varratni egy akkora nagy debella Venusra!!

Több francia műgyűjtő okos belátással a múzeumra hagyta élete hosszán beszerzett műkincseit. Ezeket a Louvre a gyűjtő megnevezésével együtt tartja most is, így a falakon a legkülönbözőbb szempontú, irányú, műfajú műveket talál néha egymás mellett a látogató: Boucher-t és Van Goghot, japán fametszetet és Whistlert...

*

Ha nekem kellene elhelyeznem, találnék valami külön szép helyet Holbein pompás *Rotterdam* *Erasmus* portréjának. Haragszom a rendezőre: franciás hanyagság, vagy tán mert német festő munkája?? — nem tudhatni —, de ezt a világraszóló remekművet bekavarta egy csomó jó közepszer közé (mert van itt is!), ahol kis méretével mondhatni belevész a tömegbe. Aki korpa közé

keveredik, megeszik a disznók!! — s ez valahogy itt is így van! Persze, ha a szem rátalál, attól fogva úgymint minden más képet lever a falról, de ezt a művet illő volna kivételesen művészi rangjához méltó helyre tenni.

Holbein — mint sok kortársa — szerette minden modelljét hivatására, foglalkozására utaló dolgokkal körülvenni: a csillagászt mérőeszközökkel, az anyát gyermekekkel, a kereskedőt szép eladó holmikkal, a papot keresztté, süveggel, de Erasmus képén nincs semmi ilyen. A háttér sötét, s hogy mégse legyen csak a csupasz fal, egy helyt mintha faburkolat lenne rajta, tovább meg apró, zöldeskék virágszerűségek — ki sem emelkednek a komorságból. A képen egyedüli látnivaló tehát az, hogy Erasmus ír. Nehéz, fekete kabát van rajta, fején mint egy sisak, nagy fekete posztósapka, amely az akkori divat szerint a füleit is betakarva hátul a nyakáig kanyarodik le. Hideg lehet a szobában? Hideg magányosságában Erasmus egyedül van a gondolataival, ír. Ez az írás nem beállított mozdulat, póz, mint mikor a fényképész munkaszerű viselkedést és mosolygást kér, Holbein sokat lehetett együtt idő barátjával, sokszor megfigyelhette írás közben, reprodukciókból ismerem a kezeiről írás közben rajzolt tanulmányait is.

Az idős embernek gyöngül a látása: Erasmus a fejét távolabb tartja a megszokottnál, papírja is, amire ír, magasabban van, egy középkorias írópad ferde lapján. Az ujjai finomak és energikusak, bal kezén, amivel a papírt lefogja, három gyűrű van.

A kompozíció középpontja kicsit feljebb esik a kép négyszögének mértani középpontjától, s ez a középpont a modell hegyes, finom, szimatoló, diplomata rókaorra. Említettem már: nincs jelentékeny ember jelentékeny orr nélkül! s ebből nő ki a rendkívül érdekes, éles, csípős, magas feszültségű értelmet sugárzó profil: a ráhúzott sapka alatt is érezhetni a homlok kiszélesedését, mély üregében a szemgolyó még a lezárt szempillák alól is a vesébe tud látni, a keskeny ajkak tán sose mosolyognak, vagy tán mindent lemosolyognak?? Lám, ha egy kicsit még tovább nézzük ezt a tünelményes arcot, észrevehetjük, hogy az ajka két szögletében most is bujkál egy kis gúnyos-torz mosolygó fintor... ott, az ajkak szögletében, ahol ifjúságunk idejében csak bájos, huncut gödröcske volt, idős korunkra ebből keletkezik az unott, keserű, kiábrándult vagy még ezeknél is rosszabbakat kifejező hosszú, mély ránc.

Ezt a képet egy kis helyiség falán kellett volna elhelyezni, úgy, hogy ne legyen semmi más a közelében, úgy, hogy szellemi

felsőbbrendűsége előtt a néző nyugodtabban elidőzhessen. Még néhány ülőhely is jó lett volna körülötte.

Az otthon hajsztolt, útjain kifáradt és Párizsban álmatlan fejjel keresgélő vándornak még így is sok mindent kárpótló jutalom: Erasmusszal találkoztam, gazdagabb lettem, sőt mintha értelmesebb is, mint ezelőtt!

*

Aranyos, vörös, elállóan merev ruháinak tömegéből mint egy bádogskatulyából látszik ki Anne de Clèves gyűrűkkel telerakott szép keze és anémiásan fáradt, közömbös, passzív tekintetű arca. Ő lett VIII. Henrik negyedik felesége, akibe Holbein festménye alapján ismeretlenül is beleszeretett, de mikor a valóságban meglátta, kiábrándult elméleti szerelméből. Lehet, a király jobban megörült volna egy tüzes, vidám, fúrge cigánynénak, mint e szertartásos, ápolt szépségnek...

Holbeinnak van még itt több műve, előttem a ragyogóan jellemzett Warham angol érsek arcképe. Az idős papi fejedelem mint egy csúf, izgága, rosszmájú gyomorhajos, bajkeverő vénasszony ül, zavart nézésű sötét alak, erőtlen, tétlen, ráncos kezeit egy abroszon nyugtatja. Ezeket a tulajdonságokat még kirívóbban hegyezte ki Holbein egy szénrajzán, amit csak reprodukcióból ismerek: az ujjal kicsit kormosan szétmázolt foltok döbbenetes erejük, könyörtelenül igazmondók, minden szépítés, idealizálás mellőzésével.

A Louvre egyik ablaksorából jó lelátás van a Szajnára, itt a szép híd is, sokan rajzolták már, mért ne rajzoljak egyet róla én is? Párizsi emlék a múzeum ablakából, sötét lyukak a híd árkádjai alatt, sötét a víz, túl meg jellegzetes francia tetejű házak, paloták. Más oldalról az ablakok a négyszögű udvarra — Cour Carrée — nyílnak, tele állványokkal, padokkal, széksorokkal. Francia találékonysággal fogalmazott nagy plakátok: Festival Estival de Paris — a nyár szenzációja: három hónap alatt hatvan koncert, vagy színvonalas, vagy érdekes dolgok, közülük jó néhány itt, a Cour Carrée-ban, elég borsos árú belépőjegyekkel. Most is valami zenekari próba van, egy álmosan vonító szaxofon kromatikuss nyavalygása ide is felhallik.

Érdekes volt a Musée d'Art Moderne gyűjtemény az Avenue Wilson szép helyiségeiben. Kedves meglepetés mindjárt legelől: szemtől szemben állok a László Gyula kitűnő tanulmányából rég ismert *Íjazó Héraklészszel!*

Bourdelle-nek két szobrát már 1931-ben láttam: Simu és felesége portréját a bukaresti Simu Múzeumban.

Didaktikailag is hasznos volt nekem a századelő szobrásza iának mai modern irányba elindulását bemutató anyag, amikor a Rodin sokszor pórusokig menő mintázását homlokegyenest ellenkezővel váltották fel: csupasz tojás, pár lyukkal és dudorral — ez egy fej —, kőből, márványból, fémből, kocka, henger, gömb formákra leegyszerűsített testek vagy falusi ácsmester faragta szép gerenda, kapuzabé, kerítés vagy egyéb használati tárgyaknak formáit utánzó, itt-ott folklóros ízű fámunkák. A nevek az 1920-as évek inkább lexikonokból ismert szobrászai. Ennek az iránynak a továbbfolytatása: a hamar megunt, túl egyszerű, sima formák helyébe hulladék fémdarabokból összeforrasztott, már nem csupasz, hanem nagyon is rongyos szobrok, majd különböző méretű vasszegekből, fémlemezkből összekombinált, stilizált formák, amelyek 1965 táján mint a bárányhimlő vagy más gyermekbetegség Bukarestig, Kolozsvárig is eljutottak. Persze az a nemzedék, amelyik a huszadik életévét 1965 körül ünnepelte, ezt nagy újságnak hitte, és azóta — tán ki is gyógyult belőle...

E munkák közül egyik sem jobb, mint a Rodin szobra, csak valami más egyéb, másutt nem is új, csak Párizsban, és Párizs kellett hozzá, hogy elcsodálkozzék rajta, vagy leboruljon előtte, mintha egy ismeretlen bálványt ásott volna ki. Ez a szobrászati formaalkotás alapján nem is Párizsban feltalált spanyolviaszk, csak itt tették bevett művészeti szobrászati irányzattá, de ebben az irányzattá avatásban volt nagy adag „pour épater le bourgeois”, a nyárspolgár bosszantását célzó szándék is, ahogy már többször írtam saját fordításom szerint: hogy a bolondok csodálkozzanak rajta...

A festészeti oldalon több volt az ismerős munka, Gauguin néhány képe, szekrénykében a saját kezűleg faragott sétatálcája és pipája, de csalódtam is: azt hittem, nagy gyűjteményt fogok látni Modigliani, Bonnard, Rouault, Cézanne, Dufy, Vlaminck, Derain, vagy más nemzetiségű modernek képeiből, de ilyesmi ott nincs.

Korjelenségnek számítható munka is volt elég, közülük csak egy kép: tizenkét személy számára megterített ebédlőasztal, lapos-, mély- és desszerttányérok, levesestül, mártásoscsésze, cukor- és sótartó, pálinkás-, boros- és vizespohárkészlettel, evőeszközökkel — ez az egész felszerelés jól összeragasztva, az asztalaphoz rögzítve és mindenestül a falra felakasztva. Nem esik le még ma sem róla semmi!

Ez az asztal, mint Igét, azt a képzőművészeti irányelvet hirdeti: ne fessük a tárgyak képét, helyettük inkább állítsuk ki magát a tárgyat! Vajon portrérendelésnél inkább akasszák falra a minisztert, családi kép esetében feleségestül, vagy a táncosnőt kisfiával együtt...??

*

Párizs jelképe, az Eiffel-torony Gáll Feri barátunk műtermének ablakából — egy régi műemléképület hatodik emeletének manzárdjából — tiszta időben jól, ködös-borús ég alatt kékbe-lilába színeződötten látszik. Lehet ide jó öt vagy hat kilométer is, de mi az utat városnézés céljából gyalog tettük meg, házak közt, a sok rue meg avenue tömegében, visszajövet a Szajna-part hol inenső, hol túlsó oldalán, ahol több volt a néznivaló.

Képes levelezőlapokat árulnak: kék térben a földgömb, rajta a „világ közepe”, a torony, amely az 1889-es párizsi világkiállítás tiszteletére készült, és akkor csakugyan világszenzáció volt, de az európai építészetnek ma is egyik legszebb, legnagyobb műve. Építőjének mellszobra — Eiffel ötvenhét éves volt akkor — ott van a torony tövében. A bronzot a franciák nagyzolásból, és hogy olcsón megússzák, csak befuttatták arannyal, ettől csúf sárga színt kapott, s még csúfabb lesz, mikor az arany rövid idő múlva kopni kezd és a piperés nő körméhez, ajkához lesz hasonlónvá, amelyről lehámlott-mállott a szépség csaló pirosítója... Így jár az ember, amikor többet-szebbet akar magáról elhíttetni, mint amennyi. Eiffel szép lett volna tiszta bronzban is — de hát nem ő a hibás!

A torony alatt vagy a közelében tartózkodni nagyon különös érzés. Itt mindig nagy a forgalom, autók, buszok, mindenféle ember és nyelv. Az építményben állandóan jár fel-alá a lift, néhány emelet magasságban lelátók, bárók, vendéglők vannak, mindig sok néppel tele, mert a pénzes turista rituális műsorszáma egyet inni a toronyban, kimenni a versailles-i kastélyba, esetleg a Notre-Dame templomot is megnézni.

Az Eiffel-torony magasabb emeletein a Francia Rádió és Televízió adóberendezései vannak, ide már közönség nem mehet fel.

A torony óriási, a sok vascsipke miatt lüktetőén zajos árkádja alatt és tovább, folytatólagosan parkosított részek vannak, amelyek távolabb egy-egy monumentális modern épülettel záródnak. Szép, impozáns hely, a nép szétoszlik rajta, hogy a közeli részletek után most már az egész építményt láthassa. Filmező-, fényképezőgépek üzemben. Feleségem épp most lép ki a torony boltíve alól,

meg-megáll, visszanez, itt az alkalom, hogy egy jó fényképet kátintsak róla. Ő is benne lesz, a toronyból is egy jó rész...

Műkedvelő fotós létemre kissé többet kell szeszpelődnöm a gép üzembe helyezésével, de végre célozhatok. Kis felhő jön, aztán emberek a lencse elé, várok, a pici ablakon nézegetek. Vagy hús lépésről egy úr közeledik felém, barátságosan mosolyog. Rám! Miért?? Nem ismerem! Miatta újra várnom kell. Mikor a gépet újra a szememhez emelem, elém ugrik, és... leveszi a fedőt a gépem lencséről!!

Ezért volt annyi fekete kocka már a régi felvételeimen is!

Párizsban megbuktam fényképezésből...

Különben a felvétel jó lett, rajta a torony egész alsó része, szépen áttekinthetően, Árpika, ötéves kisunokánk nagyon szereti, sokat kell neki magyaráznom az egész toronyról, az építő mérnökről.

— Te Incze nagyapa, magyarázz még valamit arról a... — s huncutul néz reám — ... arról a TEJFEL-toronyról! — S mikor látja a kacagni készülő arcomat: — Ne félj, tudom én, hogy Eiffel, csak azért mondtam tejfelt, hogy kacagj egy jót rajta...

Jól emlékszem még, harmadikos gimnazista koromban, az 1923. évben három nagy szenzáció volt Szatmáron: Tutenkámen, akiről előbb már beszéltem, az első ejtőernyős próba sikere és Eiffel mérnök halála.

Tagadhatatlan sok szépségével, értékével sem babonázott meg úgy Párizs, ez a véget nem érő nagy hangyaboly, hogy szívesen letelepednék benne, mint Veronában, Firenzében, Ravennában, vagy akár Orvietóban. Ezekben az olasz városokban járkálva az volt az érzésem, hogy idevaló vagyok, és nagyon hosszú távollét után visszakerültem, Párizsban meg az, hogy idegen helyen vagyok és nem is maradok itt sokáig...

De hát szép, nem szép, jó, nem jó, idegen vagy sem: Párizs mégiscsak Párizs, bárki bármit mond! Szeretem, még akkor is, ha lakóhelyemül sose választanám!

Szükségünk van-e a művészetre?

— *Szükségünk van-e a művészetre???* — vallat három kérdőjellel az elméleti, elvi kérdéseket is feszegető riporter —, hisz tudtommal az életünk fenntartásában nincs semmi szerepe!

— Könnyű volna a válasz, ha olyan körülhatárolt fogalomról kérdeznél, mint ruházat, szórakozás, sport, bútorzat — de mi a művészet?

— ??

— Hagyjuk meg a művészetet olyan definiálatlan, sőt definiálhatatlan fogalomnak, amilyen még ma is, és a mostani közhasználatban elfogadott tartalma szerint tegyük fel inkább így a kérdést: Van-e egyáltalán élet művészet nélkül?

A teremtett világ tele a forma, a szín és a szerkezet művészetével! Kezddhetjük a sarkvidékekkel: egy hópihe nagyítóüveg alatt gyönyörű formarendszer, a moha, a zuzmó ugyanígy! az ablak jégvirága pompás rajz, nagy rafinériával megszerkesztett térkitöltés.

Ha tovább nézünk: tengeri csillagok, kagylók, korallok: nagy művészzel megalkotott formacsodák, kész szobrászmunkák! Hangya, pók, lófereg, rák — tessék csak megfigyelni, micsoda formaélmények! Ráadásul még az élettani rendeltetésük betöltésére hallatlanul célszerű szerkezetek is!

Kaktuszok, Euforbiák aform-formái, bibircsói, faágak, falevelek szabályos vagy rendhagyó ritmusa, szimmetrikus vagy aszimmetrikus folytonossága is szellemes szobrászmunka! Az előbbi oldalakon beszéltem is már róla, hogy Henry Moore, napjaink kitűnő szobrásza, éppen ezt tette művészetének alapjává és új formaélményekkel tele magas művészzé. Az atom, a sejt szerkezete, a csontok belső erővonalainak menete is ősidőktől megvan a természetben, csak a mikroszkópok tökéletesedése óta van módunkban megnézni, megbámulni őket. Látni való forna még sok van a kertben is: kövirózsa, fokhagyma, csiperkegomba, petrezselyem, vagy hogy más kertbe is nézzünk át, a banán és a kókuszdió felépítése.

Folytathatjuk a színek világával! Én, a kertészkedő festő, naponta megbámulom a hétköznapi jelenséget: ugyanazon talajból nő ki a fehér százszorszép és tőle bakaraszra a kék fürtös Muscari, a piros begónia.

Részletezés nélkül, csak hivatkozom a vadon növényesített növények virágaira, igazán ezerféle színeire. A fáraó feleségének „ruhatervezője” csak rá kellett hogy nézzen egy zebra fehér-fekete, egy tigris vagy akár egy dongó sárga-fekete csíkos külsejére, hogy asszonyának ékes gallért, ruhadísz állítson össze belőle. Nem kellett már ötezer évvel ezelőtt sem nagy fantázia ahhoz, hogy a fehér-fekete közé a Nílus környéki vörös föld színét is

bekomponálja! Igaz, hogy egy szép harkály tollazata, is megtaníthatta a fehér-fekete-piros szín harmóniájára...

Figyeljük meg anyanyelvünk színmegjelölő szavait, amelyek természeti élmények alapján keletkeztek:

égszínkék, tengerzöld, fűzöld, hófehér, tűzpiros, éjfékete, koromfekete, vérpiros — vagy a színskála bővülése során: galambszürke, földszürke, ólomszürke, bíborpiros, korallpiros, meggypiros, rákvörös, paprikavörös, szalmasárga, citrom- és narancssárga, kanáriságra, ébenfekete, dióbarna, öz- és gesztenyebarna, mogyorószínű, fahéjszín, rózsaszín! — amely ma csakugyan rózsaszín, de hajdan lehetett esetleg sárga is, mert tenyésztők azt tartják, hogy a mi keresztezett rózsáink őse az apró virágú sárga perzsarózsa volt.

A sok ezer kisgyermeket esti álomba ringató mese meg a vers is sokkal hamarabb megvolt, mint az az ember, aki később már le is tudta írni — vagyis régibb, mint írástudásunk.

Régtől fogva volt, ma is van ritmus és zene. Régebben a zenélés szinte tömegmozgalom volt, ma sokkal kevesebben foglalkoznak vele. A ma embere, főképp nálunkfelé — táskarádiózik. Százak, ezrek még az utcán is bögetik, ismerőseim vannak, akik mellett egyfolytában sustorog, ha hallgatják, ha nem. Még elaludni is csak masinájuk zötyögése mellett tudnak, mint a régi molnár, aki akkor ébredt fel, ha a malom megállt. Háziasszonyok fejébe zúg, portörlés, főzés és egyéb munka közben, még este is kell a siket zsvíj.

Színház. Milyen szép és ép a veronai aréna, pedig idősebb kétezer évesnél is! Egy szép reggel órákon át mászkáltam, üldögéltem benne. Kolosszális lehetett a római Colosseo, még így, csonkán, ahogy ma van, is az! Gyönyörű helyen van, árnyas és bájos az elpusztult Pompeji épen maradt arénája, éppen születésnapom volt, és kellemesen ebédeltünk a lépcsőin jó feleségemmel. Arra jártunkban éppen szabadtéri előadásra rendezték be a padovai aréna megmaradt felét... Régi dolog a színház, a színdarab, meg kelendő az utóda, a mozi, még ha buta krimi is megy benne — nem élhet nélküle a nép...

Nem túlzás azt mondani: a szerkezet, a forma, a szín megjelenési ruhája, alkotóeleme a természetnek. Sok ezer év alatt az ember rendre eltanulta, értelmének nyiladozása során kibővítette a szó és a zene művészetével, kiszűrte a kimondottan létfenntartást szolgáló erőfeszítéseit közül, úgy, hogy a mai ember „Művészet” címen tudatának egy külön fiókjába tárolja. Ezért tetted fel te,

mint riporter úgy a kérdést, hogy van-e kimondottan szükségünk reá.

Hogy bebizonyítsuk: ez a hatalmas szellemi vagyónunkká felduzzadt művészet nekünk nem csupán „a lélek balga fényűzése”, hanem mindennapi életszükségletünk, tegyük úgy, mint a hivatásos vitatkozók: próbáljuk letagadni a létezését! Nincs művészet!

Jó ízlésű vagy éppen ízléstelen nő reggel öltözködni szeretne. Mit vegyen magára? — hisz a textil művészetének még híre-pora sincs! Kiderül, hogy nélküle még az utcaajtón sem léphet ki! Fel kell találni!

A jól kongó üres teremben dolgozni kezd a szobafestő, s hogy jobban járjon a meszelő, énekelne egy nótát, de nincs zeneművészet! Képzeljük el: Nincs! Hány zenekar, zenész, színházi ember, a zenével szórakoztató összes iparágak, lemezzjátzó, tévé-, rádiókészülékek milliói, magnetofonok, hangszerek — nincsenek! Munkanélküliség lenne az egész földön! — de mi lenne velem is, akinek egy évben háromszázötvenszer kell Bach, Monteverdi, Purcell, Händel? Nincsenek sem olasz, sem angol madrigalisták, lemaradt Gigli, Tito Schipa, Mozart, Ruggiero Ricci, Wanda Landowska meg Ruzičkova!

Ne is folytassuk, rossz még beszélni is róla!

Én felvetném az újságokban az olvasóknak: fűzzék tovább a gondolatot! nem létezik semmiféle művészet, így mindenki rájön, hogy kenyér és művészetek nélkül nem lehet élni!

Valószínűnek, látszik, hogy a művészetet nem mi találtuk fel, hanem évezredek alatt a természettől lestük el, mert bennünk is megvan, bujkál és ki-kitör az a teremtkészség, alkotni vágyó ösztön, amit a természetben állandóan magunk körül látunk, nap mint nap tapasztalunk. Innen van az, hogy az ember nem tud betelni vele, alkot állandóan, és teremtő kedvének alkotásaival benépesíti a föld legkülönbözőbb pontjait. Bár e jó párezer évvel ezelőtt készült művek egy része ma már csak romjaiban látható, a mai ember szeretettel néz reájuk, és tisztelettel gondol vissza azokra az embertársakra, akik létrehozták.

A zezgugosan siető patak-képből lett a Meandrosz vonaldíszítmény euritmája — meander, rajzoltuk már gimnazista korunkban —, az akantusz levelének, a papirusznád rügyének, a kos körbecsavart szarvának szép alakja a görög meg az egyiptomi oszlopok fejévé absztrahálódott.

Az absztrahálásnak ezen a fokán az egyiptomiak már jóval időszámításunk előtt megállapították, hogy a művészileg szép emberi

test hosszában a kéz középső ujjának hossza tizenkilencszer van meg. Ez ma centiméterben kifejezve: ha a középső ujj 9 cm, akkor a hozzá arányos testmagasság 171 cm lesz.

A görögök az arc vagy a fej hosszát állították a test hosszával arányba: az arc hossza (állhegyétől a hajnövésgig) tízszer, az egész fej hossza nyolcszor kell hogy benne meglegyen. Ezek szerint egy 18 centiméteres archoz a művészileg szép testhossz 180 cm. Ez az arány nem gyakori, és lehet valaki enélkül is szép, de ez — mondották már rég, az ókorban — nem művészi, csak megszokott, köznapi szépség.

Nagy kár, hogy a letűnt évezredek embereinek művészetéről nincs semmi átfogó, tájékoztató képünk, pedig szerte a földgömbön rengeteg emléke van. A mi kezünkbe csak elvétve akad könyv a Húsvét-sziget szobrairól, az inkák művészetéről, kihalt, nyomuk veszett népek ránk maradt tárgyi emlékeiről, legtöbb, velünk egy kontinensen élő nép még a saját elődeinek fellelhető tárgyi hagyatékát sem ismeri igazán. A ma embere általában csak az asszír-babiloni, az egyiptomi vagy görög és római népek műveiről hall iskolában, olvas itt-ott könyvekben.

A leggazdagabb egyiptomi gyűjteményt Rómában láttam, külön múzeumban, a görög, római szobrászat nagy nevű vagy névtelen alkotásainak sokaságát szintén Rómában, a Museo delle Terme Diocleziane termeiben és üdítően szép udvarában. Az Ókor római családjának és embereinek lakóhelyét, élete folyásának színhelyét, környezetét a kiásott Hostia Antica meg Pompeji romváros maradványaiban láthattam. Az etruszkok művészetének tárgyaiból majdnem minden itáliai múzeumban láthatni néhányat, s a hajdani etruszk fészek — a mai Orvieto — hegyoldalában meghatódott kíváncsisággal járkáltam a feltárás alatt most lévő etruszk temető sírboltjainak rendezett, szűk utcácskáiban...

Még ma is találós kérdés: ki volt az a nép, amely ezelőtt úgy háromezer évvel egy sereg érdekes, kúp alakú építménnyel hintette meg Szardínia szigetének jó részét; a nevük nuraghe, nurage, s az egész táj: paesaggio nuragico. De mi lehetett az építmények rendeltetése?

„Örtornyok!” — mondja az egyik régész...

„Ahhoz túl sűrűn vannak!” — mondja a másik...

A sok ezer évvel ezelőtt élt embertársak ránk maradt keze munkái sok megválaszolni való fogas kérdést is adnak fel, vannak helyek, ahol — jobb híján — a hozzájuk fűződő mítoszt veszik készpénznek.

—Az eddigi szavaidból úgy érzem, súlyos hiányok vannak... Mit kellene, mit lehetne tenni, hogy ne így legyen?

—Ha tőlem függene, iskolában tanítanám, honnan jövünk, hová megyünk — kötelezően, mint a számolást, az emberiség szellemi fejlődésének, a művészet keretei közé tartozó tevékenységének nem orvosságos kiskanállal adagolt, hanem részletesebb, alaposabb történetét is. A rádió, a hangszalag, a film, a tévé más tárgyak tanításánál oly sikeres alkalmazása célszerű volna itt is...

— Már látom is, hová akarsz kilyukadni...

—Ezenkívül felkérném az UNESCO-t, foglaltassa össze nagyközönségnek szóló könyvben azokat az eredményeket, amelyeket kutatók eddig a letűnt korok művészetéről megtaláltak — az azték, a maya, az inka művészetet meg a föld többi sok elnémult, de még megszólaltatható emlékét — készíttessen filmeket róluk, és tegye lehetővé, hogy minden ország televíziója többször is közvetíthesse: ismerjük meg magunkat, hiszen egy a földgömb, egy rajta az ember, még ha más is a nyelve, színe, egy az ember, még ha mesterséges határok közé különíti is el magát... Az évezredek romjai alatt sok közös út van, amely a mához vezetett.

Bennem is megvan a hajlam — nyilván neveltetési rendszerünk hatására —, hogy a világot csak az elmúlt nyolc-kilencszáz év távlatában nézzem, s legfeljebb Cimabuét, Dantét, Giottót lássam, pedig ez nagy torzulást okoz! És ez a torzulás még nő most, mikor már a huszadik század utolsó negyedében rohanunk! Különösen a szocialista országok szemléletében van meg a kísértés, hogy a kétségkívül sok rokonszenves eredményt felmutató évtizedeit túlbecsülje az elmúlt évezredek rovására...

—Látom, Jánosom, mennyire tiszteled a művészetek múltját, most nem mondanál valamit a piktúra jövőjéről?

—A piktúra jövője...? Nem tévesztesz engem össze ama Patmosz szigeti Jánossal, akinek „látásai” voltak a jövődő felől? Illetékességben a legutolsó után következem, aki erről jósolhat...

—Nem arra gondoltam, hogy próféta szóljon belőled, de hát ha már megkérdés nélkül is töprenkedtél rajta...?!

—Biza, töprengek most is: nemcsak a század vége, hanem az új ezredév eleje is itt a nyakunkon! A jövőre gondolást maga az ünnepélyes alkalom is időszerűvé teszi, de enélkül is kell törődni vele, mert a művészet beteg: elmezürzavarodásban van! — nem gyógyíthatatlan, de a sorsa felett van mit és kell töprenkedni...

Az izmusokkal van baj, az izmusokkal, amelyek száz évvel ezelőtt fontos szolgálatot tettek: kimozdították a művészeteket az

akkori lapos tespedésből, az akadémikus kaptafák előírásaiból, friss levegőt hoztak, de idővel túlnőttek a célon, és mindent beborítottak...

A jelenséget tán mindenki ismeri, de tessék elolvasni, ahogy a kiváló szobrászművész, Pátzay Pál foglalta össze. Szakértelem, illetékesség szempontjából európai színvonalú ember, akinek már művek serege áll a háta mögött. Elméleti és szakírói munkái mindig figyelmet keltenek, véleménye iránytűnek számít.

„Korunk esztétikai zűrzavara [...] Ma, amikor a művészeti babonák összekuszálódott bozótjából ki sem látszhat a valódi, amikor furcsálkodó céltalan ábrák és értelem nélkül tákolt testek a világ bámulatát és túlbecsülését kapják meg, amikor a sznobok és műkedvelők ostoba és művészethez idegen teóriákkal felelőtlenül és szégyen nélkül játszadozhatnak a művészetekkel, a szellemi élet évtizedes gyáva hallgatása után a további hallgatás már cinkos-ságot jelent. [...]

A századforduló után proklamált »izmusokra« visszatekintve most már nyilvánvalóvá lett, hogy művészeti zsákutcák voltak. Évtizedeken keresztül gyors egymásutánban követték egymást, mert hiszen egyik sem volt folytatható, beteljesíthető. [...] Az izmusok leginkább kiáltványokkal indultak, és a fonák, főképpen művészeti negatívumokat vagy éppen művészetellenes elveket hangsúlyozó kiáltványok igazolására készültek a »művek«. Ezért valamilyen művészi teljesség helyett töredék megvalósulások korcsait hozták létre és menthetetlenül önmagukba záródtak.”

Ezeket a munkákat szerinte nem az jellemzi, amit felmutatnak, hanem amit kihagytak, „amit elvetnek, kitagadnak a művészi kifejezés teljességéből.

Bizonyos azonban, hogy a geometria igézetében műveskedő, az új arabeszkek művelőinek formaleleményeit a változó ízlés áramlása felkapta, és így már beleoltódtak az életbe. Gépek, bútorok, mindennemű használati tárgyak formálásában és díszítésében alkalmazást nyertek. Ennek a gyakorlati érvényesülésnek a lendülete és kedvező alkalma hozta létre a szándékos »nonfiguratív« műveskedést, az ún. »absztrakt művészetet«, amely voltaképpen nem más, mint egy új ornamentika öntudatlan keresése. A nem ábrázoló, az absztrakt idomszövevény mint díszítőelem a maga helyén van a szöveten, a tapétán, a vázán, más használati tárgyon, de ha berámázza magát és az önálló mű, a teljes humánusot megjelenítő képfestészet rangját követeli, ez a felfuvalkodott öntévesztés már a zavarodottság, a bomlás félreismerhetetlen jele. [...] Ám

a sznobok ítélőképesség nélküli, kétes értékű Faunája, az üzleti érdek és az elfajult hírközlés szenzációt hajszoló sajátságainak találkozása folytán hovatovább már csak ennek van publicitása. Csak a fej nélkül született borjú érdekes!”

A művészetek jövőjéről töprenkedve, ezeket a gondolatokat több helyt már én is érintettem — nem együvé foglalva és nem is ilyen tételesen, mégis idéztem Pátzay mestert, aki toronyból látja (ilyenek) a helyzetet.

—Majdnem ezer százalékosan igazatok van... de mit gondolsz, a művészetek, izmusok e zürzavar-betegségéből merrefelé tud kilábolni a piktúra?

—Erre a kérdésre ma sokkal könnyebb felelni, mint száz évvel ennek előtte: nekem az a magán- és szinte biztos meggyőződés, hogy a jövő festője — megcsömörölve a sokat festett és látott csúnyától — a Szépséget fogja keresni, az ő százada eszközeivel. Azért gondolom ezt, mert a csúf felé már annyira lebontott mindent, hogy nincs tovább mit lebontania. Valami olyan helyzet előtt áll, mint egy teljesen lerombolt ház előtt: már csak egy újat, szebbet kell és lehet építeni a helyébe. Valami olyan helyzet ez, mint mikor kivágja saját maga alatt a fát és egy jobb alkalmatosság után muszáj néznie. Ebből a zsákból csak a Szépség irányába vezet vissza út. Ide normális fejlődés is elvezethet, de bele lehet képzelni egy nagy világegést is! — mert a most, 1979-ben tapasztalható sok aggasztó világesemény évtizedek múlva ezt is okozhat! — s a XXI. század embere egyéb újjáépítési munkája során a piktúrát is újrakezdheti.

Az emberkéz teremtette szép sorsa függ a mindenkori embertől, de a mindenütt jelenvaló, embertől független Szép mindig előtte lesz a természetben, és mikor az ember a maga szépét kiélte vagy lerombolta, ehhez fog — mert csak ehhez tud — fordulni, hogy a magáét megújítsa belőle. Ismétlem: a Szép már megvolt, mielőtt az ember észrevette vagy megalkotta volna, és meglesz ezután is, míg a földgömb lakhatatlan jéggolyóvá nem válik.

Nem féltsem a piktúrát: az újrakezdéséhez megvan az idő parancsa is, a lehetősége is: a jövő hétből vagy az örökkévalóságból még egy nap sem múlt el...

Egyébként ez a piktúra esetében felmerülő sok gond marad a testvérművészetek körül is. Nemrégiben jelent meg az okos muzsikus, Terényi Ede könyve, a címe éppen ezeket a gondokat foglalja be egyetlen kérdőmondatba: *Zene marad-e a zene?*

Én a muzsikát sem féltem a jövőtől: ez is beletartozik abba a Szépbe, ami nélkül tán egy napig sem tud élni az ember.

Így vagyok az írás művészetével is. A tévé, sőt a színes tévé fejlődését látva különösen a színpad irodalma előtt látok fényes és színes jövőt! A szobrászatnak az ezer évekre szóló anyaga, a kő, a bronz, a beton, a műkö meg az ezután feltalálándó, az eddigieknél is alkalmasabb anyag fogja állandóan hívogatni, csábítani a jövő emberét... Nem fog megszűnni a művészet!

— Optimista vagy, Jánosom. Optimista!

— Nem, de ha már mindenképp ista kell hogy legyek, inkább realista! Sokkal hosszabb a művészet, mint az ember és a kis kurta élete! *Ars longa, vita brevis!* — jó öreg, ókori kádencia.. .

— Nem gondolod, Jánosom, igaza van annak a most hazánkban járt amerikai festőnek, aki állítja: attól a perctől kezdve, ahogy a piktúra megszűnik üzleti, pénzkereseti ügy lenni, megszűnik ő maga is, a többi művészettel együtt?

— Hát... ha ez igaz lenne, énbőlőlem sosem lett volna festő... tőlem a piktúra gyerekkorom óta csak vitt: időt, energiát, szeretetet, pénzt — csaknem mindent. Adtam szívesen, mert szerettem. Valami szerelmi házasságféle ez, amikor a lányt magáért, akár „egy szál ingben is” viszik, nem a hozományáért. Ezt eszembe sem jutott befektetésnek tekinteni, de évek múlva ilyesminek is bizonyult: kezdett valami visszajönni belőle, hol erkölcsiekben, hol anyagiakban. Eladásra festeni — ez sem jutott eszembe, tudod jól, hogy mindig volt valamilyen kenyérkereso foglalkozásom; ha néha mégis kaptam pénzt, jól jött, hiszen mi is a piacról élünk!

Ókori mondás: méltó a munkás a munkája bérére! Valamivel fiatalabb a másik szállóige: Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen! Nyilván ilyesféle alapon a művész mindig is kapott bért a munkájáért, sokszor nem is keveset! Firenzében most múzeum az a szép patriciusház, amelyet Michelangelo vásárolt ottani rokonainak, főúri pártfogók bőkezű évjárdékot biztosítottak zenészeik, festőik számára. Vasari sok művésszel kapcsolatban írja, hogy a mű „nagy hasznot és dicsőséget hozott” alkotójának.

A művészek közül sokan magánvállalkozásba kezdtek, tudod ugye, hogy Shakespeare, Molière, Händel színházat tartott, Tizianak két király minden termését felvásárolta — ezt teszik Nyugaton ma is, bizonyos időre szerződést kötnek a festővel, lekötik minden munkáját, így indul meg a kép üzleti élete, valóban áru lesz belőle és üzérkedés, aszerint, hogy a festőt milyen magasra taksálják a tőzsdén. Az eladó ismeri a piacot, a vevő, a társadalom

igényeit, azt elégtételi ki a festővel, és íme, megjelennek, a képbe bekerülnek nemegyszer a művészettől idegein szempontok — az a fő, hogy pénz jöjjön ki belőle...

Egy párizsi festő mondta nekem, hogy ő most chicagói és New York-i galériásoknak dolgozik, akik azt kérik tőle, hogy a képek témája párizsi legyen, a színek közt a fehér, kék és piros legyen túlsúlyban... Mutatott is egyet: Rue du Montparnasse sous la neige — behavazott utca, a hó fehér, kékek az elszáradt falombok, itt-ott a falak is, a járda szélén piros autó, fölötte piros-fehér a jelzőtábla. A képkereskedő az újságban magasztaltatja a festőt, veri neki a nagydobot, lanszírozza, a hirdetések-reklámok közt pedig hangoskodik, hogy a nagy művész képeit kizárólag az ő galériájában lehet vásárolni, exlusivement csak nála...

A kép vagy más műtárgy értéke, piaci kelendősége ingadozik ma is, fog a jövőben is, de el nem értéktelenedhet soha, mert a szép iránti szeretet, az alkotó ösztön, a teremtő vágy mélyen az emberbe oltódott, és üzletelő szándék nélkül is mozgatóerő marad. A XX. században készült művészeti javaknak valami különleges értékük lesz, amilyen megbecsült napjainkban a régi szenesvasaló, petróleumlámpa, mozsár, mángorló, a kézzel kovácsolt, korongolt, vagy faragott használati tárgy. Nekem egyik legbecesebb szobrom egy igazi kőbalta, Lőrinc nagyapa — apósom — szántás közben találta a décei Erősdomb táján, tükörsimára csiszolt oldallapját picit megolajozta, és a borotvakését fente rajta! Mikor látta a lelkesedésemet, nekem ajándékozta... Majd a Nap energiájával való fűtés idején — miután már kiszívtuk jó Földanyánk olaját és köszönét — milyen becse lesz egy kalotaszegi kályhacsempének!

De a XXI. század embere alkotni is fog, hogy a saját korát — az előzőkhöz hasonlóan — maga fejezze ki, mert neki is lesz magáról, tulajdon századáról mondanivalója. Mennyi minden olyan új fog felvetődni előtte, amit mi még nem is sejthetünk, amint nem sejtette Kolumbusz, hogy az ő útját ötszáz év múlva radarral felszerelt úszó városok fogják megtenni, biztosan, kényelmesen, nevetségesen rövid idő alatt. Gondolt vajon a négylovas postakocsin dőcögő utas arra, hogy villamos vonatok hálókocsijában az ember egy éjszaka alatt lerohanja a Milánó—Firenze—Róma—Nápoly útvonalat? Gondolhatott-e az 1910-es évek embere arra, hogy egy a eseményt félórával a megtörténte után a rádió az egész földgömbnek tudtul adhat?

Közben a soha nem henyélő Idő zsürije is sok mindent megvizsgál, itt hadd idézzem újra Pátzay mestert: „... Lehet, hogy ez a

vizsgálat az utókor kegyetlenségével majd úgy ítél, hogy az izmusok nagy részét másféle, nem is művészi tettnek minősíti, s rávilágít arra, hogy most még csak azért tekintjük művészeti ügynek, mert művészet néven mutatkoztak be.”

—Az előbb említetted a társadalmat — hogy is vagyunk a társadalom igényével?

—Kezdem kicsit előlről: az írás — élén a színdarab —, a muzsika, a kép, a szobor, még ha a létrehozója saját kedvtelésére, a művészi munka öröméért alkotta is meg, mindig az embertársakhoz is szól. A festő, még inkább a szobrász munkáját az arckép műfaja révén az embertársak már az ókorban igényelték, és egy fejnek az élethű megmintázásában már akkor olyan tökéletességet értek el, hogy a ma szobrásza is megcsodálhatja. A Louvre egyiptomi gyűjteményében az *Írnok* szobra elé kerültem; i.e. 2700 körül készült — még van benne valami szakrális, szertartásos merevség, de a fej jellemzése, összpontosított figyelmessége, gondolkozó arca, szeme, homloka olyan jó, hogy ezeket ma sem tudnák különb megmintázni.

Talán mindenki ismeri ennek a szobornak jó 1300 évvel fiatalabb párját: Nefertiti királyné mellszobrát. Fáraó felesége, törekeny alkatú, túltenyésztett, túlfinomult, túlérzékeny teremtés, csaknem 3400 éves fejével napjaink idegfeszültségében öröklődő, ultramodern asszony testvérünk, aki nem az ifjúsága rózsáival, hanem felajzott idegéletet kifejező arcával lep meg bennünket. Fáradtan, álmatlanul mosolyog, és úgy hisszük róla, hogy állandóan cigarettázik, sok kávéfogyaszt, éjszakára altató pirulákat szed, lehet, titokban valami enyhébb kábítószer is...

—Lelkes propagátor, igazi impresszárió veszett el benned, János!

—Ha úgy érzed, a Szép propagandistája vagyok, közel jársz az igazsághoz! Mint itt is: valami tulajdonságáért Szép embertárs engem lelkesít, örvendeztet, gazdagabbá tesz, milyen jó, hogy volt, milyen jó, hogy kortárs velem, vagy milyen jó, hogy majd egyszer lesz, mert (említettem már) a Szép nem fogy ki, míg a föld forog...

Itt én nem Nefertitit akarom dicsérni — bár ő is megérdemli —, hanem a szobrászát, aki rajta ezeket a tulajdonságokat érzékenylelekkel észrevette — már akkor! —, és a szobrában velünk közölni is képes volt, már akkor!

Nápoly egyik múzeumában sok Pompejiből és Ercolanóból kiásott portrészobrot láttam. Érdekes: a gyermek- és női fejek álta-

lában fehér márványból, a férfiarckok inkább bronzból készültek. Kitűnő a szobrászok valóság, jellegzetesség iránti érzéke, ma sem jobb a bronzöntés technikája! E szobrok közt még a legkisebb gyerekefj is idősebb 1900 évnél, íme, a szoborportré — már akkor! — a magas művészet szintjén!

Ezek alapján most már felelhetek a kérdésedre: a portré művészetét az egyéni megrendelők érdeklődése — átvitt értelemben a társadalom igénye — csiszolta és emelte erre a szintre.

A „társadalmi igény” kifejezést vehetjük szó szerint is: megtörtént már elég sokszor: egy város társadalmi mozgalmat indított, hogy egy nevezetes ember szobrát köztéren felállíttassa. Ilyen volt Bányán az ott született Lendvay Márton, a híres színész mellszobra (a mostani Milícia és a Nemzeti Bank előtti kis téren állott), vagy most is áll Szalonta főterén Kossuth Lajos bronzszobra, melyet a költő Tóth Árpád édesapjával készíttettek el, gyakori volt az Ismeretlen katona szobra, Szatmáron előtte mentem el a liceumba, ilyen Ákoson a Deportáltak emlékszobra, melyet Sarkadi Sándor, az én kedves tanárom mintázott meg, aztán se szeri, se száma a portréknak, amiket közületek a nagy embereikről olajba megfestettek. Nagyon hosszú lenne, ha az egyházak megrendelésére készült oltár-és egyéb szerképekről, szobrokról is beszélni kezdenék.

Az utóbbi pár évtizedben sokszor írták újságok is, hogy mit kíván a társadalom, mit igényel a művésztől. Volt, hogy így érdekes, figyelemre méltó gondolatok is bukkantak fel, de egy részüket ha megpiszkáltuk, kiderült, hogy nem mindig a társadalom állott mögöttük, hanem egy-egy kisebb klikk vagy hangoskodó, feltűnési viselkedésből, érvényesülési-furakodási-helyezkedési okokból bölcselkedő egyén. Ilyesféle szálakon visszakerülünk egy-egy „a törvény én vagyok” diktátorig és a nyomában járó — Ziffer mester szellemes megfogalmazásában — parancsfestészetig is... A művészet olyan, mint a virágoskert, akkor szép, ha sokféle szín és forma gazdagítja. Mi kertészeti szaknyelven külön „mille-fleur” — ezer virág — ágyat is emlegetünk, ebből tavasztól őszig nem fogyhat ki a nyíló virág, így van beállítva, megtervezve. Ilyen a művészet is! Most képzeld el, hogy jön valaki, és csak egyfajta növényt ír elő...! Maradjunk e hasonlatnál: az állami irányítás akkor tesz jót, ha ezt a sokoldalúan színes virágzást segíti elő. Ellenkező esetben az irányítás — csiklandoz egy másik hasonlat — olyanná is válhat, mint a görög mondabeli Prokrusztész ágya: akár jószántából fekszik bele a festő, akár mézesmazdaggal csalogatják bele,

akár kényszerűségből — mindenképpen elnyomorodva, megcsontítva kél fel belőle...

Elvileg ez így igaz ugyan, de az irányítás—nemirányítás kérdésében nem érdemes hajba kapni vagy késhegyre menni! Ziffer mesterrel beszélgettünk róla egyszer, és higgadtabb szemlélet során kiderült, hogy a gyakorlatban mindig is volt valamilyen címen hivatalos álláspont és mindig is volt művész, aki ezt magáévá tette, illetve az álláspontot gyakorlatilag képviselte. Ziffer szavai szerint, akiknek nincs saját gondolatuk, szívesen megfestik a másokét, ezek nem vérbeli zeneköltő alkatú emberek, hanem kitűnő egzektánsok, éles fülű cigányzenészek, akik szebben fülébe muzsikálják a kívánt nótát, mint ahogy a megrendelő (és fizető) elképzelte. Az ilyen festő fest akármit, úgy, ahogy a megrendelő kívánja — csak fizessék meg az árát —, és alapjában véve ez is lehet egy szempont...

Az mindenesetre jó, ha a hivatali apparátus tudja értékelni az alkotással foglalkozókat, de arra is van példa, hogy rájuk nő, hátra húz, merevít, kaptafákat állít fel, nemegyszer ellenséges helyzeteket idéz elő. Persze a másik oldal védekezésre kényszerül, a sok kis csoportosulás, egyesületbe tömörülés, Ötök, Nyolcak, Tízek, Függetlenek, Vadak stb. társulata, izmusok egylete gyakran ilyen harci okokból jött létre, egy darabig még fel is frissítik a mezőnyt, amíg az idő túllép támadókon, védekezőkön, és marad egy „gitt-egylet”.

A fentiek mellett még minden társadalomban van napi konzum-piktúra is, ami eleve nem Parnasszusra szánt munkát kíván a festőtől...

A művészetre azonban mindig szükség lesz.

*

Pár évtized óta a művészetek közelebb kerültek az emberekhez: körülöttünk színjátszó csoportok, irodalmi körök, muzsikáló meg táncoló együttesek alakultak, és a hétköznapi munkánkat is több művészet veszi körül, mint régen: egy egész sor használati tárgy művészi formát kapott, a plasztikanyagok alakíthatósága új lehetőségeket nyitott, és amellett, hogy a XXI. századba is átmutat már, felfrissítőleg hatott a kerámiára, üvegből, porcelánból, sőt vasból készült hagyományos formákra is. Én egész Közép-Európán végighurcoltam Párizsból néhány műanyag bődönkét, Veronából meg bibircsókös üvegbutéliákat, úgy megszerettem a szép formájú-

kát. A műanyagoknak külön örvendhetnek a gyerekek: mennyi jó, szellemes játék készül belőle a számukra!

A művészkezek tervezte tárgyak az embert a szép felé lendítik, ízlését, értelmét, szemét, látását fejlesztik, igényességét fokozzák.

A film, a tévé nagy tömegekhez hozta közel a piktúrát, a szobrászatot, és élénkítette irántuk az érdeklődést, a sok helyt nyitott képzőművészeti népi tanfolyamokat százak látogatják, sokan nehéz termelőmunka, fárasztó üzemi műszak végeztével. Ezek legtöbbször a szép iránti vonzalom hozza ide. Akinél e vonzalom halálosan nagy szerelemből táplálkozik, abból lesz is valami, a többi rajzolgat-festeget, megmarad a széppel való bíbelődés öröménél, ez nemesebb értelemben vett hobbi, időtöltés. Ez is valami! — a gyakorlatból látom, hogy akik hivatásszerűen főiskolán kitanulják a festészetet, azok közül sem lesz mindenki művész! Módomban van több igen jól rajzoló ismerősöm életútját figyelni: néhány nő ügyesen ráhelyezkedik egy divatos irányzatra, annak a formai megoldásait eltanulva festeget. Nem is igen tehet többet: férjhez megy, állást vállal, házastársi, háziasszonyi, anyai kötelességek jönnek — ezek betöltése után mikor festhet? Vagy az előbbieket hanyagolja el... ha a festés mindenképpen fontos szívügye lenne.

Ziffer mondta egyszer, hogy még sosem látott igazán jó női festőt! — a saját feleségét is beleértve.

Láttam fiúkat, akiket magamban a jövő ígéretei közé soroltam — bekerültek a főiskolára, minden segítséget megkaptak —, már húsz éve végeztek is, de még mostanáig sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Csendesesen kiderül, hogy inkább valami ügyes manuális készségük van, de belülről nem égeti láz őket, ha néha mégis, az nemritkán inkább az alkoholtól keletkezik...

Ismerek több, ma már ötvenedik éve körüli férfiút, akit az eke szarva mellől vagy üzemi termelőmunkából vitt fel főiskolára a tehetségkutató. Szépen elvégezték az ötéves tanfolyamot, és — szabályszerű, nyakkendő, szemüveges tanárok lettek, bal karjukra függesztett sétapálcával, és ugyanilyen szabályosan festnek néha egy-egy képet is. Sokszor elgondolkozom rajtuk: amennyi tudásuk van, repülhetnének vele, mint a madár, úszkálhatnának szabadon, mint a hal, nem is korlátozná őket ebben senki, de mint medencéjét, kalickáját megszokott hal vagy madár — már akkor sem lépnek ki belőle, ha nyitva áll az ajtó előttük... Nem tudnak mit kezdeni a szabadsággal... Biza, mindenkinek megvannak a maga korlátai! — az enyéimbe én is minduntalan beleütközöm.

Elgondolkozom azon is, hogy amint az östehetség főiskolára kerül, a jól rajzoló gyerek meg iskolába, rövidesen elvész élénk fantáziája, rámenése, gátlástalan kifejezőmódja, munkáinak üdesége, magától értetődő bája, képformalásának természetes biztonsága. Úgy látszik, az intézményes közbelépés nemhogy szárnyakat adna, hanem a meglévőket is megnyirbálja. Igaznak bizonyul a Mohi Sándor több évtizedes tapasztalata, hogy a piktorában nincsenek csodagyerekek.

Az östehetség fogalmába én inkább a munkára kergető belső kényszert, hajtóerőt értem, amihez — egyének szerint változóan — nem is mindig, nem is feltétlenül szükséges az akadémiai-főiskolai tanfolyam négy-öt éve. Sok élő példa igazolja, hogy ez is igaz! A Derkovits képei nem sokkal többek-e (mikor a képről van szó!), mint akár egy jó tanári diploma? Ez hány embernek megvan, de a képeit a Derkovitséval még ugyanabban az évszázadban sem lehet emlegetni... Sokszor hozom elő példának: Ki ismeri ma Keleti Gusztáv akad. prof. képeit, aki az útbaigazításokért hozzá forduló Csontváryt lemosolyogta?

Nézzünk át az irodalom oldalára is: Aiszoposznak nem volt főiskolai oklevele, Villonnak sem. Veres Péter, Horváth István sosem tanult az egyetemen, Gellért Sándor, Varró Dezső — hogy csak közeli kortársakat említsek — költő volt már a főiskolára beiratkozása előtt.

Persze, aki kijárta, ezt teszi ki cégtáblának! Nemrég Salzburgban láttam egy szoborkiállítást: „Nora Winkler akad. Bildhauer” — még azt is plakátjára íratta, hogy a diplomáját 1975-ben szerezte...

Valószínű, hogy az „akadémiai festő” előkelő elnevezés mintájára keletkeztek (megkülönböztetésül) a mai naivfestő, munkásfestő és a hasonló elnevezések. Köztük legcsacsibb fából vaskarikának a „pedagógus-művész” megjelölést találok. Első pillanatban a hegedűművész, filmművész, szobrászművész analógiája alapján a pedagógia, a nevelés művészenek lehet gondolni, csak a szövegből derül ki, hogy tanárkodó képzőművészről van benne szó.

Gondolkozom, vajon miért emelik ki külön a művész pedagógus voltát? Tán hogy a néző legyen elnéző a mű hibái iránt? Pedagógus művésztől nem szabad olyan minőséget elvárni, mint egy nem pedagógustól? A kép szempontjából fontos-e tudni, hogy a festője pedagógus? Akkor Derkovits asztalos festő-e vagy festő asztalos? Németh László orvos író, vagy író orvos? A Baudelaire verseinek élvezésénél számít-e az, hogy hosszú időn át nem volt

keresete s abból a 75 frankból élt, amit havonta Delacroix adott neki? A közönséget a kép érdekli, nem fontos, hogy tanár, patikus vagy asztalos festette... Leegyszerűsítve: ilyen kérdéseket feltenni szükségtelen is, mert egy kép vagy jó lehet, vagy rossz — mondta Cézanne.

Nem is tenné fel senki, ha mindenki Cézanne lenne! Csak az a baj, hogy a nagyközönség még nagyon messze van attól, hogy a jó és a rossz képet felismerje. Kép ez is, az is, kerete van — tán a rossz képnek szebb is, mint a jónak —, hatósági kiállítóterem falán van a jó is, a rossz is, hatósági emberek méltatják ezt is, azt is stb.

Nagyobb kisvárosokban is van művelődési ház, benne olyan terem is, amelyben szükség esetén képeket lehet kiállítani. Persze ilyen helyeken nem tudnak egész évben színvonalas kiállításokat rendezni, és így sok gyenge vagy még gyengébb kép kerül a néző elé. Sajnos ez nem műveli a közönséget, ahogy a művelődési ház célkitűzése előírja, hanem még jobban zavarba hozza. A művelődési ház aktivistái többnyire a színpad, az irodalom, de nem a képzőművészet vonalán szakemberek, s ha már a kiállítóhelyiség megvan, dolgozni is akarnak benne. Nos, „Fiaim, csak fessetek!”, mi kiállítjuk — így gyakran előfordul, hogy jóakarattal a kontrárságot pártfogolják. Igaz, sokkal többet még a szakemberek sem tehetnének, legokosabb az lenne, ha a nagyon gyenge dolgokat nem engednék a művelődési ház falaira akasztani. Az újságok sem közölnek olyan verset, ami nem ér el bizonyos színvonalat! Ezért baj nem lehet. Mint ahogy nekem nem adatott meg, hogy jó autóvezető vagy elektro-szakember legyek, mással előfordulhat az, hogy nem lehet jó versíró vagy festő belőle.

A művelődési ház akaratlanul is furcsa helyzeteket teremt. Egy megyeszékhelyen a kolozsvári múzeum állított ki saját anyagából, utána egy nyugdíjas banktisztviselő nagyon gyenge rajzai következtek. A rajzoló viszont ezt a helyzetet kihasználta a maga javára. Azzal dicsekedett, hogy egy múzeum után csak nagyon jó dolgok következhetnek, ezért kérték, meg őt, hogy most állítson ki...

Ilyesféle volt a Nusi néni esete is: ötvennyolc éves koráig nem is gondolt a képekre, aztán festeni kezdett, pár hónap múlva művésznő lett, és a saját bazsarózsás, orgonavirágos, gladioluszos képeit úgy dicsérte, mint a Mohi Sándor csendéleteivel egyenrangúakat, mert ő éppen akkortájt állított ki ebben a helységben. Eszébe sem jutott, hogy valami különbség lehet a képek között — de hát

éppen ezért marad kontár sok kontár, mert valamije hiányzik a különbségek meglátására.

Egy ügyes kezű bádogos ismerősöm nyugdíjazása után domborítani kezdett: indigóval bádogra másolt a Walt Disney Hófehérke filmjéből három törpét, ugyanígy egy újévi üdvözlő kéményseprő-jét a létrával., Ajánlotta nekem, hogy kollaboráljunk. Én szabadkoztam: sosem dolgoztam effélét, ügyetlen kezű vagyok, ha szeget kell beütnöm, elgörbítem vagy az ujjamra koppantok...

Sebaj! — ő majd kákalapalja, én csak rajzoljam meg! Eladjuk, s a pénzen megosztozunk: fele-fele...

Ez a domborítós bácsi a művelődési ház termében falra akasztotta a dolgait, és minden kinek dicsekedett: utánam Gy. Szabó Béla kiállítása következik!

Velem történt: egy kiállításomra hanyag pózolással beállított egy fiatalúr, vörhenyes nagy szakáll, bajusz, gombolatlan ingnyakából kereszt lóg ki, meg zacskó, már első pillanatra jól látszott, hogy nagy művésszel van dolgom...

A termeket jött megnézni — mikor szedem le a képeimet? Mert utánam ő akar...

Közben megjött a helyiség felelőse is. A „művész” nekiállt, hogy „jól mozgósítsa a népeket”, mert úgy szeretné, hogy „nagy hacacaré” legyen itt! — majd a cigarettájával felém hadonászva: „Ostán remélem, maga is feljön a verniszázsra...”

A teremfelelős magyarulkodik nekem: az úr munkás festő, sofőr az egyik városi vállalatnál.

Különös, hogy mennyi embertársunkat vonzza a felületes, könnyű bohémélet sok buta külsősége! Azt hiszik, ennyiből áll a művészet...

Az amatőrség pártolásával a hatóság nyilván a különböző irányú tehetségek kibontakozására kíván alkalmat adni, de a képzőművészetek amatőrjei közt is akad néha olyan, aki „spanyolviaszot talál fel”, hiszen köztük is az lenne becses, aki valamilyen egyéni látással, saját hangján szólalna meg, de sajnos itt nagyon gyakoriak azok a negatív eredmények, amelyeket előbb felsoroltam. Az ifjabb nemzedékből még kerülhet ki valami, de aki 55—60. éve körül sem éri el egy alsó tagozatos szakiskolás színvonalát — attól már azt sem lehet remélni, hogy idővel kinőheti magát... Kár, hogy a műkedvelők művelődési házak, népi tanfolyamok oltalma alá bújva gyártják a giccseket, piacra dolgoznak, s ma már nálunk

is jogossá vált a külföldi újságokban régóta felszínen tartott panasz a „napról napra jobban burjánzó kontárkodás és a piktúra felhígulása, elsekélyesedése” ellen.

Epilógus

Negyvenöt éve lakom Désen — és romantikus elmélázással vagy lírikus ellágyulással fel is sóhajthatnék: nagy idő, ha nem vigyázok, mindjárt egy fél évszázad! Biza, sok víz és árvíz lefolyt azóta a Szamoson, s ezalatt a város is sok új ruhát vett magára. Aki Kolozsvár felől jövet a Bungur-erdő felé felkanyarodik a kis dűlőútból átvedlett autóútra, hirtelen azt sem tudja, hol jár: a nemrég kopasz dombokon Dés City áll előtte, a blokknegyed, egy hirtelen kinőtt új város! A Fő tér egyik oldalán ultramodern, hétemeletes szálloda — kacsalábon forgó várféle, mintha Párizsból, de inkább Chicagóból hozták volna ide, csak ha száz méterrel odébb megy az ember s a Törvényszék háta mögött lévő árvacsalán, keserulapu-tenyészetet megpillantja, jó észhez. A Szajka-patak fegyelmezett betonmederben — elköltözött a régi helyéről, a százhusz éves régi kórház mellé szép, modern ötemeletes újat építettek. Autóbuszok járnak, van egy célszerű, szép buszállomás is.

A nagyipari fejlődést a cellulózkombinát képviseli, dicsérik, mert naponta hét vagon fát dolgoz fel, szidják, mert bűdös gőzével fertőzi a levegőt.

A technika fejlődése során egy egész sereg kisipari szakma megszűnt. Nincs többé szitás, gubás, tímár, a piacon nem sürgölődik tepsije között a hurkás-pecsenyés asszony. Désnek híres fazekascéhe volt, ma még él két igazi fazekas, de egy faipari üzemből mentek nyugdíjba.

— Én ma is meg tudnék káposztásfazekakból, vizes- (csecses) korszókból, virágcserepekből élni — mondja az egyik —, a gyékényesi völgyben kitűnő agyag van, de leszereltem a korongot, mert az égetéshez nem tudok fát szerezni, gázt nem adnak. Igaz, geléket is nehéz kapni guba alatt Fernezelyről. Nem megy már... — Nála Bányáról jön egy fazekas a dési piacra. Kefekötő és kalapos van még egy-egy, de már öreg emberek, szalmakalapot nem csinálnak Désen, sem cirokseprűt — mint a csemeget kapkodják szét, ha pár tucatot hoznak valahonnan. Fésűs van egy, ae mint kárpitós dolgozik egy üzemben, nincs pogácsás sem, Tordáról jön ritkán

a keddi vásárra, szíjgyártó, kötélverő, takács már kifogyott. Szűcs van néhány, de nem dolgozzák a szép régi mintákat, csak egész egyszerűeket. Egy kádár a bútorgyárban munkás. A híres egyemeletes csizmadiaszínből lábbelijavító műhelyek vannak, csizmát rendelésre még készítenek, de inkább gumicsizmában jár a nép.

Van egy jó kenőember: rándulást, ficamodást, csigolyaferdülést a hüvelykujjával helyreugrat, még a kolozsvári professzor is küldött hozzá betegeket... van egy állatgyógyító-herélő ember is, de a kappancsináló asszony meghalt, anélkül hogy utódot hagyott volna reánk... Van még — a piacon is árul — főtt burjánleveket ajánló asszony; szerinte torokfájásra nagyon jót tesz, ha fél kanál porcukorra petróleumot önt s bekapja. Akinek meg fáj a hasa: tapogassa, meleg fedővel borogassa.

*

— Igaz, hogy kiszámítottad, hetven év alatt hány napot éltél?
— kérdezte egy születésnapomat köszöntő vendégem...

— Igaz! — a szökőévek napjaival együtt 25 567 nap lehet a fennállásom ideje...

— Van valami betartott, szabályos napirend a napjaidban?

— Nincs! Minden napom teljesen szabálytalan! Adódnak elő beszerzési lótás-futások, és mert az évtizedek során az ügyetlenségemből úgy lett, és mert a jó ügyetlennek holtáig tanulnia kell: vállalkozom a beszerzési utakra.

Szabályos órarend nélkül szól bele a napjaimba a Jó Zene. Ha van ilyen is a rádióban, hozzá igazítom a dolgaimat. Naponta többször magam is muzsikálok, sokat a J. S. Bach úr 371 korál-dallamából. Ezt a gyűjteményt még enyedi diák koromban láttam meg a Gabi bácsi zongoráján, már 934-ben megvettem, és még most, 980-ban sem tudok betelni a csodálatával, éppen azt szeretem benne, amiért a Bach kántori szolgálatát akkor megrótták: megbotránkoztatóan rendhagyó orgonakíséretét. Szokatlan fordulatokat kever a játékába, idegen hangnemekbe kalandozik el, mások nem kapcsolnak egybe ennyire távoli hangzatokat... — Határtalan leleményesség, száguldó képzelőerő van bennük! Pablo Casals írta, hogy a napját egy kis Bach-muzsikálással kezdi: úgy érzi, jót hoz a házra!! — lám, nemcsak nekem...

Rendszeretlenül, de sosem ágyban fekvé — olvasok is, elég sokat, a kertben is van alkalmi munkám bőven, ez izgalmas, teremtő munka, a reménység, a következő év reménységének a munkája Mikor lekókad a hóvirág, elnyílik a tulipán, elfogy az utol-

só piros paradicsom — akaratlanul is a jövő év hóvirágára, tulipánjára, érett paradicsomára gondolunk. A kert biztat, segít, hogy a természettel ne veszítsük el a kapcsolatunkat. Persze, mikor festésre kerül a sor, elkapom az ecsetet — vagy ő engem —, akkor minden ilyen munkám, rendszertelenül, máskorra marad.

*

— Tudom, több mint ezer képet festettél, melyik a legrégebb? — vesz elő a kedves testvérbarát, Laló, a riporter.

— A legrégebb képeim nincsenek e „több mint ezer” közé beszámítva! Lehet vagy hatvan rajz és kép vegyesen, amit 926-ig műveltem, bolti firmájsz és porfestékekkel — ezek otthon maradtak Váralján, évekig vártak rám, de mire 934 után magamhoz vehettem volna őket, rendre elkallódtak. Egyetlen ilyen képem maradt meg egy „pakondekli”-skatulya fedelére festve. 1925. február van ráírva. Ez azért menekült meg, mert nem nagyobb egy tankönyvnél, és hányódásaim éveit mindig velem lehetett. Valami tiroli táj, női alakkal — másoltam egy képeslapról... Az lep meg még ma is, hogy nem is nagyon rossz, a figura arányai helyesek, a színek jók, még a magam gyártotta olajfesték is tartja magát. Tizenöt éves alig múltam akkor...

Megvan még a Kolozsváron készült legelső rajzom: a Bethlenbástya, akkor még apró házak kuporogtak a tövében — „1927. aug. hó” rajta a felirat. Ezt emlékül bevettem az „opus” számosak közé, vagyis az elejére, mert a „több mint ezer” közt ez a legelső. A megbocsátó szeretet helyezte ide, nem a tökéletessége, hiszen tudod ugye, hogy nekem van jó vagy jobb képem, de tökéletes nincsen...

— Az évtizedek alatt nem alakult ki valamilyen megrögzött szokásod: cigaretta, ital, horgászat, kártya, rómi, társaság, efféle?

— Nem! Néha bekerültem egy römiző vagy kártyázó partiba, lettem vagy felszedtem, ha kellett, úgy gépiesen, de mindig untam. Társaságban — nem tehetek róla — csakhamar ünneprontó, savanyú pofa leszek, nem kedélyes, vagy csevegő partner. A bort szeretem, iszom is, de sosem nótáztam tőle. Az asztali zenét — a jó ebédhez szóló nóta vagy az emésztést elősegítő-szolgáló értelemben — sosem állottam. „Szép a jány, jó a jány!” — felőlem mind lehet... „Zöd a kökény recece!” — hidegen hagy, ha zöd, ha fekete. Sosem táncoltam! A mulatozásra minden alkalmat kihasználó rokonságom példája bennem inkább ellenkező hatást keltett, noha rossz példát sosem láttam tőlük, a jókedvű, intelligens bor-

fogyasztás, a vidám, egészséges lakmározás határait sosem lépték túl. Van úgy, hogy betoppan hozzánk valaki, akivel jól érezzük magunkat, de „összejárni” nem szoktunk senkivel. Igaz, a gyerekeink míg fel nem nőttek, jó húsz évig nem is igen járhattunk... és ez elég idő volt arra, hogy itt-ott elzárkózónak, emberkerülőnek, barátságatlannak tartsanak. Nem igaz!

A cigarettázást nem bírom, a dohányfüsttől beteg leszek, a kávé nagyon szeretem, minél feketébb, mérgesebb, annál jobb! Főzni is tudom! egy titkát elárulhatom: a vízzel szabad fukarkodni, de por legyik ám!! Lehetőleg nem szabad lavórban főzni!

Kétségbeesem a világ energiaválságának láttán: benzin? benzin! de mi lesz a kávéval?? Nekem nem fényűzés, hanem orvosság! — mert az alacsony vérnyomásomat ezzel (is) ösztönzőm magasabb célok felé...

— Sokat iszol?

— Tudnék korlátlanul, de csak reggel, délben és napközben...

— Nini: kiderül, van mégis valami, amit naponta rendszeresen végzel!

— Többes számban: végzünk! — mert a kávéügyben sem vagyok egyedüli, Bibi is szereti! én meg szívesen főzöm, szolgálom fel, ugye, egy ilyen szép asszonyért mit meg nem tesz egy ilyen jó férj, mint én...?

— Ez a jó férj!... — szól bele Bibi — csak János nagyon sok cukrot tesz bele.

— Nem sok az! de ha már az élet olyan keserű, bár a fekete-kávé és a fehérszín legyen édes benne!

— Enni is szeretsz minden délben?

— Ajaj, még este is... Tudnék én úrbélú is lenni! Ha elengedném a jó szatmársági étvágyamat, már száznegyven kiló lennék élősúlyban... — de nem eszem! Azonkívül Bibi is kevés zsírral főz.

— Nem olajjal főztök?

— Nem! nekem fáj a fejem, májam, vesém tőle — még a szagától is! Az üzletből vett péksüteményt is meg kell néznom, nem olajos-é a feneke? Incze nagymama úgy tanított, hogy az olaj csak csizmakenésre jó!

— S a tömény ital??

— Ritkán iszom. Tán egy év alatt sem tesz ki egy litert, de szellemes a róla szóló olasz bölcsmondás: Első pohár után az italos olyan, mint az oroszlán, második után, mint a bárány, harmadik után, mint a disznó...

— Jánosom, a megrögzött szokásaidról elmondottakból egy kissé bogaras önarcképed kezd kikerekedni...

— Pszt!! ez ócska téma — az olvasót tán jobban érdekelné másvalami, mondjuk: az űrhajózás jövője...

— Még csak egy kérdést: a több mint huszonötezer napod után hogy tapasztaltad: szép ez az élet??

— Gyönyörű!! — de valami baj csak kell hogy legyen vele, mert már előttünk is több millión behaltak...

1976—1980

Tartalom

Tisztelt Olvasó!	5
Jó tanítás — de rossz útravaló.....	6
Az a kisfiú jár el hozzam	8
Tágul a látóhatár.....	47
A festőembrió.....	55
A baj nem jár egyedül.....	64
Kolozsvár és a gyár	80
A Nagyságos Fejedelem cipóján.....	90
Én nem leszek a szürkéek hegedőse.....	102
Incze János-Dés.....	109
Újra Nagybánya!	114
Végre: állomás!	126
Új emberek, jó emberek.....	139
Tapasztalatok a nagy kiállításomról	153
A mesék port kavarnak.....	167
Mi mindig búcsúzunk	173
A kép sem megy simán.....	176
Kiállítások — viszontagságok.....	189
A gyorsvonat ablakából	193
Szép képek	201
Lovak, szobrok, lovasszobrok.....	215
A közönség és én.....	223
Az én poézisom természetéről.....	237
A stílus.....	259
Az ántiját neki!.....	266
Szaladjunk el Párizsba	273
Szükségünk van-e a művészetre?	299
Epilógus.....	316

A könyv szerkesztője: Dávid Gyula
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1982. Alak 61X86/16
A nyomás kezdete: 1982. IX. 20.
Papír: 63 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 20,23
Nyomdai ívek száma: 20,25
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511—31, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 377/1982,
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România

